

О.П. Демченко

Практикум з історії педагогіки

Навчально-методичний посібник для викладачів історії педагогіки,
на допомогу студентам педагогічних ВНЗ під час самостійного вивчення
теоретичних основ, підготовки до лекційних,
семінарських і практичних занять

Київ 2012

УДК 37.013 – 029 :9 (075.8)

ББК 74. 03 я 73

Д 31

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, лист від
26.03.2012 р. №1/11-4020*

Рецензенти:

Мартиненко С.М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти, індивідуального навчання та методик гуманітарних дисциплін Київського університету імені Бориса Грінченка

Акімова О.В., доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

Бакалець О.А., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка;

Біліченко П.Г., кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри загальної і соціальної педагогіки Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Демченко О.П. Практикум з історії педагогіки : навчально-методичний посібник для викладачів історії педагогіки, на допомогу студентам педагогічних ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять / О.П.Демченко. – К. : Видавничий дім «Слово», 2012. – 323 с.

Посібник містить матеріали для роботи студентів на лекціях, під час самостійної роботи, підготовки до семінарських і практичних завдань. У посібнику представлено орієнтовні плани лекцій, систему проблемних запитань і творчих завдань для вивчення, аналізу й осмислення основної й додаткової літератури; завдання для вивчення документів, праць видатних педагогів і просвітителів.

Навчально-методичний посібник спрямовано на усвідомлене засвоєння основних шляхів і закономірностей розвитку шкільництва і педагогічної думки, формування в студентів інтересу до української та зарубіжної педагогічної спадщини, її переосмислення і творчого використання з метою вдосконалення навчально-виховного процесу в сучасній школі.

Посібник адресовано студентам усіх форм навчання педагогічних ВНЗ II-IV рівнів акредитації, викладачам історії педагогіки. Його доцільно використовувати під час вивчення нормативного курсу «Історія педагогіки».

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ	8
1.1. Особливості роботи студентів на лекціях	8
1.2. Організація пізнавальної діяльності студентів під час підготовки й проведення семінарських занять.....	10
1.3. Пізнавальна діяльність студентів під час підготовки до практичних занять.....	12
1.4. Організація індивідуальної самостійної роботи студентів.....	13
1.5. Види робіт з науковою, навчальною, навчально-методичною літературою.....	15
1.6. Особливості виконання портфоліо.....	17
РОЗДІЛ 2. РЕКОМЕНДОВАНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЛЕКЦІЙНИХ, СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	22
2.1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ	22
Тема 1. Виховання в первісному суспільстві.....	22
Тема 2. Виховання, школа, педагогічна думка Київської Русі.....	25
Тема 3. Українське шкільництво в XIII-XV ст.	31
Тема 4. Система виховання і педагогічна думка в епоху українського національного Відродження (XVI – XVIII ст.).....	35
Тема 5. Освітня діяльність і філософсько-педагогічні погляди Г.С. Сковороди.....	41
Тема 6. Становлення національної освіти, просвітницька діяльність і педагогічні ідеї видатних українських учених, письменників, громадських діячів кінця XVIII – середини XIX ст.....	47
Тема 7. Видатний вітчизняний педагог К.Д. Ушинський.....	64
Тема 8. Освіта і педагогічна творчість українських просвітителів кінця XIX - початку XX ст. (дожовтневий період).....	71
Тема 9. Творення системи освіти й розвиток педагогічної думки в радянську добу (20-40-і роки XX ст.).....	77
Тема 10. Педагогічна система А.С.Макаренка.....	86
Тема 11. Проблеми і тенденції розвитку освіти, школи й педагогіки в Україні у 50-90-х роках XX ст.	93
Тема 12. Освітня й науково-педагогічна діяльність В.О.Сухомлинського.....	98
Тема 13. Освіта й педагогічна думка українців у зарубіжних країнах.....	105
Тема 14. Реформування освіти й виховання в незалежній Українській державі.....	109

2.2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКІЛЬНИЦТВА.....	116
Тема 15. Виховання, школа й зародження зарубіжної педагогічної думки в дохристиянський період.....	116
Тема 16. Виховання й освіта в період середньовіччя та епоху Відродження.....	123
Тема 17. Педагогічна система Я. А. Коменського.....	128
Тема 18. Західноєвропейська школа та педагогіка епохи буржуазних революцій і Просвітництва (XVII-XVIII ст.).....	136
Тема 19. Європейська класична педагогіка кінця XVIII - першої половини XIX ст.....	144
Тема 20. Особливості розвитку освіти й педагогічних теорій у розвинених країнах кінця XIX – першої половини XX ст.....	158
Тема 21. Сучасні системи освіти й тенденції розвитку педагогічної науки в найрозвиненіших країнах світу.....	176
РОЗДІЛ 3. ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ (ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ).....	185
3.1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ.....	185
3.2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКІЛЬНИЦТВА.....	198
РОЗДІЛ 4. ТЕМИ КУРСОВИХ (ПОРТФОЛІО).....	214
4.1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ....	214
4.2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКІЛЬНИЦТВА.....	217
РОЗДІЛ 5. ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	220
РОЗДІЛ 6. КОРОТКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ.....	267
ДОДАТКИ.....	295
Додаток А. Зразки хронологічних таблиць.....	295
Додаток Б. Таблиця «Система козацького виховання».....	299
Додаток В. Зразки таблиць «Наукова спадщина видатних педагогів».....	301
Додаток Г. Репродукції картин на педагогічні теми.....	310
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	313

ПЕРЕДМОВА

...Успіх у будь-якій практичній справі вимагає знання не лише цієї справи у відповідності з сьогодинішніми вимогами, але й своєрідного історичного аспекту мислення. Не лише дослідникові, але й кожному практичному працівникові необхідно бачити педагогічні явища в їх багаторічному розвитку, розуміти, що, як і від чого бере свій початок, як наше сьогодення закономірно продовжує багатовіковий соціальний, моральний, творчий процес.

В.О.Сухомлинський

Особистісно орієнтована педагогіка ХХІ століття потребує переосмислення і творчого використання педагогічної спадщини різних історичних епох і цивілізацій. У ретроспективному аналізі, узагальненні й упровадженні історичного досвіду, який увібрав у себе загальнолюдські ідеали істини, добра і краси, закладено великі потенціальні можливості осмислення шляхів становлення й розвитку національної системи освіти й виховання.

Курс історії педагогіки в загальній системі вищої освіти посідає винятково важливе місце. На відміну від нормативного курсу педагогіки, яка розглядає усталені теорії, поняття і категорії, історія педагогіки вимагає вивчення педагогічних ідей і систем в історичній динаміці та в широкому європейському і світовому контексті. Будь-яка національна система виховання, що формувалася протягом багатьох сторіч, була і залишається неповторною, самобутньою і до пори до часу самодостатньою.

Нові виклики світового цивілізаційного процесу кінця ХХ – початку ХХІ сторіч, у першу чергу, глобалізація та інтеграція, а особливо пряма залежність соціально-економічного і культурного розвитку від стану освіти і науки, жорстка конкуренція, необхідність конвертувати національні освітньо-педагогічні ідеї, концепції, технології зробили неможливим подальший розвиток освітньо-педагогічних систем у рамках національних кордонів. Однак це не означає відмову від національно-освітніх особливостей кожного народу. Навпаки, система педагогічних дисциплін покликана оберігати національну ідентичність кожного народу через відтворення національних звичаїв, традицій, обрядів, мови, пісень, народної педагогічної мудрості, культури в цілому. Історія педагогіки повинна відігравати ключову роль у цьому процесі.

Із вищесказаного логічно випливає необхідність якісного реформування національної системи освіти України, виховання нової генерації вчителів, які відзначаються широкою загальною і педагогічною ерудицією. Зокрема знанням філософії освіти, психології, історії та теорії вітчизняної педагогіки в поєднанні зі знанням європейських і світових педагогічних систем, їх критичним і творчим переосмисленням. Розроблений і представлений посібник, на нашу

думку, максимально враховує мету, завдання і сучасний контекст становлення вітчизняної й зарубіжної історії педагогіки.

Мета посібника – сприяти усвідомленому засвоєнню студентами основних шляхів і закономірностей розвитку шкільництва і педагогічної думки, формуванню в них інтересу до історико-педагогічної спадщини, її переосмисленню і творчому використанню з метою вдосконалення навчально-виховного процесу в сучасній школі; виробленню в майбутніх педагогів умінь і навичок аналізу педагогічних явищ і фактів.

Зміст посібника структуровано відповідно двох головних розділів курсу («Історія розвитку української школи і педагогіки», «Історія розвитку зарубіжної педагогіки і шкільництва»), який студенти засвоюють під час різних форм організації навчальної діяльності: лекцій, семінарських і практичних занять, самостійної роботи. Ефективному опануванню історії педагогіки сприятимуть представлені рекомендації щодо організації основних видів навчально-пізнавальної діяльності студентів у процесі вивчення історії педагогіки: слухання й конспектування лекцій, підготовки й участі в практичних і семінарських заняттях, індивідуальної самостійної роботи студентів, виконання творчих і проблемних завдань під час роботи з науковою, навчальною, навчально-методичною літературою; створення портфоліо.

Важливе значення в процесі вивчення студентами історії педагогіки займає засвоєння теоретичних положень із цього курсу, отримання достовірних наукових знань про історичні закономірності розвитку різних педагогічних явищ і систем, прогресивні тенденції в галузі освіти. В посібнику запропоновано орієнтовний план лекцій із кожної теми для викладачів, який, водночас, є алгоритмом засвоєння нових теоретичних положень для студентів у процесі підготовки до лекційних занять і безпосередньо під час роботи на лекціях. Активна мислительна діяльність студентів під час пояснення викладачем навчального матеріалу дозволяє не лише зрозуміти історію педагогіки як науку, але й успішно справлятися із завданнями на семінарських і практичних заняттях, оволодівати знаннями під час самостійної роботи.

Зважаючи на те, що частка самостійної роботи студентів у всьому світі невинно зростає за рахунок скорочення обов'язкових аудиторних занять і ту обставину, що освіта в сучасному світі практично продовжується протягом усього життя, представлений посібник містить повний технологічний інструментарій для самостійного вивчення історії педагогіки. До кожної теми виокремлено питання, відповіді на які студенти шукають у процесі самостійної роботи на основі опрацювання рекомендованої літератури (основної та додаткової). Для глибшого усвідомлення майбутніми вчителями основних шляхів історичного розвитку шкільництва й педагогічної думки, їх аналізу й осмислення, розвитку критичного мислення, формування власної позиції розроблено систему проблемних запитань, творчих завдань. Діагностування якості виконання студентами самостійної роботи відбувається в процесі проведення семінарських занять.

Специфіка курсу «Історія педагогіки» передбачає безпосереднє вивчення студентами праць класиків педагогічної думки, архівних матеріалів з метою їх

історико-порівняльного аналізу, формування критичного ставлення до педагогічної спадщини минулого, трансформації прогресивних ідей із урахуванням освітніх викликів сьогодення. Для спрямування діяльності майбутніх педагогів у процесі вивчення першоджерел розроблено систему запитань і завдань, які передбачають аналіз, узагальнення прочитаного, висловлення власної позиції, конспектування найголовніших думок тощо. Результати виконання цього виду завдань студенти представляють на практичних заняттях.

З метою оптимізації та полегшення самостійної роботи студентів до всіх запропонованих тем підібрано списки рекомендованої літератури, які включають основні й додаткові джерела. В процесі їх підготовки було проаналізовано й запропоновано для опрацювання студентам велику кількість джерел, які є в сучасному науковому обігу. В процесі виконання різних видів завдань студенти мають можливість вибирати із запропонованого списку й опрацьовувати ті джерела, які є в бібліотечному фонді ВНЗ, обласних, районних, міських бібліотеках. В умовах упровадження в систему вищої освіти інформаційних технологій студентам також пропонуються електронні ресурси, які вони можуть знайти у всесвітній мережі Інтернет.

Для проведення підсумкового (модульного) контролю, заліку чи екзамену, самоконтролю розроблено й представлено в посібнику тести до кожного розділу. З метою узагальнення й систематизації знань студентів, залучення їх до науково-дослідної роботи подано тематику рефератів і доповідей (із кожної теми), тематику курсових робіт і портфоліо (з кожного розділу). Виконані дослідницькі завдання студенти презентують під час науково-практичних конференцій, «круглих столів», диспутів та інших форм позааудиторної роботи.

Запропоновані орієнтовні плани лекцій, розроблені завдання максимально охоплюють зміст курсу «Історія педагогіки», однак мають рекомендаційний характер і можуть коригуватися викладачами відповідно до форми навчання (стаціонарної, заочно-дистанційної), напряму підготовки і спеціальності майбутніх фахівців, кількості годин згідно навчального плану. Також обсяг завдань може обиратися самими студентами залежно від їхніх індивідуальних можливостей і пізнавальних потреб.

Гадаємо, що посібник буде корисним для студентів денної та особливо заочно-дистанційної форми навчання, а також для викладачів історії педагогіки.

РОЗДІЛ 1.

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

1.1. Особливості роботи студентів на лекціях

Однією з важливих форм організації навчальної діяльності студентів у процесі вивчення історії педагогіки є *лекція*. Під час лекції закладаються основи наукових знань, формується інтерес до історії педагогіки, визначається спрямування і характер усіх видів навчальних занять, а також самостійної роботи студентів.

Систематичне відвідування студентами лекцій має важливе значення в осмисленні ними основних шляхів і закономірностей розвитку шкільництва та педагогічної думки, сутності педагогічних концепцій відомих педагогів минулого й сучасності. На лекціях майбутні фахівці одержують найновітніші дані з історії педагогіки, які багато в чому доповнюють підручники й навчальні посібники, знайомляться з останніми досягненнями науки.

Активна мислительна діяльність студентів під час пояснення викладачем навчального матеріалу дозволяє не лише зрозуміти історію педагогіки як науку, але й успішно справлятися із завданнями на семінарських і практичних заняттях, оволодівати знаннями під час самостійної роботи.

У процесі викладання історії педагогіки доцільними є використання різних видів лекцій.

Лекція-бесіда, або діалог з аудиторією, – найпростіша форма активного залучення слухачів до навчального процесу. Вона передбачає безпосередній контакт викладача з аудиторією. Перевага цього виду лекції полягає в тому, що вона дозволяє привернути увагу слухачів до найважливіших питань із теми, визначити зміст і темп викладу навчального матеріалу з урахуванням особливостей аудиторії.

Лекція-дискусія. На відміну від попереднього виду, викладач не тільки використовує відповіді слухачів на його запитання, але й організовує вільний обмін думками в інтервалах між логічними розділами. Це поживляє навчальний процес, активізує пізнавальну діяльність аудиторії, дозволяє викладачеві керувати колективною думкою, використовуючи її з метою переконання, долаючи негативні установки та помилкові думки деяких студентів. Зрозуміло, що ефект досягається лише за умови правильного добору питань для дискусії та вдалого, цілеспрямованого керівництва нею. Питання ставляться залежно від контингенту аудиторії.

Лекція з розбором конкретних ситуацій - один із способів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. За формою така лекція є дискусією, однак для обговорення викладач ставить не запитання, а наводить конкретну ситуацію із праць класиків педагогіки, їхнього життя тощо. Ця ситуація наводиться усно або в фрагменті діафільму, відеозапису і містить достатню інформацію для оцінки явища, події та його обговорення. Викладач

намагається розв'язати дискусію. Іноді обговорення мікроситуації використовується як своєрідний пролог до наступної частини лекції.

Проблемна лекція, під час якої відбувається активізація розумової діяльності студентів, активне сприйняття нового матеріалу. На проблемній лекції включення мислення студентів здійснюється викладачем за допомогою створення проблемних ситуацій.

Лекція – це творчий процес, у якому беруть участь як лектор, викладач, так і слухачі, студенти. Навіть найкращий викладач не зможе прочитати повноцінну лекцію, якщо слухачі до неї не готові. Тому успіх лекції залежить не тільки від підготовки та настрою лектора, але й від аудиторії, від взаємозв'язку викладача і студентів.

Слухання і запис лекцій – складні види вузівської роботи, тому студентам необхідно чимало потрудитися, щоб опанувати ними. Уважне слухання і конспектування лекцій вимагає інтенсивної розумової діяльності студента.

Рекомендації щодо слухання й конспектування лекцій

➤ Перш за все потрібно записати тему лекції, основні її питання (орієнтовні плани лекцій подано в розділі II "Рекомендовані завдання для проведення лекційних, семінарських і практичних занять").

➤ Слухаючи лекцію, треба прагнути зрозуміти мету викладу, вловити хід думок лектора, логічну послідовність викладу, зрозуміти, що хоче довести викладач.

➤ Під час слухання лекції необхідно відволіктися від сторонніх проблем і думати тільки про те, що пояснює викладач.

➤ Слухати лектора слід уважно, слідкуючи за його роздумами й аргументацією; прагнути виконувати мислительні операції й давати відповіді на проблемні запитання, тобто слухати активно.

➤ Основні думки й коментарі лектора необхідно конспектувати, для цього доцільно відвести окремий зошит, який буде допоміжним засобом під час самостійної роботи поряд із навчальними посібниками, основною і додатковою літературою.

➤ Конспект є корисним тоді, коли записано найістотніше, основне. Короткі записи лекцій передбачають, перш за все, конспектування головних теоретичних положень, найважливішої аргументації лектора, яскравих прикладів тощо.

➤ Конспект краще поділяти на пункти, параграфи, дотримуючись червоного рядка.

➤ Принципові місця, визначення, головні ідеї варто супроводжувати замітками на кшталт: «важливо», «особливо важливо», «треба запам'ятати» тощо. А ще краще розробити власну систему позначок.

➤ Над конспектами лекцій треба систематично працювати: перечитувати їх, виправляти текст, робити доповнення, відзначати кольором те, що повинно бути глибоко і міцно закріплено в пам'яті. Перший перегляд конспекту рекомендується зробити ввечері того дня, коли була прослухана лекція (попередньо згадати, про що йшла мова, і хоча б один раз переглянути записи).

Потім знову переглянути конспект через 3-4 дні.

➤ Опрацьовуючи матеріали, слід обміркувати сказане лектором, пов'язати нове з тим, що вже відомо з цієї теми із попередніх лекцій, прочитаних книг і журналів.

➤ Працюючи над конспектом лекцій, завжди доцільно використовувати не тільки підручники і навчальні посібники, а й додаткову літературу.

1.2. Організація пізнавальної діяльності студентів під час підготовки й проведення семінарських занять

Семінарське заняття як одна із форм організації навчання в процесі вивчення історії педагогіки передбачає продовження, подальше вивчення і більш глибоке усвідомлення студентами теоретичних положень, які розглядалися під час лекцій. В обговоренні питань на семінарських заняттях активну участь беруть студенти. Вони виступають із доповідями, рефератами, обговорюють навчальні питання, дискутують під керівництвом викладача.

Семінарські заняття забезпечують розвиток у студентів здатності осмислювати педагогічні явища в контексті історичних процесів, вироблення критичного ставлення до педагогічної спадщини минулого, виховання любові до педагогічної професії, формування ідеалу вчителя на основі яскравих прикладів життя відомих педагогів, розширення загальнопедагогічного кругозору.

Семінари складаються з двох взаємопов'язаних ланок – самостійного вивчення студентом програмового матеріалу й обговорення на заняттях результатів пізнавальної діяльності. Вони вчать працювати самостійно, формують навички роботи з літературою, розвивають інтерес до предмета, вчать аргументувати відповідь, сприяють зв'язку теорії та практики.

Протягом вивчення всього курсу історії педагогіки доцільно використовувати різні види семінарів:

– Залежно від складності, обсягу і вимог: просемінари (підготовчі); власне семінари; міжпредметні семінари.

– Залежно від мети: семінар-повторення і систематизації знань; семінари вивчення нового матеріалу; мішані (комбіновані).

– За формою проведення: семінар-бесіда; семінар-обговорення (реферативний); коментоване читання; диспут; комбінований; міжпредметний семінар та його різновид – семінар-конференція.

Структура семінарів може бути різною. Наприклад, *семінар-бесіда* має таку структуру: слово викладача, бесіда за окремими невеликими питаннями, підсумкове слово викладача. *Семінар-доповідь* (за рефератом): доповідач і опоненти, рецензент. *Коментоване читання* – навчити читати й аналізувати текст (текст добирається заздалегідь). *Семінар-розв'язування завдань*: вступне слово викладача, виступи студентів, колективне обговорення, оцінка роботи. *Семінар-диспут* – проміжний вид між семінаром-бесідою і повідомленням, його структура: вступне слово викладача, дискусія, підведення підсумків. На

сучасному етапі розвитку вищої педагогічної школи найпоширенішими формами організації диспутів є «круглий стіл» – обмін думками, «мозковий штурм», засідання експертної групи, форум, симпозіум, дебати, судові засідання тощо.

Важливою умовою ефективного проведення семінарського заняття є підготовка студентів до нього, яка передбачає ознайомлення з планом і відповідними методичними вказівками до семінарського заняття; опрацювання матеріалів лекцій за даною темою; самостійне вивчення, аналіз і узагальнення основної та додаткової літератури; пошук відповідей на проблемні запитання, виконання творчих завдань; продумування виступу на семінарському занятті тощо. Для розробки планів семінарських занять пропонуємо викладачам історії педагогіки використовувати проблемні питання для аналізу й осмислення, творчі завдання, подані до кожної теми в розділі II «Рекомендовані завдання для проведення лекційних, семінарських і практичних занять».

Рекомендації щодо підготовки до семінарських занять

➤ Починати підготовку слід із вивчення плану семінарського заняття, який є збалансованою системою питань, що тісно взаємопов'язані та взаємодоповнюють одне одного.

➤ Важливим етапом підготовки до семінарського заняття є аналіз матеріалів лекції та ознайомлення з викладом теми в підручнику чи навчальному посібнику з історії педагогіки, тобто з тими джерелами інформації, де тема розкрита цілісно, системно і завершено.

➤ Готуючись до семінару, слід опрацювати всі питання за планом, користуючись основною літературою і матеріалами лекцій.

➤ Читання літератури обов'язково необхідно супроводжувати конспектами і виписками. При цьому доцільно так розташувати виписки, щоб їх було зручно використовувати під час відповіді на семінарі.

➤ Коли питання семінару ретельно пророблені, можна вибрати з них те, яке найбільше зацікавило. З цього питання доречно зробити основну доповідь. Студент погоджує це з викладачем і отримує від нього необхідні рекомендації.

➤ На основі аналізу основної та додаткової літератури слід відібрати фактичний матеріал для доповіді, в якій буде системно розкрито зміст питання, сформульовано об'єктивні висновки.

➤ Під час підготовки доповіді доцільно скласти її план.

➤ Якість доповіді залежить від її структури, яка включає: вступ (актуальність, проблемність питання), головну частину (логічна послідовність викладу теоретичних положень і фактів, їх переконлива аргументація, добір прикладів, власний аналіз і коментар), висновки (узагальнення проведеної роботи й підсумки сказаного, подальші перспективи й напрями вивчення проблеми).

➤ Для доповіді варто відібрати найсуттєвіші, головні відомості, не перенасичуючи її фактами, цифрами, неперевіреними положеннями.

➤ Доцільно не лише записати зміст майбутнього виступу, але й продумати риторичні запитання, тези й антитези тощо.

➤ Оптимальна тривалість виступу складає 5-7 хвилин. За цей час необхідно сказати про найголовніше, опускаючи зайві деталі й подробиці.

1.3. Пізнавальна діяльність студентів під час підготовки до практичних занять

Практичні заняття - це одна із форм навчання в процесі вивчення історії педагогіки. Вони відіграють важливу роль у виробленні в студентів навичок вивчення й аналізу праць класиків педагогіки, архівних матеріалів; розвитку критичного ставлення до педагогічної спадщини минулого, формування вміння осмислювати педагогічні ідеї, шукати шляхи їх упровадження в сучасній школі.

Практичні заняття проводяться через 3-5 лекцій і логічно продовжують роботу, розпочату на них. План практичного заняття повинен відповідати загальним ідеям і спрямованості лекційного курсу та співвідноситися з ним.

Мета заняття повинна бути зрозумілою студентам. Під час проведення практичних занять потрібно враховувати роль повторення, яке для закріплення знань доцільно проводити варіативно, під новим кутом зору. Слід організовувати практичні заняття так, щоб студенти постійно відчували зростання складності виконуваних завдань, позитивні переживання від власних успіхів у навчанні, були зайняті напруженою творчою роботою, пошуками правильних і творчих розв'язків. Важливе значення має індивідуальний підхід до студентів і продуктивне педагогічне спілкування.

Методика практичного заняття може бути різною, вона залежить від особистості викладача. Пропонуємо викладачам історії педагогіки використовувати подані в посібнику завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів (розділ II «Рекомендовані завдання для проведення лекційних, семінарських і практичних занять») у процесі розробки планів практичних занять.

Практичне заняття включає проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення зі студентами, виконання завдань із подальшим їх обговоренням, розв'язування контрольних завдань, їх перевірку та оцінювання. Оцінки, отримані студентами за окремі практичні заняття, враховуються при виставленні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Ефективність практичних занять насамперед залежить від підготовки до них студентів, їхньої уважності й активності, творчого ставлення до виконання навчальних завдань і рекомендацій викладача. Практичні заняття вимагають системної самостійної роботи студентів із основною і додатковою літературою, вивчення й аналіз праць класиків педагогіки, документів у галузі освіти, архівних матеріалів тощо.

Рекомендації щодо підготовки до практичних занять

➤ Починати підготовку слід із вивчення матеріалів і рекомендацій до практичного заняття, який є алгоритмом пізнавальної діяльності студента.

- Важливим етапом підготовки до практичного заняття є усвідомлення завдань, які потрібно виконати, працюючи з першоджерелами.
- Провідне місце в підготовці до практичного заняття належить безпосередньому вивченню й аналізу наукових праць класиків педагогіки, сучасних учених, документів у галузі освіти, архівних матеріалів тощо.
- Насамперед необхідно вивчити історичні умови і причини, що спонукали автора до написання наукової праці, прагнути зрозуміти структуру праці, загальний розвиток думок автора, напрям роботи.
- Важливо попередньо в загальних рисах ознайомитися з науковою працею: прочитати зміст, передмову, висновки (післямову), переглянути посилання на джерела, імена, події.
- Корисним є й ознайомлення з критичною літературою, яка стосується цієї праці, а також з інформацією про досліджувану в ній проблему, що міститься в енциклопедичних довідниках, словниках, журналах, брошурах.
- Суттєве значення має вивчення та усвідомлення подій і фактів, які висвітлюються в праці, розуміння причин їх виникнення.
- Вивчаючи й конспектуючи літературні джерела, за потреби варто повторно перечитувати їх окремі розділи, абзаци, звертатися до довідників і словників.
- Необхідно знаходити найточніші відповіді-цитати на запропоновані запитання.
- Записуючи цитати, потрібно брати їх у лапки, уникати перекручувань тексту. Якщо виписки зроблені тільки з одного твору, то лапки поруч кожної цитати можна не ставити.
- Примітки й коментарі до цитати треба викладати лише на берегах зошита, строго відокремлюючи їх від тексту, що цитується.
- Вибираючи головне з думки автора, слід пам'ятати, що цитата, вирвана з контексту, часто втрачає свій первісний зміст, нерідко набуваючи нового. Цитуючи, намагайтеся не обривати думок автора.
- Працюючи з книгою, корисно робити виписки лише після того, як книга прочитана цілком, тоді цитати будуть сприйматися в контексті цілого.
- При потребі повторення текст слід читати швидко, вибірково, зосереджуючи увагу переважно на тих розділах, які були відзначені за допомогою різних прийомів ще при першому ознайомленні.
- Результати роботи з вивчення першоджерел слід фіксувати в окремому робочому зошиті у формі виписок і цитат.

1.4. Організація індивідуальної самостійної роботи студентів

Самостійна робота – навчальна діяльність студента, спрямована на вивчення та оволодіння матеріалом навчального предмета без безпосередньої участі викладача, за його інструкцією і під його контролем.

Самостійна робота з вивчення історії педагогіки є окремою формою організації навчальних занять поряд із лекцією, семінаром, практичним

заняттям тощо. При цьому її суттєвими ознаками вважають обов'язковість заняття у відведений розпорядком дня ВНЗ час, роботу без безпосередньої участі викладача, але за умови здійснення ним контролю. Самостійна робота сприяє формуванню в студентів інтелектуальних якостей, необхідних майбутньому спеціалістові. Вона виховує в майбутніх учителів стійкі навички постійного поповнення своїх знань, самоосвіти, сприяє розвитку працелюбності, організованості й ініціативи, випробовує їхні сили, перевіряє волю, дисциплінованість тощо.

Під час самостійної роботи майбутні фахівці мають змогу краще використати свої індивідуальні здібності. Все це сприяє глибокому осмисленню навчального матеріалу, виробляє в студентів цілеспрямованість у здобутті знань, самостійність мислення. Самостійна робота здійснює і виховний вплив на студентів, сприяє формуванню і розвитку в них важливих моральних якостей.

Студенту під час самостійної роботи доводиться вивчати різні види літературних джерел (зокрема наукову літературу). Останні відрізняються від інших авторською інтерпретацією сформульованих найважливіших теоретичних положень. У навчальній діяльності студентів у процесі вивчення історії педагогіки особливе місце посідає самостійне вивчення історичних і наукових джерел, оскільки це дозволяє їм сформувати об'єктивне уявлення про суперечливі процеси становлення національної школи й педагогіки, виробити власне ставлення до педагогічних ідей і поглядів відомих українських учених, просвітителів, громадських діячів.

Самостійна робота з виконання навчального завдання охоплює три етапи.

1. Підготовка студента до виконання завдання, теоретичне, психологічне, організаційно-методичне і матеріально-технічне забезпечення самостійної роботи.

Теоретична готовність студента виявляється в його інтелектуальній обізнаності, тобто в здатності застосувати свої знання для виконання завдання.

Практична готовність полягає в умінні оптимально планувати самостійну роботу, вміло використовувати конспект лекцій, підручники, навчальні посібники, комп'ютер; здійснювати на основі цього розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікацію тощо).

Психологічна готовність студента передбачає передусім наявність у нього мотивів до виконання конкретного завдання. Для того щоб поставлене перед студентом завдання стало мотивом його розумової, практичної діяльності, воно повинно бути ним сприйняте. Внутрішнє сприйняття завдання починається з актуалізації мотиву, що спонукає студента до виконання поставленого завдання, а відповідно – до організації своєї самостійної роботи.

Успіх підготовчого етапу залежить і від організаційного, методичного, матеріально-технічного забезпечення самостійної роботи студента (забезпеченість літературою, методичними рекомендаціями, наочними посібниками, інформаційно-комп'ютерною базою тощо).

2. Безпосереднє виконання навчального завдання. Це найважливіший і найвідповідальніший етап самостійної роботи студента. Оскільки навчальне

завдання найчастіше постає у навчально-пізнавальній формі, то в процесі його виконання беруть участь усі психічні процеси, які забезпечують пізнавальну активність: відчуття, сприйняття, уява, пам'ять, мислення, увага тощо. На ефективність виконання завдання впливають такі особистісні якості студента, як цілеспрямованість, наполегливість, відповідальність тощо.

3. Аналіз виконаного завдання. Це завершальний етап самостійної роботи, під час якого студент оцінює (шляхом самоконтролю, іноді взаємоконтролю) якість і час виконання завдання, ефективність використаних у процесі самостійної роботи методів і засобів.

1.5. Види робіт із науковою, навчальною, навчально-методичною літературою

Конспектування - це систематичний, логічно пов'язаний запис, що відображає суть тексту. Конспект – це універсальний документ, який повинен бути зрозумілим не тільки його авторові, але й іншим людям, що ознайомлюються з ним. З цієї ж причини до конспектів можна з успіхом звертатися через кілька (або багато) років після їх написання.

Під час самостійної роботи з підручниками, навчальними посібниками, науковою літературою, працями класиків педагогіки можна скласти різні види конспектів.

План-конспект готується за допомогою попередньо зробленого плану всієї наукової праці, окремого розділу чи статті, що розробляється спеціально для написання конспекту. Кожному питанню плану в такому записі відповідає певна частина конспекту. Однак якщо пункт плану не вимагає доповнень і роз'яснень, він не супроводжується текстом.

Зміст праці закріплюється в пам'яті вже при написанні конспекту. Він учить послідовно і чітко викладати свої думки, працювати над книгою, узагальнюючи її зміст у формулюваннях плану.

За наявності навички складання конспекту не вимагає багато часу. Завдяки своїм перевагам – стислості, простоті та ясності формулювань – він стає незамінним посібником, якщо необхідно швидко підготувати доповідь, виступ. Однак через тривалий час із моменту написання конспекту працювати з ним важко, тому що не завжди легко відновити в пам'яті зміст законспектованого джерела.

Питально-відповідний конспект – один із найпростіших видів плану-конспекту. На пункти плану, виражені в питальній формі, даються точні відповіді.

Тезовий конспект – це стислий (у формі коротких тез) переказ прочитаного або почутого. Такий конспект швидко складається і запам'ятовується. Студенти вчаться вибирати головне, чітко і логічно викладати думки, що дає можливість засвоїти матеріал ще в процесі його вивчення. Цей вид конспекту можна використовувати під час підготовки доповіді, виступу. Проте працювати з

тезовим конспектом через певний час важко, тому що зміст матеріалу погано відновлюється в пам'яті.

Цитатний конспект створюється з уривків оригіналу – цитат, які повинні бути зв'язані одна з одною ланцюгом логічних переходів. Цей вид конспекту є найбільш ефективним у процесі вивчення й аналізу праць класиків педагогічної думки.

Недолік такого виду конспекту полягає в тому, що він не активізує увагу і пам'ять (якщо, звичайно, він заздалегідь не був покликаний стати посібником для порівняння різних точок зору).

Швидкісний конспект є ефективним під час слухання й конспектування лекцій, вимагає застосування певних прийомів швидкісного конспектування: ранжування (виділення абзаців, спеціальна система відступів тощо), рубрикації (виділення кольором), скорочень, гіперабревіатур тощо.

Вільний (художній) конспект є сполученням виписок, цитат, тез. Вільний конспект вимагає вміння самостійно чітко і коротко формулювати основні положення, для чого необхідне глибоке осмислення матеріалу, великий та активний запас слів.

Тематичний конспект передбачає компонування відповіді на поставлене запитання або конспект навчального матеріалу теми. Складання тематичного конспекту вчить працювати над темою, всебічно обмірковуючи її, аналізуючи різні точки зору на те саме питання. Створюючи тематичний конспект, студент активізує особистий досвід, спостережливість, пам'ять. Так автор конспекту поступово привчає себе мобілізувати свої знання.

Під час роботи з додатковою літературою з історії педагогіки доцільно складати *оглядовий тематичний конспект*. У *хронологічному конспекті* запис підпорядковується побудові в порядку послідовності подій.

Теза – це доказуване або спростовуване положення, що чітко визначає суть значної частини тексту і підводить до логічних висновків. Тези завжди підтверджуються доказовими міркуваннями. Тези цінні, а часто зовсім необхідні для критичного аналізу книги, статті або доповіді. Суть питання ними особливо акцентується, загострюється. Тези полегшують можливість протиставити свої погляди думкам і переконанням інших. Мета студента – виявити помилкові судження і зробити потрібні висновки, якщо навіть вони явно не були сформульовані автором.

Процес складання тез дозволяє глибоко розібратися в питанні, всебічно продумати його, акумулюючи за допомогою тез зміст декількох книг, статей. Уміння правильно складати тези до матеріалу дозволяє судити про рівень підготовленості студента, розуміння ним теми, ступінь оволодіння матеріалом і методами самостійної роботи над книгою. Хоча тези є досить складним видом запису, вони часто доцільніші конспектів, створених із простих, а тим більше цитатних виписок.

Основні тези – це принципово важливі положення, що узагальнюють зміст джерела і в своїй сукупності мають характер головних висновків. З основних тез складають окремий самостійний запис, що відображає зміст усього матеріалу, іноді, щоправда, під тим або іншим кутом зору (тематичний запис).

Заключні основні тези повинні узагальнювати зміст попередніх, забезпечуючи логіку розумового процесу.

Прості тези – це головні думки, що іноді є складовою частиною конспекту, реферату і не мають багатьох специфічних особливостей основних тез.

Записи, що включають два види тез (прості й основні), називаються *складними тезами* (основні тези підкріплюються простими, що розкривають, пояснюють їх зміст).

Рефератом називають короткий і стислий виклад основних положень наукового дослідження, наукової праці; виклад суті будь-якого питання на основі аналізу літературних або інших джерел. Реферат готується на основі аналізу не менше 4-6 наукових і літературних джерел.

Вимоги до написання реферату:

- розкриття теоретичного і практичного значення досліджуваної теми;
- використання декількох джерел;
- аналіз наявних публікацій з теми, оцінка і формулювання висновків щодо проаналізованого наукового матеріалу;
- зведення роботи різних авторів на одну тему (проблему) в єдине русло;
- виклад суті власними словами, формулювання свого ставлення до викладеного;
- відображення ерудиції автора, вміння самостійно проаналізувати, систематизувати й узагальнити існуючу наукову інформацію.

Реквізити реферату:

1. Титульна сторінка (назва закладу, в якому навчається автор; назва кафедри (циклової комісії), на якій виконано роботу; тема реферату; прізвище, ім'я, по батькові, посада, науковий ступінь, учене звання керівника роботи; прізвище, ім'я, по-батькові, група, курс автора реферату; місце й рік написання).

2. План (зміст) реферату (2-а сторінка).

3. Текст, який складається зі вступу, основної частини, висновків.

4. Список використаної літератури.

У вступі до реферату обґрунтовуються вибір теми, актуальність і глибина розглянутої проблеми. В основній частині реферату мають бути представлені концепції різних авторів, викладені в проаналізованих джерелах. Можна запропонувати свій аргументований аналіз проблеми, оцінити переваги різних підходів до розглянутої проблеми і розкрити недоліки деяких з них. У висновках даються узагальнення проблеми, яка розкривалася в змісті реферату.

1.6. Особливості виконання портфоліо

«*Портфоліо*» – це спосіб фіксації, накопичення та оцінки індивідуальних досягнень студентів у рамках курсу «Історія педагогіки». Сутність портфоліо полягає в накопиченні, відборі, аналізі результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів, а також відповідних інформаційних матеріалів із

зовнішніх джерел (основна й додаткова література, міжнародна мережа Інтернет, матеріали лекцій тощо).

Завданнями виконання портфоліо є: розвиток у студентів умінь працювати з різними інформаційними джерелами, відбирати й аналізувати їх; формування навичок планування власної навчально-пізнавальної й науково-дослідної діяльності; вироблення вмій рефлексивної діяльності; розвиток здатності студентів до ціннісно-сислового самовизначення, узагальнення історико-педагогічних знань.

Портфоліо може бути *тематичним* (залежно від змісту) або *портфоліо-звітом* (залежно від цільового призначення).

Портфоліо заповнюється студентом самостійно, виконується в окремій папці з титульним листом і змістом, орієнтовно може мати 6 розділів:

1. *Портрет автора портфоліо*. В цьому розділі автор портфоліо має можливість представити себе будь-яким доступним для цього способом – есе, твір, фотографії, малюнки тощо. Загальний обсяг розділу може становити 1-2 сторінки.

2. *Портрет педагога*. Студент представляє структурований аналіз педагогічної діяльності та поглядів одного з видатних педагогів (за вибором), використовуючи для цього різні джерела (статті, монографії, підручники, навчальні посібники, Інтернет-ресурси тощо). Під час характеристики педагогічних ідей та діяльності педагога необхідно сформулювати власні оціночні судження й позиції. Загальний обсяг розділу може становити до 20 сторінок. У тексті розділу необхідно робити посилання на джерело інформації. Наприклад: [5, с. 22 - 40].

У цьому розділі слід відобразити:

- коротку характеристику епохи, в якій жив видатний педагог;
- біографію педагога;
- внесок у розвиток освіти й педагогічні погляди;
- структурований аналіз однієї педагогічної праці вченого (на вибір);
- особисте ставлення (позитивне чи негативне) щодо кожної виділеної ідеї;
- причини успішності поглядів педагога;
- актуальність ідей педагога на сучасному етапі.

3. *Письмові роботи*. В цьому розділі студент представляє тестові завдання, схеми-колажі, граф-схеми, таблиці, кросворди, виконані на основі опрацьованого теоретичного матеріалу про життя й діяльність видатного педагога.

Тестові завдання розробляються як тести досягнень (короткочасне стандартне завдання), використання яких може служити показником наявності чи відсутності певного рівня знань. Їх можна використовувати для контролю й самоконтролю обізнаності студентів з педагогічними ідеями видатного педагога, представленими у портфоліо. Вони можуть бути різних видів:

1. Завдання з одним правильним варіантом відповіді. Наприклад:

Автором роботи «Велика дидактика» є:

а) **Я. А. Коменський;**

б) Дж. Локк;

в) А. В. Дістервег;

г) Й.Ф. Герbart; д) А. Лай.

2. Завдання з кількома правильними варіантами відповідей. Наприклад:
До елементів (етапів) уроку в теорії Й.Ф. Герbart належать:

- а) ясність; б) асоціація;
- в) система; г) метод.
- д) класифікація.

3. Завдання на встановлення відповідності:

Установіть відповідність між назвою роботи та її автором-педагогом.

Наприклад:

а) Я.А. Коменський;	1. «Думки про виховання»;
б) Дж. Локк;	2. «Світ чуттєвих речей в картинках»;
в) Дж. Дьюї;	3. «Еміль, або Про виховання»;
г) Ж.-Ж. Руссо;	4. «Трудова школа»;
д) Й.Г. Песталоцці;	5. «Проект народної політехнічної школи»;
	6. «Лінгард і Гертруда».

4. Завдання на встановлення послідовності. Наприклад:

Встановіть послідовність етапів уроку в теорії Й.Ф. Герbart:

- а) ясність;
- б) асоціація;
- в) система;
- г) метод

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

5. Завдання відкритого типу. Наприклад:

Провідним методом навчання (виховання) в теорії елементарної освіти Й.Г. Песталоцці виступає ...

Колаж – це схематично фіксоване відображення деякої частини предметного змісту, об'єднане ключовим поняттям, проблемою, подією тощо. Є різні типи колажів: «сонячна система», де в центрі знаходиться «ядро» з ключовими поняттями, подіями, проблемами, від якого відходять «промені» з додатковою інформацією; «сліпа пляма», де частина інформації подана, а частина - ні.

Колаж доцільно виконувати колаж на великих аркушах паперу (наприклад, формат А1). У схемі-колажі доцільно відобразити: педагогічні погляди педагога та їх оцінку (позитивне і негативне, зв'язок із сучасністю, причини успішності); цікаві ідеї педагога (особисто для студента).

Граф-схеми й таблиці можуть бути таких видів:

«*Карта історії*» – схематичний опис певних подій з їхньою характеристикою (рис.1.1.).

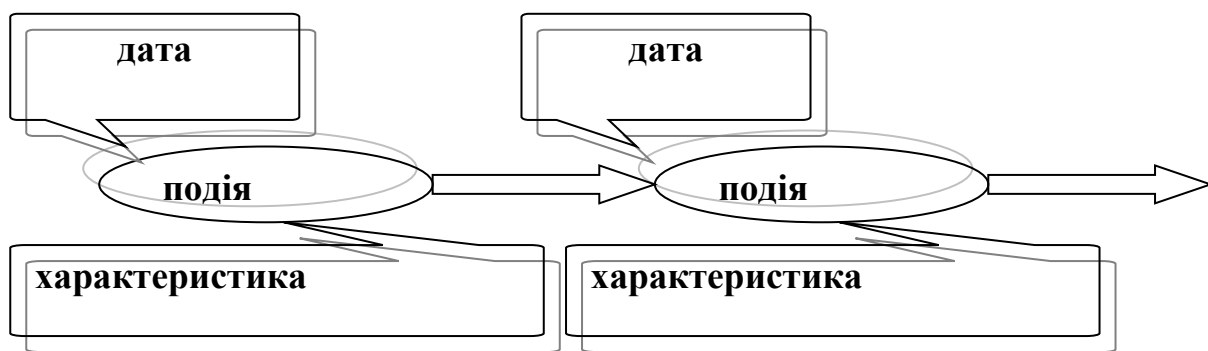

Рис.1.1. Зразок граф-схеми «Карта історії»

- «Послідовність» – схематичний хронологічно вибудований, послідовний опис подій, фактів, поглядів відомих педагогів, педагогічних праць.

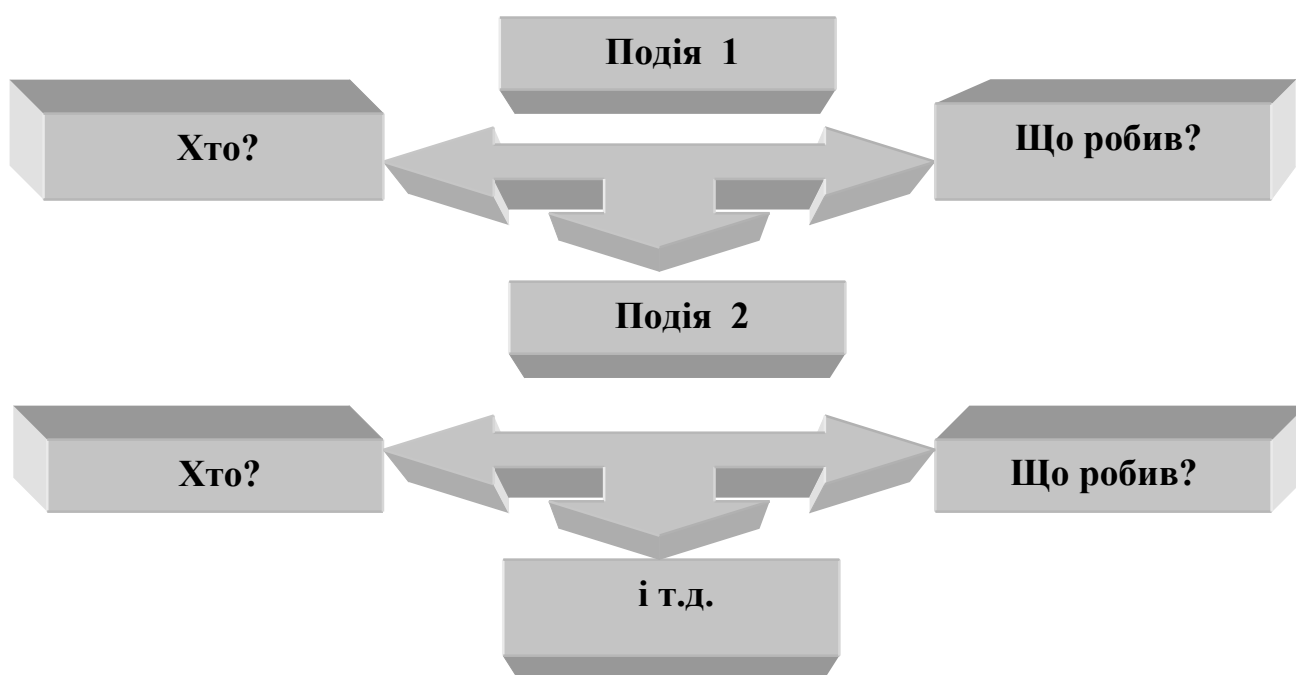

Рис.1.2. Зразок граф-схеми «Послідовність подій»

Таблиці можуть бути таких видів:

- «Хронологічна таблиця», в якій подаються факти й події в хронологічній послідовності.

Таблиця 1.1

Зразки різних видів хронологічних таблиць

Хто?	Де?	Коли?	Що?	Чому?

Епоха	Педагог	Важливі праці	Головні педагогічні ідеї	Коментарі

Хто?	Чим відомий? Що зробив?	Коли? Чому?	Наслідки	Коментарі

- «Порівняльна таблиця»: подається таблиця порівняння педагогічних поглядів обраного видатного педагога з поглядами двох-трьох інших. Загальний обсяг розділу може скласти до 2-3-х сторінок.

Таблиця 1.2

Зразок порівняльної таблиці

Педагоги				
Критерій порівняння				

4. У розділі «Інформація до роздумів» студент представляє цитати із праць педагогів, їхні основні й цікаві ідеї тощо. Загальний обсяг розділу може становити 1,5-3 сторінки. Цей розділ доцільно представляти у вигляді таблиці. У тексті розділу обов'язково необхідно подавати посилання на джерело інформації. Наприклад: [5, с. 22].

Таблиця 1.3

Зразок таблиці до розділу «Інформація до роздумів»

Цитата	Коментарі (чому ця цитата привернула увагу)
1.	
2.	
3.	
4.	

5. У розділі «Стіна гласності» студент може сформулювати свої побажання, зауваження, пропозиції викладачеві з організації занять, відбору матеріалу, способу оцінки тощо. Загальний обсяг розділу може скласти до 1-1,5 сторінки.

6. У розділі «Мої досягнення» автор портфоліо проводить аналіз: що він дізнався нового, чого навчився, що хотів би вивчити додатково, що виявилось корисним, що здивувало, що викликало «негатив» тощо. Цей розділ доцільно представляти у вигляді таблиці. Загальний обсяг розділу повинен становити 1-3 сторінки.

РОЗДІЛ 2. РЕКОМЕНДОВАНІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЛЕКЦІЙНИХ, СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

2.1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

Тема 1. *Виховання в первісному суспільстві*

Ключові слова: виховання, мета виховання, зміст виховання, теорії походження виховання, засоби виховання, народна педагогіка, народно-педагогічні уявлення, первісне мистецтво.

Орієнтовний план лекцій

1. Навчання і виховання дітей в епоху палеоліту.
 - 1.1. Характеристика епохи палеоліту.
 - 1.2. Зміст і завдання виховання дітей у первісній дородовій общині.
2. Народно-педагогічні уявлення праукраїнців трипільської культури.
 - 2.1. Зародження й особливості трипільської культури.
 - 2.2. Мова, писемність українців епохи неоліту (трипільської культури).
 - 2.3. Виховання дітей та об'єктивна зумовленість виникнення шкіл.
3. Виховання у східних слов'ян.
 - 3.1. Мета і зміст виховання дітей у східних слов'ян.
 - 3.2. Засоби виховання дітей східних слов'ян.
 - 3.3. Зародження й розвиток народної педагогіки.

Питання для самостійного вивчення

1. Теорії походження виховання.
2. Особливості виховання на різних етапах первісного суспільства: в період первісного стада, при родовому ладі (матріархаті, патріархаті), в період військової демократії.
3. Вплив трипільської культури на освіту й виховання праукраїнців.
4. Вірування первісних людей в епоху палеоліту.
5. Стоянки найдавніших людей.
6. Поява первісного мистецтва, його значення у вихованні дітей.
7. Перший український літопис «Велесова книга».
8. Виникнення народної педагогіки.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Які чинники впливали на мету, зміст, засоби виховання дітей у первіснообщинному суспільстві?
2. Які вікові групи людей виділялись у дородовому суспільстві?
3. Кому належала провідна роль у вихованні дітей?
4. Чим відрізнялося виховання хлопців і дівчат?
5. Який вплив на виховання дітей мало виникнення вірувань, міфології, первісного мистецтва й писемності?
6. У чому полягає виховне й освітнє значення давніх українських звичаїв та

обрядів?

7. У чому полягає освітнє значення першого українського літопису «Велесова книга» та його роль у патріотичному вихованні сучасної молоді?

Творчі завдання

1. Визначте головні напрями й засоби виховання дітей у первісному суспільстві, заповніть таблицю.

Таблиця 2.1

Зміст виховання дітей у первісному суспільстві

Зміст виховання дітей у первісному суспільстві		
Напря́м виховання	Завдання	Методи й засоби
Фізичне		
Моральне		
Трудове		
.....		

2. Проаналізуйте особливості виховання періоду палеоліту і неоліту (трипільської культури) й заповніть таблицю.

Таблиця 2.2

Особливості виховання в первісному суспільстві

Особливості виховання в первісному суспільстві			
Період	Тривалість	Спільні риси у вихованні	Відмінність у вихованні
Палеоліт			
Неоліт			

3. З'ясуйте особливості, мету й зміст виховання хлопців і дівчат у первісному суспільстві, заповніть граф-схему.

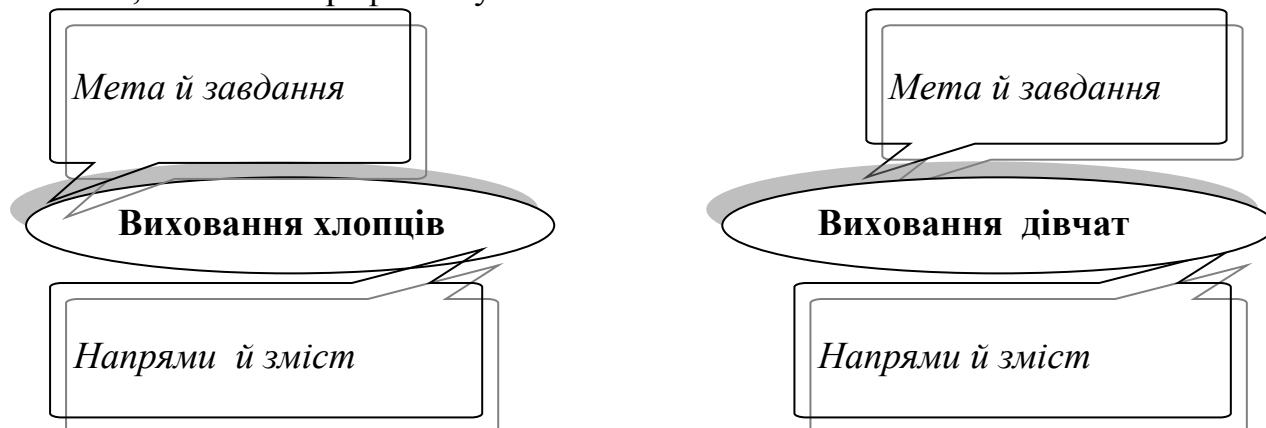

Рис. 2.1. Особливості виховання дітей різної статі в первісному суспільстві

4. Проаналізуйте головні етапи розвитку виховання в первісному суспільстві й складіть хронологічну таблицю «Виховання в первісному суспільстві».
5. Розробіть план проведення позакласного виховного заняття для учнів (клас за вибором) про перший український літопис «Велесова книга», враховуючи методичні рекомендації, подані в статті Д. Федоренка.
6. Розробіть рекомендації для вчителів щодо використання матеріалів із історії східних слов'ян в організації національно-патріотичного виховання школярів.
7. Проаналізуйте фахові журнали й зробіть огляд наукових статей, у яких розкривається становлення виховання в східних слов'ян і зародження народної педагогіки.
8. Складіть кросворд про особливості виховання дітей у первіснообщинному суспільстві.
9. Підготуйте мініенциклопедію «Зміст і засоби виховання дітей праукраїнців».
10. Напишіть твір-роздум на одну із запропонованих тем: «Велесова книга» – історична пам'ятка чи вдала підробка?», «Велесова книга» – розмова через тисячоліття...», «Що думають учені та що думаю я про «Велесову книгу»».

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Проаналізуйте перший український літопис «Велесова книга» (переклад Б.Яценка) й дайте відповіді на запитання.
 - 1.1. Історія відкриття, дослідження та збереження «Велесової книги».
 - 1.2. Загальна характеристика літопису.
 - 1.3. Кому присвячено літопис?
 - 1.4. Які вірування та яких богів праукраїнців описано в літописі?
 - 1.5. Які історичні події описано в літописі?
2. Зробіть висновки про значення «Велесової книги» як першого українського літопису.

Теми рефератів, доповідей

1. Витоки й розвиток освіти в східних слов'ян.
2. Мета і зміст виховання у народній педагогіці.
3. Слов'янська міфологія й етнопедагогіка східних слов'ян.

Основна література

1. Антологія педагогической мысли Украинской ССР [Текст] / сост. Н.П. Калениченко. – М. : Педагогика, 1988. – С.31-56.
2. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С.6-30.
3. Велесова книга : Легенди. Міфи. Думи. Скрижалі буття українського народу. (І тис. до н.д.- І тис. н.д.) [Текст] : у 4 кн. / упорядник Б. Яценко. – К., 1995. – 316 с.
4. Давня українська література [Текст] : хрестоматія / упор. М.М. Сулима. – К., 1993. – С. 192-194.
5. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ;

- за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.17-26.
6. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С.4-9.
 7. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навальної літератури, 2006. – С.118-137.
 8. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С. 21-40.
 9. *Медвідь Л.А.* Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні [Текст] : навч. посібник / Л.А.Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – С. 11-32.
 10. *Українські міфи, демонтологія, легенди / упор. М.К. Дмитренко.* – К., 1992. – 144 с.

Додаткова література

1. *Бабиш С.Д.* Школа та освіта Давньої Русі (IX – 1 пол. XIII ст.) [Текст] / С.Д.Бабиш. – К., 1973. – 88 с.
2. *Боровський Я.Є.* Світогляд давніх киян [Текст] / Я.Є. Боровський. – К., 1992. – 176 с.
3. *Булашов Г.О.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях [Текст] / Г.О.Булашов. – К.,1992. – 414 с.
4. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки» [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних вищих закладів освіти / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – С. 3-4.
5. *Плачинда С.П.* Словник давньоукраїнської міфології [Текст] / С.П.Плачинда. – К., 1993. – 63 с.
6. *Стельмахович М.Г.* Народна педагогіка [Текст] / М.Г.Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1985. – 312 с.
7. *Федоренко Д.* З Дажбожого Благословення [Текст] / Д.Федоренко // Початкова школа. – 1998. – № 11. – С.60-61.

Тема 2. Виховання, школа, педагогічна думка Київської Русі

Ключові слова: школа «книжного вчення», «школа грамоти», майстри грамоти, монастирська школа, кормильство, азбука, скоропис, кирило-мефодіївська писемна традиція, перші пам'ятки педагогічної літератури.

Орієнтовний план лекцій

1. Система шкіл у Київській Русі.
 - 1.1. Особливості навчання в школах «книжного вчення».
 - 1.2. Мета й зміст навчання в монастирських школах.
 - 1.3. Значення «школи грамоти» у поширенні освіти серед населення Київської Русі.

- 1.4. Кормільство як форма виховання й освіти дітей феодальної знаті.
2. Зміст і методика шкільного навчання та виховання в Київській Русі.
 - 2.1. Перші навчальні посібники – азбуки.
 - 2.2. Методи навчання читання й письма, послідовність оволодіння грамотою.
 - 2.3. Особливості навчання арифметики.
3. Педагогічна думка і літературно-педагогічні пам'ятки в Київській Русі.
 - 3.1. Сутність повчального твору митрополита Іларіона «Слово про закон і благодать».
 - 3.2. Освітньо-виховне значення і державна концепція виховання в Ізборниках князя Святослава Ярославовича.
 - 3.3. Педагогічні погляди літописця Нестора в «Повісті минулих літ».
 - 3.4. Зміст і завдання виховання молоді в «Повчанні дітям» Володимира Мономаха.

Питання для самостійного вивчення

1. Вплив державності, християнства на розвиток освіти, шкільництва в Київській Русі.
2. Значення кирило-мефодіївської писемної традиції в поширенні освіти в Київській Русі.
3. Особистий внесок київських князів у поширенні освіти, культури в Київській Русі.
4. Виховання дітей селян у сім'ї.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Які чинники зумовили поширення шкільництва й освіченості населення в Київській Русі?
2. Які київські князі відіграли найбільшу роль у розвитку шкільництва й поширенні освіти?
3. У чому полягають особливості та відмінності навчання й виховання молоді в різних типах шкіл?
4. Які настанови з «Повчання Володимира Мономаха» щодо виховання дітей, на Ваш погляд, є актуальними?
5. У чому полягає значення й прогресивний характер перших писемних педагогічних джерел Київської Русі?

Творчі завдання

1. Порівняйте стан освіти й культури в періоди становлення України - Русі та розквіту держави. Результати узагальнення оформіть у таблиці.
2. Проаналізуйте рекомендовану літературу й продовжіть хронологічну таблицю.

Таблиця 2.3

Система освіти в Київській Русі

Історичні події	Особливості освіти й виховання
Друга	- виникнення Київської
	- виховання в школах не лише

половина IX ст.	Русі, зміна економічного, соціального, політичного життя; - розвиток писемності, освіти й шкільництва; - зростання духовної культури;	релігійного, але й патріотичного, державного характеру; - поширення писемності та знання, введення літописання;
988р.	- прийняття християнства; - виникнення нової системи навчання, націленого на залучення до книжності, письмової культури;	- вплив християнства на розвиток системи освіти й виховання; - спрямованість виховання на добро держави, її зміцнення й розвиток; - запровадження кирило-мефодіївської писемної традиції (заміна глаголиці на кирилицю); - підвищення ролі монастирів у поширенні освіти, створення в них бібліотек й переписування книг; - піклування князівської влада про освіту;
988р.	- відкриття князем Володимиром школи;	- організація навчання в школах рідною (слов'янською) мовою;
.....	

3. Зробіть порівняльний аналіз системи освіти в Київській Русі та Західній Європі й заповніть таблицю.

Таблиця 2.4

Порівняння освіти в Київській Русі та Західній Європі періоду середньовіччя

Освіта в Київській Русі та Західній Європі періоду середньовіччя		
	Система шкіл	Зміст навчання
Київська Русь		
Західна Європа		

4. На основі «Повчань Володимира Мономаха» розробіть рекомендації для вчителів щодо організації патріотичного виховання школярів.

5. Проаналізуйте фахові журнали й зробіть огляд наукових статей, у яких розкриваються особливості освіти й виховання в Київській Русі.

6. Напишіть твір-роздум на тему: «Незалежність Київської Русі та розвиток освіти».

7. Складіть історико-педагогічний путівник «Виховання й освіта в Київській Русі».

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Проаналізуйте «Повість минулих літ».

- 1.1. Відомості про автора твору.
- 1.2. Загальна характеристика.
- 1.3. Зміст патріотичного виховання в «Повісті минулих літ».
2. Опрацюйте «Повчання дітям» Володимира Мономаха.
 - 2.1. Загальна характеристика праці.
 - 2.2. Патріотична спрямованість твору.
 - 2.3. На виховання яких моральних якостей звернено особливу увагу в творі?
3. Законспекуйте в робочому зошиті найважливіші думки із запропонованих творів.
4. На основі змісту «Повчання дітям» складіть цитати-поради вчителям щодо виховання дітей, заповніть таблицю.

Таблиця 2.5

Поради вчителям щодо гармонійного виховання дітей

Напрямок виховання (якість, риса характеру)	Цитата	Порада

5. Узагальніть свої знання про перші педагогічні твори часів Київської Русі, завершіть таблицю.

Таблиця 2.6

Літературно-педагогічні пам'ятки Київської Русі

Дата написання	Назва	Автор	Характеристика
Між 1037-1050рр.	«Слово про закон і благодать»	митрополит Іларіон	<ul style="list-style-type: none"> - найдавніша вітчизняна літературна пам'ятка, філософсько-педагогічний трактат; - виступ митрополита перед Ярославом Мудрим і прочанами Київського храму Св. Софії; - обґрунтування права Русі на самостійний державний розвиток; - висока оцінка освітньої політики князів Володимира і Ярослава; - мав морально-патріотичне спрямування виховання; - визначення підготовки молодого покоління до захисту рідної землі як виховний ідеал; - вихованню молоді на героїчних традиціях надано загальнодержавного значення; - протиставлення принципу активної діяльності у формуванні особистості візантійській ідеї

			виховання в душі аскетизму;
Кінець XI ст.	«Пчела»	???	<ul style="list-style-type: none"> - складено у Візантії й перекладено на Русі; - збірник цитат із святого письма, афоризмів, висловлювань отців церкви, античних філософів Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля, Плутарха та ін.; - містив 71 розділ, кожен із яких присвячений різним темам; - мета збірника – настановлення читача "як жити християнинові"; - вміщено думки щодо навчання й виховання;
1073 р.	«Ізборник»	замовив Святослав Ярославович	<ul style="list-style-type: none"> - копія з болгарського оригіналу, переклади з грецької мови, зроблені для болгарського царя Симеона (кінець IX - початок X ст.); ім'я Симеона в післямові збірника просто замінено на «Святослав»; - енциклопедичний характер збірника, який містить тексти античної літератури пізнавального характеру з різних галузей знань (усього 383 статті) і написаний у формі запитань та відповідей; - рукопис прикрашений мініатюрами, на першій з яких князь Святослав із родиною;
.....	-

6. Зробіть загальні висновки про значення перших педагогічних творів у вихованні дітей у Київській Русі, в становленні педагогічної думки України та про їх актуальність на сучасному етапі розвитку національної педагогіки.

Темі рефератів, доповідей

1. Освітньо-виховне значення писемних педагогічних пам'яток Київської Русі.
2. Педагогічний зміст билин київського та новгородського циклів.
3. Традиції й засоби морального виховання молоді в Київській Русі.
4. Народні ігри та розваги в системі фізичного виховання Київської Русі.
5. Хрещення Русі та формування ціннісних орієнтацій виховання на основі православної культури (X-XVII ст.).
6. Правове виховання дітей і молоді в Київській Русі.

Основна література

1. Антологія педагогічної думки Української ССР [Текст] / сост. Н.П. Калениченко. – М. : Педагогіка, 1988. – С.56-68.
2. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С.31-66.
3. Давня українська література [Текст] : хрестоматія / упор. М.М. Сулима. – К., 1993. – С. 192-194.
4. Златоуструй. Древняя Русь X-XIII в. [Текст] / сост.А.Г.Кузьмин. – М., 1990. – С. 8-34, 36-105.
5. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.34-54.
6. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С.521-522, 1021-1022.
7. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С.9-24.
8. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.138-148.
9. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003.– С. 96-109.
10. *Медвідь Л.А.* Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні [Текст] : навч. посібник / Л.А.Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – С. 34-66.
11. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ "Університетська книга", 2005. – С.7-15.
12. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – С.12-32.
13. Усна народна творчість. «Велесова книга» та інші твори української прадавньої літератури [Текст] : посіб. для 9-го класу / авт.-уклад. В.В. Паращич. – Харків : Ранок, 1999. – С.80-81.

Додаткова література

1. *Бабиш С.Д.* Школа та освіта Давньої Русі (IX – 1 пол. XIII ст.) [Текст] / С.Д.Бабиш. – К., 1973. – 88 с.
2. *Боровський Я.Є.* Світогляд давніх киян [Текст] / Я.Є. Боровський. – К., 1992. – 176 с.
3. *Булашов Г.О.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах і віруваннях / Г.О.Булашов. – К.,1992. – 414 с.
4. *Коба Л.* Розвиток освіти в Київській Русі [Текст] / Л.Коба // Початкова школа. – 1994.– №2. – С. 51-54.
5. *Коба Л.* Розвиток педагогічної думки в Київській Русі [Текст] / Л.Коба // Початкова школа. – 1994. – №3.– С.46-48.

6. Мешко О., Мешко Г., Янкович О. Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки» [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних вищих закладів освіти / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – С. 4-8.
7. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.) : нариси [Текст] / редкол. : М.Д.Ярмаченко, Я.П.Калениченко, С.У.Гончаренко та ін. – К., 1991. – С. 11-30.
8. Радул О. Історія педагогіки України X-XVII століть : персоналії [Текст] / О.Радул. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. – 238 с.
9. Стельмахович М. З історії українського шкільництва [Текст] / М.Стельмахович // Початкова школа. – 1992.– №9-10.– С. 3-8.
10. Шурко Ю. Виховання й освіта в Київській Україні-Русі [Текст] / Ю.Шурко // Початкова школа. – 1999. – № 11. – С. 61.

Тема 3. Українське шкільництво в XIII- XV ст.

Ключові слова: школи-дяківки, українське шкільництво, гуманізм, пам'ятки педагогічної літератури.

Орієнтовний план лекцій

1. Розвиток освіти в Галицько-Волинській державі на фоні культурно-історичного піднесення.
 - 1.1. Створення нового типу шкіл – школи-дяківки.
 - 1.2. Особливості навчання і виховання дітей феодалської верхівки.
2. Литовсько-польська доба в історії української педагогіки (XIV- XV ст.).
 - 2.1. Розвиток української освіти на території Литовської держави.
 - 2.2. Політика Польської держави щодо обмеження системи українських шкіл.
 - 2.3. Здобуття освіти українською молоддю в університетах Європи.
3. Представники педагогічної думки України XV ст.
 - 3.1. Павло Русин – видатний педагог і поет-гуманіст.
 - 3.2. Видатний учений і педагог Юрій Дрогобич (Котермак).

Питання для самостійного вивчення

1. Пам'ятки київського письма XV ст. та їх вплив на розвиток освіти.
2. Зародження друкарства та його значення у поширенні освіти.
3. Вплив польської політики денационалізації української знаті на національний культурно-освітній розвиток.
4. Боротьба католицтва та православ'я в Україні на ниві освіти.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Порівняйте освіту в Київській Русі та Галицько-Волинській державі.
2. Який вплив мала українська культура й освіта на литовську?
3. Які об'єктивні передумови викликали погіршення стану освіти в Галицько-Волинській державі?

4. Яке ставлення до школи і вчителя формувалося на українських землях?
5. Обґрунтуйте важливість народної педагогіки в збереженні національних традицій, поширенні освіти в XIII-XV ст.

Творчі завдання

1. Проаналізуйте рекомендовану літературу й завершіть роботу над хронологічною таблицею.

Таблиця 2.7

Представники педагогічної думки періоду українського Відродження

Педагог	Роки життя	Педагогічна діяльність та ідеї	Педагогічні праці, дата написання
Іван Федоров	1525-1583 р.р.	<ul style="list-style-type: none"> - виступи проти фаталістичних тверджень церковників; - висловлювання ідеї рівності всіх людей, належності земних благ, у тому числі й освіти, всім громадянам; - видання букварів, які мали навчальну й політичну функції, були спрямовані проти колонізації; - визначення шляху людини не Богом, а волею людини, її прагненням до пізнання, до творення добрих справ; - обстоювання морального виховання, патріотизму; 	«Євангеліє учительне» 1569р.
Герасим Смотрицький	1577-1633 рр.	<ul style="list-style-type: none"> - викриття і засудження загарбницької політики Римського Папи; - застереження від небезпеки, яка загрожує трьом братнім слов'янським народам від Ватикану; - заклик до боротьби з загарбниками; - пропагування необхідності поширення шкіл з метою збільшення кількості освічених людей в Україні; - таврування ворожої українському і всім слов'янським народам політики католицького духовенства, яке через запровадження календарної реформи намагалося послабити дружні зв'язки між ними; - діяльність як літератора, ректора школи, позитивний вплив на розвиток прогресивної педагогічної думки; 	«Календар римський новий»

Іван Вишенський	1550-1621 р.р.	<ul style="list-style-type: none"> - виразник сподівань «вбогої Русі», борець проти національного та соціального гноблення; - оцінка проблеми освіти і виховання в тісному взаємозв'язку з іншими соціальними і політичними проблемами; - критика соціальної несправедливості, оцінка її неприродності, таврування вищого католицького духовенства; - пропагування ідеї рівності всіх людей (бідний і багатий мають від природи однакову будову тіла, одну й ту ж матерію, дихають одним і тим же повітрям, живуть під одним небом); - критика єзуїтської системи освіти та виховання, що посилено насаджувалася Україні, викриття її згубного впливу не лише на моральні риси людини, а й на все суспільство; - показ антинародної, антигуманної суті виховання в єзуїтських колегіумах; - проголошення ідеї необхідності навчання рідною мовою, на традиціях рідної культури і народного виховання; - започаткування полемічного стилю у вітчизняних педагогічних творах, відстоювання традицій заповітів і повчань в українській педагогіці; 	<p>«Викриття диявола-світодержця...»</p> <p>«Тобі, котрий мешкає в землі, що зветься Польська...»</p> <p>«Коротко-слівна відповідь Феодула...»</p>
....

2. Проаналізуйте фахові журнали й зробіть огляд наукових статей, в яких розкриваються особливості українського шкільництва у XIII- XV ст.
3. Складіть таблицю українських друкованих і писемних творів XIII-XV ст.
4. Розробіть історико-педагогічний путівник «Розвиток освіти й виховання в Україні в XIII- XV ст.».

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Опрацюйте вірш Павла Русина «До книжечки».
 - 1.1. Загальна характеристика твору.
 - 1.2. Кому присвячено вірш?

- 1.3. Які настанови дає автор своєму учневі?
- 1.4. Кому протиставляє свої погляди Павло Русин?
2. Проаналізуйте книгу «Прогностична оцінка 1483 року» Юрія Дрогобича й дайте відповідь на запитання.
 - 2.1. Історія видання й загальна характеристика трактату.
 - 2.2. До кого звернено трактат?
 - 2.3. Яка мета написання книги автором?
3. Зробіть висновки про значення цих творів у розвитку педагогічної думки й поширенні освіти в Україні.

Теми рефератів

1. Вплив особливостей історичного розвитку України в XIII-XV ст. на становлення шкільництва й розвитку педагогічної думки.
2. Педагогічна діяльність і науковий доробок Павла Русина.
3. Внесок Юрія Дрогобича в поширення української культури та освіти.

Основна література

1. Антологія педагогічної думки Української ССР [Текст] / сост. Н.П.Калениченко. – М. : Педагогіка, 1988. – С.69-77.
2. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С.66-87.
3. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.55-61.
4. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С.25-31.
5. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С. 34-66.
6. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ «Університетська книга», 2005. – С.7-15.
7. Українська література XIV-XVI ст. / упор. і примітки В.П. Колосової, В.Д. Литвинова, В.Л. Микитася та ін. – К., 1988. – С.450-451.

Додаткова література

1. *Бакалець О.А.* Історія України з найдавніших часів до початку XXI століття [Текст] : навч. посібник / О.А.Бакалець. – Львів : «Магнолія 2006», 2010. – С.80, 90.
2. *Любар О.О., Федоренко Д.Т.* Історія педагогічної думки і освіти в Україні. – Частина третя : У неволі [Текст] / О.О.Любар, Д.Т.Федоренко. – К., 1996. – 104 с.
3. *Любар О., Осипець Р.* Розвиток українського шкільництва і педагогічної думки в кайданах неволі (XIII – XVII ст.) [Текст] / О.Любар, Р.Осипець //

Рідна школа. – 2003. – №1. – С.66-69.

4. Мешко О., Мешко Г., Янкович О. Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки» [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних вищих закладів освіти / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – С. 8-9.
5. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. ХХс.) : нариси [Текст] / редкол.: М.Д.Ярмаченко, Я.П.Калениченко, С.У.Гончаренко та ін. – К., 1991. – С.11-30.
6. Радул О. Історія педагогіки України X-XVII століть : персоналії [Текст] / О.Радул. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. – 238с.
7. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навчальний посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – С. 33-43.

Тема 4. Система виховання і педагогічна думка в епоху українського національного Відродження (XVI – XVIII ст.)

Ключові слова: українське національне Відродження, братства, братські школи, українські національні заклади нового типу, класно-урочна система навчання, Острозька академія, Києво-Могилянська академія, козацька педагогіка, козацька система виховання, ступені козацького виховання, дидактика.

Орієнтовний план лекцій

1. Освітня політика Речі Посполитої в Україні.
2. Виникнення і розвиток братських шкіл в Україні, їхня роль у формуванні національної свідомості та культури.
 - 2.1. Виникнення братств як прогресивних релігійно-національних організацій.
 - 2.2. Братські школи – українські національні навчальні заклади нового типу.
 - 2.3. Особливості навчання в найбільш відомих братських школах – Львівській і Київській.
 - 2.4. Режим навчання в братських школах і започаткування елементів класно-урочної системи.
3. Значення Острозької академії в поширенні української культури й освіти.
 - 3.1. Історія створення академії.
 - 3.2. Зміст навчання.
 - 3.3. Друкарська справа при Острозькій академії.
4. Києво-Могилянська академія як вища школа й культурно-освітній центр.
 - 4.1. Заснування академії.
 - 4.2. Особливості організації навчально-виховного процесу.
5. Педагогічна думка українського національного Відродження.
6. Значення козацької педагогіки в національному вихованні молоді.
 - 6.1. Мета, зміст виховання в козацькій педагогіці.
 - 6.2. Ступені козацького виховання.
 - 6.3. Особливості освіти й виховання в козацьких школах.

Питання для самостійного вивчення

1. Значення українського національного Відродження в культурно-освітньому розвитку народу.
2. Вплив козацтва в Україні на розвиток освіти й педагогіки.
3. Шкільництво Право- і Лівобережної України в період посилення колоніального гніту та денаціоналізації українського народу.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. У чому полягають відмінності українського національного й західноєвропейського Відродження?
2. Який вплив мала система організації навчання в братських школах на педагогічні погляди Я.А. Коменського?
3. Яке історичне й культурно-освітнє значення створення українських вищих навчальних закладів?
4. Які позитивні й негативні сторони режиму навчання характеризують братські школи?
5. Прогресивне значення братських шкіл у розвитку освіти в Україні.
6. Яке значення козацької системи освіти й виховання в українському національному Відродженні?

Творчі завдання

1. Проаналізуйте рекомендовану літературу й продовжіть хронологічну таблицю.

Таблиця 2.8

Національна педагогічна система виховання в епоху українського національного відродження (XVI – XVIII ст.)

Історичні події		Особливості освіти й виховання
1550р.	- згадка про школу при Красноставській церкві;	- вивчення азбуки, навчання уставного письма, пізніше - скоропису;
1596р.	- заснування княгинею Оленою Чарторийською-Горностай школи при Пересопницькому монастирі;	- читання часослова, псалтиря; - вивчення кращими учнями "Апостола"; - навчання рахунку;
Друга пол. XVI ст.	- заснування українських шкіл при всіх церквах і монастирях;	
1572 р.	- заснування князем Острозьким слов'яномовної школи в Турові;	- вивчення не лише слов'янської, а й грецької та латинської мов; - залучення вчителів з числа православних греків, протестантів;
.....

2. Визначте, які братські школи були створені в Україні протягом XVI – XVIII ст., складіть таблицю.

Таблиця 2.9

Братські школи в Україні

Назва школи	Дата створення	Особливості режиму й зміст навчання

3. Проаналізуйте сутність козацького виховання й заповніть таблицю.

Таблиця 2.10

Система козацького виховання

Ступінь	Мета виховання й освіти	Зміст виховання
.....

4. Складіть хронологічну таблицю створення різних типів козацьких шкіл на території вольностей козацьких.

5. Проаналізуйте фахові журнали й зробіть огляд наукових статей, у яких розкривається значення українського національного відродження в розвитку національної культури й освіти.

6. Вивчіть, опишіть і презентуйте досвід роботи сучасних педагогів з упровадження ідеалів козацької педагогіки в національному вихованні дітей і молоді.

7. Розробіть одну із форм виховання (свято, конкурс, вікторину, усний журнал тощо) з використанням засобів козацької педагогіки.

8. Розробіть рекомендації для вчителів щодо використання ідей і засобів козацької педагогіки у відродженні духовності української молоді, національно-патріотичному вихованні.

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Опрацюйте статuti братських шкіл, плани і програми навчання в них і дайте відповіді на запитання.

- 1.1. Вимоги до вчителів (дидакалів), їхні обов'язки.
- 1.2. Особливості організації навчально-виховного процесу й режиму школи.
- 1.3. На які групи поділяли учнів у школі?
- 1.4. Які обов'язки батьків?
- 1.5. Які предмети вивчалися в «початковому навчанні», в «середньому навчанні»?
- 1.6. Результати роботи з першоджерелами узагальніть у таблиці.

Таблиця 2.11

Особливості організації навчання й виховання в братських школах

Статут	Львівська братська школа 1586р.	Луцька слов'яно-грецька школа 1624 р.
Вимоги до		

вчителів (дидакалів)		
-------------------------	--	--

2. Опрацюйте матеріали про освіту в українських і білоруських землях (кін. XVI - поч. XVII ст.) і визначте, які навчальні книги були в цей період, заповніть таблицю.

Таблиця 2.12

Навчальні книги кінця XVI - початку XVII ст.

Граматика		Букварі		Словники	
Дата	Назва	Дата	Назва	Дата	Назва

3. Проаналізуйте уривки з праці Павла Алепського «Освіта і виховання українців з опису іноземних мандрівників». Який рівень розвитку освіти на козацьких землях засвідчують іноземці?

«...Починаючи цим містом, себто по всій козацькій землі, ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їх жінки та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися неуками по вулицях...

...В козацькому краю в кожному місті та кожному селі побудовані дома для бідних і сиріт. Хто туди заходить, дає їм милостиню, – не так як у молдавськiм або волоськiм краю, де вони юрбою ходять по церквах і не дають людям молитися...

...Серед монастирських (Київської Лаври та ін.) наставників є люди вчені, правники, промовці, знають логіку й філософію та працюють над глибокими питаннями...» (див.: Січинський В. Чужинці про Україну [Текст] / В.Січинський. – К. : Довіра, 1992. – С. 82-92).

4. Уважно проаналізуйте «Історичну довідку про утиснення української мови і школи у XVII, XVIII ст.» і визначте, який вплив мали зазначені укази й розпорядження на погіршення стану освіти в Україні в цей період:

- **1690 р.** – Собор Російської православної церкви осудив «кієвскія новія книги» С. Полоцького, П. Могили, К. Ставровецького, І. Галятовського, Л. Барановича, А. Радивиловського та ін., наклавши на них «прокляття і анафему, не точію сугубо й трегубо, но и многогубо».
- **1720 р.** – указ Петра I про заборону друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних, які необхідно «для повного узгодження з великоросійськими, з такими ж церковними книгами справляти... щоби ніякої різниці і окремого нарiччя в них не було».
- **1727 р.** – скасування Малоросійської колегії.
- **1753 р.** – указ про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській Академії.
- **1764 р.** – скасування Катериною II Гетьманщини.

- **1769 р.** – заборона Синоду Російської православної церкви на друкування та використання українського «Букваря».
- **1775 р.** – знищення Запорозької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях.
- **1784 р.** – переведення викладання в Києво-Могилянській академії на російську мову.
- **1786 р.** – київський митрополит С. Миславський наказав, аби в усіх церквах дяки та священники читали молитви і правила службу Божу «голосомть, свойственнымь російському наречію». Те ж саме було заведено і в школах України.
- **1789 р.** – розпорядження Едукаційної комісії Польського сейму про закриття руських (українських) церковних шкіл та усунення з усіх інших шкіл руської мови.
(див.: Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація [Текст] / В.Іванишин, Я. Радевич-Винницький . – Дрогобич : Відродження, 1994. – С. 23-24.).

5. Проаналізуйте уривки з праць Єпіфанія Славинецького й знайдіть відповіді на запитання:

- 5.1. У чому зміст навчання учнів?
- 5.2. Якими правилами культури поведінки повинні володіти учні?
- 5.3. Які правила поведження учнів у навчанні?
- 5.4. В які ігри потрібно грати дітям?

Темі рефератів, доповідей

1. Ступені навчання і виховання в козацькій педагогіці та система шкіл.
2. Напрями і засоби виховання в козацькій педагогіці.
3. Українська педагогічна думка епохи українського національного Відродження.
4. Освітня політика Речі Посполитої в Україні.

Основна література

1. Акт о слиянии Лаврської школы со школою Киевського братства [Текст] // Антологія педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н.П.Каленичекно. – М. : Педагогика, 1988. – С. 86-88.
2. Антологія педагогической мысли Украинской ССР [Текст] / сост. Н.П. Калениченко. – М. : Педагогика, 1988. – С.78-116.
3. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С.87-126, 131-149.
4. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.61-122.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 66-67, 384-385, 515, 629, 718-719.
6. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів /

- В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С. 32-73.
7. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.149-177.
 8. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С. 122-158.
 9. *Медвідь Л.А.* Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні [Текст] : навч. посібник / Л.А.Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – С.54-91.
 10. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ «Університетська книга», 2005. – С.16-51.
 11. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – С.44-197.
 12. Статут Львовской братської школи 1586 г. Порядок школьний [Текст] // Антологія педагогічної думки Української ССР / сост. Н.П.Калениченко. – М. : Педагогіка, 1988. – С. 79-85.
 13. Уставные статьи Луцької греко-латино-слов'янської школи [Текст] // Антологія педагогічної думки Української ССР / сост. Н.П.Калениченко. – М. : Педагогіка, 1988. – С. 85-86.

Додаткова література

1. *Алексієвець Л.* Києво-Могилянська академія в історії України і зарубіжних слов'янських країн (до 380-річчя заснування академії) [Текст] / Л.Алексієвець. – Тернопіль, 1995. – 54 с.
2. *Андрущенко В.Л., Федоров В.М.* Запорозька Січ як український феномен [Текст] / В.А.Андрущенко, В.М. Федоров. – К., 1995. – 173 с.
3. *Бакалець О.А.* Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ століття [Текст] : навч. посібник / О.А.Бакалець. – Львів : «Магнолія 2006», 2010. – С.177-184.
4. *Медвідь Л.А.* Українська козацька педагогіка [Текст] / Л.А.Медвідь // Початкова школа. – 1996. – №8. – С.58-60.
5. Основи національного виховання : концептуальні положення [Текст] / за заг. ред. В.Г. Кузя, Ю.Д.Руденко, З.О. Сергійчик. – К., 1993. – 152 с.
6. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки» [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних вищих закладів освіти / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1999– С. 9-29.
7. *Пальчевський С.С.* Педагогіка [Текст] : навч. посібник / С.С.Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – С.172-181.
8. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. ХХ ст.): нариси [Текст] / редкол. : М.Д.Ярмаченко, Я.П.Калениченко, С.У.Гончаренко та ін. – К., 1991. – С.32-72.
9. *Руденко Ю.* Основи сучасного українського виховання [Текст] / Ю.Руденко. – К., 2003. – 328 с.

10. Руденко Ю. Д. Українська козацька педагогіка : витоки, духовні цінності, сучасність [Текст] : навч. посіб. для студ. вузів / Ю.Руденко, О. Губко. – К. : МАУП, 2007. – 384 с.
11. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки [Текст] : навчальний посібник / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С.81-99.
12. Федоренко Д., Федоренко О. Взірець козацької звитяги : (про козацьку педагогіку) [Текст] / Д.Федоренко, О.Федоренко // Рідна школа. – 2003. – №2. – С.67-68.

Тема 5. Освітня діяльність і філософсько-педагогічні погляди Г.С. Сковороди

Ключові слова: природне виховання, народність у вихованні, гармонійне виховання, «низьке, шляхетне» і «високе, рятівне» виховання, «споріднена праця».

Орієнтовний план лекцій

1. Гуманістичні ідеї в педагогічних поглядах Г.С.Сковороди.
2. Г.С.Сковорода про ідею природного виховання.
3. Народність у вихованні.
4. Погляди щодо гармонійного виховання особистості.
5. Дидактичні погляди Г.С.Сковороди.
6. Роль батьків у вихованні дітей.
7. Вимоги до особистості вчителя.

Питання для самостійного вивчення

1. Освіта й життєвий шлях Г.С. Сковороди.
2. Вплив перебування Г.С. Сковороди в країнах Західної Європи на становлення його світогляду.
3. Педагогічна діяльність Г.С. Сковороди, викладання в Харківському колегіумі.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Чому Г.С. Сковороду називали «українським Сократом», «українським Руссо»?
2. У чому полягає зв'язок педагогічних поглядів Г.С. Сковороди з українською етнопедагогікою?
3. Яка роль Г.С. Сковороди у формуванні особистості М. Ковалинського?
4. Яке значення педагогічних поглядів Г.С. Сковороди в розвитку української педагогіки?
5. У чому полягає актуальність поглядів Г.С. Сковороди на сучасному етапі становлення української педагогіки і розбудови національної школи?

Творчі завдання

1. Проаналізуйте життєвий шлях і просвітницько-педагогічну діяльність

Г.С.Сковорода і заповніть хронологічну таблицю.

Таблиця 2.13

Життєвий шлях і діяльність Г.С.Сковорода

дата	Головні етапи життя й діяльності
3 грудня 1722 р.	Народився в с. Чорнухах на Полтавщині, у сім'ї малоземельного незаможного козака.
1734-1742 рр.	Після закінчення сільської школи навчався в Київській академії.
1742 -1744 рр.	Майже трирічна перерва в проходженні навчального курсу академії викликана тим, що Сковороду включили до складу придворної капели імператриці Єлизавети.
1744 –1745 рр.
1745-1750 рр. (1750-1753 рр.)	
1750-1751рр. (1753-1754 р.)	
1751 р. (1753р.)	
1753 (1754р.)- 1759рр.	
Початок 1755рр.	
1753-1785 рр.	
1757-1758рр.	
3 1759 р.	
1762 р.	
1769 р.	
1794 р.	
9 листопада 1794 р.	

2. Напишіть твір-роздум на одну із запропонованих тем: «Г.С. Сковорода – геніальний син українського народу», «Г.С.Сковорода – мислитель, просвітитель, народний учитель», «Г.С.Сковорода і сьогодні» (тема за власним вибором).
3. Зробіть аналіз висвітлення поглядів Г.С. Сковорода на сторінках фахових журналів.
4. Розробіть рекомендації для вчителів щодо всебічного виховання школярів на основі праць Г.С. Сковорода.
5. Підготуйте план проведення форми позакласної виховної роботи (вечір, бесіда, конкурс, усний журнал тощо) на основі використання притч Г.С. Сковорода.

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Опрацюйте «Харківські байки» Г.С.Сковороди, знайдіть відповіді на запитання, виконайте завдання.

1.1. На судженнях, притчах яких філософів античності будуються «Харківські байки»?

1.2. Дослідіть історію написання байок, притч, визначте, кому були присвячені окремі поетичні й філософські твори.

1.3. Визначте, які з харківських байок Г.С.Сковороди є автобіографічними.

1.4. В яких байках філософ висловлює свої судження щодо ідеї природного виховання?

1.5. Доведіть або спростуйте новаторство форми написання байок.

2. Проаналізуйте притчу Г.С.Сковороди «Вдячний Єродій» і знайдіть у її змісті відповіді на запитання:

2.1. Хто, на думку автора, повинен виховувати дітей? Про які батьківські обов'язки йдеться в цитаті: *«Він славославить, що два головні батьківські обов'язки це: «Благо породити і благо навчити». Якщо хтось жодної з цих двох заповідей не додержав, ні благо породив, ні благо навчив, той не є батько дитині, а винуватець загибелі...»* (див. : Сковорода Г.С. Вдячний Єродій / Г.С.Сковорода // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С. 123).

2.2. Якого значення надає філософ «доброму» вихованню?

2.3. Знайдіть цитату про «низьке, шляхетне» і «високе, рятівне» виховання, порівняйте їхню сутність.

2.4. Як розкриває автор ідею народності у вихованні.

2.5. У чому суть природного виховання, на думку автора? Проаналізуйте подану цитату, розкрийте взаємозв'язок у формуванні особистості її «природи» і виховання: *«Від природи, яко матері, легесенько наука досягає собою. Це є всенародна і справжня вчителька і єдина ... Якщо все буде наймудріша і блаженна природа, тоді хто, як не єдина вона, зціляє і навчає? Всяка справа спіє, якщо вона вказує дорогу. Не заважай тільки їй, а коли можеш, відвертай перешкоди і буцім шлях до неї розчищай: дійсно сама вона чисто і вдало все виконає ... Вчитель і лікар – не вчитель і лікар, а лише служник природи, єдиної і справжньої і лікарки, і вчительки»* (див.: Сковорода Г.С. Вдячний Єродій / Г.С.Сковорода // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.124).

2.6. У чому полягає «добре серце»?

2.7. Як виховувати вдячність, уміння обмежувати потреби?

3. Проаналізуйте притчу Г.С. Сковороди «Вбогий жайворонок» і знайдіть в її змісті відповіді на запитання:

3.1. Результат якого виховання автор вважав розтлінним, цинічним, хижацьким і аморальним?

3.2. Проаналізуйте наведену цитату. Які якості засуджує автор? *«Не той правий, хто правий по суті, а той, хто неправий за істиною, але здаватися»*

правим уміє, хитро блудячи і йдучи стежкою такого судження: кінці у воду. Ось теперішнього світу наймодніша рятівна премудрість! ... Той лише щасливий, хто неправий за совістю, але правий за папірцем...» (див.: Сковорода Г.С. Вбогий жайворонок / Г.С.Сковорода // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.130).

3.3. Які моральні якості підносить автор у притчі?

3.4. Проаналізуйте думку автора, про які моральні настанови йдеться у цитаті: *«Ти ж, сину мій, читаючи книгу видимого і злого світу сього, дивись сердечним своїм оком на саме серце його, джерело його, тоді, пізнавши початок і сім'я його, будеш правий і суддею усякій справі, бачачи голову справи і саму суть, істина бо збавить тебе від усякої напасті»* (див.: Сковорода Г.С. Вбогий жайворонок / Г.С.Сковорода // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.133).

4. Законспекуйте головні думки в робочому зошиті.

5. Які риси характеру висміював Г.С. Сковорода, вважав протиприродними? На вихованні яких якостей особистості наголошував Г.С. Сковорода у своїх байках?

«Прагнення насолоди і слави багатьох збиває у протиприродний стан. Се тим шкідливіше для них буває, чим більша така невідповідність» (див.: Сковорода Г.С. Орел і Черепаха // Сковорода Г.С. Сад пісень [Текст] : вибрані твори для старшого шкільного віку / Г.С.Сковорода. – К. : Веселка, 1983. – С.94).

«Ліпше в одного розумного і доброго бути у любові та шані, ніж у тисячі дурнів» (див.: Сковорода Г.С. Сова і Дрозд // Сковорода Г.С. Сад пісень [Текст] : вибрані твори для старшого шкільного віку / Г.С.Сковорода. – К. : Веселка, 1983. – С.95).

«Чим краще добро, тим більшим трудом, наче ровом, воно обкопане. Хто труда не докладе, той добра не найде» (див.: Сковорода Г.С. Змія і Буфон // Сковорода Г.С. Сад пісень [Текст] : вибрані твори для старшого шкільного віку / Г.С.Сковорода. – К. : Веселка, 1983. – С.96).

«Ціна і честь – одне й теж. Пустоцвіт прибирає блискучого вигляду, прибирає подобу фальшивого діаманта і злодійської монети. Освіченість, милосердя, великодушність, справедливість, постійність і цнотливість – ось ціна наша й честь» (див.: Сковорода Г.С. Два коштовні камені – діамант і смарагд // Сковорода Г.С. Сад пісень [Текст] : вибрані твори для старшого шкільного віку / Г.С.Сковорода. – К. : Веселка, 1983. – С.98).

«Багато хто, занедбавши споріднену їм роботу, лише співають, п'ють та їдять, у сім гульцятстві вони терплять їдучишу нудьгу, ніж ті, хто працює без ослабу... А для того, хто їсть, п'є та співає, щоб охочіше після відпочинку взятися до роботи, як до окликання свого, тому ніколи нудьгувати: щодня він і працює, і відпочиває...» (див.: Сковорода Г.С. Зозуля та Дрозд // Сковорода Г.С. Сад пісень [Текст] : вибрані твори для старшого шкільного віку / Г.С.Сковорода. – К. : Веселка, 1983. – С.104).

«І рід, і багатство, чин, і споріднення, і тілесні принади, й науки не спроможні утвердити дружбу. Лише серця, думками єдині, й однакова чесність людських душ, що у двох чи трьох тілах живуть, - ось де справжня любов і єдність...» (див.: Сковорода Г.С. Собака і Вовк // Сковорода Г.С. Сад пісень [Текст] : вибрані твори для старшого шкільного віку / Г.С.Сковорода. – К. : Веселка, 1983. – С.106).

«Дурість у багатстві пишається і лається, а в злиднях осідає і впадає у відчай, вона в обох долях нещасна. Там біснується, як у гарячці божевілля, а тут з ніг валиться, як стерво...» (див.: Сковорода Г.С. Кріт і Лінкс // Сковорода Г.С. Сад пісень [Текст] : вибрані твори для старшого шкільного віку / Г.С.Сковорода. – К. : Веселка, 1983. – С.107).

«Без розуму й за морем погано, а мудрому чоловікові весь світ – рідний край: скрізь йому і завжди добре. Він добро не збирає по місцях, а носить його в собі. Воно йому – сонце у всі часи і як скарб у всіх країнах» (див.: Сковорода Г.С. Щука і Рак // Сковорода Г.С. Сад пісень [Текст] : вибрані твори для старшого шкільного віку / Г.С.Сковорода. – К. : Веселка, 1983. – С.109.).

6. Узагальніть результати вивчення й аналізу байок, притч Г.С. Сковороди, продовжіть таблицю.

Таблиця 2.14

Філософсько-педагогічна спадщина Г. С.Сковороди

Назва праці	Характеристика
Поетична збірка «Сад божественних пісень»	<ul style="list-style-type: none"> - об'єднує 30 поетичних творів; - поезії за формою є синтезом народної пісні, релігійних псалмів, кантів із строгим реалістичним змістом; - філософськими й морально-етичними джерелами поезій були Біблія, антична думка та українське вільнодумство; - багато поезій має автобіографічний характер; - у пісні 12-й «В город не піду багатий...» показав любов до природи та бажання уникнути міської суєти; - у пісні 14-й змалював ідеал волі, висловлює заклик до простого життя; - 23-я пісня є однією з найдовершеніших, розкриває філософські погляди поета, його настанови розумно користуватися часом; -
Ода «Похвала бідності»	<ul style="list-style-type: none"> - розглядає морально-етичні проблеми, які були предметом розмов між Г.С.Сковородою та його учнем М. Ковалинським; - подає ідеальний образ людини, якого він прагнув усе життя;
.....

7. Зробіть висновки про актуальність поглядів Г.С.Сковороди на сучасному етапі.

Теми рефератів, доповідей

1. Проблеми розвитку особистості в педагогічній спадщині Г.С.Сковороди.
2. Значення «спорідненої праці» в становленні особистості та її життєвому виборі.

3. Розвиток учення Плутарха про мораль у педагогічній спадщині Г.С.Сковороди.
4. Григорій Сковорода і народна педагогіка.

Основна література

1. Антологія педагогічної думки Української ССР [Текст] / сост. Н.П.Калениченко. – М. : Педагогіка, 1988. – С.140-153.
2. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів /Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С.126-130.
3. Історія педагогіки [Текст] / за ред. М.С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1993. – С.145-148.
4. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. Ред. В.Г.Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.122-136.
5. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С. 91-97.
6. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.178-186.
7. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С. 117-121.
8. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ «Університетська книга», 2005. – С.41-46.
9. *Сковорода Г.* Вдячний Єродій [Текст] / Г.Сковорода // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.160-168.
10. *Сковорода Г.* Сад пісень [Текст] : вибрані твори для старшого шкільного віку / Г.Сковорода. – К. : Веселка, 1983. – 190 с.
11. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – С.198-207.

Додаткова література

1. *Любар О.О., Федоренко Д.Т.* Блискавка серед темряви : до 200-річчя з дня смерті Г.С.Сковороди [Текст] / О.О.Любар, Д.Т.Федоренко // Саксагань. – 1994. – №3.
2. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки» [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних вищих закладів освіти / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – С. 29-31.
3. *Пальчевський С.С.* Педагогіка [Текст] : навчальний посібник / С.С.Пальчевський. – К. : Каравела, 2007.- С.184-186.

4. Педагогічні ідеї Г.С.Сковороди [Текст] / за ред. О.Г. Дзевєріна. – К. : Вища школа, 1972. – 246 с.
5. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги [Текст] : підручник / А.М Бойко., В.Д Бардінова та ін. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С. 12-37.
6. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки [Текст] : навчальний посібник / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 108-112.

Тема 6. *Становлення національної освіти, просвітницька діяльність і педагогічні ідеї видатних українських учених, письменників, громадських діячів кінця XVIII – середини XIX ст.*

Ключові слова: національна школа, дошкільне виховання, економічна освіта, професійно-технічна освіта, єдина школа, ідея загальнолюдського виховання, освітньо-виховний ідеал.

Орієнтовний план лекцій

1. Освітня політика російського самодержавства в Україні.
2. Становлення системи освіти.
 - 2.1.Розвиток початкової освіти.
 - 2.2.Запровадження нових типів навчальних закладів у середній освіті.
 - 2.3.Вища освіта.
 - 2.4.Підготовка педагогічних кадрів.
 - 2.5.Дошкільне виховання.
 - 2.6.Національні школи для дорослих і підлітків.
 - 2.7.Економічна й професійно-технічна освіта.
3. Стан національної освіти на західноукраїнських землях.
4. Внесок О.В.Духновича у становлення національної педагогіки.
 - 4.1.Взаємозв'язок морального, розумового й трудового виховання.
 - 4.3.Виховання дітей у сім'ї.
 - 4.4.Дидактичні принципи.
 - 4.5.Навчальні книги.
 - 4.6.Вимоги до вчителя.
5. Просвітницька і педагогічна діяльність М.І.Пирогова.
 - 5.1. Ідея загальнолюдського виховання.
 - 5.2. Про систему єдиної школи.
 - 5.3. Дидактичні погляди.
 - 5.4. Підготовка вчителя.
6. Педагогічні погляди Т.Г.Шевченка.
 - 6.1. Освітньо-виховний ідеал.
 - 6.2. Проблеми всебічного розвитку особистості.
 - 6.3. Т. Г. Шевченко – автор «Букваря південноруського».
 - 6.4. Сімейне виховання і роль жінки у вихованні дітей.
7. П.О. Куліш – просвітитель, історик, педагог.

- 7.1. Значення «Граматики» в поширенні освіти серед українського народу.
- 7.2. Про народну школу.
8. Внесок М.О. Корфа в розвиток вітчизняної педагогіки.
 - 8.1. Розвиток теорії та практики початкового навчання.
 - 8.2. Про підготовку вчителя.
 - 8.3. Навчальні книги.

Питання для самостійного вивчення

1. Освітня програма Кирило-Мефодіївського товариства і просвітницька діяльність його членів.
2. Напрями становлення й розвитку дошкільного виховання в Росії та Україні.
3. Становлення педагогічної освіти в Україні.
4. Вплив зарубіжної педагогіки і філософії на формування вітчизняної педагогічної думки.
5. Життя та освітньо-педагогічна діяльність О.В. Духновича.
6. Життєвий і науковий шлях М.І. Пирогова.
7. Життя і просвітницька діяльність Т.Г. Шевченка.
8. Життєвий шлях і педагогічні погляди Ю.А. Федьковича.
9. Етапи життя й просвітницька діяльність П.О. Куліша.
10. Життя і педагогічна діяльність М.О. Корфа.
11. М.В. Остроградський – видатний український учений, громадський та освітній діяч.
12. Внесок М.І. Костомарова в розвиток української культури й освіти.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Як позначилися негативні й позитивні сторони освітніх реформ царського уряду в другій половині XIX ст. на розвитку української освіти?
2. Яке значення мали недільні школи в поширенні освіти в Україні?
3. Обґрунтуйте позитивні й негативні тенденції в становленні педагогічної освіти в Україні.
4. Яке значення в розвитку освіти України мало створення перших дошкільних закладів?
5. Чим обумовлено становлення педагогічної освіти в Україні у другій половині XIX ст.?
6. Яким чином зарубіжна філософія й педагогіка впливали на формування педагогічної думки в Україні? Чи вважаєте цю тенденцію позитивною?
7. Доведіть, що О.В. Духнович був засновником української педагогічної думки на засадах народності.
8. Яке значення мав перший підручник з педагогіки «Народна педагогія» О.В. Духновича в становленні педагогічної науки і підготовки вчителів для народних шкіл?
9. У чому прогресивність і гуманізм поглядів М.І. Пирогова щодо виховання й освіти жінок?
10. Доведіть правильність поглядів М.І. Пирогова щодо взаємозв'язку навчання з життям.

11.З'ясуйте роль Т.Г. Шевченка і М.І. Костомарова в формуванні освітянської політики Кирило-Мефодіївського товариства.

12. Визначіть провідні освітні ідеї, за які боролися педагоги, громадські діячі України у ХІХ ст.

13.У чому полягає прогресивний характер ідей педагогів і просвітителів України в ХІХ ст.?

14.Яке значення педагоги й просвітителі надавали жіночій освіті, ролі матері у вихованні дітей?

Творчі завдання

1. Визначте, в яких напрямках розвивалася система освіти України в ХІХ ст., складіть схему (таблицю) «Система освіти України в ХІХ ст.».

2. Проаналізуйте позитивні й негативні тенденції в розвитку освіти України кінця ХІХ – початку ХХ ст., заповніть хронологічну таблицю.

Таблиця 2.15

Освітня політика російського самодержавства в Україні щодо реформування системи освіти в кінці ХУІІІ-ХІХ ст.

Дата	Подія	Значення (позитивне, негативне) для розвитку системи освіти
1753 р.	Указ про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії.	
1764 р.	Скасування Катериною ІІ Гетьманщини.	
1769 р.	Заборона Синоду Російської православної церкви на друкування та використання українського «Букваря».	
1775 р.	Знищення Запорозької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях.	
1784 р.	Переведення викладання в Києво-Могилянській академії на російську мову.	
1802 р.	Створення, замість колегій, державних закладів: міністерств, міністерства народної освіти, до обов'язків якого входило управління загальноосвітніми школами, університетами, науковими закладами та видавничою справою.	
1803-1804рр.	Реформа системи управління освітою, запровадження нових форм керівництва: парафіяльні школи підпорядковувались наглядачу повітового училища, повітові училища – директору гімназії, гімназії – ректору університету, університет – міністру народної	

	освіти, який був підпорядкований самому царю.	
1804 р.	Прийняття «Статуту університету» і «Статуту навчальних закладів, підвідомчих університетам», визначення ланок, виокремлення Харківського і Віденського навчальних округів.	
1811р.	Створення при Харківському університеті педагогічного інституту, першим директором якого став учений-педагог Х.Ф.Роммель.	
1828 р.	Прийняття нового Статуту про початкові та середні школи, запровадження чотирирівневої системи освіти: парафіяльні школи – для нижчих станів, повітові училища – для дітей ремісників, купців та інших «міських обивателів», гімназії – для дітей дворян і чиновників	
25 грудня 1833р.	Засновано Київський університет.	
1838р.	У Києві було відкрито Інститут шляхетних дівчат.	
1838 р.	Відкрито перший дошкільний виховний заклад в Україні (м.Полтаві), безплатний притулок для дітей від трьох років.	
1839р.	Міністерство фінансів відкрило в гімназіях і повітових училищах реальні класи (Тула, Курськ, Керч, Рига, Вільно), в яких могли одержувати освіту особи «промислового стану».	
1834р., 1845р.	Викладачі приватних навчальних закладів отримали права, статус, субсидії на заробітну плату і пенсії, однакові з викладачами державних шкіл.	
1847 р.	Розгром Кирило-Мефодіївського товариства і посилення переслідування української мови та літератури.	
1849-1852 рр.	Реорганізація середньої освіти, створення 3-х типів гімназій: з двома стародавніми мовами; з навчанням природознавства та законодавства; з навчанням законодавства.	
1851 р.	Відкрилися кафедри педагогіки в університетах.	
1855р.	Приймаються нові правила вступу до університетів та навчання в них, за якими відмінялися кількісні обмеження щодо вступу в університети.	
1859 р.	Уперше на території царської Росії було відкрито Фундуклеївську жіночу гімназію (м. Київ).	
1861 р.	Пройшов міський учительський з'їзд у Харкові,	

	з'їзд учителів природничо-математичних наук у Києві.	
1862 р.	Закриття недільних шкіл в Україні.	
червень 1863 р.	Університети одержали значні права на автономію (управління університетом передавалося раді професорів, рада обирала ректора і нових викладачів).	
1863 р.	Циркуляр міністра внутрішніх справ Валуєва. Заборона друкувати шкільні підручники, науково-популярні та релігійні видання й викладання у школах українською мовою.	
1863 р.	Відбувся з'їзд учителів російської мови та словесності в Києві.	
1864 р.	У статуті середніх шкіл визначено відкриття 3-х типів гімназій класичної та сучасної освіти з 7-річним курсом навчання: класична гімназія з двома стародавніми мовами; класична гімназія з латинською мовою; реальна гімназія без стародавніх мов; відкриття нового типу неповної середньої освіти – прогімназія з 4-річним курсом навчання за програмою класичної або сучасної освіти.	
1864 р., липень	Прийняття статуту про початкову школу, за яким співіснували міністерські, земські та приватні навчальні заклади; визначено навчання лише російською мовою.	
1864 р.	У столичних і провінційних жіночих гімназіях відомства імператриці Марії відкриваються педагогічні класи.	
1870 р.	Створюються педагогічні класи при гімназіях Міністерства народної освіти.	
1871 р.	Сестри Ліндфорс – Марія і Софія (згодом Русова) – організували перший український дитячий садок в Києві.	
1871- 1872 рр.	Видання двох законів про середні навчальні заклади, контроль Міністерством освіти діяльності викладачів, визначення переліку навчальних посібників для середніх навчальних закладів.	
1872 р., травень	Прийнято офіційне рішення про створення учительських інститутів.	
1874 р.	Відкрито вчительський інститут у Глухові.	
1875 р.	На базі юридичного ліцею розпочав діяльність Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька.	

1876 р.	Емський указ Олександра II. Заборона друкувати українською мовою всі оригінальні твори та перекладати (за винятком історичних документів і белетристики), заборона сценічних вистав, читання лекцій та ввезення з-за кордону українських видань.	
1881 р.	Заборона викладати українською мовою в народних школах і виголошувати церковні проповіді.	
1884 р.	Закриваються всі українські театри.	
1886 р.	Вийшов проект Загального нормативного плану промислової освіти в Росії.	
1893 р.	Вийшов закон "Про школи ремісничих учнів".	
1895 р.	Головне управління в справах друку заборонило видавати українською мовою книжки для дитячого читання.	

3. Узагальніть педагогічні ідеї О.В. Духновича й продовжіть таблицю.

Таблиця 2.16

Педагогічні ідеї О.В. Духновича

Обґрунтування сутності, завдань, методів і засобів морального виховання	<ul style="list-style-type: none"> - людяність у громадському житті як найважливіший принцип; навчання дітей у школі й дома повинно бути високоморальним; - перетворення суспільства та його гармонія забезпечуються моральним вихованням, метою якого є людяність, любов до всіх людей, доброта, патріотизм, відданість боротьбі за національне визволення народу; - художня література і поезія як засоби формування морально-емоційної сфери школярів; - методи морального виховання: переконання, приклад, заохочення, покарання; - вимоги пропорційності заохочення і покарання педагогічним засобом гальмування неправильних дій учня; - вирішальна роль школи й учителя в моральному вихованні; -
Обґрунтування завдань і сутності розумового виховання	<ul style="list-style-type: none"> - озброєння учнів колом знань з основ наук про природу і суспільство, розкриття їхніх пізнавальних потреб, інтересів, здібностей; - розвиток розумових здібностей дітей, мислення, пам'яті шляхом різноманітних вправ і логічних операцій – аналізу, синтезу, порівняння; - заперечення схоластики і «зубрячки», які панували в старій школі;

	<ul style="list-style-type: none"> - вимога вивчати такі навчальні предмети, які б діти могли застосовувати в подальшому житті; - розробка навчальних планів окремо для першого і другого класів сільської школи; - вивчення букв і складів, читання, письмо, усний рахунок, народний і церковний спів (перший клас); - вивчення читання, письма, старослов'янської граматики, арифметики, історії, географії, ботаніки, зоології, землеробства, садівництва, бджільництва, німецької й угорської мов, християнської науки (другий клас); -
Розкриття сутності завдань трудового виховання й
.....

4. Проаналізуйте життєвий шлях, громадську та видавничу діяльність П.О.Куліша (на основі хронологічної таблиці), доведіть його прогресивну роль у розвитку української освіти й культури.

Таблиця 2.17

Життєвий шлях і громадсько-просвітницька діяльність П.О. Куліша

Дата	Головні етапи життя та діяльності
1819 р., 27 липня	Народився в сім'ї заможного козака-хлібороба давнього козацько-старшинського походження в містечку Вороніж (тепер Сумська обл.).
1831-1833 рр.	Після здобуття домашньої освіти навчався в Новгород-Сіверському повітовому училищі.
1833р., 8 жовтня	Зарахований до Новгород-Сіверської гімназії.
1837р.	Залишив гімназію після п'ятого року навчання й поїхав до Києва здобувати вищу освіту, але не міг одразу вступити до університету.
1838р.	Служив канцелярським чиновником в управлінні ліцею князя Безбородька в Ніжині.
1839 р., вересень	Зарахований до Київського університету на історико-філологічне відділення філософського факультету як студент-вільнослухач.
1840 р.	Перевівся на юридичний факультет як повноправний студент.
1840 р.	З допомогою професора М.О.Максимовича друкує свої творчі доробки в «Литературной газете» («Приключение с казаком Бордюгом на Зелёной неделе») та в газеті «Киевлянин» («Малороссийские рассказы»).

1841 р.	Пише й друкує в альманасі «Ластівка» перший твір українською мовою «Циган».
28 січня 1841 р.	Призначений учителем російської словесності в Луцьке повітове дворянське училище.
1841 р., серпень	Переведений до Києво-Печерського дворянського училища, згодом працював у Києво-Подільському дворянському училищі.
1843 р., літо	Відряджений для огляду всіх архівів Київської губернії.
1843-1844 рр.	Відбулося знайомство П.О.Куліша з Т.Г.Шевченком, М.І.Костомаровим та іншими патріотами, яких об'єднала ідея визволення від національного й духовного занепаду рідного народу і звільнення Т.Г.Шевченка з кріпацтва.
1845 р., серпень	Призначений старшим учителем історії Рівненської гімназії.
кінець 1845 р.	Переїжджає до Петербурга.
з 15 грудня 1845 р.	Працює старшим учителем російської словесності в 5-й гімназії, пізніше викладає російську мову студентам-іноземцям Петербурзького університету.
1846 р.	Написав і надрукував у Петербурзі історію для дітей «Повість об украинском народе», за яку цар Микола I видав розпорядження заслати П.О.Куліша на два місяці у фортецю, а потім – у Тулу; заборонив працювати в міністерстві освіти.
1846- 1847рр.	Учасник Кирило-Мефодіївського товариства, голова його ліберального крила.
1847 р., 24 січня	Одруження з Олександрою Білозерською.
1847 р., березень	Поїхав разом із дружиною на стажування за кордон через Варшаву, де був арештований як член Кирило-Мефодіївського товариства.
1847 р., 26 травня	Оголошено вирок про ув'язнення П.О.Куліша й заслання.
1850 р., грудень	Після заслання в Тулу з дозволу царя Миколи I повернувся до Петербурга, влаштувався на посаду редактора в статистичний відділ Міністерства державного майна: друкуватися заборонено.
1854р.	Став першим біографом М.В.Гоголя, видав «Опыт биографии Н.В.Гоголя».
1855р.	Знято заборону на друкування творів.
1856 р.	П.О. Куліш уперше запропонував спростити український правопис і пристосувати його до найлегшої вимови слів.
1857р.	Відкрив друкарню на власні кошти.
1857р.	Видав своїм новим правописом («кулішівкою») «Граматику», в якій подано маленьку, прописну, рядкову, криву азбуки; наведено поради щодо її засвоєння; розроблено шість уроків, спрямованих

	на засвоєння складів, їх різновидів; представлено розділи: «Читання по верхах», «Прислів'я», «Яка була доля нашого народу од найдавніших часів», «Арифметика», «Слово для письменних». Своїм змістом «Граматика» була спрямована на виховання в дітей любові до рідного краю, народу, його історії та культури.
1856-1857 рр.	Видав етнографічний збірник у двох томах «Записки о южной Руси».
1858 р., жовтень	Звернувся до Міністерства освіти з проханням видання українського журналу, отримав відмову.
1858 р.	Подорожував по Німеччині, Швейцарії, Італії, знайомиться з культурним життям європейських країн.
1860 р.	Започаткував альманах «Хата», в якому друкувалися твори відомих українських письменників.
1860-1862 рр.	З культурно-просвітницькою метою підготував у своїй друкарні серію українських народних видань «Сільська бібліотека».
1861 р., лютий	Видав перший номер журналу «Основа», навколо якого згуртувалися українські прогресивні діячі.
кінець 1860р. - початок 1861р.	Бере участь у створенні нелегального товариства «Громада».
1861 р.	Вийшло 2-е видання «Граматики» накладом 8 тисяч примірників, які автор розпродав за безцінь або роздарував.
1862 р.	Написав і видав в «Основі» дві з трьох педагогічних статей під загальною назвою «Виховання й наука».
1862 р.	Виник конфлікт між П.О.Кулішем і В.М.Білозерським як редактором та іншими членами колективу.
1862р.	Залишив «Основу», яка через деякий час припиняє свою роботу.
1864 р., 23 грудня	Отримав посаду у Варшаві при «учредительном комитете», спрямовує свою діяльність на Галичину.
1869 р.	Видав третю статтю під загальною назвою «Виховання й наука» у львівській «Правді».
1871р.	Повернувся в Петербург, де отримав посаду редактора «Журнала Министерства путей сообщения».
1874р.	Видав два томи з історії козаччини «Историю воссединения Руси».
1877р.	Видав третій том «Истории воссединения Руси».
1881 р.	Переїхав до Львова.
1882р.	Видав памфлет «Крашанка русинам і полякам на Великдень 1882 року», пройнявшись ідеєю примирення галицьких поляків і українців.
Останні роки життя	Оселився на Чернігівщині (хутір Мотронівка), займався перекладацькою діяльністю.

1897р., 2 лютого	Помер і похований у Мотронівці.
---------------------	---------------------------------

5. Узагальніть прогресивну педагогічну думку України кінця XVIII – середини XIX ст. й складіть хронологічну таблицю «Видатні українські вчені, письменники, громадські діячі кінця XVIII- середини XIX ст.».

6. Вивчіть життєвий і науковий шлях М.І.Пирогова, визначте найголовніші віхи його діяльності, завершіть таблицю.

Таблиця 2.18

Життєвий шлях і педагогічна діяльність М. І. Пирогова

Дата	Головні етапи життя та діяльності
1810 р., 13 листопада	Народився в Москві в релігійній багатодітній сім'ї чиновника середнього розряду, внук селянина.
у 6 років	Навчився самостійно читати.
до 11-и років	Навчався вдома, його перші вчителі – студенти Московського університету вчили грамоти, арифметики, дали початкові знання з латинської та французької мов.
у 12 років	Віддали до приватного пансіону В.С.Кряжева, в якому вивчав катехізис, літургію, святу історію, російську граматику, риторику, французьку й німецьку мови, алгебру, геометрію, історію, географію, малювання, танці.
у 14 років	Через матеріальні труднощі батько забирає з пансіону, після інтенсивної підготовки (що було досить незвичним явищем за тих часів) блискуче складає іспити, і його зараховують до Московського університету на медичний факультет.
1828 р.	Після закінчення Московського університету як схильний до науки отримав рекомендацію на підготовку до професорської діяльності з хірургії та направлення в Дерптський університет.
.....	Витримав іспит на звання доктора медицини й захистив дисертацію латиною.
.....	Починає викладацьку діяльність, читає лекції з хірургічної анатомії німецькою мовою.
	Обраний ординарним професором кафедри хірургії медичного факультету Дерптського університету.
	Керує кафедрою в Дерптському університеті.
	Очолує кафедру хірургії в медико-хірургічній академії в Петербурзі, поєднує велику науково-дослідницьку роботу з викладацькою.
	Стає професором госпітальної хірургічної клініки, патології та хірургічної анатомії Петербурзької медико-хірургічної академії.
	Після психологічної травми, пов'язаної зі смертю дружини, виїхав до Італії; через деякий час повернувся на батьківщину.
	Обираний членом-кореспондентом Академії наук Росії

	біологічного відділення.
	Отримав звання академіка Медико-хірургічної академії.
	У журналі «Морской сборник» надрукована перша педагогічна стаття «Вопросы жизни».
	Призначений попечителем Одеського навчального округу; свою діяльність спрямував на вивчення роботи шкіл з метою підвищення рівня навчання і виховання та поширення просвіти в окрузі.
	Звернувся до міністра народної освіти А.С. Норова з «Докладной запиской о ходе просвещения в Новороссийском крае и вопиющей необходимости преобразования учебных заведений», у якій виклав головні причини незадовільної організації освіти в окрузі.
	Вийшла стаття «О публичных лекциях по педагогике».
	Звільнений від обов'язків попечителя Одеського навчального округу в зв'язку з переведенням на цю ж посаду в Київський навчальний округ.
	Обіймав посаду попечителя Київського навчального округу.
	Сприяв відкриттю 8-и недільних шкіл у Києві.
	У зв'язку з новаторськими поглядами вченого, які викликали незадоволення царського уряду, Олександр II підписав наказ про його відставку.
	Проживає в садибі Вишня Подільської губернії, займається медициною і педагогікою.
	Призначений керівником молодих російських учених, відряджених до Німеччини для підготовки до професури.
	Повернувся на батьківщину й знову оселився в с.Вишня під Вінницею.
	Написав мемуари «Вопросы жизни. Дневник старого врача».
	Громадськість організувала вечір на честь 50-річчя наукової і суспільної діяльності М.І.Пирогова.
	Помер, забальзамоване тіло зберігається в склепі-усипальниці церкви Миколи Чудотворця у Вінниці.

7. Чи погоджуєтесь із запропонованим М.І. Пироговим поділом учителів на три основні групи: *за покликанням* – справжні вихователі; *адміністратори і чиновники*, які керуються настановами та інструкціями; *вихователі-спекулянти*, які підкоряються тому, що їм вигідно? Порівняйте типи вчителів, запропоновані М.І. Пироговим, з іншими підходами до цієї проблеми:

- класифікація вчителів за стилем їхньої діяльності та особливостями характеру (В.М. Сорока-Росинський): теоретисти; реалісти; утилітаристи; інтуїтивісти;
- класифікація за рівнем професійно-педагогічної етики (В.І. Загвязинський): інтелектуальний тип; вольовий тип; емоційний тип; організаторський тип;

- абстраговані моделі відносин учителів та учнів (А.М. Бойко): «об'єктивіст»; «ерудит»; «артист»; «душа»; «талант»; «оптиміст»; «умілець».

Чи зустрічали ви такі типи вчителів у сучасних школах? Наведіть приклади.

8. Яке значення мали навчальні книги О.В. Духновича, Т.Г. Шевченка, П.О.Куліша та інших прогресивних діячів у поширенні освіти в Україні? Складіть граф-схему «Навчальні книги в Україні (XIX ст.)» з урахуванням хронологічної послідовності їх створення.

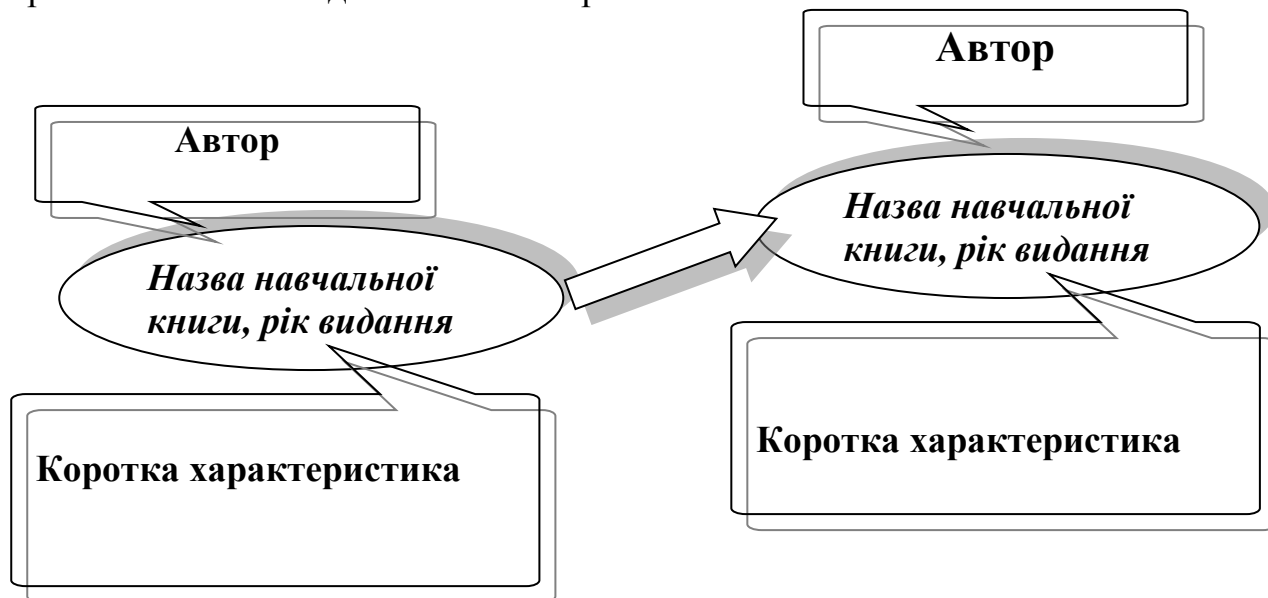

Рис. 2.2. Навчальні книги в Україні (XIX ст.)

9. Проаналізуйте погляди М.І. Пирогова щодо реформування змісту й структури освіти в Україні та складіть таблицю «Система єдиної школи М.І. Пирогова».

10. Напишіть твір-мініатюру на одну з тем: «Ідеал вчителя очима видатних діячів України у XIX ст.», «Образ матері-виховательки у творах Т.Г. Шевченка» (тема за власним вибором).

11. Проаналізуйте картини Н.П. Богданова-Бельського «Усний рахунок» (1896), «Біля дверей школи» (1897), «Біля хворого вчителя» (1897). Напишіть твір-роздум про особливості навчання дітей у народних школах на одну із запропонованих тем: «Гірка наука, зате плоди її солодкі», «Грамоті вчиться – завжди пригодиться», «Шануй учителя краще родителя».

12. Розробіть рекомендації для вчителів щодо різнобічного виховання школярів на основі поглядів видатних учених, письменників, просвітителів XVIII – середини XIX ст.

13. На основі аналізу статей у фахових журналах зробіть висновки щодо актуальності педагогічних ідей видатних українських учених, письменників, громадських діячів кінця XVIII – середини XIX ст. у період становлення сучасної національної педагогіки.

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Проаналізуйте «Буквар південноруський» Т.Г. Шевченка й дайте відповідь на

запитання:

- 2.1. Загальна характеристика навчальної книги.
- 2.2. Освітньо-виховне значення «Букваря південноруського» для поширення освіти серед українського народу.
- 2.3. Які твори для читання вміщено в підручнику?

2. Проаналізуйте літературну спадщину Т.Г. Шевченка, визначте поетичні й прозові твори автора, в яких він розкриває свої педагогічні погляди. Заповніть таблицю.

Таблиця 2.19

Літературні твори Т.Г. Шевченка

Назва твору	Дата написання	Педагогічний зміст	Цитати

3. Уважно прочитайте працю П.О. Куліша «Листи з хутора» й дайте відповідь на запитання:

- 3.1. Який стан освіти простого українського народу показує автор?
- 3.2. Яке ставлення до рідної мови виховують у молоді в містах?
- 3.3. Яке значення українських традицій, звичаїв, побуту, традиційного народного виховання в збереженні культури народу, його національності?
- 3.4. Про які негативні чинники, що впливають на низький рівень освіченості українського народу, йдеться в цитаті: *«Як же б воно інше сталося, коли дитину для науки треба із сем'ї вирвати і між такі люде заслати, которих не знаєш і не відаєш, яким вони духом дишуть і що з твоєї дитини зроблять? Знов же й кошт на нього положи такий, за ту городянську науку, що, може, тільки з тисячі в одного господаря знайдеться на те й достаток. Уже ж воно, учившись там між городянськими дітьми, і од простої свитини, і од простих звичаїв, та й од рідної мови одвикне. Який же з його буде сем'янин у простій хаті, між простими селянами? Лучче ж йому в батька та в матері простого господарства навчитись, аніж чужим у рідну сем'ю з тими науками вернутись»* (див.: Куліш П.О. Листи з хутора. Про городи й села / П.О.Куліш // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.183).

4. Проаналізуйте уривки з підручника О.В.Духновича «Народна педагогія», подані в хрестоматії з історії педагогіки, дайте відповідь на запитання.

- 4.1. Загальна характеристика й структура підручника.
- 4.2. Яке значення підручника в систематизації питань теорії навчання й виховання?
- 4.3. Які вимоги ставить педагог до особистості вчителя?
- 4.4. Якими знаннями повинен володіти вчитель?
- 4.5. Яким повинно бути викладання вчителем нового матеріалу?
- 4.6. Які якості потрібно виховувати в учнів, привчаючи їх до шкільного порядку?
- 4.7. Законспектуйте найважливіші думки в робочому зошиті.

5. Прочитайте вислови О.В.Духновича про педагогічне покликання вчителя, подумайте над ними, заповніть таблицю.

Таблиця 2.20

Погляди щодо думки О.В.Духновича про педагогічне покликання вчителя	
Я погоджуюсь із думкою О.В. Духновича, тому що...	Я не погоджуюсь із думкою О.В. Духновича, тому що...

«Всякий, хто посвящається в наставляння юнацтва, повинен бути вже від природи для цього обраним; бо не всякий, хто вчить і наставляє, може назватися учителем і наставником. Той, хто не має належної якості, більш шкодить людському суспільству і громадянству, ніж приносить користь: він замість навчання неучтво, а замість виправлення згубу приносить юнацтву, як ненавчений лікар, більш губить, ніж врятовує.

...Не кожна людина є здатною від природи до навчання дітей, бо немає або любові до дітей, або терпеливості, чи інших якостей, конче потрібних наставникові; якщо подібна людина заради нагороди, заради доброї платні або інших причин, або з необхідності харчуватися, стане наставником, то справді, як вона сама нещасливою, так і доручені їй підлітки будуть нещасливими; і про такого наставника складено цю старовинну приказку: ... кого боги ненавиділи, того учителем створили» (див.: Духнович О.В. Народна педагогія / О.В.Духнович // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.200-201).

6. Проаналізуйте визначені «особливі якості», якими, на думку О.В.Духновича, повинен бути обдарований наставник. Порівняйте його позицію з сучасним розумінням вимог до вчителя.

«Той, хто бажає вчити, повинен мати справжнє покликання до цієї служби.

Повинен мати добрі і правильні знання, і відомості з того предмета, який хоче викладати іншим.

Повинен мати чистий і непорочний норов і процвітати добродітностями.

Повинен бути вже від природи лагідним, поважним, з повним характером муж.

Повинен учнів своїх любити і їхню любов також для себе заслужити.

Від природи треба йому володіти легким, зрозумілим способом викладання.

Повинен мати потрібні засоби для навчання і наставляння.

Повинен добрий порядок поважати» (див.: Духнович О.В. Народна педагогія / О.В.Духнович // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.200).

7. Узагальніть результати вивчення й аналізу навчальних книг О.В.Духновича, продовжіть таблицю.

Таблиця 2.21

Навчальні книги О.В.Духновича

Назва підручника	Характеристика

<p>Буквар «Книжица читальня для начинающих»</p>	<ul style="list-style-type: none"> - складається з 10-и розділів; - містить конкретні вправи для читання, письма, скоропису та наведені моральні настанови для дітей; - «Шкільні правила» були згруповані у 14-и віршах; - добір вправ для читання у вигляді віршів, що підвищував інтерес до читання і полегшував запам'ятовування; - буквар побудований за принципом розвивального навчання;
<p>«Народная педагогия в пользу училищ и учителей сельских»</p>	<ul style="list-style-type: none"> - перший підручник із педагогіки в Україні; - систематичне висвітлення теорії навчання й виховання; - узагальнення і розвиток кращих традицій народної педагогіки; - виклад загальних правил, принципів і закономірностей виховання; - практичні поради і рекомендації з основних питань навчання і виховання; - енциклопедія з питань шкільного і сімейного виховання; - структура: "Загальні основи педагогіки", "Дидактика" (суть процесу навчання, дидактичні принципи і правила, зміст освіти, форми організації навчального процесу, методи навчання); "Теорія виховання" (завдання, зміст і методи морального виховання, трудове виховання, фізичне виховання, зміст і методика сімейного виховання); «Учитель-вихователь», «Школа як навчальний заклад, її структура і режим»; -
<p>.....</p>	<p>.....</p>

8. Уважно прочитайте уривки з праці М.І. Пирогова «Питання життя» й знайдіть відповіді на запитання:

- 8.1. У чому сутність загальнолюдської освіти?
- 8.2. Який взаємозв'язок між спеціальною і загальнолюдською освітою?
- 8.3. В яких навчальних закладах повинна здійснюватися загальнолюдська освіта?
- 8.4. Якого значення автор надає гуманітарним наукам у вихованні людини?
- 8.5. Законспектуйте найважливіші думки в робочому зошиті.

9. Проаналізуйте думки з праці М.І. Пирогова «Питання життя». Висловіть свою позицію щодо мети освіти, доведіть чи спростуйте її актуальність на сучасному етапі реформування загальної середньої освіти:

« - До чого ви готуєте вашого сина? – хтось запитав мене.

- Бути людиною, - відповів я.

- Хіба ви не знаєте, - сказав той, хто спитав, - що людей власне немає на світі; це одна абстракція, зовсім не потрібна для нашого суспільства. Нам необхідні неціанти, солдати, механіки, моряки, лікарі, юристи, а не люди.

Правда це чині?

...Усі, хто готується бути корисними громадянами, повинні спочатку навчитися бути людьми» (див.: Пирогов М.І. Питання життя / М.І.Пирогов // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С. 205, 207).

Теми рефератів, доповідей

1. Індивідуалізація й диференціація навчання в педагогічних поглядах О.В. Духновича.
2. Погляди М.І. Пирогова та Т.Г. Шевченка на роль жінки у вихованні підростаючих поколінь.
3. М.І. Пирогов про педагогічну майстерність.
4. Доля жінки-матері в поглядах Т.Г. Шевченка.
5. Т.Г. Шевченко і народна педагогіка.
6. Ю.А.Федькович – основоположник української національної освіти на Буковині.
7. Погляди видатних учених, письменників, просвітителів XVIII - середини XIX ст. на дошкільне виховання.

Основна література

1. Антологія педагогічної думки Української ССР [Текст] / сост. Н.П.Калениченко. – М. : Педагогіка, 1988. – С.163-208, 255-268.
2. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С. 150-177.
3. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 242-243, 427-428, 437-439, 673-674, 1002.
4. Історія педагогіки [Текст] / за ред. М.С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1993. – С.179-186.
5. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.152-209.
6. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С.74-91, 97-117.
7. *Куліш П.О.* Листи з хутора [Текст] // Твори : в 2 т. / П.О.Куліш.– К. : Дніпро, 1989. – Т. 2. – С. 244-251.
8. *Куліш П.* Повість про український народ ; Моє життя ; Хутірська філософія і віддалена од світу поезія [Текст] / П.Куліш ; упорядкув., передм., пер., прим. О. Шокало. – К. : Ред. журнал «Український світ», 2005. – 384 с.
9. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.198-213.
10. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С. 171-201.

11. *Медвідь Л.А.* Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні [Текст] : навч. посібник / Л.А.Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – С. 125-192.
12. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу “Історія української школи і педагогіки” [Текст] : навчальний посібник / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – С.35-40.
13. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ «Університетська книга», 2005. – С.53-100.
14. *Пирогов Н.И.* Избранные педагогические сочинения [Текст] / Н.И.Пирогов. – М. : АПН РСФСР, 1952. – 702 с.
15. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – С.258-283, 308-374.
16. *Шевченко Т.Г.* Буквар південноруський 1861 року [Текст] / Т.Г. Шевченко ; упоряд. М.Ілляша ; вступ. сл. О.Т.Гончара ; післямова В. М.Яцюка. – К. : Веселка, 1991.– 63 с.
17. *Шевченко Т.Г.* З епістолярної спадщини ; З художньої прози ; З поетичних творів / Т.Г.Шевченко // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки [Текст] : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.175-180.

Додаткова література

1. *Алексюк А.М.* Педагогіка вищої освіти. Історія. Теорія [Текст] : підручник / А.М.Алексюк. – К., 1998. – С. 96-118.
2. *Бондар Л.* Педагогічна діяльність Миколи Корфа [Текст] / Л.Бондар // Початкова школа. – 1999. – №12. – С.60-61.
3. *Жупанин С.І.* Народознавча педагогіка Олександра Духновича [Текст] / С.І.Жупанин // Рідна школа. – 1992. – №9-10. – С.89-91.
4. *Кирпач А.* "Граматика" П.Куліша – один із перших україномовних підручників ХІХ ст. [Текст] / А.Кирпач // Початкова школа. – 1999. – №1. – С.58-59.
5. *Машталер О.В.* Педагогічна і освітня діяльність О.В.Духновича [Текст] / О.В.Машталер ; за ред. О.Р.Мазуркевича. – К. : Радянська школа, 1966. – 106 с.
6. *Машталер О.В.* Просвітитель і педагог-демократ [Текст] // Рад. школа. – 1965. – №3. – С.92-94.
7. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги [Текст] : підручник / А.М. Бойко, В.Д. Бардінова та ін. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С.71-148.
8. *Пенішкевич О.І.* Розвиток українського шкільництва на Буковині (ХVІІІ – початок ХХ ст.) : монографія / О.І.Пенішкевич. – Чернівці : Рута, 2002. – 520 с.
9. *Поніманська Т.І.* Дошкільна педагогіка [Текст] : навчальний посібник / Т.І.Поніманська. – К. : Академвидав, 2006. – С.91-92.
10. *Сікорський Д.* Виховний аспект посібників О. Духновича [Текст] /

- Д.Сікорський // Мандрівець. – 2000. – №3-4. – С.38-40.
11. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки [Текст] : навчальний посібник / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 99-106, 112-116, 212-224.
 12. Ступарик Б.М. Національна школа : витоки, становлення [Текст] : навчально-методичний посібник / Б.М.Ступарик. – К.,1998. – С. 44-183.
 13. Чорний В.П. Науково-педагогічна діяльність М.І. Пирогова : до 180-річчя з дня народження [Текст] / В.П.Чорний. – К. : Знання УРСР, 1990. – 32 с.

Тема 7. Видатний вітчизняний педагог К.Д.Ушинський

Ключові слова: ідея народності у вихованні, народність у науці, дидактичні принципи, цілі виховання, педагогічна підготовка, функції навчання, навчальні книги, учительська семінарія.

Орієнтовний план лекцій

1. Загальнопедагогічні погляди вченого.
 - 1.1. Проблеми педагогічної науки.
 - 1.2. Взаємозв'язок педагогіки з іншими науками.
 - 1.3. Проблема цілей виховання.
 - 1.4. Єдність навчання і виховання.
 - 1.5. Ідея єдності розумової та фізичної праці.
2. Принцип народності виховання.
 - 2.1. Сутність народності як важливої ідеї у вихованні.
 - 2.2. Значення мови в реалізації ідеї народності виховання.
 - 2.3. Вимоги до виховання в контексті ідеї народності.
3. Внесок К.Д.Ушинського в розвиток дидактики.
 - 3.1. Функції навчання.
 - 3.2. Дидактичні принципи.
 - 3.3. Організаційні форми навчального процесу.
 - 3.4. Методи навчання.
 - 3.5. Навчальні книги К.Д.Ушинського.
4. К.Д.Ушинський про гармонійний розвиток особистості.
 - 4.1. Зміст, засоби й методи морального виховання.
 - 4.2. Значення праці у всебічному розвитку особистості.
5. К.Д.Ушинський про вчителя та його підготовку.
 - 5.1. Вимоги до особистості вчителя.
 - 5.2. Система педагогічної освіти.
 - 5.3. Зміст педагогічної підготовки.

Питання для самостійного вивчення

1. Життєвий і науковий шлях К.Д. Ушинського.
2. Розробка теорії освіти.
3. Ідея загального навчання.
4. Внесок К.Д.Ушинського в розвиток дошкільного виховання.

5. Проблеми початкової освіти в педагогічній спадщині К.Д.Ушинського.
6. Значення рідної мови в початковому навчанні.
7. К.Д.Ушинський про взаємозв'язок педагогіки й психології.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Дослідіть родовід К.Д. Ушинського, доведіть його українське походження.
2. Які філософські та психологічні засади педагогічних поглядів К.Д. Ушинського?
3. Якого значення надавав К.Д. Ушинський обґрунтуванню мети виховання як педагогічної проблеми?
4. Педагогіку він вважає наукою чи мистецтвом?
5. Який взаємозв'язок обґрунтує К.Д. Ушинський між педагогічною теорією і практикою?
6. Якого значення надавав учений взаємозв'язку педагогіки з психологією? Чи можна вважати його одним із засновників педагогічної психології як окремої науки?
7. Який внесок К.Д.Ушинського в становлення методики української мови як галузі педагогічної науки?
8. Який психологічний зміст вклав К.Д. Ушинський у педагогічно організовану працю дітей?
9. Як розумів К.Д. Ушинський поняття «народність у науці» й «народність у вихованні»?
10. Які ідеї К.Д. Ушинського є найбільш актуальними на сучасному етапі розбудови національної школи?

Творчі завдання

1. Дослідіть життєвий шлях і науково-педагогічну діяльність К.Д. Ушинського та продовжіть хронологічну таблицю.

Таблиця 2.22

Життя й науково-педагогічна діяльність К.Д.Ушинського

Дата	Подія
19.02.1824р.	Народився в м.Тула в родині дрібномаєткового дворянина, ветерана Вітчизняної війни 1812 р.
1835-1840 рр.	Навчання в Новгород-Сіверській гімназії.
.....

2. Порівняйте погляди К.Д. Ушинського та відомих українських і зарубіжних учених на сутність принципів навчання, складіть таблицю за зразком.

Таблиця 2.23

Порівняння поглядів К.Д. Ушинського та відомих українських і зарубіжних учених на сутність принципів навчання

	Принцип наочності	Принцип систематичності	Принцип доступності
Погляди				

К.Д. Ушинського				
Погляди О.В. Духновича				
Погляди Я.А. Коменського				
.....				

3. Узагальніть роботу над вивченням педагогічної діяльності й наукової спадщини К.Д. Ушинського. Покажіть різноплановість, багатоаспектність педагогічних поглядів К.Д.Ушинського. Окресліть коло проблем, які найбільш повно розкриті в педагогічній концепції вченого, заповніть граф-схему.

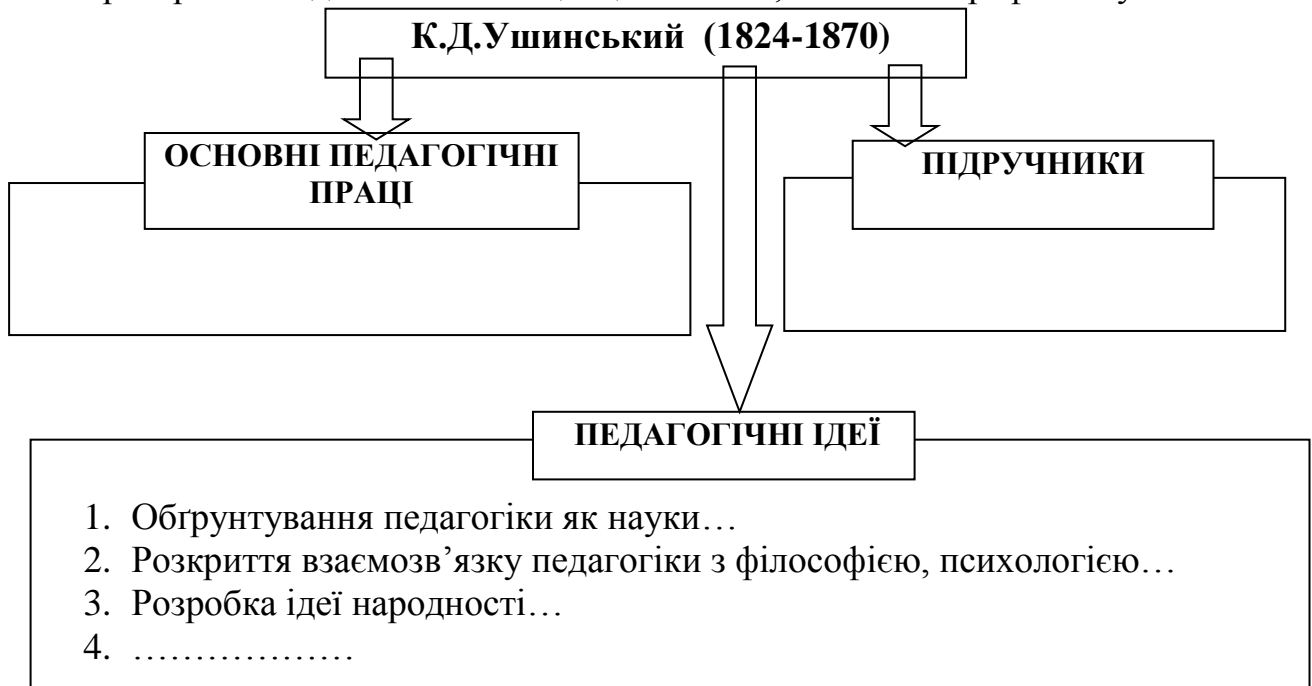

Рис.2.3. Науково-педагогічна спадщина К.Д.Ушинського

4. Напишіть твір-роздум на одну з тем: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна попередньо пізнати її також у всіх відношеннях...»; «Педагогіка – наука і мистецтво виховання людини»; «Сама педагогічна практика без теорії – те саме, що знахарство в медицині...»; «Народ без народності – тіло без душі»... (К.Д. Ушинський).

5. Проаналізуйте фахові журнали й зробіть огляд наукових статей, у яких різнобічно досліджується педагогічна спадщина К.Д. Ушинського.

6. На основі поглядів К.Д. Ушинського про вчителя та його професійну підготовку складіть словесний «Портрет ідеального вчителя».

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Проаналізуйте статтю К.Д.Ушинського «Про користь педагогічної літератури» і дайте відповіді на запитання:

- 1.1. Як оцінює К.Д.Ушинський стан розвитку педагогічної літератури в Росії?
- 1.2. Яким повинно бути співвідношення між педагогічною теорією та практикою?

1.3. У чому полягає суть мистецтва виховання? З яким мистецтвом порівнюється мистецтво виховання?

1.4. У чому полягає суть виховної діяльності?

1.5. Які результати неправильного виховання?

1.6. Якого значення надає автор статті моральному вихованню?

1.7. Зв'язок педагогіки з психологією.

1.8. Як залежить виховна діяльність від вибору методів і засобів виховання?

1.9. Якого значення особистості педагога надає автор у вихованні підростаючих поколінь? Яку роль він відводить педагогові в суспільстві?

Проаналізуйте цитати. Чи погоджуєтеся з поданою думкою К.Д.Ушинського: *«...Найголовніше завжди залежатиме від особи безпосереднього вихователя, що стоїть віч-на-віч з вихованцем: вплив особи вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, якої не можна замінити ні підручником, ні моральними сентенціями, ні системою покарань чи заохочень.*

Вихователь, який стоїть на рівні з сучасним ходом виховання, відчуває себе живим, діяльним членом великого організму, що бореться з нещастям та пороками людства, посередині між усім, що було благородного й високого в минулій історії людей, і поколінням новим, охоронцем святих заповітів людей, які боролися за істину і благо. Він відчуває себе живою ланкою між минулим і майбутнім, могутнім ратоборцем істини й добра і усвідомлює, що його справа, скромна ззовні, - одна з найважливіших справ історії, що на цій справі тримаються царства і нею живуть цілі покоління» (див.: Ушинський К.Д. Про користь педагогічної літератури / К.Д.Ушинський // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.217, 219).

1.10. У чому, на думку автора, полягає значення педагогічної літератури для вчителів і вихователів?

1.11. Яке значення має педагогічна література для батьків?

1.12. Законспекуйте найважливіші думки в робочому зошиті.

2. Проаналізуйте працю К.Д.Ушинського «Людина як предмет виховання», дайте відповіді на запитання.

2.1. Педагогіка – це наука чи мистецтво? Чи погоджуєтеся ви з думкою автора: *«...Ні політику, ні медицину, ні педагогіку не можна назвати науками в строгому розумінні, а тільки мистецтвом, які мають на меті не вивчення того, що існує незалежно від волі людини, але практичну діяльність – майбутнє, а не сучасне, а не минуле, яке також не залежить більше від волі людини. Наука лише вивчає те, що існує або існувало, а мистецтво прагне творити те, чого ще немає, і перед ним у майбутньому майорить мета й ідеал його творчості. Усяке мистецтво ... може мати свою теорію; але теорія – не наука; теорія не викладає законів уже існуючих явищ і відносин, а диктує правила для практичної діяльності, черпаючи основи цих правил у науці»* (див.: Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Передмова / К.Д.Ушинський //

Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2003. – С.252).

2.2. У чому полягає суть педагогіки в широкому і вузькому значенні?

2.3. У чому суть педагогіки як мистецтва, педагогіки як науки?

2.4. Якого значення педагог надавав меті виховання?

2.5. Законспекуйте найважливіші думки в робочому зошиті.

3. Уважно прочитайте запропоновану статтю К.Д.Ушинського «Про народність у громадському вихованні», підготуйте відповіді на запитання:

3.1. Що означає народність у науці, у вихованні?

3.2. Розкрийте історичні основи європейського виховання, характерні риси німецького громадського виховання, виховання в Англії, Франції, в Південноамериканських Штатах.

3.3. З яких елементів складається народний характер, у чому полягає суть народного елементу?

3.4. Як саме духовний розвиток відбивається на зовнішньому вигляді людини?

3.5. Чи можна виділити в зовнішньому вигляді національні риси?

3.6. Що таке почуття народності?

3.7. Що означає народність у громадському вихованні?

3.8. До яких важливих висновків приходять автор у своїй праці? Проаналізуйте їх.

3.9. Законспекуйте найважливіші думки в робочому зошиті.

4. Напишіть рецензію на статтю К.Д.Ушинського «Праця в її психічному й виховному значенні», зверніть увагу на психологічну сутність і виховне значення праці у формуванні особистості дитини.

5. Проаналізуйте підручники К.Д. Ушинського «Рідне слово», «Дитячий світ».

5.1. Загальна характеристика навчальних книг, їх значення для розвитку освіти.

5.2. Складіть рекомендації для вчителів початкових класів про можливість використання змісту підручників К.Д.Ушинського у навчально-виховному процесі сучасної школи.

5.3. Підберіть матеріали (оповідання, казки, тексти тощо), які можна використати в педагогічному процесі початкової школи, складіть таблицю.

Таблиця 2.24

Підручники К.Д.Ушинського в роботі сучасних учителів

Назва казки, оповідання	Короткий зміст	Виховне значення	Можливості використання у навчально-виховному процесі

6. Прочитайте «Звіт відрядженого для огляду закордонних навчальних закладів колезького радника К.Ушинського «Дитячі садки», з'ясуйте відповіді на запитання:

6.1. Яке ставлення до дитячих садків у Німеччині їх прихильників і противників виявив К.Д.Ушинський?

- 6.2. Яка позиція автора звіту до новостворених дошкільних закладів?
- 6.3. Які сторони системи Ф.В.Фребеля критикує К.Д.Ушинський?
- 6.4. У чому полягає різниця між дитячими притулками й дитячими садками?

Теми рефератів, доповідей

1. Елементи народної педагогіки в педагогічних поглядах і діяльності К.Д. Ушинського.
2. Внесок К.Д. Ушинського в розробку класно-урочної системи навчання.
3. К.Д. Ушинський про жіночу освіту.
4. Методика морального виховання в працях К.Д. Ушинського.
5. К.Д.Ушинський – основоположник гуманістичної педагогіки.
6. Використання педагогічної спадщини К.Д.Ушинського в сучасному дошкільному навчальному закладі.
7. Упровадження ідей К.Д.Ушинського в навчально-виховний процес сучасної школи.
8. Проблема наступності дошкільної та початкової ланок навчання в педагогічній спадщині К.Д.Ушинського.

Основна література

1. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С. 177-182.
2. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С.952.
3. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г.Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.209-261.
4. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С.127-130.
5. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.214-224.
6. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С. 125-192.
7. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ "Університетська книга", 2005. – С.79-93.
8. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – С.284-298.
9. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори [Текст] : в 2-х т. / пер. з рос. ; редкол.: В.М.Столетов та інші. – К. : Рад. школа, 1983. - Т.2. - 359 с.
10. Ушинський К.Д. Звіт відрядженого для огляду закордонних навчальних закладів колезького радника К.Ушинського. Дитячі садки [Текст] / К.Д.Ушинський // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч.

посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.205-209.

11. Ушинский К.Д. Педагогическая поездка по Швейцарии [Текст] / К.Д.Ушинский // Избр. пед. произв. – М. : Просвещение, 1968. – С.393-499.
12. Ушинський К.Д. Проект учительской семинарии [Текст] / К.Д.Ушинский // Избр. пед. произв. – М. : Просвещение, 1968. – С.339-350.
13. Ушинский К.Д. Родное слово [Текст] / К.Д.Ушинский // Пед.соч : в 6-ти т. – М. : Педагогика, 1989. – Т.4. – 525 с.

Додаткова література

1. Гриценко М.М. К.Д. Ушинський : до 150-річчя з дня народження [Текст] / М.М.Гриценко. – К., 1974. – 36 с.
2. Замашкіна О. К.Д.Ушинський про взаємозв'язок навчання й розвитку молодших школярів [Текст] / О.Замашкіна // Початкова школа. – 2004. – №4. – С.41-44.
3. Мешко О., Мешко Г., Янкович О. Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки» [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних вищих закладів освіти / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – С. 41-48.
4. Мосіященко В. Естетичне виховання – складова педагогічної системи К.Д.Ушинського [Текст] / В.Мосіященко // Шлях освіти. – 2003. – № 2. – С.51-54.
5. Мосіященко В. Рідна мова в педагогічній системі К.Д. Ушинського [Текст] / В.Мосіященко // Початкова школа. – 2002. – №4. –С.69-71.
6. Неприцька О.Я. К.Д. Ушинський про сімейне виховання (вибрані з творів матеріали) [Текст] / О.Я. Неприцька // Обдарована дитина. – 2002. – № 6. – С.24-28.
7. Пальчевський С.С. Педагогіка [Текст] : навч. посібник / С.С.Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – С. 190-192.
8. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги [Текст] : підручник / А.М. Бойко, В.Д. Бардінова. та ін. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С.148-179.
9. Пікінер В. Проблема наступності дошкільної і початкової ланок навчання в педагогічній спадщині К. Ушинського [Текст] / В. Пікінер // V Всеукраїнські науково-практичні читання студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині Костянтина Дмитровича Ушинського, 15-16 трав. 2007 р. ; М-во освіти і науки України, ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2007. – С. 45–47.
10. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії педагогічної думки [Текст] : навчальний посібник / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С.116-120.
11. Щербань П. Хто ж ми такі, чийх батьків діти? (До 180-річчя від дня народження К.Д.Ушинського) [Текст] / П.Щербань // Рідна школа. – 2004. – №3. – С.10-11.

Тема 8. Освіта і педагогічна творчість українських просвітителів кінця XIX - початку XX ст. (дожовтневий період)

Ключові слова: просвітницька діяльність, жіночі недільні школи, ідеал учителя, народний учитель, народна освіта, приватні дитячі садки, народні дитячі садки.

Орієнтовний план лекцій

1. Утиски української школи в другій половині XIX ст.
2. Основні концепції розвитку школи й педагогіки.
3. Внесок М.П.Драгоманова в розвиток національної педагогіки.
 - 3.1. Рідна школа як засіб збагачення духовного життя народу.
 - 3.2. Про значення рідної мови.
 - 3.3. Про народного вчителя, його суспільний статус у суспільстві.
4. Педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Х.Д. Алчевської.
 - 4.1. Просвітницька діяльність Х.Д. Алчевської.
 - 4.2. Навчально-методична робота Х.Д. Алчевської.
 - 4.3. Сутність основних методів навчання в жіночих недільних школах.
 - 4.4. Значення художньої літератури у вихованні дітей.
5. Педагогічні погляди І.Я.Франка.
 - 5.1. Значення науки й освіти в житті народу.
 - 5.2. Зміст навчання й виховання.
 - 5.3. Методи навчання.
 - 5.4. Про вирішальну роль учителя у навчанні й вихованні дітей.
6. Погляди Лесі Українки на проблеми освіти й виховання.
 - 6.1. Освітня діяльність Лесі Українки.
 - 6.2. Навчальні посібники для дітей.
 - 6.3. Про значення рідної мови.
 - 6.4. Ідеал учителя.

Питання для самостійного вивчення

1. Розширення системи педагогічної освіти.
2. Внесок українських просвітителів у розвиток дошкільної освіти й виховання.
3. Життя й громадсько-просвітницька діяльність М.П.Драгоманова.
4. Активний діяч народної освіти, педагог-демократ Т.Г.Лубенець.
5. Педагогічні погляди поета, публіциста, прогресивного діяча П.А. Грабовського.
6. Система навчання в недільній школі Х.Д.Алчевської.
7. Життєвий шлях і становлення світогляду Х.Д.Алчевської.
8. Діяльність Х.Д.Алчевської з пропаганди кращих здобутків української демократичної літератури.
9. Життєвий шлях, науково-педагогічна, просвітницька діяльність і становлення світогляду І.Я.Франка.
10. Педагогічний доробок Б.Д.Грінченка.
11. Педагогічна спадщина М.М.Коцюбинського.
12. І.Я. Франко про стан університетської освіти в Україні.

13. Життєвий шлях і становлення особистості Лесі Українки.
14. Історико-педагогічні ідеї в творчості Лесі Українки.
15. Наукові дослідження психіки дитини в перші роки життя в пацях І.І.Сікорського.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Визначте головні фактори, які впливали на стан освіти в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст.?
2. Які причини занепаду освіти в Україні відзначив у своїх працях М.П. Драгоманов?
3. У чому полягала ідея «європеїзації» освіти М.П.Драгоманова? Чи не суперечила вона національній українській ідеї?
4. У чому полягає демократичний характер громадсько-просвітницької діяльності Х.Д.Алчевської?
5. Доведіть світове значення діяльності Х.Д.Алчевської в розвитку й поширенні ідей жіночої освіти.
6. Які чинники вплинули на формування світогляду І.Я. Франка?
7. Який вплив мають художні твори І.Я.Франка на активізацію творчого мислення учнівської молоді?
8. Який внесок зробив Б.Д. Грінченко в розвиток українського підручничокознавства?
9. У чому полягає зміст авторської програми Б.Д.Грінченка з підготовки вчителя?
10. Визначте головні принципи педагогічної системи Б.Д.Грінченка.
11. У чому полягала суперечність поглядів Б.Д.Грінченка й Х.Д.Алчевської щодо організації недільних шкіл?
12. Яке значення відіграли самоосвіта й самовиховання в становленні особистості Лесі Українки?
13. Яке значення надавала Леся Українка дитячій літературі у вихованні юних читачів?

Творчі завдання

1. Дослідіть науково-педагогічну спадщину М.П.Драгоманова і складіть список його праць, присвячених проблемам розвитку освіти в Україні, заповніть таблицю.

Таблиця 2.25

Науково-педагогічний доробок М.П.Драгоманова

Назва праці (статті)	Рік написання (публікації)	Головні ідеї	Прогресивність поглядів ученого

2. Напишіть анотації на педагогічні праці Х.Д. Алчевської «Книга для дорослих», «Що читати народові?»
3. Проаналізуйте й узагальніть досвід створення народних та приватних дитячих садків у кінці ХІХ – на початку ХХ ст., заповніть таблицю.

Становлення дошкільної освіти в Україні (друга половина XIX ст.)

Дата створення	Місто	Засновники	Особливості роботи

4. Порівняйте педагогічні погляди і виховні ідеї Лесі Українки та Івана Франка щодо сутності виховання й організації народної освіти українців.
5. Складіть таблицю «Наукові праці й художні твори педагогічного спрямування українських просвітителів кінця XIX – початку XX ст.».
6. На основі аналізу художніх творів І.Я. Франка, Лесі Українки, М.М. Коцюбинського, Б.Д. Грінченка складіть портрет учителя їхньої епохи.
7. Проаналізуйте фахові журнали й зробіть огляд статей, присвячених педагогічним ідеям просвітителів кінця XIX – початку XX ст. Визначте актуальність їхніх поглядів на сучасному етапі становлення української педагогічної думки.
8. З'ясуйте основні напрями й особливості становлення педагогічної освіти в другій половині XIX ст. – на початку XX ст., визначте, які педагогічні заклади створювалися для підготовки вчителів у цей період.
9. На основі аналізу рекомендованої літератури (див.: *Белашов В.І., Гурець М.П., Заїка В.В. та ін.* Глухівський державний педагогічний інститут (1874-1994 рр.) [Текст] / В.І.Белашов, М.П.Гурець, В.В.Заїка та ін. – Суми, 1994. – 79 с. ; *Задорожна Л.В.* Педагогічні здобутки викладачів Глухівського учительського інституту дореволюційного періоду (1874-1917 рр.) / Л.В.Задорожна. – Глухів, 1999. – 76 с.) дослідіть історію становлення й розвитку Глухівського вчительського інституту.
10. Складіть хронологічну таблицю «Славетні випускники Глухівського педагогічного університету».

Темі рефератів, доповідей

1. Історичні етапи становлення Глухівського вчительського інституту.
2. Виховання дітей у родині Лесі Українки.
3. Погляди І.Я. Франка на зміст шкільної й університетської освіти.
4. Ідеал учителя в творах І.Я. Франка.
5. Ідея національного виховання в педагогічних поглядах Б.Д. Грінченка.
6. Взаємовідносини між учителем і учнем у творчості Лесі Українки.
7. Громадська і педагогічна діяльність М.М. Коцюбинського на Вінничині.
8. Розвиток дошкільної освіти в Україні в кінці XIX – початку XX ст.
9. Внесок Н. Лубенець у розвиток дошкільної педагогіки й освіти.

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Проаналізуйте уривки із «Секретного листа полтавського губернатора Багговут до міністра внутрішніх справ Росії» (від 4 лютого 1914 р.), зробіть висновки щодо утисків української школи і вчителів.

«І.Призначати на посаду вчителів, по можливості, тільки великорусів.»

2. На посади інспекторів і директорів народних училищ призначати виключно великорусів.

3. Усякого вчителя, котрий виявив схильність до українського, негайно звільняти» (див.: Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.278).

2. Прочитайте статтю М.П.Драгоманова «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії», дайте відповіді на такі запитання:

2.1.Якого значення автор надає освіті й школі в житті українського народу?

Чи погоджуєтеся ви з думкою про те, що багато проблем в українців від неосвіченості? Прокоментуйте подану цитату: «...*Може хто, прочитавши те, що розповідають вище про горе народне, скаже – що багато з нього виходить просто з того, що народ не вчений, як він сам каже, темний. І це буде правда ... О, коли б він був добре освічений наукою! Тоді б двох днів не подержались усі порядки, що тепер доводять народ до стану робочого скоту на панів, купців, царів!*» (див.: Драгоманов М.П. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії / М.П.Драгоманов // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки [Текст] : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.222-223).

2.2.Яке положення сільського вчителя в українських школах?

2.3.Як автор оцінює навчання українських дітей у школах російською мовою?

3. Складіть анотацію на працю М.П.Драгоманова «Листи на наддніпрянську Україну».

4. Дослідіть літературну спадщину І.Я. Франка, визначте художні твори автора, в яких він розкриває погляди на роль і становище вчителя, характеризує стан освіти в тодішній Україні. Заповніть таблицю.

Таблиця 2.27

Літературні твори І.Я. Франка

Назва твору	Дата написання (видання)	Педагогічний зміст	Цитати

5. Дослідіть художні твори письменників і виберіть ситуації, які мають педагогічний зміст, обґрунтуйте свій вибір:

Таблиця 2.28

Художні твори письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. з педагогічним змістом

Автор і назва твору	Дата написання (видання)	Ситуація	Педагогічний зміст

6. Проаналізуйте науково-публіцистичні праці педагогічного спрямування

М.П.Драгоманова, Б.Д. Грінченка, І.Я.Франка, П.А.Грабовського та ін., порівняйте їхні погляди на значення української мови, національної школи. Заповніть таблицю.

Таблиця 2.29

Погляди українських просвітителів кінця XIX – початку XX ст. на значення української мови, національної школи

Просвітитель	Погляди на значення української мови			Погляди на значення національної школи		
	праця	ідея	цитата	праця	ідея	цитата

7. На основі аналізу й узагальнення художніх творів українських письменників кінця XIX – початку XX ст. напишіть твір-роздум про становлення народної освіти в цей період, про роль учителя на тему: «Вчителем школа стоїть...».

Основна література

1. *Алчевська Х.Д.* Твори [Текст] / Х.Д.Алчевська. – К. : Дніпро, 1990. – 558 с.
2. Антологія педагогической мысли Украинской ССР [Текст] / сост. Н.П.Калениченко. – М. : Педагогика, 1988. – С.209-293.
3. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С. 182-262.
4. *Грінченко Б.Д.* Народні вчителі і українська школа [Текст] / Б.Д.Грінченко. – К., 1906. – 263 с.
5. *Драгоманов М.П.* Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії ; Педагогическое значение малоруського языка / М.П.Драгоманов // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки [Текст] : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.222-240.
6. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 20-21, 242.
7. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С. 271-364.
8. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С.174-199.
9. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.226-238, 240-243, 256-260.
10. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С. 225-290.
11. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки» [Текст] : для студентів педагогічних вищих закладів освіти / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль :

ТДПУ, 1999. – С. 53- 65.

12. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ «Університетська книга», 2005. – С.174-241.
13. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської – К. : Либідь, 2005. – Кн.1. – С.376-544.
14. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки [Текст] : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С. 244-251.
15. *Франко І.* Педагогічні статті й висловлювання [Текст] / І.Франко ; урорядк. О.Г. Дзевєрін. – К. : Рад. школа, 1960.– 299 с.

Додаткова література

1. *Бакалець О.А.* Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ століття [Текст] : навч. посібник / О.А.Бакалець. – Львів : «Магнолія 2006», 2010. – С.238-242, 243, 245-246.
2. *Белашов В.І., Гурець М.П., Заїка В.В. та ін.* Глухівський державний педагогічний інститут (1874-1994 рр.) [Текст] / В.І. Белашов, М.П.Гурець, В.В.Заїка та ін. – Суми, 1994. – 79 с.
3. *Бобров В.* Розвиток гімназій на Півдні України (ХІХ- початок ХХ століття) [Текст] / В.Бобров // Рідна школа. – 1998. – № 1. – С. 78-79.
4. *Бондар Л.* Становлення та діяльність приватної Харківської школи Х.Д.Алчевської [Текст] / Л.Бондар // Рідна школа. – 2007. – №7-8. – С. 62-64.
5. *Вовк Л.П.* Історія освіти дорослих в Україні : нариси [Текст] / Міністерство освіти України ; Український державний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова / Л.П.Вовк. – К. : УДПУ, 1994. – 226 с.
6. *Дем'яненко Н.М., Важинський І.Н.* Ретроспектива педагогічної освіти в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] / Н.М.Дем'яненко, І.Н.Важинський. – М., 2002. – 240 с.
7. *Задорожна Л.В.* Педагогічні здобутки викладачів Глухівського учительського інституту дореволюційного періоду (1874-1917 рр.) [Текст] / Л.В.Задорожна. – Глухів, 1999. – 76 с.
8. *Касянович Г.* Педагогічні ідеї Івана Франка (До 150-річчя від дня народження Каменяря) [Текст] / Г.Касянович // Рідна школа. – 2006. – №10. – С.27-29.
9. *Мухін М.І.* Педагогічні погляди й освітня діяльність Х.Д. Алчевської [Текст] / М.І.Мухін. – К., 1979. – 185 с.
10. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги [Текст] : підручник / А.М.Бойко, В.Д.Бардінова та ін. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С.208-238, 287-320, 339-361, 394-404.
11. Персоніфікований систематизатор-хрестоматія досліджень генези історико-педагогічних знань в Україні (II пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) [Текст] : посібник для самостійної роботи студентів з теорії та історії педагогіки / Міністерство освіти і науки України ; Національний педагогічний

- університет ім. М.П.Драгоманова ; укл.: Л.П.Вовк, О.С.Падалка, О.В.Черкасов ; за заг. ред. Л.П.Вовк. – К., 2002. – 100 с.
12. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії педагогічної думки [Текст] / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К., 2003. – С.127-130, 147-171.
13. Тупанін Б.М. Національна школа : витоки, становлення [Текст] : навчально-методичний посібник / Б.Н. Тупанін. – К., 1998. – С.44-183.

Тема 9. *Творення системи освіти й розвиток педагогічної думки в радянську добу (20-40-і роки ХХ ст.)*

Ключові слова: народна освіта, національне виховання, дошкільне виховання, виховний ідеал, педагогічна освіта, вчительські кадри, національна педагогіка, безпритульність, неписьменність.

Орієнтовний план лекцій

1. Розвиток національної освіти і педагогічної думки в УНР (1917-1920 рр.).
 - 1.1. Становлення системи національної освіти в добу Центральної ради.
 - 1.2. Гетьманщина і народна освіта.
 - 1.3. Формування системи національної освіти в добу директорії.
2. Розбудова української системи освіти в 30-40-х рр. ХХ ст.
 - 2.1. Політика українізації та народна освіта.
 - 2.2. Створення систем дошкільного виховання за різними авторськими моделями.
 - 2.3. Боротьба з неписьменністю.
 - 2.4. Боротьба з безпритульністю.
 - 2.5. Учительські кадри й педагогічна освіта.
3. Значення педагогічної й просвітницької діяльності С.Ф.Русової у становленні національної педагогіки.
 - 3.1. Внесок С.Ф. Русової в розвиток дошкільного виховання й національної школи.
 - 3.2. Організаційно-педагогічна діяльність С.Ф. Русової як члена Уряду УНР.
4. Внесок М.С. Грушевського в розбудову національної освіти.
 - 4.1. Про національну школу й українську мову.
 - 4.2. Ідея гуманізму – основа поглядів М.С. Грушевського щодо сутності виховання.
 - 4.3. Про зміст і завдання національного виховання.
 - 4.4. Роль особистості вчителя у вихованні підростаючих поколінь.
5. І.І. Огієнко – фундатор українського шкільництва.
 - 5.1. Педагогічні й мовознавчі праці.
 - 5.2. Значення мови, культури, мови у вихованні людини.
6. Наукова діяльність і педагогічні ідеї Г.Г. Ващенка.
 - 6.1. Педагогічний доробок ученого.
 - 6.2. Про систему освіти в незалежній Українській державі.
 - 6.3. Проблеми виховного ідеалу.

Питання для самостійного вивчення

1. Проект програми Єдиної трудової школи.
2. Національна освіта на західноукраїнських землях.
3. Роль Всеросійських з'їздів працівників дошкільного виховання у становленні концепції радянського дитячого садка.
4. Життєвий шлях, просвітницька діяльність С.Ф. Русової.
5. Педагогічна діяльність і погляди Я.Ф. Зеленкевича (Чепіги).
6. Громадська й педагогічна діяльність С.Ф. Черкасенка.
7. Погляди на освіту й виховання суспільно-політичного діяча В.К. Винниченка.
8. Громадська, викладацька й наукова діяльність М.С. Грушевського.
9. М.С. Грушевський про роль особистості вчителя у вихованні підростаючих поколінь.
10. Значення духовної спадщини М.С. Грушевського у формуванні національної свідомості сучасної молоді.
11. Використання творів М.С. Грушевського у вихованні любові до історії рідного краю.
12. Громадська, просвітницька і релігійна діяльність І.І. Огієнка.
13. І.І. Огієнко про підготовку вчителя.
14. Життєвий і творчий шлях Г.Г. Ващенка.
15. Освіта українців під німецькою окупацією.
16. Освіта й виховання в період Другої світової війни та повоєнні роки.
17. Учення О.С. Залужного про особистість і колектив.
18. Боротьба О.Ф. Музиченка за створення єдиної української школи.
19. Роль М.О. Скрипника у втіленні ідей українізації в систему освіти.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Проаналізуйте позитивні сторони й проблеми розвитку освіти, виховання в УНР.
2. Який вплив на розвиток дошкільної педагогіки мали дискусії на Всеросійських з'їздах працівників дошкільного виховання?
3. Визначте позитивні сторони проекту програми Єдиної трудової школи? Якого значення в ньому надавалося вихованню дитини? Чи є прогресивною й актуальною мета школи, визначена в «Проекті...»?
... «Головною метою проекрованої школи буде виховання дитини» на відміну від шкіл попередніх років (до 1919 року), де головним було навчання, а виховні цілі розв'язувалися «ніби самі собою після засвоєння шкільної премудрості»... (див.: Проект Єдиної школи на Україні [Текст]. – Книга 1 : Основна школа. – Кам'янець-Подільський : В.Б., 1919. – С.3).
4. Яке значення для розвитку освіти мала ліквідація радянською владою різних типів навчальних закладів (гімназій, ліцеїв, реальних училищ тощо) і заміна їх єдиною загальноосвітньою школою?
5. За якою системою відбувалося навчання у 20-30-і роки ХХ ст.? Чи були єдині навчальні плани та програми з усіх предметів?
6. У чому переваги й недоліки введення бригадно-лабораторної системи

навчання?

7. Які особливості впровадження Дальтон-плану в шкільній освіті у 20-30-их роках ХХ ст. ?

8. Чи використовувався «метод проектів» у шкільній освіті у 20-30-і роки ХХ ст.?

9. Яке значення самоосвіти у формуванні С.Ф. Русової як особистості, педагога, громадського діяча?

10. Чому С.Ф. Русова увійшла до історії як фундатор вітчизняної теорії й методики дошкільного виховання?

11. У чому реалістичність і суперечливість поглядів Г.Г.Ващенка на систему освіти в незалежній Українській державі?

12. Взаємини Г.Г. Ващенка й А.С. Макаренка аналізують А.М. Бойко і Г. Хілінг. Чию позицію поділяєте ви?

13. Чим зумовлена неоднозначність підходів до творчої діяльності й особистості Г.Г. Ващенка?

14. У чому полягає спільність поглядів громадських діячів, просвітителів, педагогів цього періоду?

15. Яке значення мають педагогічні ідеї педагогів і прогресивних діячів цього періоду на сучасному етапі? Доведіть чи спростуйте їх актуальність.

Творчі завдання

1. Складіть детальну хронологію найважливіших подій в історії України в цілому та освіті зокрема у 20-40-і роки ХХ ст.

2. Проаналізуйте проект української радянської системи освіти, розроблений Г.Ф. Гриньком.

3. Визначте на основі аналізу «Декларации Народного комиссариата просвещения УССР о социальном воспитании детей» від 1.07.1920 р., у чому полягала сутність «соціального виховання»?

4. Схематично зобразіть структуру системи народної освіти в Україні періоду 20-40-х років ХХ ст.

5. Проаналізуйте матеріали науково-практичних конференцій, присвячених спадщині М.С. Грушевського, виберіть статті з проблем науково-педагогічної й просвітницької діяльності вченого, складіть таблицю.

Таблиця 2.30

Наукові статті з проблем науково-педагогічної й просвітницької діяльності
М.С.Грушевського

№ п/п	Прізвище, ім`я автора статті	Назва статті	Короткий зміст (анотація)

6. Проаналізуйте енциклопедичну літературу, посібники з історії, історії педагогіки й складіть список видатних діячів освіти цієї доби.

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Проаналізуйте уривки з праці С.Ф. Русової «Дидактика» і дайте відповіді на

запитання:

- 1.1. Яку школу авторка називає національною?
- 1.2. Яке значення відводиться мові у розв'язанні завдань національної школи?
- 1.3. Які засоби виховання потрібно використовувати в національній школі?
- 1.4. За якими напрямками повинно здійснюватися виховання в національній школі?
- 1.5. Якого значення авторка надає особі вчителя? Проаналізуйте цитату з твору, визначте, про які функції педагогічної діяльності йде мова? Чи є вони актуальними на сучасному етапі?

"Велика місія учителя національної школи – в його руках майбутність народу, бо діти, які вийдуть із школи, мають бути каменярями у відбудові молодій українській державі, мають розробити свою культуру, національні скарби" (див.: Русова С. Дидактика / С.Ф.Русова // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С. 382).

2. Уважно прочитайте статтю М.С.Грушевського «Шкільна мова», дайте відповіді на запитання:

- 2.1. Які проблеми в організації шкільного навчання розкриває автор?
- 2.2. Головні причини незадовільного стану освіти. Якою мовою повинно здійснюватися навчання в школах України?
- 2.3. Знайдіть відповідь на запитання, поставлене М.С. Грушевським у його статті. Висловіть свою думку з цього приводу. Чи є ця проблема актуальною на сучасному етапі? *«Чому ж то воно так, що на Україні не вчать дітей по-нашому, як треба?»* (див. : Грушевський М.С. Шкільна мова / М.С.Грушевський // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г.Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.371).

3. Проаналізуйте статтю М.С.Грушевського "Колишня освіта і теперішня темнота", дайте відповіді на запитання:

- 3.1. Якою, за спогадами сучасників, була освіта за часів гетьмана Богдана Хмельницького?
- 3.2. Яким був стан освіти за часів М.С. Грушевського?
- 3.3. У чому полягає значення освіти в історичному розвитку народу?

4. Опрацюйте статтю М.С. Грушевського «За український університет», дайте відповідь на запитання:

- 4.1. Якою була ситуація навколо створення українського університету?
- 4.2. Як оцінює автор роботу університету в Львові?

5. Проаналізуйте працю І.І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки» й дайте відповіді на запитання:

- 5.1. Якого значення автор надає мові в культурному розвитку, в житті народу?
- 5.2. У чому полягає завдання школи в розвитку й поширенні української мови?
- 5.3. Які вимоги пред'являються до мови вчителя? Чи відповідає мовна культура сучасних учителів сформульованим вимогам?

6. Проаналізуйте працю Г.Г. Ващенко «Загальні методи навчання» і дайте відповіді на запитання, виконайте завдання.

6.1. Історія написання праці, її загальна характеристика.

6.2. Структура підручника, його частини і розділи.

6.3. У чому полягає сутність розумового виховання, які його завдання?

6.4. Проаналізуйте позицію Г.Г. Ващенко, який не погоджується з Сократом і Ф.В.Гербартом, котрі зводили моральність до знань, до мудрості, вважаючи, що *"людина не тому робить зле, що хоче робити його, а тому, що не знає, що таке добро"*. Чи поділяєте ви думку автора, який стверджує: *"...основне в людині – не знання самі по собі, навіть не глибина й систематичність їх, а характери і добра воля, що визначаються спрямуванням сил людини до високої мети, поєднанням з енергійністю, великою наполегливістю і стійкістю в досягненні поставлених перед собою завдань. Людина з таким характером уже через свою послідовність і наполегливість буде шукати засобів до здійснення своїх високих завдань, а одним з наймогутніших засобів до цього є знання"* (див.: Ващенко Г. Загальні методи навчання [Текст] : підручник для педагогів / Г.Ващенко. – К. : Українська видавнича спілка, 1997. – С.59.).

6.5. Як ви вважаєте, знання – це мета розумового виховання чи його засіб? Заповніть таблицю.

Таблиця 2.31

Аналіз поглядів Г.Г.Ващенко

Я згідний із думкою Сократа і Й.Ф. Гербарта, тому що...	Я згідний із думкою Г.Г. Ващенко, тому що...

6.6. Чи поділяєте ви думку Г.Г. Ващенко, що спосіб та умови життя народу впливають на зміст розумового виховання? Які інтелектуальні властивості українців виокремлює автор?

6.7. Яке значення світогляду в розумовому вихованні? Перелічіть характерні риси світогляду українців.

6.8. Які принципи й правила навчання виокремлює Г.Г. Ващенко?

6.9. Якого значення в реалізації принципу виховного навчання Г.Г. Ващенко надає патріотичному вихованню?

6.10. Класифікація методів навчання.

6.11. Загальна характеристика головних груп методів навчання.

7. Уважно прочитайте працю Г.Г. Ващенко «Виховний ідеал» і дайте відповіді на запитання:

7.1. Історія написання твору, його загальна характеристика.

7.2. Аналіз головних розділів праці.

7.3. Які види виховного ідеалу проаналізував автор у своїй праці? Дати їм характеристику, оформіть таблицю.

Таблиця 2.32

Види виховного ідеалу (за Г.Г. Ващенко)

Вид виховного	Філософська база	Головні риси
---------------	------------------	--------------

ідеалу		

7.4. Які хибні риси «більшевицького» виховного ідеалу виокремлює автор?

7.5. Детально проаналізуйте суть українського виховного ідеалу й заповніть таблицю.

Таблиця 2.33

Український виховний ідеал (за Г.Г. Ващенком)

Український виховний ідеал	Головні риси	Характеристика на основі усної народної творчості, пісень, уривків із художніх творів, думок науковців
Український ідеал людини перед хрещенням України-Русі		
Ідеал людини в творах письменників княжих часів		
Ідеал людини в українській народній пісні		
Ідеал людини в творах письменників нового часу		

7.6. Прокоментуйте суть українського виховного ідеалу, сформульованого Г.Г. Ващенком? Чи є його трактування актуальним на сучасному етапі розбудови національної школи? Чи погоджуєтеся ви з ідеалістично-релігійними поглядами автора: «...Основне завдання у вихованні української молоді є виховання волі й характеру під високим гаслом: "Служба Богові й Батьківщині» (див.: Ващенко Г. Виховний ідеал [Текст] : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г.Ващенко. – Т.1. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – С. 173).

7.7. Які основні напрями і завдання покладено автором в основу гармонійного виховання молоді в українській незалежній державі?

7.8. Як трактує автор поняття «гармонійний розвиток»? Чи погоджуєтеся ви з думкою автора: «Гармонійність треба розуміти не як розвиток всіх властивостей людини до одного рівня, а як певну цілісність, при якій кожна здібність посідає в особі те чи інше місце в зв'язку з роллю її в нашому житті й діяльності. Людину можна визнати за гармонійно розвинену лише при тій умові, коли якась властивість її посідає центральне місце в її психічному житті і відіграє роль стрижня, навколо якого органічно об'єднуються особисті властивості людини.

Такою властивістю українця в сучасних умовах життя українського народу є безмежна відданість Богові й Батьківщині» (див.: Ващенко Г. Виховний ідеал [Текст] : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г.Ващенко. – Т.1. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – С.183).

Аргументуйте свою відповідь, заповніть таблицю.

Таблиця 2.34

Аналіз поглядів Г.Г. Ващенко

Я згідний із думкою Г.Г. Ващенко, тому що...	Я не згідний із думкою Г.Г. Ващенко, тому що...

7.9. Складіть словесний опис ідеалу українця, взявши за основу риси характеру, виділені в книзі Г.Г.Ващенко «Виховний ідеал».

Теми рефератів, доповідей

1. Проблема єдиної трудової школи в педагогічній літературі та рішеннях учительських з'їздів України періоду 1917-1919 рр.
2. Значення української мови й літератури у вихованні дитини в Єдиній трудовій школі.
3. Центральна рада та її діяльність у галузі освіти.
4. Педологічна служба в школах України в 20-30-х роках ХХ ст.
5. С.Ф. Русова про мету і зміст виховання в національній школі.
6. С.Ф. Русова про значення дошкільного виховання в системі національного виховання.
7. Становлення М.С. Грушевського як педагога, борця за виховання нової людини України.
8. Ідея гуманізму – основа поглядів М. С.Грушевського щодо сутності виховання.
9. Педагогічні погляди П.П. Блонського та їх вплив на розвиток педагогічної науки в Україні.
10. Літературно-художня творчість Г.Г. Ващенко.
11. Г.Г. Ващенко про виховання молоді на загальнолюдських засадах.
12. Внесок Я.П. Ряппо в розробку питань українського шкільництва.
13. Я.Ф.Чепіга про зміст і методи навчання в новій українській школі.

Основна література

1. Антологія педагогической мысли Украинской ССР [Текст] / сост. Н.П. Калениченко. - М. : Педагогика, 1988. – С.306-360.
2. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С.262-283, 304, 318-327.
3. *Ващенко Г.* Виховний ідеал [Текст] : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г.Ващенко . – Т.1. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 190 с.
4. *Ващенко Г.* Загальні методи навчання [Текст] : підручник для педагогів / Г.Ващенко. – К. : Українська видавнича спілка, 1997. – 441 с.
5. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України [Текст] ; Ін-тут. Археогр., Ін-т історії України / М.Грушевський. – К. : Наукова думка, 1992. – 763 с.
6. Грушевський М.С. Про українську мову і українську школу [Текст] /

- М.С.Грушевський. – К. : Веселка, 1991. – 46 с.
7. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С.74-75, 153-154, 460-461, 598-599, 790-791.
 8. Історія педагогіки [Текст] : навчальний посібник / за заг.ред. Г.В.Троцько. – Харків, 2008. – С.375-470.
 9. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.370-393, 478-493.
 10. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.243-246, 265-271.
 11. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С.298-302.
 12. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С. 210-224.
 13. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ «Університетська книга», 2005. – С.109-173.
 14. *Русова С.* Вибрані педагогічні твори [Текст] / С.Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
 15. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В.Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2. – С.6-155.
 16. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки [Текст] : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С. 262-290.

Додаткова література

1. *Агафонова Н.* Реформування освітньої галузі в Україні (1917-1920) [Текст] / Н.Агафонова // Рідна школа. – 1998.- № 1. – С. 76-77.
2. *Березовська Л.* Реалізація української радянської моделі шкільної освіти в УСР у контексті боротьби освітян проти її уніфікації (1927-1930) [Текст] / Л.Березовська // Рідна школа. – 2007. - №5. – С.67-71.
3. *Бойко А.М.* Взаємини Г.Г. Ващенко і А.С. Макаренка [Текст] / А.М.Бойко // Постметодика. – 2000. - №23. – С.16-27.
4. *Бойко А.М.* Григорій Ващенко : альтернатива поглядів і оцінок [Текст] / А.М.Бойко. – К., 1998. – 232 с.
5. *Вовк Л.П.* Історія освіти дорослих в Україні : нариси [Текст] / Міністерство освіти України ; Український державний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова / Л.П.Вовк. – К. : УДПУ, 1994. – 226 с.
6. *Гентош О.* Ім'я повертається. З нагоди 120-річчя Григорія Ващенко [Текст] / О.Гентош // Освіта. – 1998. – 24.06-7.07 – С.10-11.
7. Грушевський М.С. – державотворень, громадський діяч, учений, публіцист

- [Текст] : матеріали II регіональної науково-практичної конференції. – К. ; Вінниця ; Бар, 2006. – 232 с.
8. *Дічек Н.* Григорій Ващенко як історик педагогіки [Текст] / Н.Дічек // Шлях освіти. – 2003. – №4. – С.47-51.
 9. *Зайченко І.* Педагогічне кредо. З нагоди 120-річчя Григорія Ващенко [Текст] / І.Зайченко // Освіта. – 1998. – № 28 – С.10-11.
 10. Історична та літературна спадщина Михайла Грушевського [Текст] : матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. – К. ; Бар, 2005. – 242 с.
 11. *Коваль О.* Григорій Ващенко – людина – педагог – державник [Текст] / О.Коваль // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №2-3. – С.145-149.
 12. Крикун О. Питання національного виховання у педагогічній спадщині Софії Русової [Текст] / О. Крикун, Л.Артюх // Дитячий садок. – 2009.– Ч. 18–19 (травень).– С. 14–15.
 13. *Майборода В.К.* Вища педагогічна освіта в Україні : історія, досвід, уроки (1917-1985) [Текст] / В.К. Майборода. – К. : Вища школа, 1992. – 196 с.
 14. *Марушкевич А.* Іван Огієнко про самовдосконалення особистості [Текст] / А.Марушкевич // Рідна школа. – 1999.- № 9. – С. 76-77.
 15. Михайло Грушевський [Текст] : збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження. – К., 1994. – 478 с.
 16. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки» [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних вищих закладів освіти / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – С. 61-70.
 17. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги [Текст] : підручник / А.М.Бойко, В.Д. Бардінова та ін. – К. : ВД "Професіонал", 2004. – С.321-338, 426-469, 490-503.
 18. *Семенов О., Базиль Л.* Мовно-літературна освіта в Україні : погляд крізь роки [Текст] : навчальний посібник / О.Семенов, Л.Базиль. – К. : Фенікс, 2008. – С. 38-48, 97-132.
 19. *Сисоєва С.О., Соколова І.В.* Нариси з історії розвитку педагогічної думки [Текст] : навчальний посібник / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 197-228, 261-267.
 20. *Стельмахович М.Г.* Педагогіка великого українця [Текст] / М.Г.Стельмахович // Освіта. – 1998. - №26-27. – С. 2.
 21. *Струманський В.* Антон Макаренко і сучасна українська дійсність [Текст] / В.Струманський // Початкова школа. – 1999. - №7. – С. 58-60.
 22. *Хілінг Г.* Деякі штрихи до портрету Григорія Ващенко [Текст] / Г.Хілінг // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 52-55.
 23. *Хілінг Г.* "Мазепенець" Ващенко про "яничара" Макаренка : взаємини відомих українських педагогів [Текст] / Г.Хілінг // Рідна школа. – 1993. – №6. – С. 68-74.

Тема 10. Педагогічна система А.С.Макаренка

Ключові слова: дитячий колектив, види дитячих колективів, свідомі дисципліна, структура колективу, система перспективних ліній, «закон паралельної дії», закон розвитку колективу, стиль і тон у колективі, відома дисципліна й дисциплінованість, продуктивна праця дітей, авторитет, заохочення, покарання, метод «вибуху».

Орієнтовний план лекцій

1. Сутність педагогіки як науки про виховання.
2. Основні риси «макаренківської» педагогіки.
 - 2.1. Єдність виховання й вивчення учнів.
 - 2.2. Єдність виховання й життя дітей.
 - 2.3. Поєднання навчання з продуктивною працею.
 - 2.4. Колектив як умова різнобічного розвитку здібностей і його свободи.
3. Теорія дитячого колективу.
 - 3.1. Сутність і ознаки виховного колективу.
 - 3.2. Стиль і тон у колективі.
 - 3.3. Структура колективу.
 - 3.4. Види дитячих колективів.
 - 3.5. «Закон руху» й етапи розвитку виховного колективу.
 - 3.6. Шляхи формування колективу.
4. Виховання свідомої дисципліни і дисциплінованості.
 - 4.1. Способи досягнення свідомої дисципліни.
 - 4.2. Теорія моралі та формування свідомої дисципліни.
 - 4.3. Вимога як метод формування свідомої дисципліни.
 - 4.4. Режим – засіб виховання свідомої дисципліни.
5. Про різнобічний і гармонійний розвиток.
 - 5.1. Зміст і завдання розумового виховання.
 - 5.2. Поєднання різних видів праці в трудовому вихованні дітей.
 - 5.3. Естетичне виховання, естетика життя й побуту.
6. Проблема методів виховання.
 - 6.1. Педагогічні вимоги й методичні прийоми використання покарань.
 - 6.2. Значення заохочень у вихованні.
 - 6.3. Метод гри.
 - 6.4. Виховна бесіда.
7. Зміст і завдання сімейного виховання.
 - 7.1. Напрями виховання дітей у сім'ї.
 - 7.2. Батьківський авторитет як умова успішного виховання дітей у сім'ї.

Питання для самостійного вивчення

1. Життєвий і професійний шлях А.С. Макаренка.
2. Педагогіка «паралельної дії» А.С. Макаренка.
3. Роль перспектив у формуванні колективу.
4. Традиції як шлях розвитку колективу.

5. Педагогічна майстерність і техніка вчителя.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. У чому полягає новаторство педагогічної системи А.С. Макаренка?
2. Як педагог розумів взаємовідносини особистості й колективу?
3. Які методи виховання обґрунтував і практично реалізовував у своїй педагогічній діяльності А.С. Макаренко?
4. У чому суть «проектування» особистості в педагогіці А.С. Макаренка? Чи погоджуєтеся з думкою А.С. Макаренка: *«Я під цілями виховання розумію програму людської особи, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю весь зміст особистості...»*? (див.: Макаренко А.С. Проблеми шкільного радянського виховання А.С.Макаренко // Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г.Кременя. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2003. – С. 460).
5. У чому полягає значення практичної діяльності А.С.Макаренка для становлення теорії й технології виховного процесу? Прокоментуйте думку педагога: *«Перші місяці нашої колонії для мене і моїх товаришів були не тільки місяцями відчаю і безсильної напруги, - вони ще були і місяцями пошуку істини. Я за все своє життя не прочитав стільки педагогічної літератури, скільки зимою 1920 року.*
У мене головним результатом цього читання була міцна і чомусь ґрунтовна впевненість, що в моїх руках ніякої науки і ніякої теорії немає, що теорію потрібно вивести із усієї суми реальних явищ, що відбувалися на моїх очах. Я спочатку навіть не зрозумів, що мені потрібні не книжні формули, які я все рівно не міг прив'язати до справи, а швидкий аналіз і рішуча дія» (див.: Макаренко А.С. Педагогическая поэма [Текст] / А.С.Макаренко. – К. : Радянська школа, 1988. – С.13-14).
6. Проаналізуйте психологічні механізми використання методу «вибуху» А.С. Макаренком.
7. Яке ваше ставлення до методів виховання свідомої дисципліни, які використовував у своїй діяльності А.С. Макаренко?
8. Чи поділяєте ви думку про те, що «макаренківщина вичерпала себе», що це педагогіка муштри, примусу, придушення особистості? Обґрунтуйте свою позицію, заповніть таблицю.

Таблиця 2.35

Погляди щодо думки про те, що «макаренківщина вичерпала себе»

Я згідний із поданою думкою, тому що...	Я не згідний із поданою думкою, тому що...
---	--

9. Яким було ставлення радянської влади та чиновників до педагогічної системи А.С. Макаренка? Прокоментуйте наведені факти.
 - **1928 р.** – VIII з'їзд комсомолу критикує систему А.С. Макаренка. Н.К.Крупська у виступі на з'їзді називає її не буржуазною, не феодальною, а рабовласницькою.
 - **1928 р.** – Центральне бюро дитячого комуністичного руху визнало

систему виховання в колонії ім. Горького ідеологічно шкідливою і постановило її поступово зламати (що і було зроблено після переходу А.С. Макаренка в комуну імені Ф.Е.Дзержинського).

- **1929 р.** – Наркомос України визнає макаренківську систему виховання не радянською.
- **1933 р.** – Нарком освіти Скрипник критикує окремі статті А.С. Макаренка.
- **1936, 1938 рр.** – Негативні рецензії на «Педагогічну поему» та «Книгу для батьків».

Творчі завдання

1. Напишіть твір-роздум на одну із запропонованих тем: «А.С. Макаренко і сучасність», «Якомога більше поваги до особистості, якомога більше вимогливості до неї...», «Мета виховання – це програма формування особистості...».

2. Узагальніть погляди А.С. Макаренка щодо принципів виховання й складіть таблицю.

Таблиця 2.36

Принципи виховання в педагогічній концепції А.С. Макаренка

Назва принципу виховання	Його сутність (за А.С.Макаренком)	У якій праці викладено погляди	Цитати	Актуальність на сучасному етапі

3. Розробіть тематику батьківських зборів на основі праць А.С. Макаренка про сімейне виховання (клас за вибором).

4. Використовуючи погляди А.С. Макаренка на сімейне виховання, розробіть рекомендації для батьків щодо виховання дітей у сім'ї.

5. З'ясуйте, наскільки активно на сучасному етапі вивчається й аналізується теоретична спадщина та педагогічний досвід А.С.Макаренка, в яких напрямках проводяться дисертаційні дослідження професійної діяльності педагога? Чи проводяться в Україні науково-практичні конференції з висвітлення й популяризації новаторської системи А.С.Макаренка? (див.: Спадщина А.С.Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності : 1991 – 2008 рр. : до 120-річчя від дня народж. [Текст] : біобібліогр. покажч. / Акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ; упоряд. : І. О. Іванова, Т. В. Лога ; вступ. ст. А. В. Ткаченко ; наук. ред. : П. І. Рогова, А. М. Доркенау ; бібліогр. ред. Л. О. Пономаренко ; наук. консул. І. А. Зязюн ; рец. Л. О. Хомич. – К., 2008. – 154 с.).

6. Узагальніть вивчення педагогічної діяльності й наукового доробку А.С.Макаренка, покажіть різноплановість, багатоаспектність його педагогічної діяльності. Окресліть коло проблем, які найбільш повно розкриті у педагогічній концепції вченого, заповніть граф-схему.

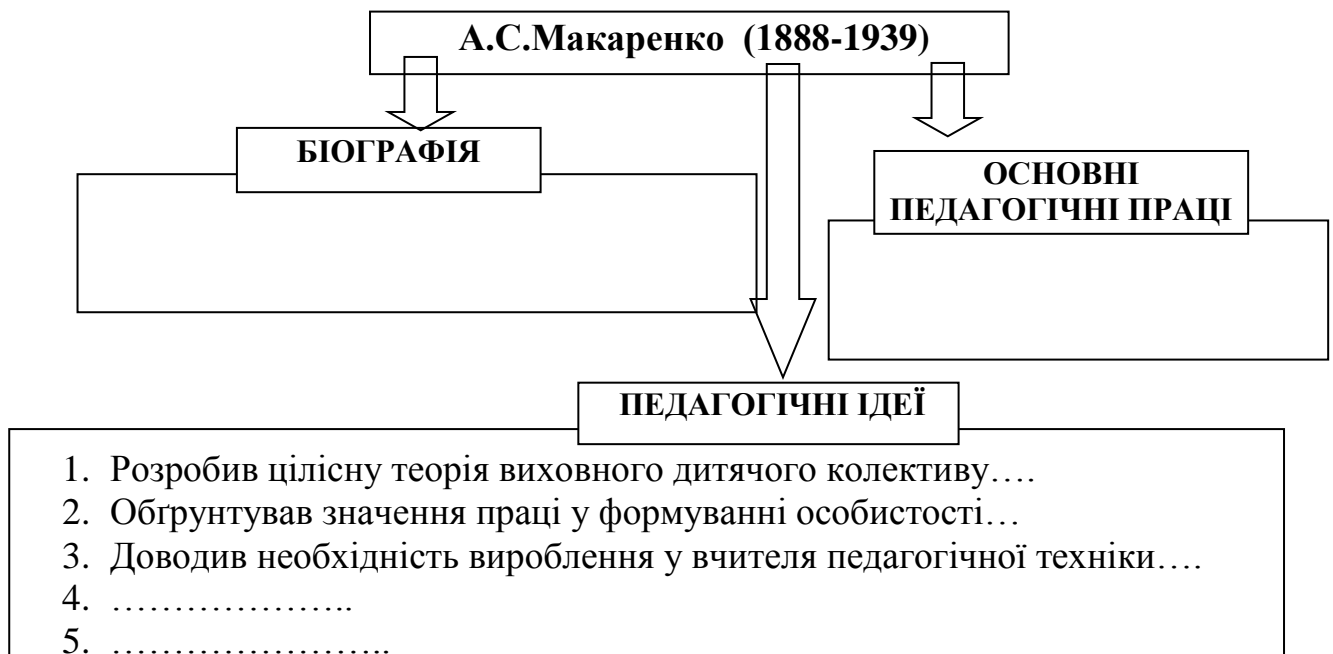

Рис.2.4. Педагогічна система А.С.Макаренка

7. Проаналізуйте фахові журнали, досвід роботи педагогічних колективів і визначте, як упроваджуються прогресивні ідеї А.С. Макаренка в сучасній школі. Підберіть статті, підготуйте повідомлення.
8. Виявіть навчальні заклади, музеї, асоціації в Україні, яким присвоєно ім'я видатного педагога. Підготуйте повідомлення про їхню діяльність щодо збереження пам'яті про видатного педагога і популяризацію його діяльності.

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Прочитайте працю А.С. Макаренка «Педагогічна поема» і дайте відповіді на запитання, виконайте завдання:

- 1.1. Історія написання праці, її загальна характеристика.
- 1.2. Структура книги, її частини і розділи, їх характеристика.
- 1.3. Визначте коло проблем виховання, які розкриває у своїй книзі А.С. Макаренко.
- 1.4. Доберіть приклади використання А.С. Макаренком методів виховання в його практичній діяльності.
- 1.5. Знайдіть приклади спеціального створення А.С. Макаренком виховних ситуацій.
- 1.6. Проаналізуйте поданий уривок із твору й визначте, який метод виховання використовує педагог у своїй роботі? Яке його значення у згуртуванні колективу та у формуванні окремої особистості?

«На другий день я сказав своїм вихованцям:

- У спальні повинно бути чисто! У вас повинні бути чергові по спальні. В місто можна йти тільки з мого дозволу. Хто піде сам, нехай не вертається - не прийму.

- Ого! – сказав Волохов. – А можна полегше?

- Вибирайте, хлопці що вам потрібніше. Я по-іншому не можу. В колонії повинна бути дисципліна. Якщо вам не подобається, розходьтесь, хто куди

хоче. А хто залишиться в колонії, той буде дотримуватися дисципліни. Як хочете. "Малини" не буде.

Задоров протягнув мені руку.

- По руках – правильно! Ти, Волхов, мовчи. Ти ще нерозумний у цих справах. Нам все рівно тут пересидіти потрібно, не в допр же йти.

- А що, і в школу ходити обов'язково? – запитав Волхов.

- Обов'язково.

- А якщо я не хочу вчитися?.. Навіщо мені?..

- У школу обов'язково. Хочеш чи не хочеш, все рівно» (див.: Макаренко А.С. Педагогическая поэма [Текст] / А.С.Макаренко. – К. : Радянська школа, 1988. – С.16).

1.7. На основі аналізу праці створіть декілька психологічних портретів вихованців колонії імені Горького.

1.8. Підберіть із «Педагогічної поеми» цитати-поради щодо організації формування учнівського колективу.

1.9. Перечитавши «Педагогічну поему», наведіть приклади традицій, які використовував А.С. Макаренко у вихованні колективу.

2. Проаналізуйте працю А.С. Макаренка «Книга для батьків», дайте відповіді на запитання і виконайте завдання:

2.1. Історія написання праці, її загальна характеристика.

2.2. Структура книги, її частини і розділи, їх характеристика.

2.3. Якого значення надавав А.С. Макаренко сімейному вихованню? Чи погоджуєтесь ви з думкою А.С. Макаренка про те, що виховання дітей – це важка справа, але легше виховувати, ніж перевиховувати: *«Наші діти квітнуть на життєвому стовбурі нашого життя, це не букет, це чудовий яблуневий сад. Важко, звичайно, не милуватися таким садом, важко не тішитися ним, а ще важче не працювати в такому саду. Будь ласка, займіться цим ділом: обкопуйте, поливайте, знімайте гусінь, обрізуйте гілочки...»* (див.: Макаренко А.С. Книга для батьків. Лекції про виховання дітей [Текст] / А.С.Макаренко. – К. : Радянська школа, 1973. – С. 11).

2.4. Які типи «сурогатного» батьківського авторитету виокремлює педагог?

2.5. У чому суть справжнього авторитету батьків? Як він формується?

2.6. Які напрями сімейного виховання обґрунтовує педагог у своїй праці?

2.7. Наведіть приклади правильно організованого виховання дітей у сім'ї з «Книги для батьків».

2.8. Підберіть цитати-рекомендації щодо правильного виховання дітей у сім'ї.

3. Ознайомтесь із першою лекцією А.С. Макаренка «Методи виховання» («Проблеми шкільного радянського виховання»), дайте відповіді на запитання:

3.1.Що таке методика виховної роботи?

3.2.Що таке педагогіка?

3.3.Що таке ціль виховання?

3.4. У чому полягає виховне значення колективу в формуванні кожної особистості?

4. Проаналізуйте лекцію «Дисципліна, режим, покарання і заохочення», визначте:
 - 4.1. Сутність вимоги як методу виховання дисциплінованості, згуртування колективу. Послідовність постановки системи вимог.
 - 4.2. Метод покарання, педагогічні умови його використання.
5. Ознайомтеся зі статтею «Про «вибух», зробіть висновки.
 - 5.1. Суть методу «вибуху».
 - 5.2. Методика його використання.
6. Уважно прочитайте статтю «Гра», дайте відповіді на запитання:
 - 6.1. У чому полягає значення гри в житті людини?
 - 6.2. Стадії розвитку дитячої гри.
 - 6.3. Типи іграшок та їх призначення у вихованні дитини?
7. Підберіть із проаналізованих лекцій А.С.Макаренка про організацію виховання цитати-поради для вчителів щодо правильного використання методів виховання.

Теми рефератів, доповідей

1. Гуманістичні цінності як доміанти особистісного підходу в педагогічній системі А.С.Макаренка.
2. Філософське підґрунтя педагогічної спадщини А.С.Макаренка.
3. Плюралізм підходів до вивчення педагогічної спадщини А.С.Макаренка в сучасних умовах.
4. А.С.Макаренко про батьківський авторитет як фактор успішного виховання дітей у сім'ї.
5. А.С.Макаренко про напрями виховання дітей у сім'ї.
6. А.С.Макаренко про педагогічний такт.
7. Використання методики колективного творчого виховання в педагогічному процесі сучасної школи.
8. Використання творчості А.С.Макаренка в процесі педагогізації батьків.
9. Використання ідей А.С.Макаренка в сучасній зарубіжній педагогіці.

Основна література

1. Антологія педагогічної думки Української ССР [Текст] / сост. Н.П.Калениченко. - М. : Педагогіка, 1988. – С.361-381.
2. *Артемova Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемova. – К. : Либідь, 2006. – С. 312-318.
3. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 471-472, 663-664.
4. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2003. – С.460-475.
5. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С.302-322.
6. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський.

- Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.272-286.
7. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С. 285-288.
 8. *Макаренко А.С.* Воспитание гражданина [Текст] / А.С.Макаренко ; сост. Р.М. Бескина, М.Д. Виноградова. – М. : Просвещение, 1988. – 302 с.
 9. *Макаренко А.С.* Книга для родителей [Текст] / А.С.Макаренко. – М. : Педагогика, 1988. – 304 с.
 10. *Макаренко А.С.* Общие условия семейного воспитания [Текст] /А.С.макаренко // Избранные произведения : в трёх томах. – Т.3. – К., 1984. – С.357-363.
 11. Макаренко А.С. О воспитании [Текст] / А.С.Макаренко ; сост. и авт. вступительной статьи В.С. Хемендик. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
 12. *Макаренко А.С.* Педагогические сочинения [Текст] : в 8т. / А.С.Макаренко. – М. : Педагогика, 1984. – Т.4. – 399 с.
 13. Макаренко А.С. Про «вибух» [Текст] / А.С.Макаренко // Твори : в 7т. – К., 1955. – Т.7. – С.348-350.
 14. *Макаренко А.С.* Проблеми шкільного радянського виховання [Текст] / А.С.Макаренко // Твори : в 7 т. – К., 1954. – Т.5. – С.97–208.
 15. *Макаренко А.С.* Педагогическая поэма [Текст] / А.С.Макаренко . – К. : Радянська школа, 1988. – 512 с.
 16. *Макаренко А.С.* Теория и практика коммунистического воспитания [Текст] / А.С.Макаренко ; сост. А.А. Фролов. – К. : Рад школа, 1985. – 279 с.
 17. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ «Університетська книга», 2005. – С.220-231.
 18. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В.Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн.2. – С. 177-187.

Додаткова література

1. *Борисова З.* Антон Макаренко – засновник новаторської педагогіки [Текст] / З.Борисова // Палітра педагога. – 2003. – №3. – С.6-7.
2. *Бучківська В.В.* Принципи особистісно орієнтованого виховання в педагогічній системі А.С.Макаренка [Текст] / В.В.Бучківська // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. – Серія : Педагогіка. – Тернопіль, 2002. – №2. – С.25 – 29.
3. *Гриценко Л.И.* Личностно-социальная концепция А.С.Макаренка в современной педагогике [Текст] / Л.И.Гриценко. – Волгоград : Перемена, 1997. – 264 с.
4. *Дічек Н.* Спадщина А.С.Макаренка – феномен світового освітньо-виховного процесу [Текст] / Н.Дічек // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 3-4 (60-61). – С.5-14.
5. *Євтух М., Потапенко К.* Неповторність і справжня сутність постаті Антона

- Макаренка [Текст] / М.Євтух, К.Потапенко // Рідна школа. – 1998. – № 11. – С. 21-28.
6. *Карпенчук С.Г.* Педагогічна технологія А.С.Макаренка і сучасність [Текст] / С.Г.Карпенчук. – Рівне : РДГУ, 2001. – 351 с.
 7. *Козлов И.Ф.* Педагогический опыт А.С.Макаренка [Текст] / И.Ф.Козлов. – М., 1987 – 159 с.
 8. *Кривонос І.* Полтавці на захист Антона Макаренка [Текст] / І.Кривонос // Рідна школа. – 1999.- № 11. – С. 29-34.
 9. Развитие идей А.С.Макаренко в теории и методике воспитания [Текст] / под ред. В.М.Коротова. – М. : Педагогика, 1989. – 320 с.
 10. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки» [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних вищих закладів освіти / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – С. 77-84.
 11. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги [Текст] : підручник / А.М. Бойко, В.Д. Бардінова та ін. – К. : ВД "Професіонал", 2004. – С.504-529.
 12. *Сисоєва С.О., Соколова І.В.* Нариси з історії розвитку педагогічної думки [Текст] : навч. посібник / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 229-261.
 13. Спадщина А. С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності : 1991 – 2008 рр. : до 120-річчя від дня народж. [Текст] : біобібліогр. покажч. / Акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед.б-ка України ім. В.О. Сухомлинського, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих ; упоряд. І.О.Іванова, Т. В.Лога ; вступ. ст. А.В. Ткаченко ; наук. ред.: П.І. Рогова, А.М. Доркєну ; бібліогр. ред. Л.О. Пономаренко ; наук. консул. І.А. Зязюн ; рец. Л.О. Хомич. – К., 2008. – 154 с.
 14. Развитие идей А.С. Макаренка в теории и методике воспитания [Текст] / под ред. В.М. Коротова. – М. : Педагогика, 1989. – 320 с.
 15. *Фіцула М.М.* Педагогіка [Текст] : навч. посібник / М.М.Фіцула. – К. : Академія, 2000. – С. 537-540.
 16. *Ярмаченко М.Д.* Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С. Макаренка [Текст] : кн. для учителя / М.Д.Ярмаченко. – К. : Рад. школа. 1989. – 191 с.
 17. *Ярмаченко М.Д.* Сучасність педагогічної спадщини А.С. Макаренка [Текст] / М.Д.Ярмаченко. – К., 1988. – 48с.

Тема 11. *Проблеми і тенденції розвитку освіти, школи й педагогіки в Україні у 50-90-х роках ХХ ст.*

Ключові слова: реформа загальноосвітньої школи, комуністичне виховання, піонерська організація, комсомольська організація, професійна школа, криза радянської освіти.

Орієнтовний план лекцій

1. Тенденції у розвитку української освіти й шкільництва в період зміцнення тоталітаризму.
 - 1.1. Ідеологізація, політизація, русифікація освіти в Україні.
 - 1.2. Проблеми шкільної освіти та труднощі переходу до обов'язкової загальної середньої освіти молоді.
 - 1.3. Педагогічна освіта й забезпечення шкіл учительськими кадрами.
 - 1.4. Робота піонерських і комсомольських організацій у школах.
2. Розвиток педагогічної думки.
 - 2.1. Комуністичне виховання як провідний напрям досліджень радянських учених.
 - 2.2. Домінування впливу дитячого колективу, піонерської та комсомольської організацій у виховному процесі соціалістичної школи.
 - 2.3. Розвиток дидактики й методик окремих навчальних предметів.
 - 2.4. Становлення вітчизняної психологічної науки.
3. Криза освіти та наміри реформування шкільництва до 90-х років ХХ ст.
 - 3.1. Формалізм, бюрократизм, суперечності в системі освіти й вихованні.
 - 3.2. Соціально-економічні та політичні передумови запровадження реформи загальноосвітньої та професійної школи 1984 року, труднощі її реалізації.

Питання для самостійного вивчення

1. Документи ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР з розвитку державної освіти.
2. Підручники й фундаментальні праці з педагогіки.
3. Вплив на розвиток дошкільної педагогіки другої половини ХХ ст. наукових концепцій відомих українських і російських психологів.
4. Розробка актуальних проблем дошкільної педагогіки провідними вітчизняними вченими.
5. Внесок Г.С. Костюка в становлення й розвиток української психологічної науки.
6. А.Д. Бондар – фахівець із педагогіки вищої школи, історії педагогіки.
7. Розвиток вітчизняної дидактики в працях В.О. Онищука.
8. Розробка теорії та практики трудового виховання в педагогічній концепції І.Г. Ткаченка.
9. Фахівець у галузі початкової освіти Н.Ф. Скрипченко.
10. Внесок М.Г. Стельмаховича в становлення української національної педагогіки.
11. Основні наукові розробки в галузі початкової освіти в системі роботи АПН України.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Які головні етапи в розвитку освіти України у 50-90-і роки ХХ ст.?
2. Які негативні тенденції в шкільництві й вихованні призвели до кризи радянської системи освіти?
3. За якими критеріями оцінювали якість роботи вчителів радянської школи?

4. Чому в організації педагогічного процесу за радянських часів домінувала освітня функція?
5. Чому реформа загальноосвітньої та професійної школи 1984 р. не дала позитивних результатів?
6. У чому полягають недоліки класно-урочної системи навчання?
7. Чи були позитивні сторони в організації навчально-виховного процесу за радянських часів? У чому вони полягають?
8. Якого значення надавали трудовому вихованню і профорієнтації школярів у радянській школі?
9. Чи стимулювалася праця творчих учителів, які прагнули якісно вдосконалити навчально-виховний процес у радянській школі?
10. Коли в радянській педагогіці та шкільній практиці почали поширюватися інноваційні процеси? З ім'ям яких учених і передових вчителів вони пов'язані?
11. Який вплив мав рух учителів-новаторів на поширення прогресивних ідей у вітчизняній педагогічній науці й практиці?
12. Які головні напрями проведення наукових досліджень за радянських часів?

Творчі завдання

1. Визначте й обґрунтуйте основні етапи розвитку системи освіти в Україні за радянських часів.
2. Прослідкуйте етапи становлення загальної середньої освіти в Україні за радянських часів, з'ясуйте соціально-економічні передумови цього процесу.
3. Складіть таблицю «Розвиток педагогічної науки за радянських часів».

Таблиця 2.37

Розвиток педагогічної науки за радянських часів

Відомий український учений	Роки життя	Педагогічні праці	Головні положення науково-педагогічної спадщини

4. Підготуйте повідомлення про українських учених, які зробили значний внесок у становлення педагогічної науки.
5. Проаналізуйте й складіть список найбільш відомих підручників із педагогіки, історії педагогіки та психології радянських часів. Дайте їм загальну характеристику й оцінку.
6. Складіть анотації на монографії відомих українських педагогів І.О. Синиці «Педагогічний такт і майстерність учителя», М.Г. Стельмаховича «Народна педагогіка» тощо.
7. Напишіть твір-роздум на одну із запропонованих тем: «Три бажання вчителя радянської школи...», «Чи хотів би я працювати вчителем у радянській школі...» (тема за власним вибором).

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Опрацюйте фрагменти Програми комуністичної партії Радянського Союзу в галузі народної освіти, прийнятої ХХІІ з'їздом КПРС і визначте:

- 1.1. Мету освіти в період переходу до комунізму.
 - 1.2. Принципи побудови системи освіти.
 - 1.3. Основні завдання в галузі освіти й виховання.
 - 1.4. Чи були фактично реалізовані поставлені завдання?
2. Проаналізуйте мету народної освіти, визначену в Законі Української Радянської Соціалістичної республіки «Про народну освіту»: *«Метою народної освіти в СРСР є підготовка високоосвічених, всебічно розвинених активних будівників комуністичного суспільства, виховання на ідеях марксизму-ленізму, в дусі поваги до радянських законів і соціалістичного правопорядку, комуністичного ставлення до праці, фізично здорових, здатних успішно працювати в різних галузях господарського і соціально-культурного будівництва, брати активну участь у громадській і державній діяльності, готових беззавітно захищати соціалістичну Батьківщину, берегти і примножувати її матеріальні та духовні багатства, зберігати й охороняти природу»* (див.: Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.496). Дайте відповіді на запитання:
- 2.1. Які головні принципи й підходи визначення мети радянського виховання?
 - 2.2. Чи відповідала мета потребам та інтересам українського народу, особистісному зростанню окремої людини?
 - 2.3. Порівняйте мету народної освіти й мету сучасної системи освіти в Україні (Закон України «Про освіту»).
3. Проаналізуйте «Статут середньої загальноосвітньої школи» й виберіть цитати, які характеризують політизацію, ідеологізацію системи освіти.
4. Уважно прочитайте уривки з «Основних напрямів реформи загальноосвітньої і професійної школи» й визначте:
- 4.1. У чому полягає мета реформи школи?
 - 4.2. Як пов'язано реформування школи з розвитком народного господарства?
 - 4.3. Які головні завдання реформи школи?
 - 4.4. Чи закладено в основних положеннях реформи передумови для реалізації гуманістичного й особистісного підходу в освіті й вихованні? Чи відображає подана цитата суть радянської системи освіти: *«Партія добивається того, щоб людина виховувалася у нас не просто як носій певної суми знань, але насамперед – як громадянин соціалістичного суспільства, активний будівник комунізму, з притаманними йому ідейними установками, мораллю та інтересами, високою культурою праці й поведінки»* (див.: Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С. 511).

Теми рефератів, доповідей

1. Етапи й напрями становлення педагогічної науки за радянських часів.
2. Психолого-педагогічні погляди І.О.Синиці.
3. Внесок П.К. Волинського у розвиток літературознавства, методики мови й літератури.

4. М.С. Гриценко – вчитель, директор школи, фахівець у галузі історії педагогіки.
5. Становлення авторської системи виховання директора Сахнівської середньої школи О.А. Захаренка.
6. М.Г. Стельмахович – дослідник української народної педагогіки.
7. Становлення системи дошкільних закладів освіти України у 50-90-і роки ХХ ст.

Основна література

1. Антологія педагогической мысли Украинской ССР [Текст] / сост. Н.П. Калениченко. – М. : Педагогика, 1988. – С.514-544.
2. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С. 327-337.
3. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.494-574.
4. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С.335-357.
5. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.296-301.
6. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С. 358-367.
7. *Медвідь Л.А.* Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні [Текст] : навч. посібник / Л.А.Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – С. 305-322.
8. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ «Університетська книга», 2005. – С.242-262.
9. Педагогіка [Текст] : хрестоматія / уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – С.32-35, 185-189, 348-353, 521-529, 546-550, 593-600.
10. *Стельмахович М.Г.* Народна педагогіка [Текст] / М.Г.Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1985. – 312 с.
11. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн.2. – С. 410 - 547.

Додаткова література

1. *Алексюк А.М.* Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія [Текст] : підручник / А.М.Алексюк. – К., 1998. – С.157-235.
2. *Бакалець О.А.* Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ століття [Текст] : навч. посібник / О.А.Бакалець. – Львів : «Магнолія 2006», 2010. – С.450-453.
3. *Гриценко М.М.* Народна освіта в західноукраїнських областях Української

- РСР [Текст] / М.М.Грищенко. – К., 1960. – 143 с.
4. *Грищенко М.М.* Розвиток народної освіти на Україні за роки Радянської влади [Текст] / М.М.Грищенко. – К., 1957. – 44 с.
 5. *Захаренко О.* Найболючіше – сільська школа [Текст] / О.Захаренко // Педагогічна газета. – 2000. – № 10. – С.4.
 6. *Майборода В.К.* Вища педагогічна освіта в Україні : історія, досвід, уроки (1917-1985) [Текст] / В.К. Майборода. – К. : Вища школа, 1992. – 196 с.

Тема 12. *Освітня й науково-педагогічна діяльність В.О.Сухомлинського*

Ключові слова: філософія дитинства, ситуація успіху, свідоме ставлення до навчання, активна пізнавальна діяльність учнів, гармонія стосунків у колективі, сімейне виховання, педагогічна майстерність, педагогічна творчість.

Орієнтовний план лекцій

1. Гуманізм педагогічної концепції В.О Сухомлинського.
 - 1.1.Філософія дитинства і дитячого щастя.
 - 1.2.Ситуація успіху як основа формування щасливої особистості.
2. Сутність виховного процесу.
 - 2.1.Мета й завдання виховання.
 - 2.2.Закономірності, принципи й рушійні сили виховного процесу.
 - 2.3.Єдність навчання й виховання.
 - 2.4.Методи виховання.
3. Про виховання всебічної та гармонійної особистості.
 - 3.1.Єдність морального й розумового виховання.
 - 3.2.Трудове виховання та його принципи.
 - 3.3.Мета й засоби естетичного виховання.
 - 3.4.Фізичне виховання й формування здорового способу життя.
4. Організація шкільного навчання.
 - 4.1.Навчання як активна пізнавальна діяльність учнів.
 - 4.2.Шляхи формування інтересу до учіння, свідомого ставлення до навчання.
 - 4.3.Розвиток мислення та розумових сил учнів.
5. Виховання особистості в колективі.
 - 5.1.Гармонія між колективом і особистістю.
 - 5.2.Принципи виховання особистості в колективі.
 - 5.3.Стосунки в колективі.
6. Родинне виховання.
 - 6.1.Єдність шкільного й сімейного виховання.
 - 6.2.Мета, завдання, напрями виховання дітей у сім'ї.
 - 6.3.Виховання почуття любові й поваги до матері.
 - 6.4.Підготовка молоді до подружнього життя й виконання батьківських обов'язків.
7. Про вчителя і його підготовку.
 - 7.1.Роль особистості вчителя у вихованні особистості.
 - 7.2.Професійно-педагогічні риси і якості.

7.3.Педагогічна майстерність і творчість учителя.

7.4.Професійне самовдосконалення вчителя.

Питання для самостійного вивчення

1. Життя і педагогічна діяльність В.О. Сухомлинського.
2. Вплив ідей В.О.Сухомлинського на розвиток дошкільної педагогіки.
3. В.О. Сухомлинський – послідовник педагогічних ідей К.Д. Ушинського.
4. Про педагогіку як проєктувальну науку.
5. Літературна й педагогічна спадщина В.О. Сухомлинського.
6. Природа як засіб духовного, інтелектуального й фізичного розвитку особистості.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. У чому полягає новаторство педагогічних поглядів В.О. Сухомлинського?
2. Яке місце в становленні В.О. Сухомлинського як науковця і вчителя займала народна педагогіка?
3. Як вплинули ідеї В.О. Сухомлинського на подальший розвиток української педагогічної науки?
4. Яке ставлення до педагогічних ідей В.О.Сухомлинського за межами України? Чи поширюються погляди вченого у зарубіжних педагогічних системах?

Творчі завдання

1. Порівняйте педагогічні погляди А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського на виховання особистості в колективі, методи виховання, зміст і завдання сімейного виховання тощо. Знайдіть спільні й відмінні позиції.
2. На основі аналізу фахових журналів, роботи вчителів вашого регіону вивчіть і систематизуйте досвід упровадження ідей В.О. Сухомлинського в навчально-виховний процес сучасної школи.
3. Проаналізуйте, в яких напрямках відбуваються сучасні дослідження педагогічної системи В.О.Сухомлинського. З'ясуйте, чи проводяться науково-практичні конференції з поширення й популяризації гуманістичних ідей В.О.Сухомлинського серед науковців і вчителів. Підготуйте повідомлення «Педагогічна система В.О.Сухомлинського в науковому доробку сучасних вітчизняних учених».
4. На основі педагогічних поглядів і практичного досвіду В.О.Сухомлинського розробіть рекомендації для вчителів щодо створення ситуації успіху в навчанні й вихованні школярів.
5. Напишіть твір-роздум на одну із запропонованих тем: «Жити й працювати за В.О.Сухомлинським», «В.О.Сухомлинський і сучасність», «Найголовніше в роботі вчителя – любов до дітей».
6. Покажіть різноплановість, багатоаспектність педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського. Окресліть коло проблем, які найбільш повно розкриті в педагогічній концепції вченого, заповніть граф-схему.

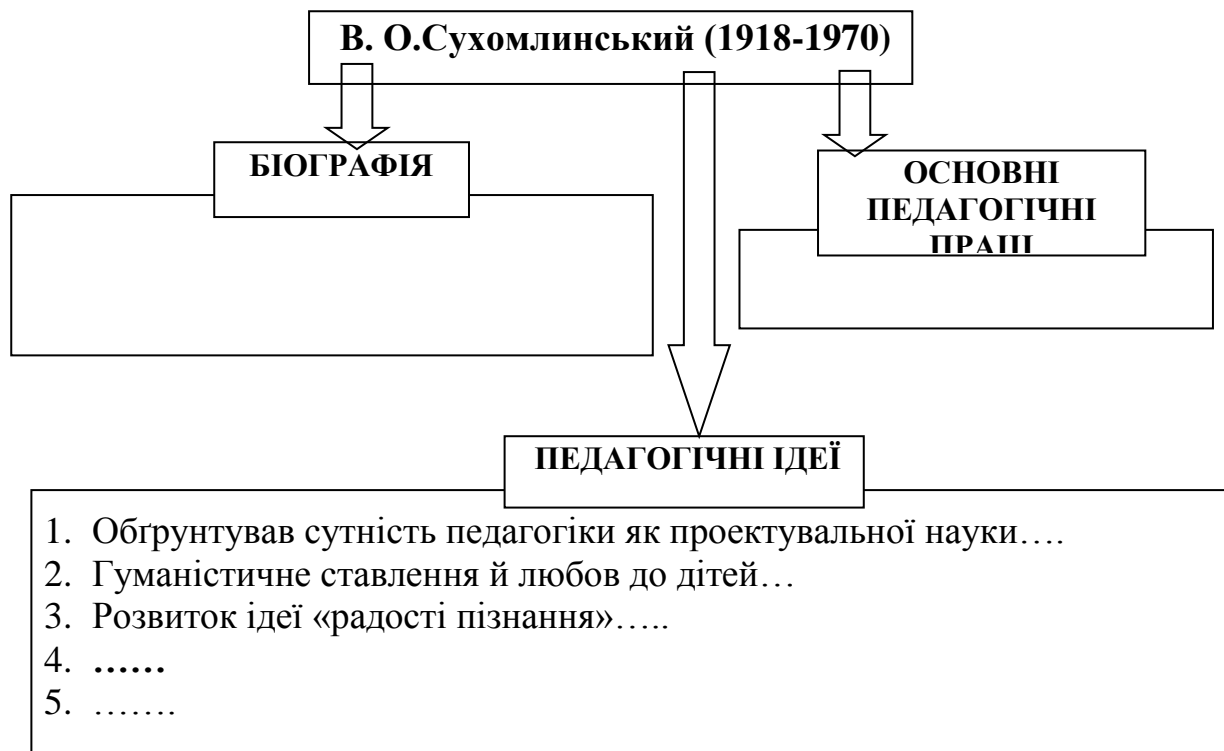

Рис.2.5. Науково-педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського

7. Проаналізуйте гуманістичні погляди В.О.Сухомлинського, виберіть цитату, створіть педагогічний плакат «Моє педагогічне кредо».

8. Складіть список статей, присвячених вивченню життєвого шляху й педагогічних поглядів В.О. Сухомлинського, опублікованих у фахових журналах, складіть таблицю.

Таблиця 2.38

Статті в фахових журналах про науково-педагогічну діяльність
В.О.Сухомлинського

Автор статті	Назва статті	Джерело	Анотація

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Проаналізуйте зміст праці В.О. Сухомлинського «Сто порад учителям»:

1.1. Визначте коло проблем, за якими можна згрупувати поради педагога.

1.2. Підберіть цитати-рекомендації вчителям щодо організації розвивального навчання, реалізації індивідуального підходу, виховання й самовиховання школярів.

1.3. Якого значення педагог надає непрямому педагогічному впливові на вихованця. Чи поділяєте ви думку вченого: *«Справа в тому, що однією з умов високої ефективності педагогічного впливу є обстановка ненавмисності цього впливу. Іншими словами, учневі не треба в кожну дану мить знати, що вчитель його виховує. Виховний намір має бути прихований обстановкою дружніх, невимушених взаємин.*

...А.С.Макаренко не раз говорив про те, як важливо для вихователя не показати вихованцям, що вони піддаються якимось спеціальним

процедурам. ...Зробити свій виховний задум непомітним – один з дуже важливих елементів педагогічної майстерності» (див.: Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві [Текст] / В.О.Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1988. – С.303).

2. Уважно прочитайте працю В.О. Сухомлинського «Серце віддаю дітям» і дайте відповіді на запитання:

2.1. Загальна характеристика книги.

2.2. Що було найголовнішим у житті видатного вчителя, яке його «педагогічне кредо»?

2.3. Як трактує педагог суть виховання? Проаналізуйте розуміння виховання як «духовного спілкування вчителя з учнями», як «людинознавства»?

2.4. Як співвідносить педагог навчання і виховання? Чи погоджуєтесь ви з думкою В.О. Сухомлинського, що домінуючим має бути виховання: *«Навчання – це лише одна з пелюсток тієї квітки, що називається вихованням у широкому розумінні цього поняття. У вихованні немає ні головного, ні другорядного, як немає головної пелюстки серед багатьох пелюсток, що створюють красу квітки. У вихованні все головне – і урок, і розвиток різнобічних інтересів дітей поза уроком, і взаємовідносини вихованців у колективі»* (див.: Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [Текст] : в 5т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.3. – С. 13).

2.5. Як характеризує педагог дитинство? Якого значення він надає цьому періоду в житті людини, її становленні?

2.6. Проаналізуйте особливості виховної роботи в «школі під блакитним небом». Підберіть приклади «уроків мислення в природі».

2.7. У яких напрямках здійснював виховання дітей В.О. Сухомлинський у «школі під блакитним небом»?

2.8. Підберіть приклади різних методів виховання (бесіди, прикладу, заохочення, виховних ситуацій тощо), які використовував педагог у своїй роботі.

2.9. Проаналізуйте одну з виховних ситуацій з досвіду роботи В.О. Сухомлинського, визначте її вид. Розв'язанню завдань якого напрямку виховання сприяють спеціально створені умови?

«Узимку коло пташиних кліток і "лікарні" для звірів ми мріяли про теплий весняний день, коли наші маленькі друзі полетять у блакитне небо, поскачуть до гаю. І ось прийшло довгождане свято. Через день після того, як у небі з'явився перший жайворонок, ми винесли клітки з птахами і звірятами на вершину Кургана. Степ дзвенів пташиними голосами. Діти відкрили клітки – і жайворонок, дятел, іволга, заєць опинилися на волі. Ось наш жайворонок уже співає в небі; ось він уже лине до землі... Ми стоїмо, зачаровані красою, і переживаємо радість від того, що зберегли життя живим істотам.

У такі хвилини в моїй уяві вимальовувалося майбутнє: щороку ми приходимо на вершину Кургана, щоб відзначити свято жайворонка.

Свято жайворонка стало немовби межею, що відділяє весну від літа. Діти вважали для себе за честь врятувати життя пташеняти. В кожній дитині з'явився свій «куточок життя і краси». Образ жайворонка, неповторна мелодія, що дзвеніла над залитими сонцем полями, – все це назавжди увійшло в духовний світ дітей. Діти нетерпляче чекали свята ще й тому, що з цим днем пов'язувалися хвилювання художньої творчості: разом з матерями вони ліпили з білого пшеничного тіста маленьких жайворонків, ластівок, шпаків, снігурів, сорок, соловейків, синичок і приносили свої вироби в школу. Діти втілювали в своїх маленьких витворах почуття любові до природи, кожна дитина по-своєму виражала своє уявлення про красу.

Восени діти із сумом прощалися з перелітними птахами. Такий сум облагороджує людське серце. Без нього немає доброти» (див.: Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [Текст] : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.3. – С. 75-76).

2.10. У чому полягає значення подорожей у природу в різнобічному розвитку особистості дитини?

2.11. Як розуміє педагог виховний вплив оцінки на молодшого школяра?

2.12. Місце і значення казки у виховній системі В.О. Сухомлинського.

2.13. Книжка, рідне слово в духовному житті дитини.

2.14. Законспекуйте найважливіші, на ваш погляд, думки видатного педагога із запропонованої праці.

3. Проаналізуйте працю В.О. Сухомлинського «Павлиська середня школа», доберіть цитати-рекомендації щодо організації фізичного, морального, розумового, трудового, естетичного виховання школярів.

Темі рефератів, доповідей

1. Філософія дитячого щастя за В.О. Сухомлинським.
2. Гуманістичний зміст педагогіки В.О. Сухомлинського.
3. Погляди В.О. Сухомлинського щодо змісту й завдань естетичного виховання.
4. В.О. Сухомлинський про засоби естетичного виховання.
5. Упровадження досвіду В.О. Сухомлинського щодо формування особистості школяра засобами мистецтва в навчально-виховний процес сучасної школи.
6. Літературно-педагогічна творчість В.О. Сухомлинського в нових підручниках для початкової школи.
7. В.О. Сухомлинський про зміст і завдання розумового виховання школярів.
8. Розвиток творчих здібностей школярів у контексті педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського.
9. Розвиток ідей В.О.Сухомлинського з розумового виховання учнів у концептуальних підходах до реформування початкової освіти.

Основна література

1. *Артемova Л.В.* Історія педагогіки України : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемova. – К. : Либідь, 2006. – С. 337-344.

2. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 664, 893-894.
3. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С.322-329.
4. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 302-314.
5. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С.385-398.
6. *Медвідь Л.А.* Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні [Текст] : навч. посібник / Л.А.Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – С. 312-319.
7. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ «Університетська книга», 2005. – С. 249-262.
8. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [Текст] : в 5т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т.1. – С.209- 402.
9. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [Текст] : в 5т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т.1. – С.401-637.
10. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [Текст] : в 5т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.3. – С.283-581.
11. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [Текст] : в 5т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т.1. – С.5-206.
12. Сухомлинський В.О. Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [Текст] : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.5. – С.122-139.
13. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [Текст] : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т.4. – С.394-628.
14. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [Текст] : в 5т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.3. – С. 7-280.
15. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [Текст] : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 419-656.
16. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину/ В.О.Сухомлинський // Вибрані твори [Текст] : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 149-418.
17. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. О.В.Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – Кн.2. – С. 380-387.

Додаткова література

2. *Антонець М.* Шкільний урок в аналізі В.О.Сухомлинського [Текст] / М.Антонець // Рідна школа. – 2003.- № 4. – С. 3-5.
3. *Богуш А.* Витоки виховання мовної особистості вчителя у спадщині В.О. Сухомлинського / А.Богуш // Початкова школа. – 2003. – №9. – С.12-

- 18.
4. *Бондар Л.С.* Громадянське виховання школярів у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського [Текст] / Л.С.Бондар // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 3(56). – С.5-10.
 5. *Бондар Л.С.* Педагогічна культура вчителя як основа його професійної компетентності у творчій спадщині В.О. Сухомлинського [Текст] / Л.С.Бондар // Педагогіка і психологія. – 2006. – №3. – С.13-18.
 6. *Вашуленко М.* Літературна творчість В.О. Сухомлинського в нових підручниках початкової школи [Текст] // Початкова школа / М.Вашуленко. – 2003. – №9. – С.3-5.
 7. *Гартман Е.* В.О. Сухомлинський – класик педагогіки [Текст] / Е.Гартман // Рідна школа. – 2003. – №9. – С.18-19.
 8. *Кузь В.* Школа Сухомлинського – школа нового покоління [Текст] / В.Кузь // Початкова школа. – 2002. – №9. – С. 28-30.
 9. *Максимюк С.П.* Педагогіка [Текст] : навч. посібник / А.М.Максимюк. – К. : Кондор, 2005. – С.344-348, 437-449.
 10. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу “Історія української школи і педагогіки” : навч. посібник для студентів педагогічних вищих закладів освіти [Текст] / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – С. 86-93.
 11. *Онишків З.* В.О. Сухомлинський про індивідуалізацію навчання [Текст] / З.Онишків // Початкова школа. – 2002. - №9. – С.30-32.
 12. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги [Текст] : підручник / А.М. Бойко, В.Д. Бардінова та ін. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – С.542-573.
 13. *Плевако В.* В.О.Сухомлинський у творчості сучасного педагога [Текст] / В.Плевако // Початкова школа. – 1999. – №9. – С.17-18.
 14. *Розенберг А.Я.* Педагогіка В.О. Сухомлинського як цілісна виховна система [Текст] / А.Я. Розенберг // Педагогіка і психологія. – 2003. - №2. – С.11-19.
 15. *Сисоєва С.О., Соколова І.В.* Нариси з історії розвитку педагогічної думки : навчальний посібник [Текст] / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 267-273.
 16. *Савченко О.* Реформування змісту шкільної освіти в контексті педагогічної спадщини Василя Сухомлинського [Текст] / О.Савченко // Початкова школа. –1999. – №9 – С. 1-3.
 17. *Сметанський М.* А.С. Макаренко та В.О. Сухомлинський про сімейне виховання [Текст] / М.І.Сметанський // Рідна школа. – 2003. – №9. – С. 12-14.
 18. *Сухомлинська О.* Випереджаючи час... Василь Сухомлинський – до 85-річчя від дня народження [Текст] / О.Сухомлинська // Рідна школа. – 2003. – №9. – С.6-9.

Тема 13. Освіта й педагогічна думка українців у зарубіжних країнах

Ключові слова: освіта української діаспори, двомовне навчання, Шкільна Рада, Українська Виховна Система.

Орієнтовний план лекцій

1. Розвиток українського шкільництва за межами держави.
 - 1.1. Освіта в українських діаспорах розвинених капіталістичних країн.
 - 1.2. Асиміляція українців у радянських республіках.
2. Становлення українського шкільництва в Канаді.
 - 2.1. Історична зумовленість еміграції українців до Канади.
 - 2.2. Боротьба українців за створення національної системи освіти й виховання.
 - 2.3. Еволюція української освіти в Канаді в умовах полікультурності в кінці ХХ ст.
3. Книги й підручники для українців за кордоном.
4. Українська педагогічна думка за кордоном.

Питання для самостійного вивчення

1. Повноваження, функції, напрями роботи Шкільної Ради Українського конгресового комітету Америки.
2. Історія становлення та динаміка розвитку української діаспори в Франції.
3. Взаємодія української діаспори Австралії з Україною.
4. Мета й основні напрями роботи Міжнародних конгресів української діаспори.
5. Особливості навчального процесу в українських школах США.
6. Український дитячий фольклор у навчальних книгах зарубіжних шкіл українознавства.
7. Виникнення перших українських молодіжних організацій у діаспорі.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. З'ясуйте питання про зв'язок і співпрацю в галузі освіти й культури між Україною і діаспорою?
2. Дайте оцінку внеску української діаспори у відродження національної освіти й виховання на сучасному етапі?
3. Які типи українських навчальних закладів створено в діаспорі США, Канади та інших високорозвинених країн?
4. Чи забезпечені сучасні українські школи в США та Канаді кваліфікованими викладачами з відповідною педагогічною підготовкою і володінням літературною українською мовою?
5. У чому полягає історичне значення для закордонних українців прийняття в листопаді 2003 р. Верховною Радою України Закону «Про правовий статус закордонних українців»?
6. Чи розв'язували питання освіти й виховання на III Міжнародному конгресі української діаспори, який проходив у Львові (червень, 2010 р.)?

Творчі завдання

1. Проаналізуйте й узагальніть статистичні дані про кількість українських громадсько-політичних організацій, навчальних закладів та наукових установ, культурно-мистецьких організацій, молодіжних об'єднань, газет і журналів за кордоном.
2. На основі аналізу «Національної концепції співпраці із закордонними українцями» з'ясуйте завдання й напрями співробітництва з українцями за кордоном у сфері освіти й науки.
3. Складіть хронологічну таблицю «Розвиток українського шкільництва в Канаді».
4. Узагальніть інформацію про книги й підручники для українців, видані за кордоном, складіть таблицю.
5. Розробіть рекомендації для вчителів щодо використання книг і підручників у навчально-виховному процесі сучасної школи, виданих в українській діаспорі різних країн.
6. Підготуйте повідомлення про відомих українців за кордоном, які зробили великий внесок у збереження національної культури й традицій.
7. Проаналізуйте підручники з української літератури, які використовують у сучасній школі, визначте, творчість яких письменників діаспори внесено до навчальних програм з цього предмета.
8. На основі аналізу фахових журналів та інтернетсайтів (див.: <http://www.svitohlyad.kiev.ua/Diaspora/82.htm>) з'ясуйте стан розвитку української школи, заповніть таблицю.

Таблиця 2.39

Освіта українців у діаспорі

Країна	Кількість закладів освіти для українців	Зміст навчання й виховання	Коментарі

9. Дослідіть напрями діяльності українців із збереження української мови й традицій за кордоном. Визначте стан висвітлення цієї проблематики на сторінках вітчизняної педагогічної преси.
10. Підготуйте повідомлення про напрями діяльності Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків із діаспорою (м.Львів) (див.: <http://miok.lviv.ua>).
11. Проаналізуйте мету й завдання проекту «Українська освіта в Росії», започаткованого Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою спільно з Управлінням освіти Департаменту гуманітарної політики Львівської міської ради під патронатом Світової координаційної виховно-освітньої ради Світового Конгресу Українців (березень 2010 р.) (див.: <http://miok.lviv.ua>).

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Проаналізуйте статтю Є. Жарського "Українська Виховна Система" і дайте відповіді на запитання:
 - 1.1. У чому полягає мета Української Виховної Системи?
 - 1.2. На якому світогляді й засадах базується УВС?

- 1.3. Як формулюються завдання українців у діаспорі?
- 1.4. Які соціальні інститути та культурно-освітні організації повинні реалізувати УВС?
2. Уважно прочитайте уривки із праці Є. Федоренка «Демократизм як провідна ідея в становленні національної освіти», знайдіть відповіді на запитання:
 - 2.1. Чим зумовлена, на думку автора, демократизація й гуманізація системи освіти в сучасній Україні?
 - 2.2. Які демократичні традиції в історії українського народу й шкільництва слід урахувати на сучасному етапі?
 - 2.3. Як впливала радянська система виховання на становлення національної педагогіки? У чому її сутність?
 - 2.4. З якою метою використовували художню літературу в радянській школі? Яке її справжнє призначення у виховній системі?
 - 2.5. Яке ставлення до рідної мови, історії виховували в українців за радянських часів? Чому українці не обстоювали національні цінності, дозволяли насаджувати у свідомості багатьох поколінь «ідеї меншовартості», «підрубувати своє коріння»?
 - 2.6. У чому полягає демократизм американської системи освіти? Чи можна використати принципи побудови освіти, методи навчання й виховання в школах США у вітчизняній системі освіти?
 - 2.7. З'ясуйте завдання й напрями роботи Шкільної ради, створеної українцями в США?
 - 2.8. Яким чином змінилися взаємозв'язки між діаспорою й нашою державою після проголошення незалежності?
3. Законспектуйте відповіді на запитання та найважливіші, на ваш погляд, думки із запропонованих праць у робочому зошиті.
4. Уважно прочитайте й проаналізуйте працю Б.І. Лончиної «Школи в Україні» та складіть хронологічну таблицю «Розвиток шкільництва в Україні».

Темі рефератів, доповідей

2. Освіта українців у Росії.
3. Рідна книга в житті української діаспори.
4. Євген Федоренко – керівник Шкільної Ради УККА.
5. Шляхи і засоби вдосконалення двомовного навчання українців у системі державного шкільництва Канади.
6. Боротьба українців за створення національної системи освіти й виховання в Канаді.
7. Сучасний стан східної української діаспори.
8. Рідна школа – головний чинник збереження самобутності українців у Канаді.
9. Українська діаспора як історичне та соціально-культурне явище.

Основна література

1. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С. 345-355.

2. *Боднарчук І.* Читанка. Ластівка [Текст] : для 2-го року навчання / оформл. Д.Бродгед ; укр. працівники літ. для дітей і молоді ім. Л.Глібова. - Торонто : The Basilian Press, 1996. – 88 с.
3. *Боднарчук І.* Читанка. Ромашка [Текст] / іл. : Н.Мудрик-Мриц, Д.Бродгед ; обкл. Н.Мудрик-Мриц; Укр. Працівники Літ. Для Дітей і Молоді ім. Л.Глібова. – Торонто : The Basilian Press, 1996. - 87 с.
4. *Боднарчук І.* Читанка 3 [Текст] : (для 4-го року навчання) : Соняшник / Обкл.Н.Мудрик-Мриц; Іл.Д.Даревич; Укр. Працівники Літ. Для Дітей і Молоді ім. Л.Глібова. – Нове доп. вид. – Торонто : The Basilian Press, 1996. - 96 с.
5. *Жарський Є.* Українська Виховна Система. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.588.
6. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.575-614.
7. *Лончина Б.І.* Школа в Україні [Текст] // Українська культура. Короткий огляд. – Нью-Йорк : Вид-во Шкільної Ради, 1991. – С.17-22.
8. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С. 399-429.
9. Національна концепція співпраці із закордонними українцями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
10. *Федоренко Є.* Демократизм як провідна ідея в становленні національної освіти [Текст] / Є.Федоренко // Рідна школа. – 1995. – №11. – С.13-18.

Додаткова література

1. Бигар Г. П. Українська педагогічна преса Канади як фактор розвитку рідномовного шкільництва в діаспорі (друга половина ХХ ст.) [Текст] : автореф... дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника / Г.П.Бригар. - Івано-Франківськ, 2006. – 22 с.
2. *Гаєвська С.* Рідне слово [Текст] / ред. проф. Є.Федоренко. – Нью-Йорк : Вид. Шкільної Ради, 1984. – 160 с.
3. *Вовк А.* Словничок-порадник з культури української мови [Текст] / А.Вовк. – Нью-Йорк, 1991. – 22 с.
4. *Жарський Є.* Природа України [Текст] : підручник для шкіл українознавства / Є.Жарський. – Нью-Йорк : Вид. Шкільної Ради, 1966. – 190 с.
5. *Онкович А.Д.* Рідні школи української діаспори в системі освіти США [Текст] / А.Д.Онкович // Вища освіта України. – 2003. – № 4 (11). – С. 184-191.
6. *Онкович А.Д.* Особливості дошкільного виховання у “світличках” української громади США [Текст] // Наукові записки : зб. наукових праць НПУ імені М.П.Драгоманова / А.Д.Онкович. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003. – Випуск LIV (54). - С. 140 – 146.
7. *Пеленський Е.Ю.* Українська читанка : для IV року навчання української

- мови [Текст] / Е.Ю.Пеленський. – Нью-Йорк : Шкільна Рада, 1962. – 150с.
8. *Руснак І., Романюк С.* Українське шкільництво в Канаді [Текст] / І.Руснак, С.Романюк. – Снятин : Прут-Принт, 2002. – 353 с.
 9. *Силенко Л.* Переоцінка Духовної Вартості : новий шлях життя [Текст] / Л.Силенко. – Нью Йорк : Вид. Шкільної Ради, 1988. – 104 с.
 10. *Черняк Н.* Княжа доба : коротка історія [Текст] / Н.Черняк. – Нью-Йорк : Вид. Шкільної Ради, 1987. - 96 с.
 11. *Яніс В.* Нарис української культури [Текст] / за ред. Є. Федоренка. – 2-ге вид., скор. – Нью Йорк : Вид. Шкільної Ради, 1993. – 96 с.

Тема 14. Реформування освіти й виховання в незалежній Українській державі

Ключові слова: демократизація освіти, реформування системи освіти, національна система освіти, структура системи освіти, особистісно зорієнтована освіта, педагогічна технологія, загальноосвітня школа, сугестопедагогіка.

Орієнтовний план лекцій

1. Демократизація суспільного життя в середині 80-х років ХХ ст. і початок відродження національної школи.
2. Розвиток освіти в незалежній Україні в 90-і роки ХХ ст.
 - 2.1. Прийняття й реалізація Закону України «Про освіту».
 - 2.2. Основні напрями реформування системи освіти в Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття).
 - 2.3. Концепція середньої загальноосвітньої школи.
3. Основні тенденції реформування освіти в ХХІ столітті.
 - 3.1. Основні положення й пріоритетні напрями розвитку освіти в Національній доктрині розвитку освіти в Україні в ХХІ столітті.
 - 3.2. Удосконалення структури й змісту загальної середньої освіти.
 - 3.3. Реформування системи вищої освіти у контексті вимог Болонського процесу. Закон України «Про вищу освіту».
 - 3.4. Інтеграційні й інноваційні процеси в освіті.
4. Відродження національної системи виховання.
 - 4.1. Розробка проекту Закону України «Про виховання», його головні засади.
 - 4.2. Національна програма виховання дітей і учнівської молоді.
 - 4.3. Організація позакласної та позашкільної виховної роботи на національній основі, засадах гуманізму, особистісно зорієнтованого й діяльнісного підходу.
5. Головні напрями наукових досліджень у галузі вітчизняної педагогіки.

Питання для самостійного вивчення

1. Наступність у структурі системи освіти в Україні.
2. Реформування дошкільної освіти в 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст.
3. Створення альтернативних навчальних закладів у структурі системи освіти незалежної України.

4. Значення Академії педагогічних наук України в розвитку української педагогіки й національного виховання.
5. Головні напрями навчально-виховної роботи з обдарованою молоддю.
6. Шляхи впровадження ідей народної педагогіки в навчально-виховний процес сучасної школи.
7. Відродження традиційного дитячого й молодіжного руху в незалежній Україні.
8. Приєднання України до Болонського процесу.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Наскільки якісно й швидко реалізується в практиці навчання й виховання дітей і молоді державна освітня політика?
2. У чому полягає значення народної педагогіки у відродженні національної системи освіти й виховання?
3. У чому полягають переваги й недоліки інтеграції української системи освіти із західноєвропейською?
4. Який термін навчання в загальноосвітній школі України, на ваш погляд, є оптимальним і відповідає національним традиціям, соціально-економічному потенціалу держави? Висловіть свою думку.

Таблиця 2.40

Переваги й недоліки різних термінів навчання в середній загальноосвітній школі

Вважаю, що 10-річний термін навчання в загальноосвітній школі...	Вважаю, що 11-річний термін навчання в загальноосвітній школі ...	Вважаю, що 12-річний термін навчання в загальноосвітній школі ...

5. Окресліть головні проблеми організації навчання й виховання в сучасній школі.
6. Які проблеми і недоліки в підготовці педагогічних кадрів є найбільш актуальними на сучасному етапі?
7. Чи вважаєте ви обґрунтованим відновлення 11-річного терміну навчання в школах України й запровадження обов'язкового дошкільного навчання дітей п'ятирічного віку? Чи є в нашій країні можливості для реалізації цього завдання?
8. Чи є актуальними й своєчасними основні завдання та напрями реформування дошкільної освіти в Україні, викладені в Концепції розвитку дошкільної освіти на 2010-2016 рр.?

Творчі завдання

1. Визначте й обґрунтуйте основні етапи й найважливіші події в розвитку системи освіти в незалежній Україні.
2. Визначте, які державні документи було розроблено й прийнято в галузі освіти та науки після проголошення незалежної Української держави.

3. Розробіть логіко-структурну схему «Зміст і завдання системи освіти в незалежній Україні».
4. Проаналізуйте фахові журнали й визначте особливості організації навчально-виховного процесу в сучасних альтернативних навчальних закладах України.
5. Підготуйте повідомлення про передовий досвід навчання й виховання школярів у ліцеях, гімназіях, коледжах, авторських і приватних навчальних закладах вашого міста, області, регіону.
6. Дослідіть, за якими системами (окрім класно-урочної) здійснюється навчання в альтернативних закладах освіти.
7. З'ясуйте зміст головних етапів розвитку сугестопедагогіки як сучасного напрямку у вітчизняній педагогіці, представте результати у таблиці.

Таблиця 2.41

Етапи становлення сугестопедагогіки в Україні

Період	Часові рамки	Учені й наукові колективів	Характеристика	Коментарі
Донауковий				
Гіпнопедичний				
Паралельного розвитку сугестопедії та релаксопедії				
Модифікації сугестопедичних та релаксопедичних підходів до навчання				

8. Розробіть анкети і проведіть мікродослідження серед учителів на одну із запропонованих проблем: «Позитивні сторони й проблеми переходу на дванадцятирічний термін навчання в загальноосвітній школі», «Соціально-політичні та економічні передумови повернення до одинадцятирічної освіти». З'ясуйте ставлення вчителів до змін, які відбуваються в структурі загальної середньої освіти, початку обов'язкової дошкільної освіти дітей 5-и років. Представте результати дослідження в формі виступу на семінарі-конференції.
9. Проаналізуйте програми навчання й виховання дітей дошкільного віку, які використовуються в останні десятиліття в дошкільній освіті, порівняйте їх із Базовою програмою розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» (2008 р.), доведіть чи спростуйте доцільність її обов'язкового впровадження.
10. Напишіть твір-розум на одну із запропонованих тем: «Школа середини ХХІ століття», «Чи можна замінити вчителя комп'ютером?», «Що я хотів би змінити у шкільному житті...» (тема за власним вибором).

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Проаналізуйте Закон України «Про освіту», Національну доктрину розвитку освіти України у ХХІ ст., виконайте завдання й дайте відповіді на запитання:
 - 1.1. Порівняйте трактування мети освіти в різних документах і визначте, які методологічні принципи закладено в її основу: *«Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями»* (див.: Закон України «Про освіту» [Текст] // Освіта. – 1996. – 21 серпня).
«Головна мета української системи освіти - створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства» (див.: Національна доктрина розвитку освіти [Текст] // Дошкільне виховання. – 2002. – №7. – С.4).
 - 1.2. Які пріоритетні принципи розвитку освіти в нашій державі?
 - 1.2. Основні напрями державної політики в галузі освіти.
 - 1.3. Суть національного характеру освіти.
 - 1.3. Інноваційні процеси, інформаційні технології в освіті.
2. Проаналізуйте державні документи в галузі освіти й визначте:
 - 2.1. Структуру системи освіти в Україні, завдання різних ланок освіти.
 - 2.2. Принципи побудови системи освіти.
 - 2.3. Освітні й освітньо-кваліфікаційні рівні, наукові ступені й учені звання.
 - 2.4. Типи навчально-виховних закладів у структурі системи освіти.
3. На основі аналізу Закону України «Про загальну середню освіту», Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) з'ясуйте:
 - 3.1. Мету, завдання і засади діяльності школи.
 - 3.2. Структуру 12-річної школи.
 - 3.3. Зміст загальної середньої освіти.
 - 3.4. Місце загальноосвітньої школи в системі безперервної освіти.
4. Опрацюйте головні державні документи в галузі освіти й визначте:
 - 4.1. Суть і завдання сучасної системи управління освітою.
 - 4.2. Основні напрями модернізації управління освітою.
 - 4.3. Органи державного управління освітою, їхні повноваження.
 - 4.4. Особливості організації громадського самоврядування навчально-виховними закладами.
 - 4.5. Специфіку управління й керівництва середньою загальноосвітньою школою.
5. На основі аналізу проекту Закону України «Про виховання», Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні, Концепції національного виховання з'ясуйте:
 - 5.1. Мету, зміст завдання виховання дітей і учнівської молоді на сучасному етапі. На яких засадах визначено завдання сучасного виховання:

- «створення гуманного і демократичного виховного середовища школи, мікрорайону, регіону;
- сприяння становленню особистості в усіх її демократичних, гуманістичних, інтелектуальних і культурних проявах;
- розвиток самосвідомості, навчання проектуванню і реалізації особистісного життєвого вибору;
- організація свідомої, цілеспрямованої самореалізації, формування демократичних і гуманістичних життєвих принципів і пріоритетів» (див.: Закон України «Про виховання» [Текст] : Проект // Освіта України. – 2004. – 14 вересня. – С.4).

5.2.Сутність і завдання національного виховання.

5.3.Особливості виховання школярів у різних ланках системи освіти.

5.4.Виховні можливості навчального процесу.

Тема рефератів, доповідей

1. Гуманістичні засади педагогіки співробітництва.
2. Синергетика як методологічна основа оновлення організації процесу виховання.
3. Сугестопедагогіка як психотерапевтичний напрям у вітчизняній педагогіці.
4. Еволюція гуманістичних ідей ХХ ст.
5. Особистісно зорієнтоване виховання – нова виховна парадигма.
6. Інноваційні тенденції розвитку сучасної освіти.
7. Міжнародне співробітництво України в галузі дошкільної освіти.
8. Інтерактивне навчання в сучасній школі.
9. Уроки милування як сучасна технологія естетико-екологічного виховання дітей.
- 10.Сучасні технології розвивального навчання.
- 11.Інноваційні процеси в Україні періоду національного відродження (90-і рр. ХХ ст.).

Основна література

1. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – С. 356-417.
2. Вища освіта в Україні [Текст] : навчальний посібник / В.Г. Кремень, С.М.Ніколаєнко, М.Ф. Степко. – К., 2005. – 327 с.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») [Текст]. – К.1994. – 61 с.
4. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С.294-303, 315-316, 421-424, 561-563, 565, 566-567, 813-814.
5. Історія педагогіки [Текст] : навчальний посібник / за заг. ред. Г.В.Троцько. – Харків, 2008. – С.492-539.
6. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар ; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – С.615-766.

7. Закон України «Про виховання» [Текст] : проект // Освіта України. – 2004. – 14 вересня. – С.4-6.
8. Закон України про загальну середню освіту [Текст] // Освіта України. – 1999. – 23 червня.
9. Закон України «Про освіту» [Текст] // Освіта. – 1996. – 21 серпня.
10. Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи [Текст] // Освіта. – 2000. – 30 серпня-6 вересня. – С.3-6.
11. Концепція національного виховання // Початкова школа. – 1994. – №7. – С. 48-52.
12. Концепція педагогічної освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1999. – № 8. – С.9-25.
13. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи [Текст] // Рад. школа. –1991. – № 6. – С. 48-55.
14. *Кравець В.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.Кравець. – Тернопіль, 1994. – С.335-358.
15. *Кремень В.Г.* Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти, стратегія, реалізація, результати [Текст] / В.Г.Кремень. – К., 2005. – 448 с.
16. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навальної літератури, 2006. – С.315-324.
17. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – С.15-39, 124-144.
18. *Медвідь Л.А.* Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні [Текст] : навч. посібник / Л.А.Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – С. 323-335.
19. Національна доктрина розвитку освіти [Текст] // Дошкільне виховання. – 2002. – №7. – С.4-9.
20. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні [Текст] // Світ виховання. – 2005. – №4 (5). – С.7-30.
21. Педагогіка [Текст] : хрестоматія / уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – С. 253-263, 185-189.
22. Педагогічна майстерність [Текст] : хрестоматія : навч. посібник / упоряд І.А. Зязюн та ін. ; за заг.ред. І.А. Зязюна. – К. : Вища шк., 2006. – 606 с.
23. Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003 – 2004 рр.) [Текст] / за редакцією В.Г. Кременя. Авторський колектив: М.Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин. – Тернопіль : Вид-во ТДПУ імені В. Гнатюка, 2004. – 147 с.
24. *Пальчевський С.С.* Педагогіка [Текст] : навч. посібник / С.С.Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – С.202-203.

Додаткова література

1. *Алексєєв Ю.М.* Україна : освіта й держава (1986-1997) [Текст] / Ю.М. Алексєєв. – К.,1998. – 110 с.

2. *Алексюк А.М.* Педагогіка вищої освіти України. Історія, теорія [Текст] : підручник / А.М.Алексюк. – К., 1998. – С. 247-285.
3. *Бакалець О.А.* Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ століття [Текст] : навч. посібник / О.А.Бакалець. – Львів : «Магнолія 2006», 2010. – С.505-509.
4. *Балл Г.О.* Психолого-педагогічні засади гуманізації освіти [Текст] / Г.О.Балл // Освіта і управління. – 1997. – №1. – С. 21 - 23.
5. *Безпалько В.П.* Слагаемые педагогической технологи [Текст] / В.П.Безпалько. – М. : Просвещение, 1989. – 192 с.
6. *Бех І.Д.* Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології [Текст] / І.Д.Бех // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С.5-14.
7. *Бех І.Д.* Особистісно зорієнтоване виховання [Текст] : науково-метод. посібник / І.Д.Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
8. *Бойко А.М.* Оновлена парадигма виховання : шляхи реалізації (підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями) [Текст] : навч.-метод. посібник / МО України, ІЗМН ; ред. : С.С.Самойлова. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.
9. *Дичківська І.М.* Інноваційні педагогічні технології [Текст] : навч. посібник / І.М.Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
10. *Журавський В.С., Згуровський М.З.* Болонський процес : головні принципи входження в європейський простір вищої освіти [Текст] / В.С.Журавський, М.З.Згуровський. – К. : Політехніка НУТУ "КПІ", 2003. – 195 с.
11. *Зязюн І.А.* Гуманістична парадигма в освіті // Вища освіта в Україні : реалії, тенденції, перспективи розвитку [Текст] : м-ли міжн. наук.-практ. конф. 17- 18 квітня 1996 р. – К., 1996. – Ч. 1 : Нова парадигма вищої освіти. – С.8 - 12.
12. *Кремень В.* Підготовка вчителя в умовах переходу загальноосвітньої школи на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання [Текст] / В.Кремень //Освіта України. – 3003. – №42-43. – С.4-10.
13. *Медвідь Л.* Національна освіта незалежної України ХХІ століття : тенденції, проблеми [Текст] / Л.Медвідь // Початкова школа. – 2002. – №1. – С. 1-4.
14. Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи [Текст] : монографія / за ред. І.А.Зязюна. – К. : Вид. "Віпол", 2000. – 636 с.
15. Освітні технології : навчально-методичний посібник / за заг. ред. О.М.Пехоти. – К. : А.С.К., 2002. – 255 с.
16. *Сухомлинська О.В.* Про стан теорії і практики виховання в освітньому просторі України [Текст] / О.В.Сухомлинська // Шлях освіти. – 1998. – № 2. – С. 2-5.

2.2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКІЛЬНИЦТВА

Тема 15. *Виховання, школа й зародження зарубіжної педагогічної думки в дохристиянський період*

Ключові слова: афінська система виховання, спартанська система виховання, «будинки табличок», мусична школа, дидакал, педагог, гімназій, школа граматики, школа кіфаристи, палестра.

Орієнтовний план лекцій

1. Виховання і навчання в країнах Стародавнього Сходу.
 - 1.1. Історичні, соціально-економічні чинники становлення системи виховання й навчання в країнах Стародавнього Сходу.
 - 1.2. Особливості виховання в державі Шумерів.
 - 1.3. Зміст і завдання виховання в Стародавньому Єгипті.
 - 1.4. Зародження системи виховання в Стародавній Індії.
 - 1.5. Мета і зміст виховання в Стародавньому Китаї.
2. Спартанська система виховання.
 - 2.1. Історична обумовленість і специфіка освіти й виховання в Спарті.
 - 2.2. Мета і зміст спартанської системи виховання.
 - 2.3. Система шкіл та особливості організації навчально-виховної роботи в них.
3. Афінська система виховання.
 - 3.1. Досягнення гармонії тіла й духу як мета афінського виховання.
 - 3.2. Особливості організації навчально-виховного процесу в мусичній школі.
 - 3.3. Структура, зміст навчання й виховання дітей у гімнастичній школі.
4. Зародження зарубіжної педагогічної думки в концепціях давньогрецьких філософів.
 - 4.1. Філософсько-педагогічні погляди Сократа.
 - 4.2. Платон про мету, особливості навчання й виховання дітей.
 - 4.3. Вікова періодизація та особливості виховання в філософсько-педагогічній концепції Аристотеля.
 - 4.4. Педагогічні ідеї Демокрита.
5. Школа і педагогіка в Стародавньому Римі.
 - 5.1. Мета і завдання виховання.
 - 5.2. Особливості організації навчання в різних типах римських шкіл.
 - 5.3. Філософсько-педагогічні погляди Марка Фабія Квінтіліана.

Питання для самостійного вивчення

1. Специфіка навчання писарів у «будинках табличок» у Давній Месопотамії.
2. Зародження філософсько-педагогічної думки в Стародавньому Китаї: Конфуцій та його послідовники.
3. Особливості шкільного навчання в Стародавньому Єгипті.
4. Сімейно-громадське виховання в Стародавній Індії.

5. Навчання й виховання дітей і молоді в крупних центрах освіти Стародавньої Індії.
6. Освіта в епоху еллінізму.
7. Проблеми дошкільного виховання у педагогічній думці давнього світу.
8. Філософсько-педагогічні ідеї Цицерона.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Які чинники впливали на створення перших навчальних закладів у древніх цивілізаціях Сходу, визначали мету, зміст, засоби виховання дітей і молоді?
2. Які спільні і відмінні підходи до виховання дітей і молоді в країнах Стародавнього Сходу?
3. Визначте вплив нової релігії буддизму на характер освіти й виховання в Стародавній Індії.
4. Якого значення надавав Конфуцій природі й суспільству у вихованні дітей?
5. Чому Конфуція названо «вчителем 10 тисяч поколінь»?
6. Які відмінності ефебії в спартанській, афінській та еллінській системах виховання?
7. Чим обумовлені відмінності в афінській і спартанській системах виховання?
8. Чому в Спарті виховання мало держаний характер, а в Афінах – приватний?
9. У чому полягають негативні наслідки ігнорування спартанською системою розумового виховання підростаючих поколінь?
10. Що Сократ називав «другим народженням» і «повивальним мистецтвом»?
11. У чому сутність сократівського методу навчання? Які його позитивні сторони?
12. Які погляди були в Платона щодо сімейного та суспільного виховання? Якому вихованню він надавав перевагу?
13. Хто першим в історії прийшов до думки про необхідність запровадження дитячих дошкільних закладів? Які суспільні позиції привели мислителя до цієї думки?
14. Хто з древніх мислителів був прихильником рівноправності між чоловіком і жінкою?
15. Проаналізуйте, яким було ставлення Демокрита, Сократа, Платона та Аристотеля до праці та її місця у вихованні молоді. Дайте порівняльну характеристику поглядів названих вище мислителів щодо цієї проблеми.
16. Які вимоги до вчителя формулює Квінтіліан? У чому історико-педагогічна цінність цих вимог?
17. Коли зародилися елементи розподілу виховання на дошкільне й шкільне? З чим це було пов'язане?

Творчі завдання

1. Узагальніть становлення і розвиток виховання й освіти в Країнах Стародавнього Сходу й складіть хронологічну таблицю.

Таблиця 2.42

Особливості виховання та освіти в країнах Стародавнього Сходу

Держава Стародавнього Сходу	Історичні й соціально-економічні чинники навчання й виховання	Особливості шкільного навчання	Мета й завдання виховання
Держава Шумерів (V ст. до н.е. – кінець II ст. до н.е.)			
Стародавній Китай (III тисячоліття до н.е.)			
.....			

2.3. Проаналізуйте й порівняйте системи навчання й виховання в Спарті та Афінах і заповніть таблицю.

Таблиця 2.43

Особливості виховання в країнах стародавнього світу

Держава Стародавньої Греції	Система шкіл	Специфіка освіти й виховання	Спільні риси у вихованні
Спарта			
Афіни			

4. Узагальніть етапи зародження й розвитку перших навчальних закладів у країнах Стародавнього Сходу й Стародавньої Греції та створіть граф-схему за зразком.

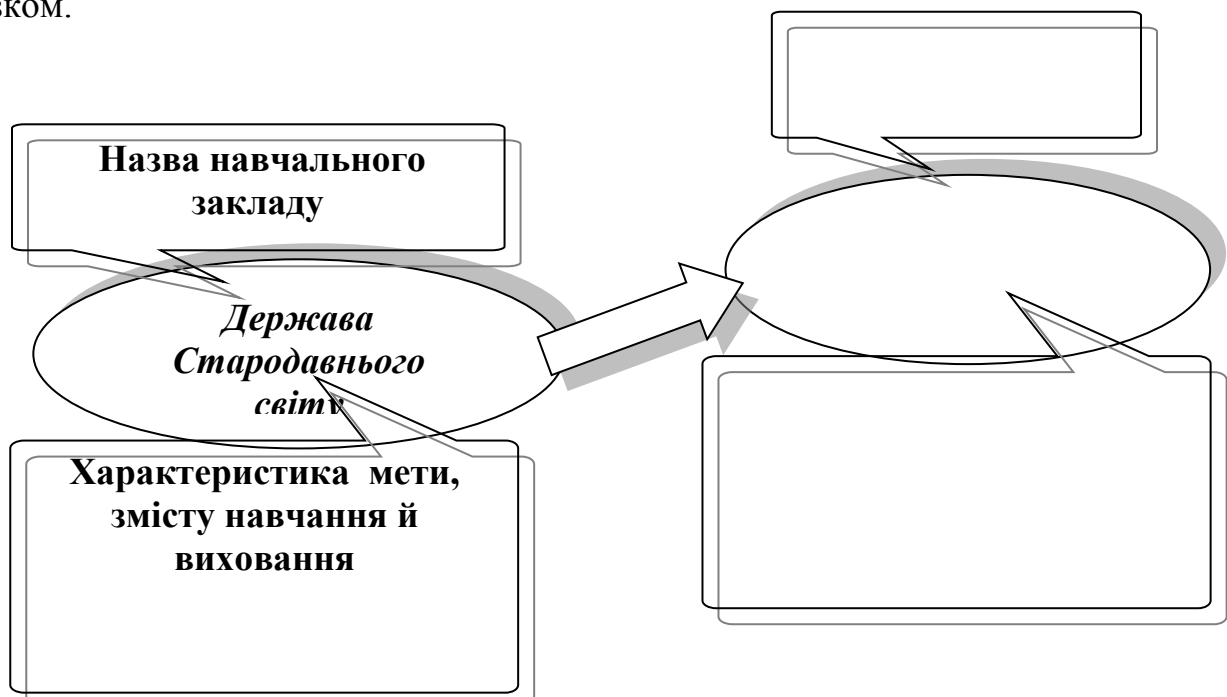

Рис.2.6. «Карта навчальних закладів стародавнього світу»

5. Проаналізуйте рекомендовану літературу, узагальніть філософсько-педагогічні погляди й праці Конфуція та його послідовників й завершіть роботу над хронологічною таблицею.

Таблиця 2.44

Філософсько-педагогічні погляди Конфуція та його послідовників

Давньокитайський філософ	Роки життя	Філософсько-педагогічні ідеї	праці, дата написання
Конфуцій	551 - 479 до н.е.	-узагальнив досвід навчання й виховання Стародавнього Китаю; - обґрунтував значення виховання в розвитку держави; -окреслив якості ідеально вихованої людини;	«Лунь-Юй» («Бесіди й судження»), записані учнями
Менци	372 – 289 до н. е.	-продовжив обґрунтовувати погляди Конфуція; -сформулював тезу про добру природу людини; - визначив виховання як формування високоморальних людей;	
.....		-	

6. На основі узагальнення рекомендованої літератури складіть граф-схему, в якій у хронологічній послідовності розкрийте основні етапи діяльності давньогрецьких філософів, їх внесок у становлення педагогічної думки античності.

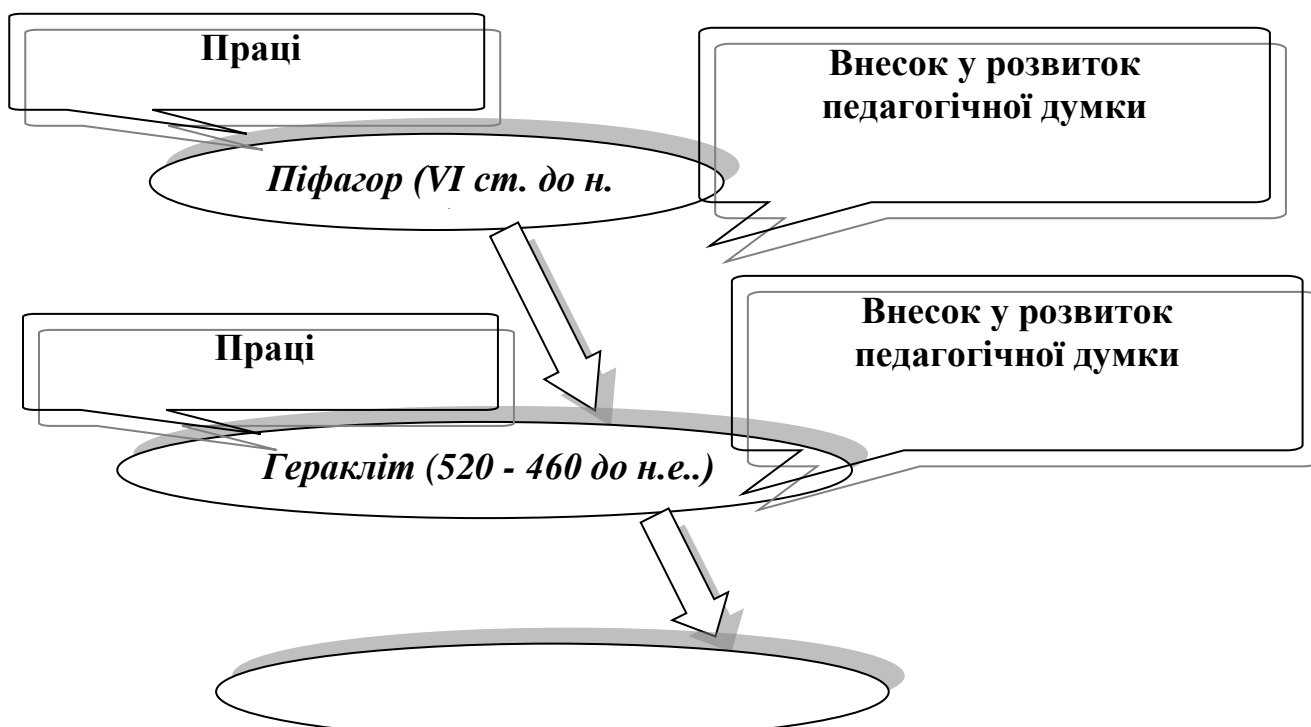

Рис. 2.7. Внесок давньогрецьких філософів у становлення педагогічної думки

7. Проаналізуйте погляди Конфуція й створіть вербальний портрет ідеально вихованої людини.

8. Проаналізуйте фахові журнали й зробіть огляд наукових статей, в яких розкривається становлення виховання в східних слов'ян та зародження народної педагогіки.

9. На основі узагальнення особливостей освіти й виховання в Стародавній Греції, аналізу картини Рафаеля «Афінська школа» (1509) напишіть твір-роздум на тему: «Подорож у минуле: афінська школа».

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Проаналізуйте висловлювання Конфуція, записані в книзі «Лунь-Юй» («Бесіди і судження»), дайте відповіді на запитання:

1.1. Якого значення філософ надавав людяності як риси характеру особистості? Який зміст він вкладає в це поняття?

1.2. Які п'ять вимог повинна виконати особистість, щоб бути людяною?

1.3. Про що найбільше вболівав філософ? Чи погоджуєтеся ви з його думкою?

1.4. Як повинен навчати й виховувати учнів благородний муж?

1.5. Чи є актуальною наведена думка Конфуція? Чи відповідає вона характеру сучасної освіти й виховання? Обґрунтуйте свою позицію.

«Молодь вдома повинна бути шанобливою до батьків, поза домом поважною до старших, відзначатися обережністю й щирістю, щедрою любов'ю до всіх і зближуватися з людьми людяними. Якщо, з дотриманням цього залишається час, то присвячує його учінню» (див.: Конфуцій. Бесіди й судження / Конфуцій // Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / уклад. і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна : заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.10).

2. Прочитайте й проаналізуйте погляди Платона, викладені в праці «Закони», щодо особливостей спартанського виховання й визначіть:

2.1. Особливості навчання й виховання новонароджених.

2.2. Зміст виховання дітей у дитячих садках.

2.3. Значення ігор, танців, музичного мистецтва у формуванні особистості.

2.4. Значення фізичного і військового виховання юнаків і дівчат.

3. Виділіть з твору Платона «Держава» і запишіть ідеї про виховання та навчання дітей, проведіть аналогію із сучасними поглядами на сутність і зміст виховання.

4. Розкрийте й охарактеризуйте зміст системи освіти та виховання молоді, розробленої Платоном. Які елементи спартанського й афінського виховання використано в системі Платона? У чому цінність цієї системи?

5. Знайдіть і выпишіть цитати з твору Платона «Апологія Сократа», які б свідчили про заклик Сократа до морального самовдосконалення особистості.

6. З'ясуйте погляди Аристотеля щодо особливостей виховання, викладені в праці «Політика», дайте відповіді на запитання.

6.1. Якого значення надає автор вихованню дітей і молоді в розвитку держави?

- 6.2. Яка мета і зміст виховання?
- 6.3. Які особливості виховання дітей на різних вікових етапах?
- 6.4. Напрями освіти молодого покоління.
- 6.5. Взаємозв'язок фізичного і розумового виховання.
6. Випишіть з «Фрагментів про виховання» Демокріта оригінальні для його часу думки про виховання дітей. Дайте оцінку цим думкам із позицій сьогодення.
7. Знайдіть, выпишіть і проаналізуйте думки із твору М.Ф.Квінтиліана «Про виховання оратора».
- 7.1. Вимоги до педагогів.
- 7.2. Особливості й методи виховання дітей у ранньому віці.
- 7.3. Переваги шкільного виховання перед домашнім.
- 7.4. Урахування природи дитини в розвитку.
- 7.5. Ставлення до тілесних покарань.
- 7.6. Вплив музики на формування майбутнього оратора.
- 7.7. Зміст і методи навчання ораторів.
8. Узагальніть результати вивчення й аналізу праць філософів Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, представте найбільш актуальні в таблиці, обґрунтуйте свою позицію.

Таблиця 2.45

Педагогічні погляди філософів Стародавнього світу

№ п/п	Філософ стародавнього світу (роки життя)	Назва праці (дата написання)	Цитата	Обґрунтування актуальності

Темати рефератів, доповідей

1. Взаємозв'язок релігії, культури й освіти в доісторичних світових цивілізаціях.
2. Життя й педагогічні погляди учня Сократа Ксенофонта.
3. Зміст і методи навчання в Лікеї Аристотеля.
4. Педагогічні ідеї філософів епохи еллінізму.
5. Взаємозв'язок сімейного й суспільного виховання у Стародавньому Римі.

Основна література

1. Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Ковалено, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 9-11, 17-57.
2. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С.28, 419-420.
3. Історія педагогіки [Текст] / за ред. М.С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1993.- С.11-18.
4. История педагогики [Текст] : учебник для студентов пед. ин-тов / Н.А.Костантинов, Е.Н.Медынский, М.Ф.Шабаева. – 5-е изд., доп и перераб.

– М. : Просвещение, 1982. – С.10-19.

5. *Кравець В.* Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва [Текст] : навчальний посібник / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – С.27-79.
6. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.15-25.
7. *Платон.* Апологія Сократа [Текст] / Платон // Собр. соч. : в 4-х т. – Т.1. – М., 1990. – С. 70-97.
8. *Платон.* Держава / Платон // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І. Белкіна. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 23-38.
9. Хуторской А. В. Система обучения Аристотеля [Текст] / А. В. Хуторской // Школьные технологии. – 2009. – № 1. – С. 24-28.

Додаткова література

1. *Джурицкий А.Н.* История зарубежной педагогики [Текст] / А.Н.Джурицкий. – М. : Издательская группа «ФОРУМ» – «ИНФРА-М», 1998. – С. 41-67.
2. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX века [Текст] : учеб. пособие / под ред. А.И. Пискунова. – 2-е изд ; исправ. и доп. – М. : Сфера, 2001. - С.19-21, 40-43, 110-122.
3. *Константинов Н.А., Смирнов В.З.* История педагогики [Текст] : учебник для педагогических училищ / Н.А.Константинов, В.З. Смирнов. – Изд. 3-е, исправ. и дополн. – М. : Просвещение, 1965. – С.6-10.
4. *Корнетов Г.Б.* Очерки истории педагогической мысли и образования за рубежом с древнейших времён до начала XIX столетия [Текст] / Г.Б.корнетов. – М. : АСОУ, Золотая буква, 2006. – 246 с.
5. *Крижанівський О.П.* Історія Стародавнього Сходу [Текст] : навчальний посібник / О.П. Крижанівський. – К. : Либідь, 2002. – 590 с.
6. Культурологія [Текст] : навчальний посібник / Т.Б.Гриценко, С.П.Гриценко, А. Ю.Кондратюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 392 с.
7. *Марценюк С.* Педагогічні погляди Арістотеля [Текст] / С.Марценюк // Рідна шк. – 1991. – №10. – С. 77.
8. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу “Історія зарубіжної школи і педагогіки” [Текст] : навчальний посібник / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1998. – С. 5-7.
9. *Мешко О., Янкович О., Мешко Г.* Педагогіка стародавнього світу [Текст] / О.Мешко, О.Янкович, Г.Мешко. – Тернопіль, 1998. – 52 с.
10. *Сисоєва С.О., Соколова І.В.* Нариси з історії розвитку педагогічної думки [Текст] : навч. посібник / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 11-22.
11. *Сбруєва А.А., Рисіна М. Ю.* Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах [Текст] : навч. посібник / А.А.Сбруєва, М.Ю.Рисіна ; Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка. – Суми : СумДПУ, 2000. – 208 с.

12. *Таранов П.С.* 120 філософів. Життя, доля, навчання / П.С.Таранов. – Сімферополь : Таврія, 1997. – С.11, 14, 15, 17, 26- 27.

Тема 16. Виховання й освіта в період середньовіччя та епоху Відродження

Ключові слова: лицарське виховання, університет, схоластика, єзуїтське виховання, гуманістична педагогіка, церковні школи.

Орієнтовний план лекцій

1. Виховання і школа в країнах Західної Європи в епоху раннього середньовіччя.
 - 1.1. Загальні тенденції в розвитку освіти.
 - 1.2. Філософсько-педагогічна думка.
 - 1.3. Зміст виховання й навчання.
2. Освіта й виховання в період розквіту феодалізму.
 - 2.1. Зміст і методи навчання й виховання в церковних школах.
 - 2.2. Система лицарського виховання.
 - 2.3. Виховання дітей ремісників і селян.
 - 2.4. Виникнення й розвиток університетів.
3. Школа і виховання в Західній Європі в епоху Відродження й Реформації.
 - 3.1. Становлення гуманістичної педагогіки і виникнення нових шкіл.
 - 3.2. Педагогічна думка епохи Відродження.
 - 3.3. Особливості розвитку шкільництва й педагогічної думки епохи Реформації.

Питання для самостійного вивчення

1. Педагогічна думка й освіта на Близькому й Середньому Сході (VII-XVIIст.).
2. Виховання й освіта в середньовічній Індії.
3. Особливості виховання й шкільного навчання в середньовічному Китаї.
4. Схоластика та її вплив на зміст і методику навчання.
5. Мета й напрями єзуїтського виховання.
6. Розвиток ідей дошкільного виховання в епоху Відродження.
7. Виникнення освіти для дівчат.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Чи можна стверджувати, що в середні віки (до епохи Відродження) повністю заперечувалася вся культурна спадщина античного світу?
2. Чи є справедливим твердження, що середньовіччя – це час застою в розвитку педагогічної теорії та практики?
3. Які головні етапи розвитку педагогічної думки й освіти середньовічного ісламського світу?
4. Які основні традиції лежать в основі західноєвропейського середньовічного виховання й освіти?
5. Якими були ідеали християнського виховання в епоху раннього середньовіччя в Західній Європі?

6. У чому полягає обмеженість усіх виховних систем епохи середньовіччя?
7. Які методи навчання використовувалися в середньовічних університетах?
8. Яку роль відіграли університети в розвитку освіти в період середньовіччя?
9. У чому новаторство педагогіки епохи Відродження?
10. Чи можна стверджувати, що в епоху Відродження відбулося повне відновлення ідеалів античності?
11. Якого значення надавав Е.Роттердамський грі в формуванні особистості дитини?
12. Хто з педагогів-гуманістів епохи Відродження надавав важливого значення дошкільному вихованню дітей?
13. Кого з педагогів епохи Відродження називали «батьком гуманності» й чому?
14. Як називали створену Віттроно да Фельтере школу нового типу? У чому її особливості?
15. Чому твір Фр.Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель» називають своєрідною веселою енциклопедією життя європейського Ренесансу?
16. У чому полягає суть реформаторського руху в західноєвропейській освіті?

Творчі завдання

1. Співставте педагогічні ідеї римсько-католицької церкви епохи середньовіччя, Відродження і Реформації. Знайдіть у них спільне й відмінне.
2. Підготуйте інформацію про один із перших класичних університетів Західної Європи й простежте наступність традицій університетської освіти в наші дні.
3. Прослідкуйте взаємозв'язок між культурою та освітою Київської Русі та Західної Європи.
4. Покажіть ієрархічність виховання в період середньовіччя, узагальніть мету і зміст виховання в різних системах середньовічної Європи, заповніть таблицю.

Таблиця 2.46

Система виховання в середньовічній Західній Європі

Система виховання	Мета	Зміст виховання	Структура й заклади освіти	Методи навчання й виховання
Лицарське	Виховання фізично розвинених, мужніх, хоробрих лицарів	«сім лицарських добродієностей»: їзда верхи, плавання, фехтування, полювання, володіння списом, уміння співати й	-до 7-ми років – сімейне виховання; - 7-14 років – виконання обов'язків пажа в сім'ї сюзерена; - 14-21 років – виконання обов'язків зброєносця	-виконання доручень; - спостереження; - спортивні й військові змагання; -покарання

		складати вірші	сюзерена; -21 рік – посвята в лицарі;	
Церковне			
.....				

5. Дослідіть історію написання праці Ф.Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель», визначте головні етапи її створення й публікації.
6. Охарактеризуйте найважливіші ознаки педагогіки гуманізму, покажіть їх спільність чи відмінність із сучасною гуманістичною педагогікою.
7. Проаналізуйте педагогічні ідеї гуманістів епохи Відродження, покажіть їхні прогресивні сторони порівняно з педагогічними концепціями середньовіччя.
8. Прослідкуйте етапи становлення шкільної справи в Західній Європі (XIV-початок XVII ст.), складіть граф-схему.
9. На основі узагальнення рекомендованої літератури узагальніть внесок педагогів-гуманістів епохи Відродження у розвиток педагогічної науки, заповніть таблицю.

Таблиця 2.47

Становлення гуманістичної педагогіки в епоху Відродження (XIV – початок XVII ст.)

Педагог-гуманіст	Роки життя	Створені заклади освіти	Прогресивні педагогічні ідеї	Помилковість поглядів
Вітроніно да Фельтре	1378-1446 рр.	Школа нового типу «Будинок радості», створена серед мальовничої природи	- практично реалізував ідею створення школи в природі; - запровадив нові методи навчання;	- була відірваною від реального життя; навчалися переважно діти аристократії;
.....				

10. Хто був організатором перших гімназій у Німеччині? Проаналізуйте особливості організації навчально-виховного процесу в гімназіях, створених Ф.Меланхтоном і Я.Штурмом. Доведіть їх прогресивне значення в розвитку освіти Західної Європи періоду Реформації.
11. Узагальніть етапи становлення системи освіти в Західній Європі в епоху Відродження і Реформації, заповніть хронологічну таблицю.

Таблиця 2.48

Система освіти в Західній Європі (XV – початок XVII ст.)

Назва закладу, рік створення	Автор ідеї створення, організатор	Країна	Зміст навчання	Прогресивне значення

12. Визначте ключові моменти філософсько-педагогічних концепцій епохи Відродження, складіть кросворд.

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Проаналізуйте повну версію електронного варіанту праці Р.Франсуа «Гаргантюа і Пантагрюель» (див.: *Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюель* [Електронний ресурс] / Ф.Рабле ; перевод с французского П.Любимова. – М. : Художественная литература, 1966. – Режим доступу : http://lib.guru.ua/RABLE/rable1_1.txt) і з'ясуйте відповіді на запитання:

- 1.1. Хто є об'єктом для сатири автора?
- 1.2. У чому полягає концепція роману?
- 1.3. Який стиль написання книги?
- 1.4. Короткий аналіз кожної з 5-и частин праці.
- 1.5. Психологічний портрет головних героїв.

2. Прочитайте уривки з роману Ф.Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель», представлені в хрестоматії (див.: *Рабле Ф. Гаргантюа і Пантагрюель // Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І. Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.64-78*), знайдіть відповіді на запитання:

- 2.1. Де і яку освіту отримав Гаргантюа?
- 2.2. Чому після навчання Гаргантюа в декількох учителів його батько помітив, що хлопець не мав успіхів?
- 2.3. Як оцінює автор схоластичних учителів?
- 2.4. У чом у полягають особливості нового виховання й навчання Гаргантюа, яке організовує педагог Понократ?
- 2.5. Виберіть цитати з твору й визначте напрями і зміст нового виховання Гаргантюа?
- 2.6. Які переваги нової освіти перед старою показує автор?

3. Вивчіть працю М.Монтеня «Досліди» й знайдіть відповіді-цитати на запитання:

- 3.1. Які недоліки схоластичного навчання? Про яку його негативну сторону йдеться в наведеній цитаті: *«Як інколи птахи летять шукати зерна і, знайшовши їх не скуштувавши, несуть, щоб покласти в дзьоб пташенят, так і наші педанти беруть мудрість з книг, умістять на кінчик язика, щоб знову її віддати й пустити за вітром»?* (див.: *Монтень М. Досліди / М.Монтень // Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.79*).
- 3.2. Якого значення автор надає розвитку мислення дитини, формуванню вміння думати, самостійно здобувати знання?
- 3.3. У чому, на думку педагога, полягає виховне і розвивальне значення мандрівок по різних країнах?

4. Знайдіть й проаналізуйте погляди Е.Роттердамського щодо освіченості вчителів, їхніх особистих якостей, викладених у праці «Похвала глупоті».

5. Охарактеризуйте зміст, методи навчання й виховання дітей у новій школі епохи Відродження, обґрунтовані в творі Т.Кампанелли «Місто Сонця». Доведіть прогресивність поглядів педагога, з одного боку, та їхній утопізм, з іншого.

Теми рефератів, доповідей

1. Погляди на проблеми виховання дітей дошкільного віку в епоху середньовіччя.
2. Генезис ідеї фізичного виховання в педагогічній думці епохи європейського Відродження.
3. Е.Роттердамський про освіту як засіб морального виховання особистості.
4. Зміст і методи навчання в «Будинку радості» Вітторіно да Фельтре.
5. Роман «Гаргантюа і Пантагрюель» як відображення народної сміхової культури.
6. Образи велетнів роману Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель».
7. Сутність морального виховання як основи педагогічної системи М.Монтеня.
8. Становлення системи освіти періоду Реформації.

Основна література

1. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С.764.
2. Історія педагогіки [Текст] / за ред. М.С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1993.– С.19-25.
3. История педагогики [Текст] : учебник для студентов пед. ин-тов / Н.А.Костантинов, Е.Н.Медынский, М.Ф.Шабаева. – 5-е изд., доп и перераб. – М. : Просвещение, 1982. – С.19-27.
4. Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Ковалено, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 64-78, 87-98.
5. *Кравець В.* Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва [Текст] : навчальний посібник / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – С.80-121.
6. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 25-38.
7. *Монтень М.* Опыты [Текст] : в 3 кн. / М. Монтень. – М. : Наука, 1979. – Т.1-2. – 703 с.
8. *Рабле Ф.* Гаргантюа и Пантагрюель / Ф.Рабле ; перевод с французского П.Любимова. - М. : Художественная литература, 1966 // http://lib.guru.ua/RABLE/rable1_1.txt.
9. *Роттердамский Э.* О воспитании детей / Э. Роттердамский // Образ человека в зеркале гуманизма : мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.) [Текст]. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С. 246-296.
10. *Роттердамський Е.* Похвала глупоті. Домашні бесіди [Текст] / Е.Роттердамський. – К. : Основи, 1993. – 320 с.

Додаткова література

1. *Бахтин М.М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса [Текст] / М.М.Бахтин. – 2-е изд. – М. : Худож. лит., 1990. – 543 с.
2. *Год Б.В.* Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV – початок XVII століття) [Текст] / Б.В.Год. – Полтава : АСМІ, 2004. – 464 с.
3. *Год Б.В.* Педагогічна думка доби європейського Відродження (XV – XVI століття): люди та ідеї [Текст] : навч. посібник-практикум / Б.В.Год. – Полтава : АСМІ, 2004. – Ч. I. – 204 с.
4. *Джури́нский А.Н.* История зарубежной педагогики [Текст] / А.Н.Джури́нский. – М. : Издательская группа «ФОРУМ» - «ИНФРА-М», 1998. – С. 41-67.
5. *Корнетов Г.Б.* Очерки истории педагогической мысли и образования за рубежом с древнейших времён до начала XIX столетия [Текст] / Г.Б.Корнетов. – М. : АСОУ, Золотая буква, 2006. – 246 с.
6. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу «Історія зарубіжної школи і педагогіки» : навчальний посібник [Текст] / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1998. – С. 16-19.
7. *Образ человека в зеркале гуманизма : мыслители и педагоги эпохи Возрождения и формирование личности (XIV-XVII вв.)* [Текст] / сост. – Н.В.Ревякина, О.Ф.Кудрявцев. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – 400с.
8. *Сисоева С.О., Соколова І.В.* Нариси з історії розвитку педагогічної думки [Текст] : навчальний посібник / С.О.Сисоева, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 23-38.

Тема 17. Педагогічна система Я. А. Коменського

Ключові слова: дидактика, «золоте правило» дидактики, принцип природовідповідності, догматично-схоластична школа, класно-урочна система навчання.

Орієнтовний план лекцій

1. Загальнопедагогічні ідеї вченого.
 - 1.1. Мета й завдання виховання.
 - 1.2. Дитина як найвища цінність.
 - 1.3. Поділ дітей за здібностями і характером.
 - 1.4. Принцип природовідповідності.
2. Вікова періодизація і вчення про школу.
 - 2.1. Реформаторські погляди щодо призначення школи, її цілі й завдання.
 - 2.2. Критика догматично-схоластичної середньовічної школи.
 - 2.3. Принципи побудови системи освіти.
 - 2.4. Структура чотириступінчастої системи освіти.
3. Дидактика Я.А.Коменського.
 - 3.1. Принципи навчання.
 - 3.2. Навчальні книги Я.А.Коменського.

3.3. Обґрунтування класно-урочної системи навчання.

4. Про моральне виховання.
 - 4.1. Сутність і правила розвитку моральності.
 - 4.2. Методи морального виховання.
 - 4.3. Поняття дисципліни і шляхи її виховання.
5. Роль учителя в школі, вимоги до його особистості.

Питання для самостійного вивчення

1. Життя, педагогічна діяльність Я.А.Коменського.
2. Філософські основи педагогічної теорії Я.А.Коменського.
3. Мета й зміст виховання дітей дошкільного віку в «материнській школі».
4. Проблема розвитку здібностей та обдарованості в педагогічній теорії Я.А.Коменського.
5. Особливості організації навчально-виховного процесу в школі рідної мови й латинській школі.
6. Ідея вищої інтеграції знань про світ, висловлена під назвою «Пансофія».

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Досвід яких шкіл узятий за основу Я.А. Коменським при обґрунтуванні класно-урочної системи навчання?
2. Які чотири кардинальні моральні риси пропонує виховувати в дітей Я.А.Коменський?
3. У чому суть «золотого правила» дидактики Я.А.Коменського?
4. У філософських системах Стародавньої Греції, працях Квінтіліана, Ф.Рабле., Т.Мора, Т.Кампанелли, М.Монтеня та ін. висловлюються оригінальні педагогічні ідеї. Чому вважається, що саме Я.А.Коменський є основоположником педагогічної науки?
5. У чому полягає новаторство педагогічних ідей Я.А.Коменського?
6. Чим обумовлений двоїстий характер світогляду Я.А.Коменського та його підходу до вирішення основних питань педагогіки?
7. Чим обґрунтував Я.А.Коменський створення універсального підручника «Пансофії»? Яке було ставлення сучасників педагога до такої ідеї?
8. Яким чином сенсуалізм вплинув на світогляд і педагогічні погляди Я.А.Коменського?
9. Чому Я.А.Коменського називають «Коперником у педагогіці», «батьком дидактики»?

Творчі завдання

1. На основі узагальнення рекомендованої літератури вивчіть життєвий шлях і просвітницько-педагогічну діяльність Я.А.Коменського, завершіть хронологічну таблицю.

Таблиця 2.49

Життєвий і науковий шлях Я.А.Коменського

Дата	Головні етапи життя та діяльності
28 березня 1592 р.	Народився Я.А.Коменський у м. Нівниця в Моравії в сім'ї мірошника, члена протестантської общини Чеських братів.

1604-1605 рр.	Відвідував школу братства; вчився за рахунок общини.
1608-1610 рр.
1610-1612 рр.	
.....	

2. Проаналізуйте погляди Я.А.Коменського щодо сутності та шляхів реалізації принципів навчання; оформіть їх у вигляді граф-схеми.

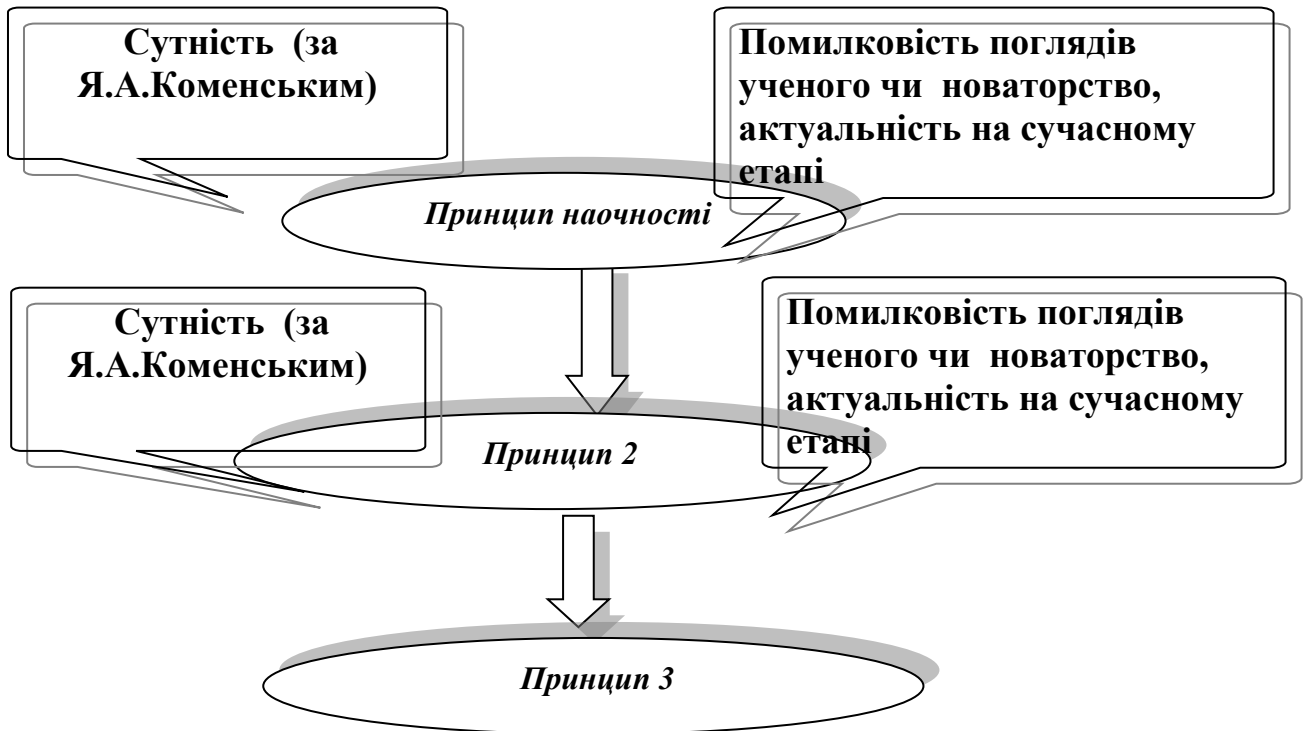

Рис. 2.8. Я.А.Коменський про сутність принципів навчання

3. З'ясуйте погляди Я.А.Коменського щодо поділу дітей на шість груп за здібностями й характером? Чи відповідає позиція педагога сучасним науковим підходам щодо диференціації учнів? Чи поділяєте ви думку автора щодо характеристики дітей п'ятої та шостої груп? Заповніть порівняльну таблицю.

Таблиця 2.50

Погляди Я.А.Коменського та сучасних науковців щодо диференціації дітей за здібностями й характером

Погляди Я.А.Коменського	Сучасні підходи в психології й педагогіці	Коментарі

1. Діти з гострим розумом, допитливі й податливі. 2. Діти з гострим розумом, але повільні, хоч і слухняні. 3. Діти з гострим розумом і допитливі, але дикі й уперті. 4. Діти слухняні й допитливі, але повільні й мляві. 5. Діти тупі, крім того, байдужі та мляві. 6. Діти тупі, із зіпсованою і злобною натурою. Здебільшого ці учні безнадійні.		
---	--	--

4. Проаналізуйте погляди Я.А.Коменського на мету, зміст виховання дітей у «материнській школі», розробіть рекомендації батькам і вихователям дошкільних установ щодо морального, розумового, фізичного й трудового виховання.

5. Охарактеризуйте теоретичні положення Я.А.Коменського про класно-урочну систему навчання, оцініть її з позицій сучасності.

6. На основі вимог Я.А.Коменського до особистості вчителя, поглядів видатного педагога щодо місця вчителя в школі створіть вербальний портрет «Учитель у концепції Я.А.Коменського».

7. Узагальніть гуманістичні погляди Я.А.Коменського щодо сутності дитячої особистості, місця освіченої людини в суспільстві. Проаналізуйте запропоновані цитати з «Великої дидактики», покажіть своє ставлення до позиції вченого й створіть педагогічний плакат «Діти – найдорожчий скарб»: *«Золото й срібло - речі ненадійні й такі, що швидко проходять, а діти – безсмертна спадщина»* (див.: Коменський Я.А. Материнська школа [Текст] / Я.А.Коменський // Избранные педагогические сочинения. – Т.1. – М., 1982. – С. 204).

«Де на побудову міст, фортець, пам'ятників, арсеналів витрачається одна золота монета, там треба витратити сто монет на правильну освіту одного юнака..., адже добрий і мудрий юнак є найцінніший скарб усієї держави» (див.: Коменський Я.А. Материнська школа [Текст] / Я.А.Коменський // Избранные педагогические сочинения. – Т.1. – М., 1982. – С. 475).

8. Чи поділяєте Ви думку Я.А.Коменського про вчителя, якому *«вручена посада, вищої за яку не може бути під сонцем»*? Аргументуйте свою позицію.

Таблиця 2.51

Аналіз поглядів Я.А.Коменського

Я згідний із думкою Я.А.Коменського, тому що...	Я не згідний із думкою Я.А.Коменського, тому що...

9. Дослідіть історію написання, видання й перевидання праці Я.А.Коменського «Велика дидактика» й заповніть хронологічну таблицю.

Таблиця 2.52

Хронологія видання й перевидання праці Я.А.Коменського «Велика дидактика»

Дата	Подія	Коментарі

10. Узагальніть науково-педагогічну спадщину Я.А.Коменського, складіть хронологічну таблицю.

Таблиця 2.53

Науково-педагогічний доробок Я.А.Коменського

Назва праці	Рік написання (видання)	Головні ідеї	Примітки й коментарі

11. Напишіть твір-роздум на одну із запропонованих тем: «Я.А.Коменський – батько наукової педагогіки», «Я.А.Коменський і сучасність».

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Уважно прочитайте й проаналізуйте повну назву праці «Велика дидактика» й визначте головні завдання школи й кінцеву мету навчання, сформульовані в ній. Яке місце автор відводить вихованню дітей і молоді в школі? Проаналізуйте подану цитату: *«Велика дидактика, яка містить універсальну теорію вчити всіх і всьому або вірний і ретельно обдуманий спосіб створювати по всіх общинах, містах і селах кожної держави такі школи, в яких би все юнацтво обох статей, без будь-якого де б то не було винятку, могло навчатися наук, вдосконалюватися в нормах, набиратися благочестя і, таким чином, в роки юності навчатися всього, що потрібно для справжнього майбутнього життя»* (див.: Коменський Я.А. Велика дидактика // Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Ковалено, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.101).

2. Проаналізуйте працю Я.А.Коменського «Велика дидактика», дайте відповіді на запитання і виконайте завдання:

2.1. Які три вимоги ставить автор до освіти й виховання людини?

2.2. Із чим порівнює педагог розум людини? Чи погоджуєтесь ви з думкою автора, який, посилаючись на Аристотеля, вважає, що розум людини подібний до «чистої дошки»: *«...Подібно до того, що, як на чистій дошці тямущий у своїй справі письменник міг би написати, а живописець – намалювати що завгодно, так у людському розумі однаково легко накреслити все тому, хто добре знає мистецтво навчання»*. (див.: Коменський Я.А. Велика дидактика / Я.А.Коменський // Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Ковалено, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.102).

2.3. Хто потребує освіти й виховання?

- 2.4. Яке ставлення автора до жіночої освіти?
- 2.5. Чому потрібно вчити дітей у школах?
- 2.6. Яка школа повинна насправді відповідати своєму призначенню?
3. На основі вивчення розділів XVI, XVII «Великої дидактики» визначте:
- 3.1. Які «основоположення» виділив Я.А.Коменський у своїй праці?
- 3.2. Як трактує автор принцип природовідповідності навчання та виховання?
- 3.3. Із якими професіями порівнює автор працю вчителя?
- 3.4. Які асоціації проводить Я.А.Коменський із розвитком тварин і рослин у природі, з одного боку, й вихованням та освітою дітей, з іншого? Заповніть таблицю.

Таблиця 2.54

Асоціації педагогічних явищ із явища природи (за Я.А.Коменським)

Цитата	Асоціація	Погоджуюся (не погоджуюся з думкою автора), тому що....

- 3.5. Які правила легкості, ґрунтовності й швидкості навчання?
4. У розділі XIX «Великої дидактики» знайдіть і выпишіть думки Я.А.Коменського, що стосуються розробки ним класно-урочної системи.
5. Знайдіть у розділі XX «Великої дидактики» і выпишіть основні положення, які використав Я.А. Коменський в обґрунтуванні принципу наочності.
6. Проаналізуйте XXII, XXIII, XXVI розділи «Великої дидактики» й розробіть поради вчителям щодо морального виховання дітей, виховання дисципліни й дисциплінованості.

Таблиця 2.55

Поради вчителям щодо морального виховання учнів (за Я.А.Коменським)

Цитата	Порада вчителям

7. На основі вивчення праці Я.А.Коменського «Материнська школа» з'ясуйте відповіді на запитання й виконайте завдання:
- 7.1. Який головний обов'язок батьків стосовно дітей?
- 7.2. Чи є, на ваш погляд, доречною й актуальною думка Я.А.Коменського про необхідність поєднання сімейного й суспільного виховання дітей, вирішальну роль у вихованні дітей закладів освіти, часткову компенсацію зайнятості й браку часу в батьків професійною педагогічною діяльністю? Проаналізуйте й прокоментуйте подану цитату: *«Проте оскільки батьки або неспроможні виховувати дітей, або через зайнятість службовими чи сімейними справами не мають часу для цього, а інші також ставляться до цього зневажливо, то за мудрим і рятівним рішенням здавна було встановлено, щоб у кожній державі освіта юнацтва, разом і з правом покарання, доручалася мужам мудрим, благочестивим і шанованим. Їх називають педагогами, магістрами, наставниками і вчителями, а місця, призначені для таких занять, - колегіями, гімназіями, школами...»* (див:

Коменський Я.А. Материнська школа, або Про дбайливе виховання юнацтва в перші шість років / Я.А.Коменський // Хрестоматія з дошкільної педагогіки [Текст] : навчальний посібник / за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.11.).

7.3. Які моральні «добрі» якості повинні батьки виховувати у своїх дітей у дошкільному дитинстві ще до 6-и років?

7.4. Основи яких знань дитина до 6-и років повинна засвоїти в сім'ї?

7.5. Якими видами діяльності й уміннями мають оволодіти малюки дошкільного віку під керівництвом батьків?

7.6. Якого значення Я.А.Коменський надає здоров'ю й фізичному вихованню дітей дошкільного віку? Яку роль він відводить матері у формуванні фізично здорової дитини? Проаналізуйте подану цитату, чи відповідає вона сучасним підходам до дошкільного виховання дітей?

«Оскільки навчати дітей можна тільки в тому випадку, коли вони будуть живі й здорові (адже з хворими і слабкими не досягнеш жодного успіху), то перше піклування батьків - оберігати здоров'я дітей. Це обов'язок переважно матерів...» (див.: *Коменський Я.А. Материнська школа, або Про дбайливе виховання юнацтва в перші шість років / Я.А.Коменський // Хрестоматія з дошкільної педагогіки [Текст] : навчальний посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.15).*

7.7. Яка позиція Я.А.Коменського щодо часу закінчення дошкільного виховання й початку систематичного шкільного навчання?

7.8. Чи вважаєте ви науково обґрунтованими з погляду сучасної педагогіки й психології виокремлені ним ознаки, за якими можна зробити висновок про готовність дитини до школи?

7.9. Яку роль педагог відводить батькам у процесі підготовки дітей до школи? Яким чином батьки повинні готувати дітей до школи? Проаналізуйте подану цитату, доведіть або спростуйте її відповідність сучасним підходам до формування готовності дитини до школи?

«...Нерозумно вчинять ті батьки, які без усякої підготовки приводять своїх дітей до шкіл...; хай потім шкільний учитель мучиться з ними, терзає їх, як хоче.

...Розумні й благочестиві батьки, вихователі та попечителі вчинятимуть так. По-перше, коли наближається час посилати дітей до школи, вони підбадьорюватимуть їх...

Добре також роз'яснити дітям, яка це чудова справа відвідувати школу й навчатися...

Батьки, крім того, мають прищеплювати дітям любов і довір'я до майбутніх викладачів» (див. : *Коменський Я.А. Материнська школа, або Про дбайливе виховання юнацтва в перші шість років / Я.А.Коменський // Хрестоматія з дошкільної педагогіки [Текст] : навчальний посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.23-24).*

10. Проаналізуйте напрями й зміст дошкільного виховання дітей у сім'ї,

розкриті Я.А.Коменським у V-IX розділах «Материнської школи», сформулюйте поради-цитати матерям щодо виховання, розумового й фізичного розвитку малюків, заповніть таблицю.

Таблиця 2.56

Поради матерям щодо виховання дітей (за Я.А.Коменським)

Напрямок виховання	Зміст і методи	Цитати	Поради батькам
Розвиток здоров'я й сили			
Вправляння в розумінні речей			
Привчання до діяльності, постійних занять			
Розвиток мовлення			
Вправляння в моральності й чеснотах			

11. Складіть розгорнуту анотацію праці Я.А.Коменського «Закони добре організованої школи».

Теми рефератів, доповідей

1. С. Полоцький як послідовник педагогічних ідей Я. А. Коменського.
2. Дидактичні принципи в педагогічній теорії Я.А.Коменського.
3. Гуманізм педагогічної системи Я.А.Коменського.
4. Внесок Я.А.Коменського в становлення дошкільної педагогіки.
5. Навчальні книги Я.А.Коменського.
6. Я.А.Коменський про зміст початкової освіти.
7. Я.А.Коменський про працю вчителя і його призначення в суспільстві.
8. Поширення педагогічних ідей Я. А. Коменського в Україні у XVIII і першій половині XIX ст.
9. Роль новаторських ідей Я.А.Коменського в розвитку світової педагогічної думки.

Основна література

1. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 407-408.
2. Історія педагогіки / за ред. М.С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1993. – С.27-34.
3. История педагогики [Текст] : учебник для студентов пед.ин-тов / Н.А.Костантинов, Е.Н.Медынский, М.Ф.Шабаева. – 5-е изд., доп. и перераб. – М. : Просвещение, 1982. – С. 27-39.

4. Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Ковалено, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 10-24, 100-185.
5. Коменський Я. Велика дидактика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/komen/index.php.
6. *Кравець В.* Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва [Текст] : навчальний посібник / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – С. 125-178.
7. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / В.М.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.39-48.
8. Педагогическое наследие. Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.-Ж.Руссо, И.Г.Песталоцци [Текст] / сост. В.М.Кларин, А.Н.Джурицкий. – М. : Педагогика, 1989. – С.6-136.
9. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.10-24.

Додаткова література

1. *Джурицкий А. Н.* История зарубежной педагогики / А.Н.Джурицкий. – М. : Издательская группа «ФОРУМ» - «ИНФРА-М», 1998. – С. 41-67.
2. *Заиченко Г.А.* Объективность чувственного знания : Локк, Беркли и проблема «вторичных» качеств [Текст] / Г.А.Зинченко // Философские науки. – 1985. – № 4. – С. 98-109.
3. *Константинов Н.А., Смирнов В.З.* История педагогики [Текст] : учебник для педагогических училищ / Н.А.Константинов, В.З.Смирнов. – Изд. 3-е, исправ. и дополн. – М. : Просвещение, 1965. – С.6-10.
4. *Корнетов Г.Б.* Очерки истории педагогической мысли и образования за рубежом с древнейших времён до начала XIX столетия [Текст] / Г.Б.Корнетов. – М. : АСОУ, Золотая буква, 2006. - 246 с.
5. *Мірютов Б.Н.* Педагогічні ідеї Я.А.Коменського на Україні [Текст] / Б.Н.Мірютов. – К. : Рад.школа, 1981. – 107 с.
6. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу «Історія зарубіжної школи і педагогіки» : навчальний посібник [Текст] / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1998. – С. 26-36.
7. *Пальчевський С.С.* Педагогіка [Текст] : навчальний посібник / С.С.Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – С.117-123.
8. *Сисоєва С.О., Соколова І.В.* Нариси з історії розвитку педагогічної думки : навчальний посібник [Текст] / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 40-43.
9. *Скільський Д.* Виховання християнина в педагогічному вченні Я.А.Коменського [Текст] / Д. Скільський // Рідна школа. – 2007. – № 2. – С. 71-73.
10. Ян Амос Коменський і сучасність : матеріали міжнар. наук. семінару [Текст] / Німецьке товариство Яна Амоса Коменського ; Дрогобицький держ. педагогічний ун-т ім. Івана Франка ; кафедра іноземних мов та

Тема 18. *Західноєвропейська школа та педагогіка епохи буржуазних революцій і Просвітництва (XVII-XVIII ст.)*

Ключові слова: вільне виховання, теорія «чистої дошки», теорія виховання джентльмена, покарання методом природних наслідків, Белл-Ланкастерська система навчання.

Орієнтовний план лекцій

1. Загальна характеристика й основні тенденції розвитку освіти періоду Просвітництва.
2. Педагогічні ідеї Дж.Локка.
 - 2.1. Про вирішальну роль виховання в розвитку дитини.
 - 2.2. Мета й завдання виховання майбутнього джентльмена.
 - 2.3. Зміст і принципи морального виховання.
 - 2.4. Методи виховання.
 - 2.5. Особливості інтелектуального розвитку джентльмена.
3. Педагогічні ідеї французьких філософів-просвітителів.
 - 3.1. Д.Дідро про освіту й виховання.
 - 3.2. Погляди К.Д.Гельвеція на суспільне виховання.
4. Педагогічна система Ж.-Ж.Руссо.
 - 4.1. Про сутність, мету й принципи виховання.
 - 4.2. Вікова періодизація, особливості розвитку й виховання дитини на кожному віковому етапі.
 - 4.3. Ідея вільного та природного виховання.

Питання для самостійного вивчення

1. Життєвий шлях і наукова діяльність Дж. Локка.
2. Передумови формування світогляду та соціальних поглядів Дж.Локка.
3. Дж. Локк про освіту народу.
4. Внесок Д.Беллєрса в розвиток педагогічної думки періоду англійського Просвітництва.
5. Проект реформування народної освіти Росії, розроблений Д.Дідро.
6. Д.Діро про вчителя й оплату його праці.
7. Зміст навчання в англійських школах періоду Просвітництва.
8. Система освіти у Франції в XVII-XVIII ст. (епоха Просвітництва).
9. Розробка проблем народної освіти в період французької буржуазної революції.
10. Філософські й політичні погляди Ж.-Ж.Руссо.
11. Розвиток ідей Просвітництва в педагогічній думці США (XVII-XVIII ст.).
12. Моніторіальна система навчання Белл-Ланкастера.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Які головні риси розвитку освіти й педагогічної думки епохи Просвітництва?
2. Які відмінності в поглядах К.А.Гельвеція і Д.Дідро щодо талановитості й геніальності?
3. Чому Катерина II не реалізувала освітній проект Д.Дідро, розроблений спеціально для Російської імперії?
4. За що Д.Дідро критикує класно-урочну систему навчання, започатковану Я.А.Коменським?
5. Які основні напрями реформування системи освіти в період французької буржуазної революції?
6. У чому полягає сутність філософсько-психологічної теорії «чистої дошки», розробленої Дж. Локком? Чи відповідає вона сучасним науковим підходам до факторів формування особистості?
7. Якого значення надає Дж.Локк вихованню? Чи погоджуєтесь з його думкою про те, що *«дитячі душі можна спрямувати в той чи інший бік так легко, як і воду...»*?

Таблиця 2.57

Ставлення до думки Дж.Локка про значення виховання

Я згідний із поданою думкою, тому що...	Я не згідний із поданою думкою, тому що...
---	--

8. На які верстви англійського населення розрахована запропонована Дж.Локком система виховання? Яке його ставлення до освіти й навчання дітей робітників?
9. Яке ставлення Дж.Локка і Ж.-Ж.Руссо до заохочень і покарань? Чи є спільне в їхніх поглядах на цю проблему?
10. У чому полягає сутність «м'яких методів» навчання, запропонованих Дж.Локком?
11. Яке ставлення Ж.-Ж.Руссо до виховання жінки?
12. Якому вихованню – домашньому чи суспільному – надає перевагу Ж.-Ж.Руссо? Як ви оцінюєте позицію педагога про те, що спочатку він формулює принципову вимогу – «виховувати дітей повинні самі батьки», а потім ізолює Еміля від сім'ї й доручає піклування про нього вихователю?
13. Що вкладає Ж.-Ж.Руссо в зміст поняття «негативне виховання»?
14. Яка сутність та особливості використання у вихованні дітей методу природних наслідків, обґрунтованого Ж.-Ж.Руссо?
15. У чому полягає прогресивність поглядів Ж.Ж.Руссо, а в чому їхній ідеалізм?

Творчі завдання

1. Узагальніть основні підходи до реформування системи народної освіти у Франції в період буржуазної революції, з'ясуйте авторів і сутність запропонованих на той час проектів оновлення системи освіти, заповніть таблицю.

Таблиця 2.58

Проекти реформування системи освіти в Франції в період буржуазної революції

Назва, автор	Основні напрями реформування освіти	Структура системи освіти	Коментарі
План реорганізації системи освіти Ш.М.Талейрана 1791р.	- запровадження обов'язкового початкового навчання; - обов'язкова освіта жінок; - створення системи державних шкіл.	- первинні безкоштовні школи; - окружні (середні) школи; - школи III ступеня з поглибленою спеціальною освітою; національний інститут – науковий заклад.	Мав компромісний характер, не вносив радикальних змін у систему освіти, але робив значний крок до нової буржуазної школи.
Програма організації освіти Ж.А.Кондорсе		
«Роздуми про народну освіту» А.Л.Лавуазьє			
План національного, республіканського виховання Л.М.Лепелетьє			

2. Проаналізуйте педагогічні погляди Дж.Локка щодо принципів морального виховання. Порівняйте трактування принципів виховання Дж.Локком й іншими класиками зарубіжної та вітчизняної педагогічної думки, зокрема А.С.Макаренком. Чи відповідають вони сучасній системі принципів виховання за назвами і сутністю? Заповніть таблицю.

Таблиця 2.59

Обґрунтування принципів виховання в працях відомих педагогів

Принципи виховання	Погляди Дж.Локка	Погляди А.С.Макаренка	Сучасне трактування
Урахування індивідуальних особливостей			
Поєднання вимогливості з любовним дружнім			

ставленням			
Єдність свідомості й поведінки			
.....			

3. Порівняйте погляди Дж.Локка щодо виховання джентльмена й мету сучасного національного виховання. Створіть два вербальні портрети, заповніть граф-схему.

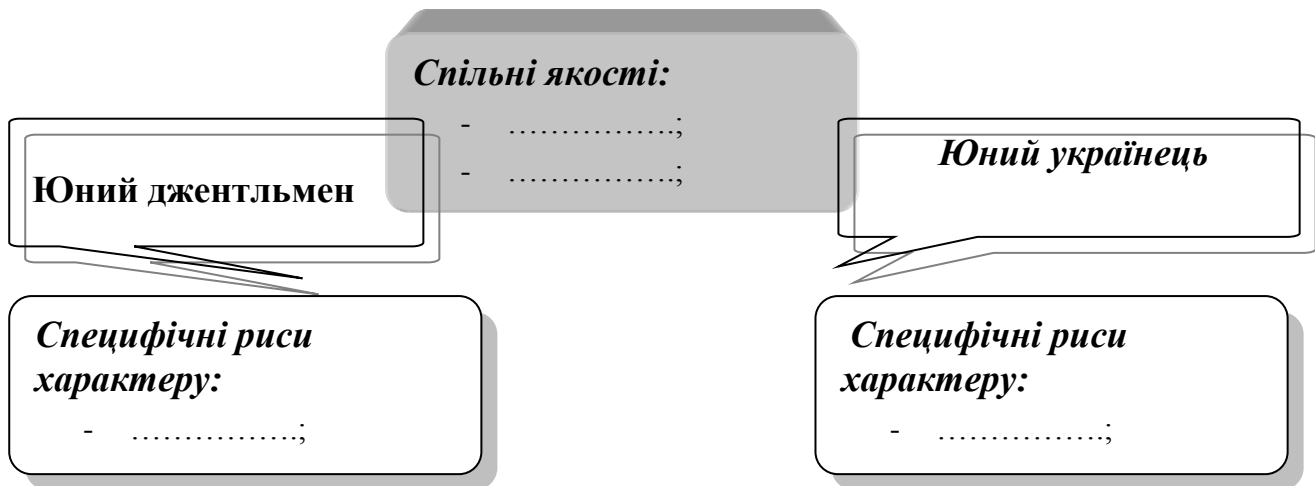

Рис.2.9. Вербальні портрети юного джентльмена (за Дж.Локком) і сучасного українця (за метою виховання)

4. Чи поділяєте ви погляди Ж.-Ж.Руссо про те, що другий період у розвитку дитини (дитинство – від 2 до 12 р.) є «сном розуму»? Чи правильною є його позиція про те, що на цьому етапі найбільше уваги потрібно звертати на сенсорний розвиток і фізичне виховання?

Таблиця 2.60

Аналіз поглядів Ж.-Ж.Руссо

Я поділяю думку Ж.-Ж.Руссо, тому що...	Я не поділяю думку Ж.-Ж.Руссо, тому що...
--	---

5. На основі поглядів Дж.Локка про організацію навчання сформулюйте рекомендації вчителям щодо розвитку в дітей інтересу до знань.

6. Вивчіть біографію й педагогічні погляди Ж.-Ж.Руссо й заповніть граф-схему.

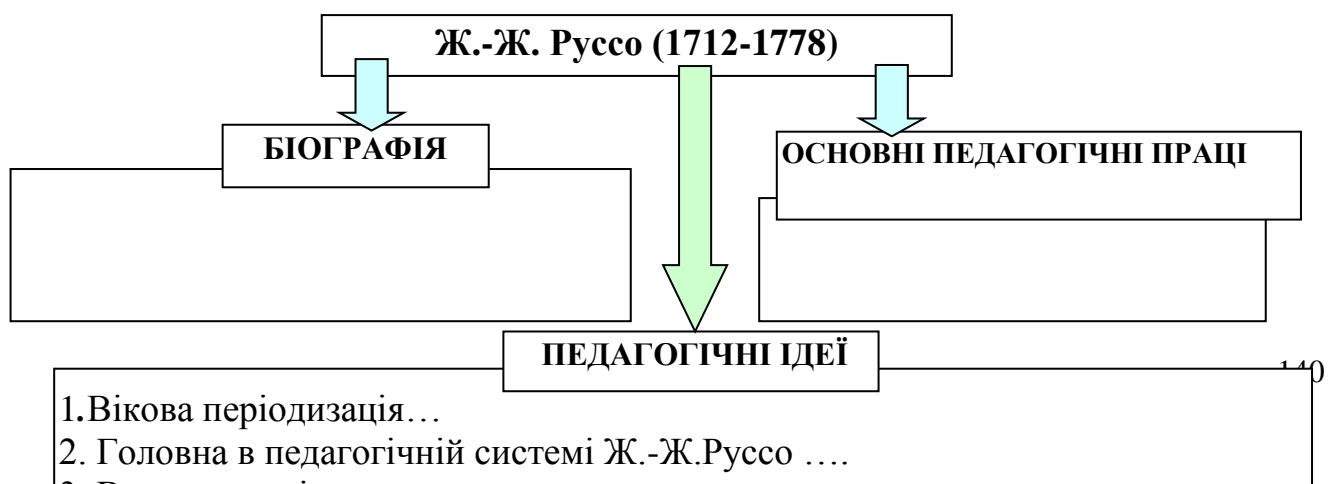

Рис.2.10. Педагогічні ідеї Ж.-Ж.Руссо

7. У педагогічній концепції Ж.-Ж. Руссо представлено рекомендації щодо морального виховання. Проаналізуйте їх і адаптуйте до завдань і змісту морального виховання на сучасному етапі. Розробіть на основі них поради вчителям.

8. Проаналізуйте погляди Дж.Локка й Ж.-Ж.Руссо на методи виховання й складіть кросворд.

9. Узагальніть наукові ідеї представників педагогічної думки епохи буржуазних революцій і Просвітництва й заповніть таблицю.

Таблиця 2.61

Педагогічні ідеї в епоху буржуазних революцій і Просвітництва

Педагог (роки життя)	Ключові події	Найбільш відомі праці	Педагогічні погляди	Прогресивні ідеї, новаторство

10. Які погляди Ж.-Ж.Руссо не є науковими? Яке ваше ставлення до того, що сам філософ підкреслював, що не всі його ідеї можна реалізувати на практиці. Проаналізуйте й прокоментуйте запропоновану цитату: *«Вільно викладаючи свою думку, я далеко не вважаю її неспростовною і постійно супроводжую її доказами, щоб їх зважали і судили по них. Але, хоч я не бажаю наполягати в захисті своїх ідей, тим не менше вважаю своїм обов'язком їх викласти, бо основні положення, в яких я повністю розходжусь з думкою інших, далеко не позбавлені інтересу»* (див.: Руссо Ж.-Ж. Еміль, або Про виховання [Текст] / Ж.-Ж. Руссо // Педагогическое наследие. Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.-Ж. Руссо, И.Г.Песталоцци / сост. В.М.Кларин, А.Н.Джуринский. - М. : Педагогика, 1989. – С.199).

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. На основі вивчення праці Дж.Локка «Думки про виховання» з'ясуйте відповіді на запитання:

- 1.1. Які напрями виховання обґрунтовує автор у своїй праці?
- 1.2. Якого значення в житті людини він надає здоров'ю?
- 1.3. Який стан людини є щасливим?

- 1.4. Які засоби фізичного виховання?
- 1.5. У чому полягає головне завдання в процесі виховання характеру?
- 1.6. Які причини формування в дитини негативних рис характеру? Прокоментуйте думку: *«...Батьки, заховаючи примхи дітей і нестячи їх, поки вони ще малі, псують їхні природні нахили, а пізніше дивуються, що води, джерело яких вони самі отруїли, виявляються гіркими»* (див.: Локк Дж. Думки про виховання / Дж.Локк // Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.190).
- 1.6. У чому полягає сутність пороку людини?
- 1.7. На важливості якого принципу наголошує автор у вихованні характеру? Підберіть думки автора про необхідність вимогливості, суворості в ставленні до дитини та відчуття міри в їх застосуванні.
- 1.8. Яке ставлення автора до покарань?
- 1.9. Яке значення у вихованні характеру має метод прикладу?
- 1.10. У чому полягає сутність розумового розвитку дитини?
- 1.11. Які способи розвитку допитливості як основи розумового розвитку?
- 1.12. Із ким порівнює дітей Дж.Локк?
- 1.13. Якого значення в розумовому розвитку дитини він надає іграшці?
2. Виберіть цитати з праці Дж.Локка «Думки про виховання» й сформулюйте поради вихователям, батькам щодо фізичного виховання дітей.
3. Дайте загальну характеристику праці Ж.-Ж.Руссо «Еміль, або Про виховання»: історія написання, структура, короткий аналіз кожної з 5-и книг.
4. Прочитайте уривки з праці Ж.-Ж.Руссо «Еміль, або Про виховання», представлені в хрестоматії з історії педагогіки й знайдіть у тексті відповіді на запитання:
- 4.1. Якого значення автор надає вихованню в процесі формування особистості? Чи погоджуєтесь ви з думкою: *«Рослини формують культурою, людей – вихованням. Ми народжуємося кволими, ми потребуємо сил; ми народжуємося, не маючи нічого, ми потребуємо допомоги; ми народжуємося дурними, ми потребуємо розуму. Все чого ми не маємо при народженні і чого потребуємо, ставши дорослим, дається нам вихованням»* (див.: Руссо Ж.-Ж. Еміль, або Про виховання / Ж.-Ж.Руссо // Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.209).
- 4.2. Які три «головні елементи» виховання, три «вчителі» виділено в книзі? У чому сутність їхнього виховного впливу?
- 4.3. У чому полягає мета виховання і чим вона обумовлюється?
- 4.5. Яка мета і зміст виховання немовлят?
- 4.6. У яких умовах повинно відбуватися природне виховання хлопчика до 12-и років і чому?
- 4.7. У яких напрямках необхідно здійснювати виховання в дитинстві (від 2-х до 12-и років)?

- 4.8. Яким повинно бути розумове виховання Емілія?
- 4.9. У чому полягають зміст і завдання виховання підлітка?
- 4.10. Яким повинно бути виховання жінки?
5. Узагальніть вивчення праці Ж.-Ж.Руссо «Еміль, або Про виховання» й заповніть таблицю.

Таблиця 2.62

Погляди Ж.-Ж. Руссо щодо напрямів і змісту виховання Емілія на різних вікових етапах

Віковий етап	Мета виховання	Зміст виховання	Цитати	Коментарі
Немовлятство (від народження до 2-х років)				
Дитинство (від 2-х до 12-и років)				
Отроцтво (від 12-и до 15-и років)				
Юність (від 15-18-и років до одруження)				

6. Уважно прочитайте працю Дж.Белелрса «Пропозиції про створення трудового коледжу всіх корисних ремесел і сільського господарства» та з'ясуйте виокремлені ним переваги виховання в трудовому коледжі, заповніть таблицю.

Таблиця 2.63

Дж.Белелрс про переваги виховання в трудовому коледжі

Перевага (цитата)	Коментар

7. Прочитайте уривки з праці К.А. Гельвеція «Про людину, її розумові здібності і її виховання», виберіть цитати, які вас найбільше зацікавили, прокоментуйте чому. Заповніть таблицю.

Таблиця 2.64

Погляди К.А. Гельвеція на виховання

Цитата	Коментарі (чому ця цитата привернула увагу)

Теми рефератів, доповідей

- Створення Дж.Локком першої світської системи виховання та концепції усунення бідності.
- Місце фізичного виховання в педагогіці Дж. Локка.

3. Проблеми сімейного виховання в педагогічній спадщині Дж. Локка.
4. Дж. Локк як один із засновників педагогічної психології.
5. Проблеми різнобічного виховання особистості в концепції Ж.-Ж.Руссо.
6. Ідея вільного та природовідповідного виховання в творчості Ж.-Ж. Руссо.
7. Проблеми трудового виховання в працях Дж. Беллереса.
8. Внесок Ж.-Ж.Руссо в теорію дошкільного виховання.
9. Педагогіка дошкільного віку епохи Просвітництва.

Основна література

1. *Волкова Н. П.* Педагогіка [Текст] / Н.П.Волкова : навч. посібник. – 3-тє вид., стер. – К. : Видавничий центр «Академія», 2009. – С.581-585.
2. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С.458-459, 792-793.
3. Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Ковалено, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 185-289.
4. Історія педагогіки / за ред. М.С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1993.- С.35-50.
5. История педагогики [Текст] : учебник для студентов пед. ин-тов / Н.А.Костантинов, Е.Н.Медынский, М.Ф.Шабаева. – 5-е изд., доп. и перераб. – М. : Просвещение, 1982. – С.39-64.
6. *Кравець В.* Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва [Текст] : навчальний посібник / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – С.179-274.
7. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / В.М.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.48-57.
8. Педагогическое наследие. Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.-Ж. Руссо, И.Г.Песталоцци / сост. В.М.Кларин, А.Н.Джурицкий. – М. : Педагогика, 1989. – С. 138-144, 179-198.
- 9.

Додаткова література

1. *Ваховский Л.Ц.* Западноевропейская философия воспитания эпохи Просвещения [Текст] / Л.Ц.Ваховский. – Луганск : АЛьма матер, 200. – 292 с.
2. *Ваховський Л.Ц.* Сенсуалізм Д.Локка і педагогіка Нового часу [Текст] / Л.Ц.Ваховський // Вересень. – 2001. – №2. – С.81-85.
3. *Габелко О.* Гуманістична спрямованість педагогічних ідей Мішеня Монтеня та Джона Локка [Текст] / О.Габелко // Рідна школа. – 2002. – №2. – С.77-79.
4. *Джурицкий А.Н.* История зарубежной педагогики [Текст] / А.Н.Джурицкий. – М. : Издательская группа «ФОРУМ» - «ИНФРА-М», 1998. – С. 41-67.
5. *Зинченко Г.А.* Объективность чувственного знания : Локк, Беркли и проблема «вторичных» качеств [Текст] / Г.А.Зинченко // Философские науки. – 1985. – № 4. – С. 98-109.
6. *Константинов Н.А., Смирнов В.З.* История педагогики [Текст] : учебник

для педагогических училищ / Н.А.Константинов, В.З.Смирнов. – Изд. 3-е, исправ. и дополн. – М. : Просвещение, 1965. – С.6-10.

11. *Корнетов Г.Б.* Очерки истории педагогической мысли и образования за рубежом с древнейших времён до начала XIX столетия [Текст] / Г.Б.Корнетов. – М. : АСОУ, Золотая буква, 2006. - 246 с.
7. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу “Історія зарубіжної школи і педагогіки” : навчальний посібник [Текст] / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1998. – С. 36-47.
8. *Пальчевський С.С.* Педагогіка [Текст] : навчальний посібник / С.С.Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – С.123-135.
9. *Сисоєва С.О., Соколова І.В.* Нариси з історії розвитку педагогічної думки : навчальний посібник [Текст] / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 43-53.
10. *Скринська О.Л.* Проблеми сімейного виховання в педагогічній спадщині Джона Локка [Текст] / О.Л.Скринська // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського. – Випуск 3. – Збірник наукових праць. – Одеса, 1999. – С.106-109.

Тема 19. *Європейська класична педагогіка кінця XVIII-першої половини XIX ст.*

Ключові слова: гармонійне виховання, розвивальне навчання, теорія формальної освіти, теорія елементарної освіти, неогуманізм, пієтисти, філантропісти.

Орієнтовний план лекцій

1. Основні проблеми й напрями розвитку європейської педагогічної науки і практики.
2. Педагогічні ідеї та діяльність Й.Г.Песталоцці.
 - 2.1. Ідея гармонійного виховання.
 - 2.2. Розробка теорії елементарної освіти.
 - 2.3. Про зміст і методи виховання.
 - 2.4. Роль учителя у вихованні; вимоги до його особистості.
3. Внесок Й.Ф.Гербарта в розвиток педагогіки як науки.
 - 3.1. Розробка методологічних засад педагогіки.
 - 3.2. Ідея виховного навчання.
 - 3.3. Теорія багатостороннього інтересу.
 - 3.4. Характеристика методів виховання як дисциплінування.
4. Педагогічна система Ф.В.А.Дістервега.
 - 4.1. Загальна характеристика педагогіки як науки.
 - 4.2. Педагогічні принципи.
 - 4.3. Дидактика розвивального навчання.
 - 4.4. Розробка теорії формальної освіти.
 - 4.5. Про дисципліну в школі.
 - 4.6. Про значення особистості вчителя в навчально-виховному процесі,

вимоги до його особистості.

5. Просвітницька діяльність і педагогічні ідеї соціалістів-утопістів.
 - 5.1. А.Сен-Сімон про виховання й освіту нового покоління.
 - 5.2. Проблеми формування особистості в педагогічній концепції Р.Оуена.
 - 5.3. Розробка педагогічних ідей у соціальній системі Ш.Фур'є.

Питання для самостійного вивчення

1. Шкільна система в Німеччині у XVIII ст.
2. Соціально-політичні переконання й світогляд Й.Г.Песталоцці.
3. Досвід і проблеми створення Й.Г.Песталоцці експериментальних навчально-виховних закладів для бідних.
4. Погляди Й.Г.Песталоцці на завдання й зміст дошкільного виховання дітей.
5. Педагогічні погляди і проекти німецьких педагогів-філантропістів.
6. Теорія національного виховання в Німеччині кінця XVIII - початку XIX ст.
7. Ф.В.А.Дістервег про співвідношення біологічного й соціального.
8. Сутність принципу культури відповідності у педагогічній системі Ф.В.А.Дістервега.
9. План організації народної освіти в Німеччині К.П.Лахмана.
10. Світогляд і соціально-політичні погляди Й.Ф.Гербарта.
11. Педагогічне вчення Ф.В.Фребеля.
12. Становлення дошкільної освіти в країнах Західної Європи в кінці XVIII - першій половині XIX ст.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Які основні завдання переслідували філантропісти і в чому сутність їхньої реформаторської діяльності?
2. Які основні ідеї пропитували неогуманісти? У чому прогресивність цього напрямку в німецькій педагогіці?
3. Яке значення мала просвітницька діяльність пієтистів на розвиток освіти в Німеччині?
4. Які особливості реальної школи в Німеччині порівняно з гімназією?
5. У чому суть ідеї фаціального німецького виховання і яка роль держави в її реалізації?
6. Яка педагогічна праця відомого французького філософа справила великий вплив на погляди Й.Г.Песталоцці й чому?
7. Якого значення Й.Г.Песталоцці надавав праці дітей у своїй педагогічній системі?
8. Чому Й.Г.Песталоцці називають «учителем німецьких учителів»?
9. Чому свою систему навчання Й.Г.Песталоцці назвав «теорією елементарної освіти»? В чому полягає її психологічна сутність?
10. Яку сутність вкладає Й.Г.Песталоцці в категорію «виховання»?
11. Що стало поштовхом для написання праці Й.Г.Песталоцці «Лінгард і Гертруда»?
12. Чому свою теорію освіти Й.Г.Песталоцці назвав елементарною? Чи

вважаєте ви такий підхід науковим? Проаналізуйте представлену цитату: «...Мистецтво людської освіти має бути пов'язане з першими й найпростішими результатами дії всіх трьох основних сил – звуком, формою і числом. Навчання окремих частковостей не може привести і ніколи не приведе до повного успіху, який задовольняє нашу природу, якщо ці три прості результати дії наших основних сил не будуть визнані загальними, самою природою визнаними початковими пунктами всякого навчання...» (див.: Песталоцці Й.Г. Як Гертруда вчить своїх дітей / Й.Г.Песталоцці // Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки [Текст] : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.59).

13. У чому сутність педагогічних інновацій Й.Г.Песталоцці щодо методики початкового навчання?

14. Які філософські й психологічні ідеї покладено в основу педагогічної системи Й.Ф.Гербарта?

15. У чому полягає авторитаризм педагогіки Й.Ф.Гербарта?

16. Яка позиція Й.Ф.Гербарта до взаємозв'язку педагогічної теорії й практики? Чому С.Левітін назвав його «кращим теоретиком серед педагогів-практиків і кращим серед теоретиків»?

17. Яким чином Й.Ф.Гербарт розмежовує педагогіку як науку й мистецтво виховання? В працях якого вітчизняного педагога ХІХ ст. знайшла продовження ця ідея?

18. Якого значення Ф.В.А.Дістервег надавав середовищу й часу у вихованні особистості?

19. Як Ф.В.А.Дістервег співвідносить природовідповідність і культуровідповідність у навчанні й вихованні?

20. У своїй праці «Дитячий садок» Ф.В.Фребель висловлює думку про створення дошкільних закладів для виховання дітей, асоціативно називає їх «дитячими садками» («Kindergarten»), дітей – «рослинами», а себе – «садівником». Чи вважаєте ви вдалим вибір саме такої назви для дошкільної установи?

21. У чому полягає сутність «дарів Фребеля»? Чи використовують їх у дошкільній освіті на сучасному етапі?

22. Який вплив мали ідеї Ф.В.Фребеля на розвиток дошкільного виховання в Україні?

23. Які головні причини невдач соціально-педагогічних експериментів соціалістів-утопістів?

Творчі завдання

1. Проаналізуйте й порівняйте структуру й зміст освіти в Німеччині в ХVІІ-ХVІІІ ст. і другій половині ХІХ ст., заповніть граф-схему.

Рис.2.11. Порівняльний аналіз системи освіти в Німеччині в XVII-XVIII ст. і другій половині XIX ст.

2. Вивчіть досвід створення Й.Г.Песталоцці навчально-виховних закладів для бідних, з'ясуйте проблеми, які виникали в процесі їх організації, встановіть причини, заповніть таблицю.

Таблиця 2.65

Навчально-виховні заклади Й.Г.Песталоцці

Назва навчально-виховного закладу	Роки функціонування	Мета, напрями діяльності	Проблеми діяльності, їх причини
«Установа для бідних» у Нейгофі	1774-1780	-елементарна підготовка до праці дітей селян, належне виховання; - поєднання навчання з продуктивною працею; -	- відсутність у Й.Г.Песталоцці досвіду організації діяльності закладу; - негативне ставлення батьків; - економічна нерентабельність;
.....			

3. З якого моменту, на думку Й.Г.Песталоцці, потрібно навчати дітей? Чи погоджуєтесь ви з думкою педагога про необхідність навчання й розвитку малюка з перших днів життя. Проаналізуйте подану цитату, обґрунтуйте свою думку щодо позиції Й.Г.Песталоцці: «...Я намагався визначити момент, коли починається навчання дитини, і швидко переконався, що година народження дитини є першою годиною її навчання» (див. : Песталоцці Й.Г. Як Гертруда вчить своїх дітей / Й.Г.Песталоцці // Хрестоматія з історії дошкільної

педагогіки [Текст] : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.53).

Таблиця 2.66

Ставлення до думки Й.Г.Песталоцці про початок навчання дитини

Я згідний із поданою думкою, тому що...	Я не згідний із поданою думкою, тому що...
---	--

4. Зробіть порівняльний аналіз змісту і методики навчання Й.Г.Песталоцці, Ф.В.А.Дістервега, Й.Ф.Гербарта, заповніть порівняльну таблицю.

Таблиця 2.67

Порівняльний аналіз поглядів зарубіжних педагогів щодо змісту й методики навчання

Педагоги	Й.Г.Песталоцці	Ф.В.А.Дістервег	Й.Ф.Гербарт
Критерій порівняння			
Мета й завдання навчання			
Структура й зміст навчання			
Методи навчання			
.....			

5. Проаналізуйте й порівняйте ідею гармонійного виховання Й.Г.Песталоцці й мету сучасного національного виховання дітей і молоді в Україні, визначену в головних освітянських документах. Знайдіть спільні й відмінні складові в поглядах на цілі й завдання виховання особистості, заповніть порівняльну таблицю.

Таблиця 2.68

Порівняльний аналіз суті мети виховання за Й.Г.Песталоцці та її сучасного трактування

	Спільне	Відмінне	Коментарі
Погляди Й.Г.Песталоцці			
Сучасне трактування мети виховання			

6. Проаналізуйте сутність теорії елементарної освіти, розробленої Й.Г.Песталоцці й заповніть граф-схему.

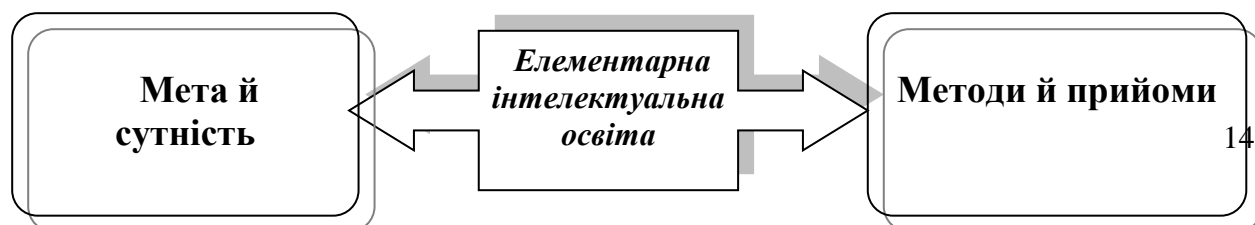

Рис. 2.12. Сутність теорії елементарної освіти Й.Г.Песталоцці

7. Створіть на основі поглядів представників класичної зарубіжної педагогіки кінця XVIII - першої половини XIX ст. зібраний портрет учителя, заповніть таблицю.

Таблиця 2.69

Погляди представників класичної зарубіжної педагогіки кінця XVIII - першої половини XIX ст. про вчителя

Освіта	Погляди Й.Г.Песталоцці	Погляди Ф.В.А.Дістервега
Наявність педагогічного покликання				
Моральні якості				
.....				

8. Напишіть твір-роздум на тему “Хороший учитель учить шукати істину, поганий подає її в готовому вигляді” (Ф.А.В.Дістервег).

9. Проаналізуйте й співставте позиції видатних представників зарубіжної педагогічної думки щодо сутності принципу природовідповідності виховання, заповніть порівняльну таблицю.

Таблиця 2.70

Порівняльний аналіз поглядів видатних західноєвропейських педагогів щодо принципу природовідповідності

педагог	Сутність принципу	Спільне в поглядах	Відмінне в поглядах
Я.А. Коменський			

Ж.-Ж.Руссо			
Й.Г.Песталоцці			
Ф.А.В.Дістервег			

10. Чи є співзвучною думка Й.Ф.Гербарта про необхідність забезпечення взаємозв'язку теорії і практики з поглядами К.Д.Ушинського стосовно цього питання? Знайдіть відповідну цитату в праці К.Д.Ушинського «Про користь педагогічної літератури». Зіставте погляди педагогів, заповніть порівняльну таблицю.

Таблиця 2.71

Порівняльний аналіз поглядів Й.Ф.Гербарта і К.Д.Ушинського щодо взаємозв'язку педагогічної теорії й практики

Педагог	Праця	Цитата	Коментарі
Й.Ф.Гербарт	«Перші лекції з педагогіки»	«Сам собою досвід навряд чи здатний чогось навчити, встановити що-небудь певне, тверде, лише теорія, наука, яка повідомляє певні точки зору, може навчити нас. Потім, педагогічний досвід дуже тривалий, щоб він міг що-небудь давати».	
Й.Ф.Гербарт	«Перші лекції з педагогіки»	«... Існує підготовка до мистецтва за допомогою науки, підготовка розсудку й серця перед початком справи, завдяки лише яким досвід, набутий нами виключно під час виконання самої справи, стає для нас повчальним».	
К.Д.Ушинський	«Про користь педагогічної літератури»	

11. На основі узагальнення рекомендованої літератури вивчіть життєвий шлях, діяльність і погляди представників класичної європейської педагогічної думки кінця XVIII - першої половини XIX ст. й заповніть граф-схему.

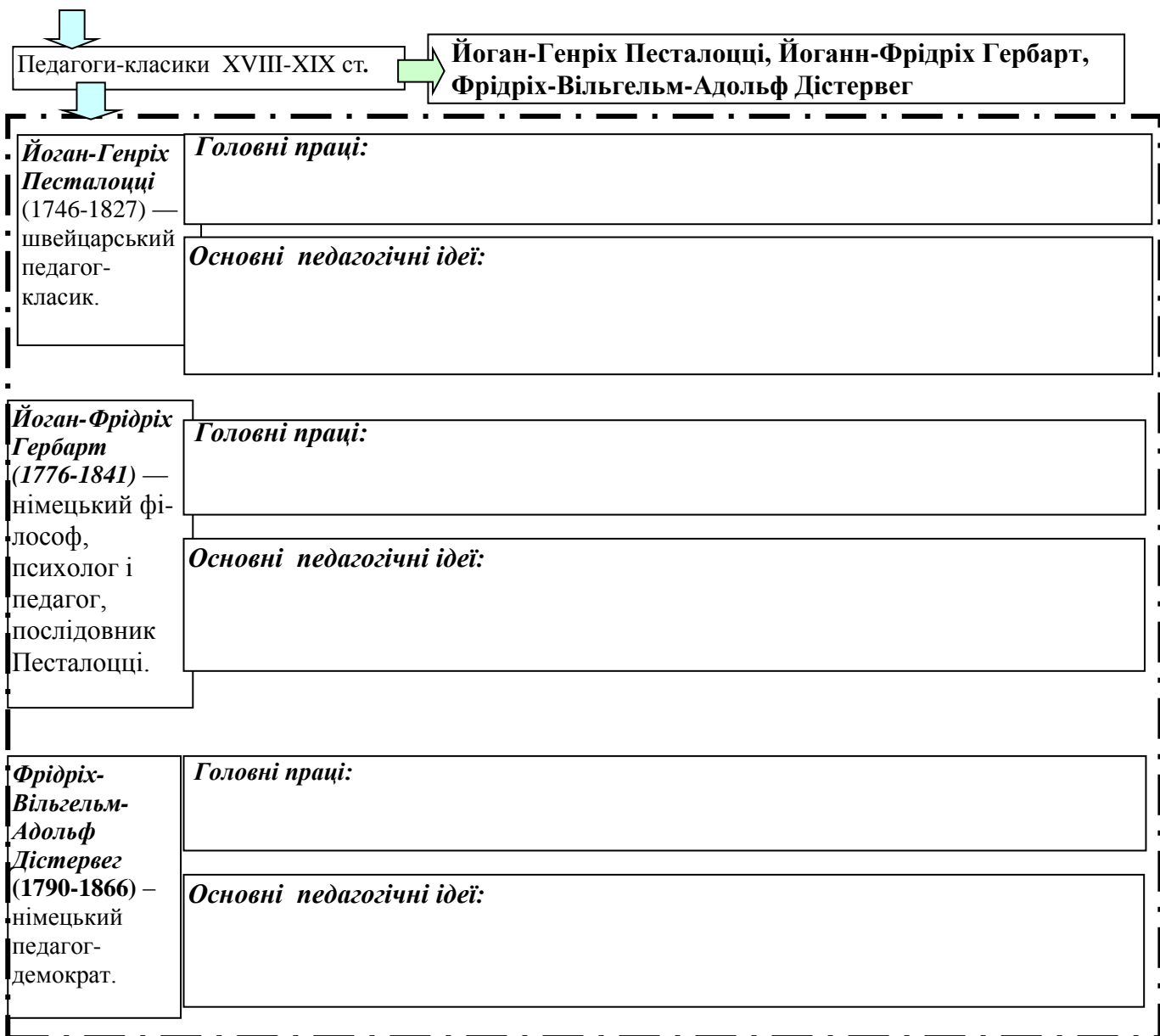

Рис.2.13. Педагогічні концепції та погляди представників класичної європейської педагогічної думки кінця XVIII - першої половини XIX ст.

12. Порівняйте вікові періодизації, розроблені Арістотелем, Я.А.Коменським, Ж-Ж.Руссо і Ф.В.Фребелем. Яку з періодизацій ви вважаєте найбільш науковою? Заповніть таблицю.

Таблиця 2.72

Вікова періодизація в концепціях видатних педагогів

Автор вікової періодизації	Вікові етапи	Особливості розвитку дітей	Зміст виховання й навчання	Коментарі
Арістотель				
Я.А.Коменський				

Ж.-Ж.Руссо				
Ф.В.Фребель				

13. Проаналізуйте фахові журнали й матеріали науково-практичних конференцій і з'ясуйте, як ідеї Ф.В.Фребеля використовуються в роботі вихователів дошкільних установ?

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Уважно прочитайте працю Й.Г.Песталоцці «Лебедина пісня», з'ясуйте відповіді на запитання:

1.1. У чому полягає суть теорії елементарної освіти?

1.2. Як автор трактує природу людини? Проаналізуйте думку про те, що справжньою «суттю людської природи є вся сукупність здібностей і сил, якими людина відрізняється від усіх земних тварин, що не належать до числа людей» (див.: Песталоцці Й.Г. Лебедина пісня [Текст] / Й.Г.Песталоцці // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 302).

1.3. Як пов'язує автор гармонійність і природність в освіті?

1.4. Чи є однобічність у формуванні людини, на думку автора, природною? Як вона шкодить становленню особистості? Чи погоджуєтеся ви з думкою педагога: «Однобічність же їх розвитку ... призводить до руйнування, до розкладу і, нарешті, до загибелі тієї сукупності сил людської природи, з якої тільки й може істинним і природним способом виникнути це прагнення» (див.: Песталоцці Й.Г. Лебедина пісня [Текст] / Й.Г.Песталоцці // Коваленко Є.І., Белкіна Н.І. Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.302).

1.5. Які, на думку автора, засоби розвитку природних сил людини: інтелектуальних, моральних, фізичних?

1.6. Якого значення педагог надає в розвитку дитини мові?

1.7. Які засоби розвитку мислення дитини?

1.8. У чому полягає значення зовнішніх і внутрішніх, фізичних і духовних основ у діяльності дитини?

1.9. У чому полягає суть теорії елементарної моральної, розумової освіти?

1.10. Чим відрізняється освіта й виховання людей різних станів? Чи погоджуєтеся ви з думкою автора про те, що «розвиток розумових та художніх сил, достатній для селянина, недостатній для міського промисловця, а достатній для міського промисловця та ремісника – недостатній для вищих ділових кіл і науково-освічених станів і індивідів»? (Див.: Песталоцці Й.Г. Лебедина пісня [Текст] / Й.Г.Песталоцці // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.316). Чи не заперечує педагог ідею гармонійного розвитку й пропагує нерівність між різними станами?

2. Проаналізуйте праці Й.Г. Песталоцці «Лінгард і Гертруда», «Як Гертруда вчить своїх дітей», «Книга матерів», з'ясуйте погляди педагога про роль жінки у вихованні дитини, на завдання й зміст сімейного виховання. Узагальніть вивчення науково-педагогічної спадщини Й.Г.Песталоцці в таблиці.

Таблиця 2.73

Погляди Й.Г.Песталоцці на роль жінки у вихованні дітей

Назва праці, рік написання (видання)	Загальна характеристика: історія написання, структура	Головні ідеї (цитати)	Примітки й коментарі
«Лінгард і Гертруда» (1781-1787 рр.)			
.....			
.....			

3. Прочитайте уривки з праці «Лінгард і Гертруда», представлені в хрестоматії з історії педагогіки (див.: *Песталоцці Й.Г. Лінгард і Гертруда [Текст] / Й.Г.Песталоцці // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред.Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.290-301*); напишіть твір-роздум на тему: «Гертруда: мати чи організатор нової школи?».

4. На основі вивчення й узагальнення праці Й.Г.Песталоцці «Книга матерів» розробіть поради матерям щодо виховання й розумового розвитку дітей дошкільного віку. Заповніть таблицю.

Таблиця 2.74

Поради матерям щодо виховання й розумового розвитку дітей дошкільного віку (за Й.Г.Песталоцці)

Цитата	Поради матерям

5. Прочитайте «Перші лекції з педагогіки» Й.Ф.Гербарта й з'ясуйте відповіді на запитання:

- 5.1. Якого значення автор надає історії педагогіки?
- 5.2. У чому полягає сутність педагогіки як науки і як мистецтва?
- 5.3. Який зв'язок між педагогічною теорією і практикою?
- 5.4. Якого значення автор надає педагогічному такту?
- 5.5. Що є предметом педагогіки?

6. Прочитайте працю Й.Ф.Гербарта «Загальна педагогіка, виведена з мети виховання» й з'ясуйте відповіді на запитання:

- 6.1. Яке ставлення автора до поглядів Ж.-Ж.Руссо про виховання?
- 6.2. Яку оцінку дає Й.Г.Песталоцці думкам Дж.Локка про виховання ?
- 6.3. Яке значення науки для вдосконалення педагогічного досвіду? Прокоментуйте представлену цитату: *«Бажано було б, щоб ті, хто хоче будувати виховання виключно на основі досвіду, ще б раз оглянулися на інші*

науки, щоб вони удостоїли поцікавитися у фізики, хімії, що потрібно для того, щоб обґрунтувати одне-єдине наукове положення в області емпірики так, як це можливо в ній. Вони б дізналися при цьому, що з одного-єдиного досвіду, так же як і з розрізнених спостережень, нічому не можна навчитися, що, навпаки, приходиться по двадцять разів повторювати один і той же досвід, по двадцять разів видозмінювати його, перш ніж добитися результату, який буде пояснюватися по-своєму самими протилежними теоріями» (див.: Гербарт Й.Ф. Загальна педагогіка, виведена з мети виховання [Текст] / Й.Ф.Гербарт // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 339).

6.4. Знаннями яких наук повинен володіти вихователь для успішної організації педагогічної діяльності? Якого значення автор надає психології в системі професійних знань педагога? Прокоментуйте представлену цитату: *«Першою, але разом з тим далеко не повною наукою для вихователя повинна бути така психологія, в якій була б накреслена вся сукупність можливих людських спонук. Я вважаю, що усвідомлюю можливість і трудність подібної науки; що пройде дуже багато часу, перш ніж ми будемо володіти такою, і ще більш того, щоб ми могли вимагати від вихователя знання цієї науки»* (див.: Гербарт Й.Ф. Загальна педагогіка, виведена з мети виховання [Текст] / Й.Ф.Гербарт // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.340). Чи є позиція Й.Ф.Гербарта актуальною на сучасному етапі?

6.5. Який зв'язок між навчанням і вихованням? Що вкладає автор у поняття «виховання шляхом навчання»? Чи погоджуєтеся ви з думкою автора про те, що слід надавати перевагу в процесі формування особистості вихованця виховним можливостям змісту навчального матеріалу перед прямими моральними повчаннями? Проаналізуйте цитату: *«...Якщо ви дасте цікаве оповідання, повне пригод, зіткнень характерів, хай воно буде суворо правдиве психологічно й не буде чужим дитячим почуттям і поглядам, хай у ньому не буде прагнення обов'язково зобразити найгірше чи найкраще, але тільки хай непомітний, напівдрімотний етичний такт відволікає інтерес дії в сторону від дурного і спрямовує його до хорошого, справедливого і правильного, і ви побачите, як дитяча увага буде прикута до оповідання, як вони будуть прагнути ще глибше знайти істину і розгорнути всі сторони справи. Ви побачите, як різноманітність матеріалу викличе різноманітність суджень...»* (див.: Гербарт Й.Ф. Загальна педагогіка, виведена з мети виховання [Текст] / Й.Ф.Гербарт // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.344).

6.6. Як розуміє Й.Ф.Гербарт «справжнє виховання»? Чи погоджуєтеся ви з порадою автора: *«Не виховувати занадто завзято, утримуватися всюди, де це можливо, від застосування тієї влади, яка часом пригнічує, придушує*

настрій і порушує радість» (див.: Гербарт Й.Ф. Загальна педагогіка, виведена з мети виховання [Текст] / Й.Ф.Гербарт // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.348).

6.7. Як Й.Ф.Гербарт співвідносить поняття «індивідуальність» і «багатосторонність»?

7. На основі аналізу праць Й.Г.Песталоцці «Лінгард і Гертруда», Й.Ф.Гербарта «Загальна педагогіка, виведена з мети виховання» з'ясуйте погляди педагогів на сутність і мету виховання. Заповніть порівняльну таблицю.

Таблиця 2.75

Погляди Й.Г.Песталоцці, Й.Ф.Гербарта на сутність і мету виховання

Педагог	Назва праці	Цитата	Коментарі
Й.Г.Песталоцці	«Лінгард і Гертруда»	Виховання людини – не що інше, як шліфування окремих ланок одного загального ланцюга, що пов'язує все людство...	
		Цитата 2	
		
Й.Ф.Гербарт	«Загальна педагогіка, виведена з мети виховання»	Виховання має забезпечити вільний і радісний розвиток усіх проявів зростання людини, від материнських грудей і до подружнього ложа.	
		Цитата 2	
		

8. Прочитайте працю Ф.В.А.Дістервега «Посібник для освіти німецьких учителів», виконайте завдання, дайте відповіді на запитання:

8.1. Загальна характеристика праці: дата написання, мета і головний зміст праці.

8.2. Дайте характеристику групам дидактичних правил, представлених автором у «Посібнику для освіти німецьких учителів». Поясніть, користуючись зробленими записами з твору, як ці правила служать реалізації виділених педагогом дидактичних принципів.

8.3. Як Ф.В.А.Дістервег трактує принцип природовідповідності навчання? Виберіть із праці найбільш яскраві думки автора з цього питання, прокоментуйте їх.

8.4. Якого значення педагог надає принципу наочності навчання? Чи погоджуєтеся ви з його думкою щодо першочергового значення наочності в природовідповідному навчанні? Висловіть свої міркування щодо позиції Ф.В.А. Дістервега, представленій у цитаті: *«Тому принцип наочності вимагає: починай із чуттєвого сприйняття й переходь від нього до понять. Іди від одиничного до загального, від конкретного до абстрактного, а не навпаки! Цей принцип відноситься до всього навчання і виховання. Тільки його*

беззастережне використання дає можливість вигнати беззмістовне навчання, пустоту, нікчемну, шкідливу, таку, що послаблює розум гру в визначення абстрактних понять, яка приводить до безглузлого повторення незрозумілих слів і тому поневолює розум і перешкоджає його нормальному розвитку» (див.: Дістервег Ф.В.А. Посібник для освіти німецьких вчителів / Ф.В.А. Дістервег [Текст] // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.374).

8.5. Знайдіть у праці Ф.В.А. Дістервега обґрунтування розвивального методу навчання, проаналізуйте його думки з цього приводу.

8.6. Узагальніть результати вивчення й аналізу дидактичних правил, розроблених автором, випишіть ті, які, на ваш погляд, повинні дотримуватись у своїй педагогічній діяльності вчителі сучасної школи. Заповніть таблицю.

Таблиця 2.76

Дидактичні правила Ф.В.А.Дістервега

Правила навчання, що визначають учня як суб'єкта навчання	Характеристика	Коментарі
<i>Навчай природовідповідно</i>		
.....		
Правила навчання, що стосуються навчального матеріалу, об'єкта		
<i>Розподіляй матеріал кожного навчального предмета відповідно до рівня розвитку і законів розвитку учня</i>		
.....		

8.7. На основі дидактичних правил розробіть поради вчителям щодо організації цікавого й доступного навчання.

8.8. Випишіть і проаналізуйте цитати з «Посібника для освіти німецьких учителів», які відображають вимоги до особистості вчителя.

Тематика рефератів, доповідей

1. Теорія й практика підготовки в педагогічній системі Й.Г.Песталоцці.
2. Педагогічні експерименти – база педагогічної теорії Й.Г.Песталоцці.
3. Проблема поєднання навчання з продуктивною працею учнів у педагогічній концепції Й.Г.Песталоцці.
4. Теорія формальної освіти – відкриття в педагогіці.
5. Педагогічні ідеї та експерименти засновника філантропічного напрямку І.Б.Базедова.
6. Уплив німецького неогуманізму на педагогічні ідеї просвітителів Росії.
7. Педагогіка інтересу Й.Ф.Гербарта.
8. Єдність навчання й виховання в працях Й.Ф.Гербарта.
9. Ідея розвивального навчання в працях Й.Г.Песталоцці й Ф.В.А.Дістервега.
10. Культуровідповідне виховання школярів у концепції Ф.В.А.Дістервега.

11. Розвиток філософії освіти в американському просвітництві (друга половина XVIII - початок XIX ст.).
12. Ідеї всебічного розвитку особистості в працях соціалістів-утопістів.
13. Ф.В. Фребель про дошкільне виховання.
14. Обґрунтування теорії й методики використання дитячої гри в системі дошкільного виховання Ф.В.Фребеля.

Основна література

1. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С132-133, 217-218, 272-673.
2. Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С. 290-423.
3. Історія педагогіки [Текст] / за ред. М.С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1993. – С. 53-78.
4. История педагогика [Текст] : учебник для студентов пед. ин-тов / Н.А.Костантинов, Е.Н.Медынский, М.Ф.Шабаева. – 5-е изд., доп. и перераб. – М. : Просвещение, 1982. – С.64-95.
5. *Кравець В.* Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва [Текст] : навчальний посібник / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – С. 275-378.
6. *Левківський М.В.* Історія педагогіки : підручник : видання 2-е, доповнене / М.В.Левківський. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.58-78.
7. *Оуэн Р.* Избранные сочинения [Текст] : в 2-х т. / Р.Оуэн. – Москва, Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1950. – 768 с.
8. *Песталоцци И.Г.* Книга для матерей [Текст] / И.Г.Песталоцци ; сост. А.В.Калиниченко. – М. : Карапуз, 2009. – 256 с.
9. Педагогическое наследие. Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.-Ж.Руссо, И.Г.Песталоцци [Текст] / сост. В.М.Кларин, А.Н.Джурицкий. – М. : Педагогика, 1989. – С.298-341.
10. *Песталоцци И.Г.* Лебединая песня [Текст] / И.Г.Песталоцци. – М. : Из-дво «НИИ школьных технологий», 2008. – 240 с.
11. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.53-59, 74-103.

Додаткова література

1. *Бодруг Н.* Адольф Дістервег про особистість учителя [Текст] / Н. Бодруг // Освітнянин.– 2009.– №1.– С. 20–21.
2. *Гоштанар І. В.* Філософсько-педагогічні ідеї Й. Ф. Гербарта [Текст] / І. В. Гоштанар // Педагогіка й психологія. – 2009. – №2. – С.124-130.
3. *Гоштанар І.* Педагогічні погляди Й.Ф.Гербарта на проблему співвідношення навчання й виховання у контексті змін сучасної освітньої системи [Текст] / І. Гоштанар // Рідна школа. – 2008. – N 9. – С. 77-80.
4. *Джурицкий А. Н.* История зарубежной педагогика / А.Н.Джурицкий. – М. : Издательская группа ФОРУМ" - "ИНФРА-М", 1998. – С. 41-67.

5. *Константинов Н.А., Смирнов В.З.* История педагогики [Текст] : учебник для педагогических училищ / Н.А.Константинов, В.З.Смирнов. – Изд. 3-е, исправ. и дополн. – М. : Просвещение, 1965. – С.6-10.
6. *Корнетов Г. Б.* Педагогическая система И.Г. Песталоцци [Текст] / Г.Б.Корнетов // Школьные технологи. – 2007. – № 3. - С. 48-58.
7. *Левитин С.* Педагогические идеи Гербарта и Монтессори [Текст] / С.Левитин. – М. : Литературно-издательский отдел Народного комиссариата по просвещению, 1918. – Т.1. – 102 с.
8. *Мешко О., Мешко Г., Янкович О.* Короткий виклад курсу «Історія зарубіжної школи і педагогіки» [Текст] : навчальний посібник / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1998. – С. 49-67.
9. *Сарапулова Є.* Впорядкування думок, почуттів і вчинків дитини : виховна система Й. Г. Песталоцці [Текст] / Є. Сарапулова // Дошкільне виховання. – 2003. - №11.– С.10-11.
10. *Сарапулова Є.* Ідеї Руссо актуальні й сьогодні [Текст] / Є. Сарапулова // Дошкільне виховання. – 2003. – № 01. – С. 13-15.
11. *Сисоєва С.О., Соколова І.В.* Нариси з історії розвитку педагогічної думки [Текст] : навчальний посібник / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – С. 52-72.
12. *Хуторской А.В.* Теория элементарного образования И.Г. Песталоцци [Текст] / А. В. Хуторской // Школьные технологии. –2010. – № 2. – С. 78-83.

Тема 20. *Особливості розвитку освіти й педагогічних теорій у розвинених країнах кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.*

Ключові слова: реформаторська педагогіка, педагогічний традиціоналізм, теорія «вільного виховання», «експериментальна педагогіка», «педагогіка культури», «функціональна педагогіка», вальдорфська педагогіка.

Орієнтовний план лекцій

1. Система освіти в провідних державах світу кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.
 - 1.1. Історичні закономірності оновлення й удосконалення системи освіти.
 - 1.2. Головні тенденції й нові підходи в розвитку освіти.
 - 1.3. Особливості проведення освітніх реформ у розвинених країнах світу.
 - 1.4. Структура, зміст та особливості виховання і навчання дітей у системі дошкільної, початкової та загальної середньої освіти.
2. Педагогічний традиціоналізм у зарубіжній науці.
3. Основні наукові напрями в зарубіжній реформаторській педагогіці кінця ХІХ - першої половини ХХ ст.
 - 3.1. Педагогіка позитивізму, її розробка Г.Спенсером.
 - 3.2. Теорія «вільного виховання», її представники.
 - 3.3. Головні ідеї «експериментальної педагогіки».
 - 3.4. Розробка основ «педагогіки дії» в працях А.Лая.
 - 3.5. Теорія «трудової школи» і «громадянського виховання».

- 3.6. Прагматична педагогіка Дж.Дьюї.
4. Ідея цілісного виховання Р.Штайнера.
5. Гуманістична педагогіка Я.Корчака.

Питання для самостійного вивчення

1. Дж.Дьюї про дитину про особливості виховання дітей 4-5-и років.
2. Сутність «функціональної педагогіки» як напряму в реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX ст.
3. Розробка «педагогіки культури» в працях В.Дільтея.
4. Боротьба революційних соціал-демократів за школу та просвіту для народу.
5. Напрями реформування шкільної освіти в індустріально розвинених країнах Західної Європи й США.
6. Результати шкільних реформ в освіті в розвинених країнах світу в середині XX ст.
7. Вплив соціологічного вчення Г.Спесера на розвиток педагогічних ідей у кінці XIX – початку XX ст.
8. Життя й педагогічна діяльність Я.Корчака.
9. Вихователь у педагогічній практиці Я.Корчака.
10. Вплив ідей гуманістичної психології А.Маслоу на розвиток педагогічних теорій.
11. М.Монтессорі про особливості виховання й розвитку дітей дошкільного віку.
12. Р.Штайнер про збереження цінності дитинства.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. Які економічні й соціально-політичні чинники вплинули на зростання інтересу до світи в розвинених країнах світу в кінці XIX – на початку XX ст.?
2. Які соціально-педагогічні передумови виникнення реформаторської педагогіки як альтернативи традиційній педагогіці?
3. У чому полягала суть реформування загальноосвітньої школи в провідних державах світу в кінці XIX – на початку XX ст.? Якої ланки освіти воно стосувалось найбільше?
4. За що педагоги-реформатори кінця XIX - початку XX ст. критикували класичні педагогічні теорії? Чи була така позиція науково обґрунтованою?
5. Яким чином відбувався процес подальшого розвитку в європейській педагогіці кінця XIX – початку XX ст. дидактики як галузі педагогічних знань? Чи був чітко сформульований предмет дидактики?
6. Яким чином педагоги-реформати трактувати суть дидактичних категорій «процес навчання», «методи навчання»? Яку позицію учня вони обґрунтували в навчальному процесі?
7. У якому напрямі та чому в педагогічній західноєвропейській науці відбулася зміна співвідношення між виховною та освітньою функціями загальноосвітньої школи?
8. Який вплив мало використання коефіцієнту інтелекту I.Q в наукових психолого-педагогічних розробках і освітній практиці західних країн?

9. Ідеї яких зарубіжних педагогів частково впроваджувалися в радянських школах на початку ХХ ст.? Чому вони не знайшли подальшого розвитку, а їх прихильники піддавалися критиці?
10. Чи вважаєте ви об'єктивною критику класно-урочної системи навчання і введення в західноєвропейських школах у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. нових освітніх проектів?
11. Чому радянська педагогіка піддавала критиці зарубіжні реформаторські теорії? Чи були спільні тенденції в наукових підходах до організації навчально-виховного процесу в радянській і зарубіжній педагогіці?
12. У чому полягає сутність еволюційного позитивізму Г.Спенсера?
13. Чи обґрунтованою є думка М.Монтессорі про те, що дитина повинна бути цілком вільною в своїх спостереженнях і діяльності, мати право вільного вибору? Чи не приведе це до некерованості й низької результативності виховного процесу?
14. Основою педагогіки «вільного виховання» М.Монтессорі вважала свободу як засіб самонавчання й самовиховання. Чи суперечить цьому положенню проведення «годин загальної мовчанки», на яких ніхто не смів порушити тишу жодним рухом?
15. Які функції відводить М.Монтессорі в своїй теорії вихователів? Чи не применшує вона його ролі в педагогічному процесі?
16. Як можна встановити межі втручання вихователки у процес «вільного виховання» дитини в системі М.Монтессорі?
17. Чи може бути дисципліна у «вільному вихованні» дітей за методом М.Монтессорі?
18. Яке значення мала «експериментальна педагогіка» для подальшого розвитку педагогіки як науки? Які методи наукового дослідження пропагували представники цього напрямку?
19. Чи є, на ваш погляд, певні крайнощі й перебільшення в концептуальних положеннях «педагогіки дії»?
20. Якою, на думку Г.Кершенштейнера, повинна бути народна школа? Які її завдання?
21. Чи погоджуєтеся ви з позицією Г.Кершенштейнера, що школа (народна, додаткова й середня) обов'язково повинна забезпечувати професійну освіту, підготувати учнів до певної професії?
22. Чи вплинуло єврейське походження і польська реальність на світогляд Я.Корчака?
23. Які головні принципи педагогіки Я.Корчака?
24. У чому сутність подвигу Я.Корчака? Чи можна стверджувати, що весь педагогічний шлях, а не лише останній його етап був педагогічним подвигом Я.Корчака?
25. Коли та в зв'язку з чим почалося впровадження ідей М.Монтессорі, Р.Штайнера та інших представників реформаторської педагогіки у вітчизняній системі освіти? Чи вважаєте ви такі тенденції об'єктивними й обґрунтованими?
26. Чи можна повністю перенести ідеї Р.Штайнера і М.Монтессорі в роботу українських шкіл?

27. Чи прослідковується взаємозв'язок ідей педагогіки Р.Штайнера та сучасних українських і російських систем розвивального навчання?

Творчі завдання

1. Які нові галузі педагогічної науки зміцнили свої позиції чи з'явилися на межі XIX і XX ст.? Заповніть граф-схему.

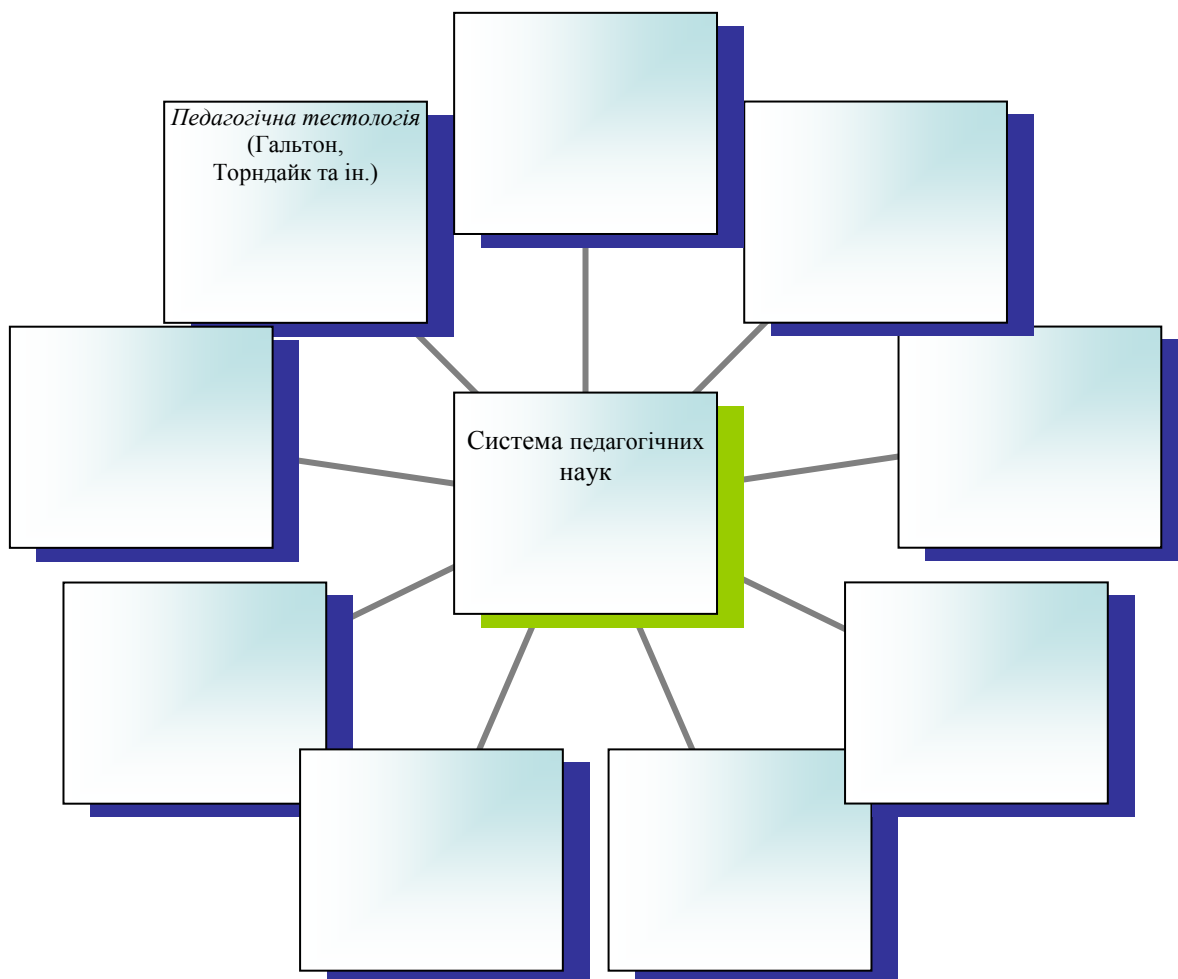

Рис.2.14. Розвиток системи педагогічних наук у кінці XIX – на початку XX ст.

2. Прослідкуйте процес запровадження обов'язкової початкової освіти в розвинених країнах світу (кінець XIX – початок XX ст.). З'ясуйте, коли і в яких державах було введено безкоштовне початкове навчання. Заповніть таблицю.

Таблиця 2.77

Запровадження обов'язкового початкового навчання в розвинених країнах

Країна	Дата	Законодавчий документ	Подія
Англія	1870 р.	Закон про елементарну освіту «Акт Форстера»	- започаткована державна шкільна система; - ще залишаються церковні, приватні й громадські школи;

	1880 р.		- запроваджене обов'язкове відвідання шкіл;
	1893р.		- встановлений граничний вік обов'язкового навчання (7-11-и років);
	1891-1900 рр.		- відбувся перехід на безкоштовне початкове навчання;
	1900 р.		- створене Відомство освіти, яке розподіляло й контролювало державні субсидії;
	1902 р.	«Акт Бальфура»	- упорядковано діяльність місцевих органів освіти і покладено на них організацію державних середніх шкіл;
	1918 р.	«Акт Фішера»	- встановлені рівні освітні можливості для всіх дітей; - продовжений термін навчання в елементарній школі до 14-и років;
Німеччина
.....			

3. Проаналізуйте сутність реформаторських педагогічних течій кінця ХІХ - початку ХХ ст., визначте загальні тенденції та відмінності.

4. Порівняйте характеристику реформаторських педагогічних течій, представлену в посібниках з історії радянських часів (див. : Історія педагогіки [Текст] / за ред. М.С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1993. – С. 98-115 ; История педагогики [Текст] : учебник для студентов пед. ин-тов / Н.А.Костантинов, Е.Н.Медынский, М.Ф.Шабаева. – 5-е изд., доп и перераб. – М. : Просвещение, 1982. – С.113-127 та ін.) і в сучасних посібниках (*Кравець В.П.* Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних закладів освіти / В.П.Кравець. – Тернопіль, 1996. – С.7-78 ; *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.79-97 та ін.). Заповніть порівняльну таблицю.

Таблиця 2.78

Порівняльний аналіз наукових напрямів у реформаторській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Педагогічний напрям	Представники	Характеристика у радянських посібниках	Характеристика у сучасних посібниках	Спільне	Відмінне

5. Визначте, які нові освітні проекти запроваджувалися в західноєвропейських

школах як альтернатива класно-урочній системі. Заповніть граф-схему.

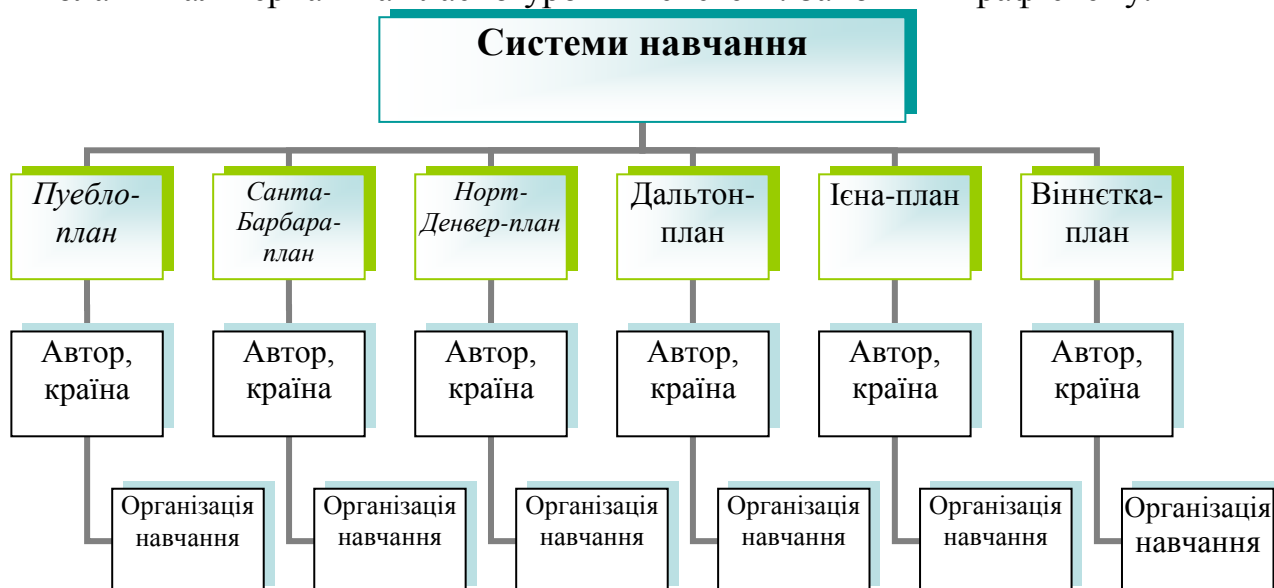

Рис. 2.15. Характеристика нових систем навчання в західноєвропейських школах кінця ХІХ – початку ХХ ст.

6. Чим зумовлене посилення уваги до проблеми мети виховання в зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст.? Проаналізуйте різні підходи до трактування мети виховання педагогами-реформаторами, завершіть таблицю.

Таблиця 2.79

Трактування мети виховання в працях педагогів-реформаторів кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Педагог	Визначення	Коментарі	
		Погоджуюсь із думкою, тому що..	Не погоджуюсь із думкою, тому що...
Ф.Паульсен	«Ідеал виховання – це такий розвиток індивідуалізму, при якому індивід зуміє максимально пристосуватися до свого оточення, природного й історичного».		
Е. Торндайк	«Ідеал виховання – це розвиток в людині доброзичливості, примноження суми людської енергії і щастя, зменшення суми страждань...».		
Г.Гаурдінг	«Мета виховання - це вдосконалення людини в людині заради самої себе».		
.....			

7. Зробіть порівняльний аналіз головних тенденцій у розвитку освіти в розвинених країнах світу й СРСР у першій половині ХХ ст. Покажіть переваги радянської чи зарубіжної системи освіти.

8. Проаналізуйте погляди зарубіжних педагогів-реформаторів кінця ХІХ-початку ХХ ст. щодо підвищення ролі школи як інституту соціалізації, яка, з одного боку, готує особистість до життя, а з іншого – забезпечує змістовне життя в дитячі роки; про громадянське виховання та вплив середовища на формування особистості.

9. Співставте й порівняйте погляди зарубіжних педагогів-реформаторів кінця ХІХ – початку ХХ ст. про значення праці в процесі виховання й соціалізації особистості, заповніть таблицю.

Таблиця 2.80

Погляди зарубіжних педагогів-реформаторів кінця ХІХ – початку ХХ ст. на значення праці в процесі виховання й соціалізації особистості

Педагог-реформатор (роки життя)	Напряму педагогіці	Головні праці	Цитати	Аналіз
Г.Керштейнер (1854-1932)	«теорія трудової школи» й «громадянського виховання»	«Що таке трудова школа?», «Що таке державно-громадське виховання?»		
Дж.Дюї (.....)
.....				

10. Порівняйте мету й зміст радянського виховання й виховання в розвинених країнах світу (перша половина ХХ ст.). Створіть два вербальні збірні портрети «будівника комунізму» і «нової людини капіталістичного світу».

11. Чи поділяєте ви позицію Г.Спенсера, який під впливом філософських поглядів О.Конта намагався поширити біологічні закони на суспільні явища, ототожнював соціальний і біологічний розвиток. На його думку, робітники, промисловці, армія відіграють у «промисловому суспільстві» таку саму роль, як у тваринному організмі руки, серце, легені. Обґрунтуйте свою позицію.

Таблиця 2.81

Ставлення до поглядів Г.Спенсера

Я поділяю погляди Г.Спенсера, тому що...	Я не поділяю погляди Г.Спенсера, тому що...
--	---

12. Проаналізуйте основні положення теорії «вільного виховання», визначте позитивні сторони цього напряму в реформаторській педагогіці. З'ясуйте, чи є недоліки в організації «вільного виховання». Заповніть таблицю.

Переваги й недоліки вільного виховання

Переваги	Недоліки	Коментарі

13. На думку Р.Штайнера, головна мета процесів навчання й виховання полягає в забезпеченні здорового розвитку тілесно-фізичного як основи вільного вияву душевно-духовного дитини. І таким чином поняття «виховання до свободи» і «виховання до здоров'я» виступають як тотожні й синонімічні. Чи погоджуєтеся ви з такою позицією Р.Штайнера?

Таблиця 2.83

Погляди щодо думки Р.Штайнера про тотожність понять «виховання до свободи» і «виховання до здоров'я»

Я згідний із думкою Р.Штайнера, тому що...	Я не згідний із думкою Р.Штайнера, тому що...

14. Проаналізуйте особливості організації й принципи роботи вальдорфського дитячого садка, заповніть таблицю.

Таблиця 2.84

Організація роботи у вальдорфському дитячому садку

Напрямок	Характеристика
Історія створення	
Головні ідеї й принципи роботи	
Створення сприятливої атмосфери	
Як учиться малюк	
Прийоми організації діяльності	
Ритм – джерело гармонії	
Різноманітність ігор та іграшок	
Створення виховного простору	

15. На основі аналізу фахових журналів та матеріалів інтернет сайтів (Режим доступу : <http://www.waldorf.in.ua/awiu-conf-teachers.html>) з'ясуйте, як упроваджуються ідеї вальдорфської педагогіки в систему освіти України, в яких напрямках проводиться наукова робота й організовується практична діяльність. Розкрийте мету й напрями роботи Асоціації вальдорфських ініціатив в Україні.

16. Підготуйте повідомлення про впровадження ідей вальдорфської педагогіки в сучасних альтернативних закладах України й Росії. Узагальніть результати вивчення діяльності вальдорфських закладів освіти в нашій країні, складіть таблицю.

Таблиця 2.85

Вальдорфські заклади освіти в Україні

Назва	Місто	Дата	Мета	Принципи й напрями

закладу		створення		роботи
НВК «ЗОШ І-ІІІ ст. – дитячий садок» «Ступені»	Одеса	1993 р.	Виховання і навчання дитини як вільної духовної особистості, яка активно і творчо бере участь у соціальному житті, виходячи з розуміння здорового розвитку дитини.	- Приймаються діти з повною готовністю до шкільного навчання; - поєднується вивчення англійської й німецької мови з 1-о класу з «обміном» учнями зі школами інших країн в старших класах; - створюються умови для формування здібностей дітей: уміння мислити, тонко відчувати, володіти досить сильною волею, бути творцями свого життя; - проводиться робота з глиною, шерстю, деревом, металом, занять живописом та музикою.
.....				

17. Напишіть твір-роздум на тему: «Потреба у фантазії, чуття істини, чуття відповідальності – це три сили, що становлять нерв педагогіки» (Р.Штайнер), «Вальфдорфська педагогіка – це мистецтво пробудження кращого в людині».

18. На основі аналізу поглядів Р.Штайнера створіть графічний портрет педагога.

19. Опоненти вальфдорфської педагогіки серед її недоліків називають: окультний характер доктрини Р.Штайнера, перебільшену демонстративність організації навчально-виховного процесу, приватну основу роботи школи, авторитаризм у роботі вчителів, чітку регламентацію в проведенні «основного заняття», необхідність систематичного відвідання батьками школи й активної участі в її роботі, прослуховування лекцій з антропософії, активний вплив на сімейне виховання й нав'язування думки педагога батькам, релігійне спрямування тощо. Висловіть свою позицію щодо наведених, обґрунтуйте свою думку.

Таблиця 2.86

Ставлення до ідей вальдорфської педагогіки

Я поділяю ідеї вальдорфської педагогіки, тому що вона...	Я не поділяю ідеї вальдорфської педагогіки, тому що вона...

20. На основі узагальнення рекомендованої літератури вивчіть життєвий шлях, діяльність і погляди представників класичної європейської педагогічної думки кінця XVIII - першої половини XIX ст. й заповніть граф-схему.

Рис.2.16. Представники реформаторської педагогіки (кінець XIX – початок XX ст.)

21. У своєму ранньому творі «Сповідь метелика» (1914) Я.Корчак написав, що «Реформувати світ – це значить реформувати виховання». Чи погоджуєтесь ви з його думкою. Напишіть твір-роздум на цю тему.

22. З'ясуйте особливості дитячого самоуправління, структуру його органів у Будинку сиріт, який організував Я.Корчак.

23. Проаналізуйте заповіді Я.Корчака батькам, покажіть їхній гуманістичний зміст; доведіть їхню актуальність на сучасному етапі. Підготуйте невеликий виступ на батьківських зборах на тему «Десять заповідей Я.Корчака для батьків».

24. Прослідкуйте продовження ідей представників реформаторської педагогіки в сучасній зарубіжній системі освіти? Які авторські школи збереглися до цього часу в зарубіжних країнах?

25 Намалюйте педагогічний плакат на основі головного постулату виховної системи Я.Корчака «Дитинство – абсолютна цінність».

26. Узагальніть вивчення педагогічної діяльності й наукового доробку Я.Корчака, покажіть різноплановість, багатоаспектність, гуманістичне спрямування його педагогічних ідей. Окресліть коло проблем, які найбільш повно розкриті в педагогічній концепції вченого, заповніть граф-схему.

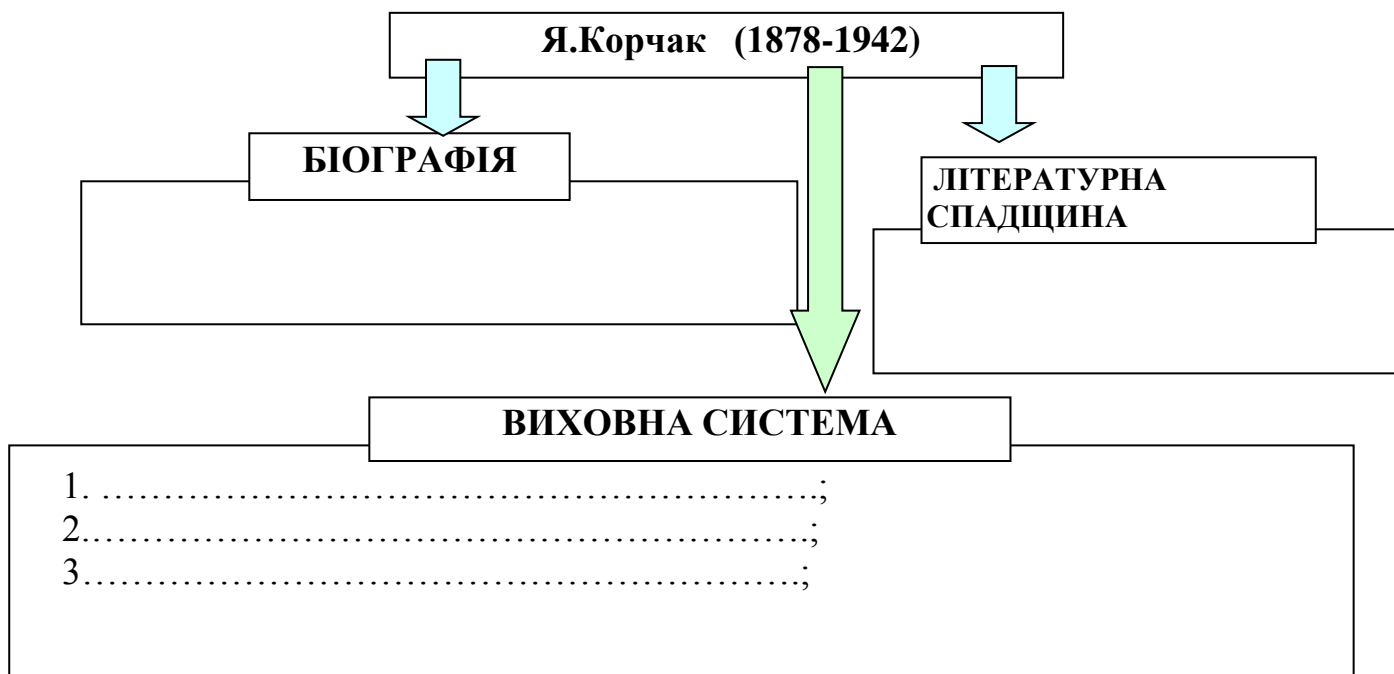

Рис.2.17. Гуманістично-педагогічна концепція Я.Корчака

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Уважно прочитайте працю Дж.Дьюї «Моє педагогічне кредо», з'ясуйте відповіді на запитання:

1.1. Який зв'язок між біологічним і соціальним у вихованні особистості?

1.2. Якого значення автор надає психологізації виховного процесу, врахуванню індивідуальних можливостей, смаків та інтересів особистості?

1.3. У чому полягає соціальний зміст виховання? Чи погоджуєтеся ви з думкою автора про те, що метою виховання є підготовка особистості до життя в суспільстві, розвиток у неї здатності пристосовуватися до соціальних умов, які постійно змінюються. Прокоментуйте подану цитату: «Підготувати дитину до майбутнього життя означає так її виховувати, щоб вона змогла легко і повністю використовувати свої здібності; щоб її очі та руки могли стати слухняними знаряддями, щоб її здоровий глузд дав їй можливість зрозуміти умови, за яких вона має працювати; навчити використовувати свої виконавчі сили економно та ефективно» (див.: Дьюї Дж. Моє педагогічне кредо [Текст] / Дж.Дьюї // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.442).

1.4. Якого значення Дж.Дьюї надає школі як суспільній установі? Чи погоджуєтеся ви з думкою вченого про те, що школа не лише повинна

готувати дітей до дорослого життя, а й задовольняти їхні актуальні потреби: «... Навчання в школі є життєвим процесом, а не підготовкою до життя; школа має відобразити сучасне життя, таке ж реальне та необхідне дитині, як і те, що вона проводить удома, на дворі та ігровому майданчику; та освіта, яка не відбувається через форми життя, форми, котрі варті того, щоб жити заради них самих, є завжди вбогою підміною справжньої реальності й призводить до обмеження та отупіння...» (див.: Дьюї Дж. Моє педагогічне кредо [Текст] / Дж.Дьюї // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.443.).

1.5. Яке завдання школи?

1.6. Яким повинен бути зміст виховання? Чи диференціює Дж.Дьюї поняття «зміст виховання» і «зміст навчання»?

2. Проаналізуйте працю Г.Кершенштейнера «Суть трудової школи», знайдіть відповіді на запитання.

2.1. Які завдання трудової школи? (Заповніть таблицю).

Таблиця 2.87

Погляди Г.Кершенштейнера на завдання трудової школи

Завдання трудової школи (цитати)	Коментар	Відповідність чи невідповідність завданням вітчизняної школи
«...Допомогти кожному вихованцеві взяти на себе роботу в загальному організмі, або ... вибрати професію й виконувати її так добре, як тільки можливо».		
«...Привчати кожного індивіда дивитися на свою професію, як на службу, яку слід нести не тільки в інтересах власного матеріального забезпечення й морального самоствердження, але також і в інтересах упорядкованого державного союзу...».		
«...Розвинути в ньому схильність і силу поряд з професійною роботою і за допомогою неї вміти працювати над власним «я», над удосконаленням цінності своєї власної специфічної особи, щоб розвиток держави, до якої вона належить, прямував до ідеалу морального виховання...».		

2.2. За що Г.Кершенштейнер критикує традиційну народну школу?

2.3. Яку школу педагог називає трудовою?

2.4. Як він визначає сутність народного виховання?

- 2.5. Яким чином Г.Кершенштейнер пов'язує освіту молоді з культурними силами свого народу?
3. Продовжіть роботу над науковою спадщиною Г.Кершенштейнера, проаналізуйте його працю «Мета громадянського виховання», дайте відповіді на запитання:
- 3.1. У чому полягає суть мети громадянського виховання?
- 3.2. Як трактує педагог громадянське виховання?
- 3.3. Який зв'язок, на думку автора, між громадянським вихованням і розвитком культурно-правової держави?
4. Вивчіть педагогічні погляди А.Лая, викладені в праці «Школа дії», знайдіть відповіді на запитання:
- 4.1. Як співвідносить автор біологічну й природну сторони в процесі виховання особистості?
- 4.2. Яке головне завдання вихователя?
- 4.3. Як ви розумієте суть сформульованого А.Лаем основного педагогічного принципу дії: *«Вихованець є член свого життєвого оточення, вплив якого він на собі відчуває і на яке він, у свою чергу, реагує; основу всього виховання повинні через те становити природжені та набуті реакції»* (див.: Лай В. Школа дії [Текст] / В.Лай // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Ковалено, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.516).
- 4.4. Які три головні способи виховання виокремлює педагог?
- 4.5. Який зв'язок А.Лай показує між вихованням і самовихованням? Чи погоджуєтесь ви з думкою автора, наведеною в цитаті, про те, що справжнє виховання повинно спонукати дитину до самовиховання: *«Мета виховання – в усіх галузях культурного життя сприяти тому, щоб вихованець якомога раніше зміг перейти до самовиховання»* (див.: Лай В. Школа дії [Текст] / В.Лай // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Ковалено, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.518).
- 4.6. У чому полягає суть формальної і матеріальної сторін виховання?
- 4.7. Які види виховання виділяє педагог залежно від його мети? Заповніть таблицю.

Таблиця 2.88

Види виховання залежно від його мети (за А.Лаем)

Критерій	Види виховання	Коментарі
За об'єктами впливу	- виховання рефлексів, нахилів, вольових дій – це виховання дією життя, виховання життям для життя;	
За природою вихованця залежно від його властивостей	- фізичне, духовне;	
За умовними	- ідеальне, натуральне,	

напрямами:	соціальне;	
За культурними галузями:	- гігієнічне, господарське, наукове, естетичне, етичне, релігійне;	
За способами виховання:	-	
.....	-	

5. Проаналізуйте уривки з праці М.Монтессорі «Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в «будинках дитини», знайдіть відповіді на запитання:

- 5.1. У чому полягає суть «методу М.Монтессорі»?
- 5.2. Яка різниця між естетіометричними приладами і дидактичним матеріалом М.Монтессорі?
- 5.3. Для яких дітей дидактичний матеріал є засобом виховання, а для яких – самовиховання?
- 5.4. Яким чином відбувається самовиховання дитини з використанням такого дидактичного матеріалу?
- 5.5. Яким чином вихователька «Будинку дитини» повинна здійснювати загальне керівництво вільним вихованням дитини?
- 5.6. Що таке «спеціальна техніка виховання» в педагогічній системі М.Монтессорі?
- 5.7. Яким чином досягається дисципліна в «Будинку дитини»?
- 5.8. Чи є переконливими для вас результати, які отримала М.Монтессорі в експериментальній роботі з використанням свого методу в «Будинку дитини»? Прокоментуйте подану цитату: *«Хто побачить і порівняє наших дітей зі звичайними дітьми чотирирічного віку, які плачуть, усе ламають, до чого б не доторкнулися, яким треба прислужувати, того глибоко зворушує і дивує ця картина. Досягнені нами результати зумовлені, очевидно, розвитком сил, які дримають у самій глибині людської душі»* (див.: Монтессорі М. Метод наукової педагогіки, застосований до дитячого виховання в «будинках дитини» [Текст] / М. Монтессорі // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.536).
- 5.9. У чому полягають особливості організації роботи «Будинку дитини»? Заповніть таблицю.

Таблиця 2.89

Особливості організації роботи «Будинку дитини» М.Монтессорі

Регламент роботи	Цитати	Коментарі
Розклад роботи		
Вправи для повсякденного життя		
Особливості харчування		

6. На основі аналізу праці Р.Штайнера «Оновлення педагогіки» з'ясуйте його вимоги до педагога, погляди на сутність педагогіки, особливості розвитку дитини, зміст навчання. Заповніть таблицю.

Таблиця 2.90

Оновлення педагогіки

Погляди	Цитата	Коментарі
Вимоги до особистості педагога		
Сутність педагогіки		
Особливості розвитку дитини		
Зміст навчання дітей різних вікових груп		

7. Продовжіть вивчення праці Р.Штайнера «Оновлення педагогіки», з'ясуйте відповіді на запитання:

7.1. Як розуміє автор мету й завдання статевого виховання?

7.2. Яке його ставлення до покарання дітей?

7.3. Яке головне завдання вальдорфської школи? Прокоментуйте подану цитату: *«Вальдорфська педагогіка - це взагалі ніяка не педагогічна система, а мистецтво пробуджувати те, що є в людині. По суті вальдорфська педагогіка не хоче виховувати, вона хоче пробуджувати.*

... Це «мистецтво», яке кожного разу вдивляється у нове в людині, забуваючи науку пізнання» (див.: Штайнер Р. Оновлення педагогіки [Текст] / Р.Штайнер // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.577- 578).

7.4. Який зв'язок між естетичним і розумовим вихованням? Чи погоджуєтеся ви з позицією Р.Штайнера: *«Спочатку художнє, а потім із нього інтелектуальне виховання – такий принцип виховання»* (див.: Штайнер Р. Оновлення педагогіки [Текст] / Р.Штайнер // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.578).

8. Проаналізуйте «Педагогічну публіцистику» Я.Корчака, з'ясуйте його погляди на такі питання:

8.1. У чому суть педагогічної теорії та практики; який зв'язок між ними?

8.2. Яке ставлення педагога до покарань?

8.3. Якого значення автор надає виховному середовищу в формуванні особистості дитини. Прокоментуйте подану цитату: *«Менше всього покарань там, де у здоровому фізично й морально суспільстві у дитини є сприятливі умови існування й розвитку – широке поле для виходу енергії, прояву ініціативи й для творчості, де дитині забезпечено право на рухливість, їжу, тепло, працю, лікування, ігри й вибух радості. Де персонал, задоволений умовами праці, хоче й уміє організувати, допомагати й спільно з дітьми управляти»* (див.: Корчак Я. Педагогічна публіцистика [Текст] / Я.Корчак // Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей

Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.618).

8.4. З ким порівнює Я.Корчак учителів, з чим – школу? Які недоліки він відзначає в роботі шкіл?

9. Складіть розгорнуті анотації головних праць зарубіжних педагогів-реформаторів кінця ХІХ- початку ХХ ст., заповніть таблицю.

Таблиця 2.91

Анотації головних праць зарубіжних педагогів-реформаторів кінця ХІХ- початку ХХ ст.

Педагог (роки життя)	Назва праці	Загальна характеристика	Анотація
Дж.Дьюї (1859-1952)	«Досвід і освіта»		
Я.Корчак (1878-1942)	«Як любити дітей»		
.....		

Теми рефератів, доповідей

1. Морально-релігійне виховання в експериментальній педагогіці.
2. Проблеми фізичного виховання в теорії Г.Спенсера.
3. Реалізація ідей Дж.Дьюї у вітчизній педагогіці початку ХХ ст.
4. Реалізація антропософських ідей Р. Штайнера в процесі становлення вальдорфської педагогічної системи.
5. Р.Штайнер про розвиток інтелектуальної сфери молодших школярів.
6. Уплив неогуманістичних ідей на педагогічну практику в Німеччині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).
7. Самоуправління дітей у виховній системі Я.Корчака.
8. Уплив творчої спадщини Я.Корчака на українських педагогів.
9. Досвід роботи з важкими дітьми в педагогічній спадщині Я.Корчака.
10. Ієрархія потреб А.Маслоу.
11. Особливості розвитку дітей у вальдорфському дошкільному закладі.
12. Гуманістична ідея щастя та свободи в школі Саммерхілл О.Ніллі.

Основна література

1. Бондар В.І., Ільченко А. М. Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М.Монтессорі [Текст] : навч. посіб. / В.І.Бондар, А.М.Ільченко. – Полтава : РВВ ПДАА, 2009. – 252 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології [Текст] : навч. посібник / І.М.Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – С.79-159.
3. Дьюї Дж. Досвід і освіта [Текст] / Дж.Дьюї / пер. з англійської М.Васильченко. – Львів : Кальварія, 2003. – 84 с.
4. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С.166, 245-246, 383-384, 444, 522, 830, 914, 970.
5. Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / укл. і автори вступних статей Є.І.Коваленко, Н.І.Белкіна ; заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.440-463, 484- 498, 515-537, 561-594, 614-621.

6. Історія педагогіки [Текст] : навчальний посібник / за заг.ред. Г.В.Троцько. – Харків, 2008. – С.119-151.
7. Історія педагогіки [Текст] / за ред. М.С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1993. – С. 98-115.
8. История педагогики [Текст] : учебник для студентов пед. ин-тов / Н.А.Костантинов, Е.Н.Медынский, М.Ф.Шабаева. – 5-е изд., доп. и перераб. – М. : Просвещение, 1982. – С.113-127.
9. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – С.121-128.
10. *Корчак Я.* Педагогическое наследие : [Текст] / Я.Корчак / пер. с польск. ; сост. К.П. Чулкова. – М.: Педагогика, 1990. - 272 с.
11. *Корчак Я.* Когда я снова стану маленьким [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [//www.klex.ru/books/age_psychology/diary.rar](http://www.klex.ru/books/age_psychology/diary.rar).
12. *Корчак Я.* Лето в Михайловке [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.klex.ru/books/age_psychology/diary.rar.
13. *Корчак Я.* Право ребенка на уважение [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.klex.ru/books/age_psychology/diary.rar.
14. *Кравець В.П.* Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних закладів освіти / В.П.Кравець. – Тернопіль, 1996. – С.7-78.
15. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – С.79-97.
16. *Монтессори М.* Помогите мне сделать это самому [Текст] : сборник / М.Монтессори. – М. : Карапуз, 2000. – 272 с.
17. *Нилл А.С.* Саммерхилл : воспитание свободой [Текст] / А.С.Нилл : пер. с англ. – М. : Педагогика-Пресс, 2000. – 296 с.

Додаткова література

1. Гуманистическая направленность штайнеровской педагогики [Текст] : метод. пособие для преподавателей и студ. пед. вузов / пер. А. Ойттинен. – М. : Владос, 1999. – 176 с.
2. *Джуринский А. Н.* История зарубежной педагогики [Електронний ресурс] / А.Н.Джуринский. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/Djurin/10.php.
3. *Жебровський Б.* Українська модель школи Марії Монтессорі [Текст] / Б.Жебровський // Початкова школа. – 2005. – №5. – С. 42-44.
4. *Журавльова С.* Реалізація антропософських ідей Рудольфа Штайнера в процесі становлення вальдорфської педагогічної системи [Текст] / С.Журавльова // Рідна школа. – 2006. – №7. – С. 73-76.
5. *Кан Ж.* Педагогика Януша Корчака и еврейское воспитание [Електронний ресурс] / пер. с немецкого ; под ред. О. Медведевой. – М., 2000. – Режим доступу: www.jerusalem-korczak-home.com/kan/kan.html.
6. *Кошманова Т.С.* Развитие педагогической освіти у США (1960-1998 гг.) [Текст] / Т.С. Кошманова. – Львів : Світ, 1999. – 488 с.

7. *Кочнов В.* Януш Корчак [Текст] : книга для учителя / В.Кочнов. – М. : Просвещение, 1991. – 190 с.
8. *Лещинский В., Мозгарев Л., Неделина С., Седова Е.* Краткий справочник по курсу «История образования и педагогической мысли» [Електронний ресурс] / В.Лещинский, Л.Мозгарев, С.Неделина, Е.Седова. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/leschin/03.php
9. *Матюхіна В.* Виховання вільної особистості у Вальдорфській школі [Текст] / В. Матюхіна // Завуч (Шкільний світ). – 2008. – № 25. – С. 40-42.
10. *Мешко О.І., Янкович О.І., Мешко Г.М.* Короткий виклад курсу «Історія зарубіжної школи і педагогіки» [Текст] : навч.-метод. посібник / О.І.Мешко, О.І.Янкович, Г.М.Мешко. – Тернопіль : ТДПУ, 1998. – С.71-80.
11. *Муравська С.М.* О.С.Нілл про освіту і виховання [Текст] / С.М.Муравська // Рідна школа. – 2005. – № 12. – С.76-78.
12. Педагогічний музей : Марія Монтессорі (1870-1952) [Текст] // Директор школи. – 2007. – №4. – С. 4-5.
13. *Печенко І.* Виховання для життя : соціалізація особистості в дитинстві у педагогіці Монтессорі [Текст] / І. Печенко // Рідна школа. – 2007. – №9. – С.78-80.
14. *Пуховська Л.П.* Професійна підготовка вчителів у Західній Європі : спільність і розбіжності [Текст] : монографія / Л.П.Пуховська. – К., 1997. – 79 с.
15. *Сорокова М.Г.* Система М.Монтессорі : теорія и практика [Текст]: учеб. пособие для студентов педагог. учебных заведений / М.Г. Сорокова. – М., 2003. – 384 с.
16. *Фаусек Ю.И.* Практика детского сада Монтессорі [Текст] / Ю. И. Фаусек // Дитячий садок (Шкільний світ). – 2007. – №11. – С. 1-23.

Тема 21. *Сучасні системи освіти й тенденції розвитку педагогічної науки в найрозвиненіших країнах світу*

Ключові слова: педагогіка екзистенціалізму, інтеграція в освіті, обдаровані діти, когнітивізм, авторитарний раціоналізм в педагогіці, технократичні концепції формування особистості, неогуманістичні концепції, біхевіоризм, авторитаризм, тьютор.

Орієнтовний план лекцій

1. Еволюція освітніх систем і реформи школи в найрозвиненіших країнах світу на початку ХХІ ст.
2. Сучасні тенденції розвитку освіти у високорозвинених країнах світу.
 - 2.1. Інтеграція в галузі освіти.
 - 2.2. Орієнтація на неперервну освіту.
 - 2.3. Проблема демократизації освіти.
 - 2.4. Напрями роботи з обдарованими дітьми та молоддю.
3. Особливості структури та змісту освіти в провідних країнах сучасного світу.
 - 3.1. Мета й особливості організації дошкільної освіти.
 - 3.2. Початкова освіта, її структура та зміст навчання.

- 3.3. Тривалість та особливості здобуття загальної середньої освіти.
4. Основні напрями в сучасній педагогічній науці за кордоном.
 - 4.1. Зміст навчання й виховання в педагогіці екзистенціалізму.
 - 4.2. Сутність авторитарного раціоналізму в педагогіці.
 - 4.3. Технократичні концепції формування особистості.
 - 4.4. Основні засади неогуманістичної концепції формування особистості.
 - 4.5. Психоаналітична концепція формування особистості.
5. Реформування вищої освіти в Європі в контексті вимог Болонського процесу.

Питання для самостійного вивчення

1. Розвиток сучасної системи дошкільної освіти за кордоном.
2. Особливості індивідуалізації навчання в зарубіжній школі.
3. Зближення загальної та професійної освіти в зарубіжних школах.
4. Курси з морального та превентивного виховання дітей та молоді в змісті загальної середньої освіти в зарубіжних країнах.
5. Громадянське виховання учнівської молоді.
6. Активізація освіти жінок у розвинених країнах світу.
7. Соціалізація дітей і молоді як одна із важливим проблем у галузі виховання.
8. Сутність теорії когнітивізму в педагогіці.
9. Освітні реформи в Росії в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.
10. Розвиток системи освіти на рубежі ХХІ ст. у Білорусії.

Проблемні питання для самоконтролю, аналізу й осмислення

1. У чому полягає відмінність трактування поняття «виховання» у сучасних зарубіжних педагогічних теоріях (біхевіористських, авторитарних, фрейдистських, неогуманістичних)?
2. Як реалізовується ідея пріоритетності освіти в розвитку сучасного суспільства?
3. У чому полягали реформи освіти другого етапу в розвинених країнах світу (80-90-і рр. ХХ ст.)?
4. Якими чинниками обумовлена необхідність упровадження неперервної системи освіти у високорозвинених країнах сучасного світу?
5. Які діти в зарубіжних школах навчаються переважно за інтегрованими і спеціальними курсами, а які поглиблено вивчають окремі дисципліни?
6. Якого значення надається в зарубіжних школах попередженню неуспішності?
7. З чим пов'язана тенденція поділу сучасної зарубіжної педагогіки на велику кількість різнорідних наукових течій, напрямів і шкіл?
8. Чому середню сучасну школу в США називають «всеохоплюючою»? Яка її мета?
9. У чому полягають особливості навчання молодших школярів у французьких «відкритих школах»? Які позитивні сторони діяльності таких шкіл?
10. Яка освіта є обов'язковою в високорозвинених країнах світу?
11. Чи мають у Німеччині учні можливість переходити з школи одного типу до

школи іншого типу?

12. Які реформи проводяться в системі загальної середньої освіти Росії?

13. Чи діють у високорозвинених країнах світу приватні школи?

14. У яких країнах світу дошкільна освіта переважно приватна, оскільки батьки оплачують більшу частину дошкільного виховання?

15. Як розв'язується проблема «авторитаризму – гуманізму» в сучасній зарубіжній педагогіці?

16. У чому полягають особливості трудового виховання дітей у сучасних школах Англії?

17. Які обов'язки виконують тьютори в англійських школах «паблік скулз» (суспільні школи)?

18. Якого значення й чому надають у зарубіжних школах самостійній роботі учнів?

19. Порівняйте статус державних і приватних шкіл за кордоном.

20. Яке ставлення провідних російських науковців, освітян, широкої громадськості до «ЄГЕ» (єдиного державного екзамену) для випускників загальноосвітніх шкіл?

21. Чому, на ваш погляд, в Японії, на відміну від багатьох інших країн, педагогічна професія, в основному, чоловіча?

22. Які причини інтеграції в сфері вищої освіти в Європі?

23. У чому полягає сутність Проекту федерального закону “Про освіту в Російській Федерації” (грудень, 2010р.)?

Творчі завдання

1. Доведіть чи спростуйте підвищення соціальної функції виховання та соціалізуючого змісту діяльності закладів освіти в розвинених країнах світу в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

2. Вивчіть і узагальніть педагогічні ідеї сучасних зарубіжних учених, покажіть вплив на їхні погляди психологічних концепцій.

Таблиця 2.92

Педагогічні ідеї сучасних зарубіжних учених

Учений (роки життя)	Напрямок сучасної педагогіки	Головні праці	Цитати	Зв'язок із психологією
Б.Скіннер	біхевіоризм			
Дж.Брунер (нар.1915р. - ?)	когнітивізм			
.....				

3. Проаналізуйте зміст і особливості організації навчального процесу в школах високорозвинених країн світу, заповніть таблицю.

Таблиця 2.93

Зміст і особливості організації навчального процесу в школах високорозвинених країн світу

Країна	Структура загальноосвітньої школи	Форми організації навчання	Наповнюваність класів	Тривалість навчальних занять	Методи навчання
США					
Японія					
Англія					
Франція					
Японія					
.....					

4. З'ясуйте сутність методу «вільної групової роботи», запропонованого французьким ученим Р.Кузине, покажіть його переваги й недоліки. Чи можливо такий метод використовувати в умовах класно-урочної системи навчання у вітчизняних початкових школах?

5. За рекомендацією психологів і педагогів у французьких початкових школах (за винятком останнього курсу) відмінено домашні завдання. Чи погоджуєтеся ви з таким підходом до організації навчального процесу в початковій школі? Доведіть чи спростуйте можливість введення такого досвіду в роботу вітчизняних початкових шкіл, в яких молодшим школярам не дають домашні завдання лише в 1-у класі.

6. Проаналізуйте системи оцінювання навчальних досягнень учнів у школах розвинених країн світу, порівняйте їх з 12-бальною системою оцінювання, яка введена в українській середній освіті. Покажіть переваги чи недоліки кожної системи.

Таблиця 2.94

Особливості сучасних систем оцінювання навчальних досягнень учнів у різних країнах світу

Країна	Система оцінювання (в балах)	Переваги	Недоліки	Коментарі
Англія				
Німеччина				
США				
Франція				
Японія				
.....				

7. Проаналізуйте особливості сучасної системи освіти в Росії, створіть граф-схему.

8. З'ясуйте специфіку організації навчання учнів у різних типах середніх загальноосвітніх закладів сучасної Німеччини на другому ступені освіти. Заповніть таблицю.

Таблиця 2.95

Зміст і структура загальної середньої освіти в Німеччині

Тип школи	Тривалість навчання	Мета навчання в школі	Зміст навчання	Особливості організації навчального процесу
Основна школа				
Реальна школа				
Гімназія				
Інтегрована чи кооперативна школа				

9. Узагальніть особливості структури сучасної системи освіти в США, створіть граф-схему «Піраміда американської освіти».

10. Прослідкуйте хронологію, проаналізуйте основні етапи впровадження Болонського процесу в системи вищої освіти західноєвропейських країн, заповніть таблицю.

Таблиця 2.96

Хронологія Болонського процесу

Дата	Подія	Країна (місто)	Документ, який був прийнятий	Головний зміст
1998 р., 25 травня	Міністри, що представляють Великобританію, Німеччину, Італію і Францію, прийняли Спільну декларацію	Париж, Франція, Сорбонна	«Спільна декларація про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти»,	
1999 р., 18-19 червня	Друга зустріч європейських міністрів, що відповідають за вищу освіту, і прийняття спільної декларації	Болонья, Італія	«Болонська конвенція»	
2003 р., 19-20	Третя зустріч європейських			

вересня	міністрів, що відповідають за вищу освіту			
.....				

11. Проаналізуйте хронологію й послідовність приєднання країн до Болонського процесу, заповніть таблицю.

Таблиця 2.97

Залучення європейських держав у Болонський процес

Рік підписання Болонської декларації	Країни
1999	
2001	
2003	
2005	
2007	
2010	

12. На основі аналізу фахових журналів та інтернетсайтів зробіть огляд сучасних наукових досліджень у зарубіжній педагогіці.

13. Створіть історико-педагогічний путівник «Сучасна система освіти у високорозвинених країнах світу».

14. Підготуйте міні-енциклопедію «Сучасна педагогічна наука в Росії».

Завдання для вивчення документів, праць видатних учених і просвітителів

1. Ознайомтеся з Сорбонською декларацією, 25 травня 1998 р., м. Париж, Франція, Сорбонна, «Спільна декларація про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти», визначте головний зміст і мету об'єднання європейських систем освіти.

2. Проаналізуйте Болонську конвенцію, спільну заяву європейських міністрів освіти, 18-19 червня 1999 р., м. Болонья, Італія «Зона європейської вищої освіти»; визначте цілі, які розглядаються як першочергові для створення Зони європейської вищої освіти й просування європейської системи вищої освіти.

3. Ознайомтеся з Комюніке зустрічі європейських міністрів, які відповідають за вищу освіту, 18-19 травня 2001 р., м. Прага, Чехія «До зони європейської вищої освіти»; визначте основні щодо реалізації цілей Болонського процесу.

4. Проаналізуйте Комюніке конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту, 19-20 вересня 2003 р. м. Берлін «Створення загальноєвропейського простору вищої освіти»; розкрити загальні завдання для створення узгодженого єдиного загальноєвропейського простору вищої освіти до 2010 року.

5. Уважно прочитайте Будапештсько-віденську декларацію про створення європейського простору вищої освіти, 12 березня 2010 р., Будапешт (Угорщина) - Відень (Австрія), з'ясуйте відповіді на запитання:

- 5.1. Які успіхи в реалізації цілей, визначених Льовенським /Лувен-ла-Ньовським Комюніке (29 квітня 2009 року, Лувені-ла-Ньов (Франція)?
- 5.2. Скільки країн приєдналися до Болонського процесу включно до 2010 року?
- 5.3. Яка нова країна стала учасницею Європейського простору вищої освіти?
- 5.4. Які подальші перспективи розвитку єдиного європейського простору в системі вищої освіти?
- 5.5. Де відбудеться наступна зустріч Міністрів для оцінки прогресу та просування Болонського процесу в освітніх системах європейських країн?
6. Проаналізуйте сучасні документи в галузі модернізації системи освіти в Росії, визначіть основні напрями й завдання її реформування, порівняйте їх із тенденціями розвитку системи освіти в Незалежній Україні; заповніть таблицю.

Таблиця 2.98

Реформування системи освіти в Російській федерації на сучасному етапі

Назва документа (рік прийняття)	Загальна характери- стика	Мета, завда- ння	Російська освіта й світові тенденції	Пріоритетні напрями реформував- -ння	Порівня- ння з вітчизня- ними тендер- ціями
«Національна доктрина освітньої політики Російської федерації» (1999)					
«Концепція модернізації російської освіти на період до 2010 року» (2001)					
«Концепція модернізації Російської освіти на період до 2025 року» (2003)					
«Концепція національної освітньої політики Російської Федерації» (2006)					

.....					

Теми рефератів, доповідей

1. Теорія осмисленого навчання Д.Озбела.
2. Тенденції розвитку полікультурної освіти школярів у сучасному світі.
3. Полікультурна освіта молоді шкільного віку в європейському просторі.
4. Сутність соціально-когнітивної теорії А.Бандури.
5. Християнський гуманізм як напрям у сучасній зарубіжній педагогіці.
6. Педагогічна футурологія про освіту майбутнього.
7. Сучасна педагогічна освіта в країнах Західної Європи.
8. Тестовий контроль навчальних досягнень учнів в американських школах.
9. Коледжі й ліцеї в Франції як основні заклади в системі загальної середньої освіти.

Основна література

1. Болонська конвенція «Зона європейської вищої освіти», 18-19 червня 1999 року, м. Болонья, Італія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/main.php?query=education/higher/bolpr.
2. Болонський процес у фактах і документах [Текст] / укл. М.Ф.Степко, Я.Я.Болюбаш, В. Д.Шинкарук, В. В.Грубінко, І. І. Бабин ; Міністерство освіти і науки України ; Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль : вид-во ТДПУ імені В. Гнатюка, 2003. – 24 с.
3. Будапештсько-віденська декларація про створення європейського простору вищої освіти, 12 березня 2010 року, Будапешт (Угорщина) - Відень (Австрія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/main.php?query=education/higher/bolpr
4. *Вульфсон Б.Л., Малькова З.А.* Сравнительная педагогика [Текст] / Б.Л.Вульфсон, З.А.Малькова. – М. : Издательство «Институт практической психологии». – Воронеж: «МОДЭК», 1996. – 256 с.
5. *Вульфсон Б.Л.* Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века [Текст] / Б.Л.Вульфсон. – М. : Издательство УРАО, 1999. – 208 с.
6. *Джурицкий А.Н.* Развитие образования в современном мире [Текст] / А.Н.Джурицкий. – М. : Издательство открытого Российского университета, 1999. – 200 с.
7. Комюніке зустрічі європейських міністрів, які відповідають за вищу освіту «До зони європейської вищої освіти», 18-19 травня 2001 року, м. Прага, Чехія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/main.php?query=education/higher/bolpr.
8. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : edu.rin.ru/html/775.html.
9. Концепции национальной образовательной политики Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://elementy.ru/Library9/pr201.htm>.

10. *Кравець В.П.* Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних закладів освіти / В.П.Кравець. – Тернопіль, 1996. – С.79-279.
11. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
12. Национальная доктрина образования в Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.humanities.edu.ru/db/msg/46741.
13. Сорбонська декларація «Спільна декларація про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти», 25 травня 1998 року, м. Париж, Франція, Сорбонна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.mon.gov.ua/main.php?query=education/higher/bolpr.
14. *Сбруєва А.А.* Порівняльна педагогіка [Текст] : навчальний посібник / А.А.Сбруєва. – Суми, 1999. – 300 с.

Додаткова література

1. *Артемкина В.* Подводные камни, или о реалиях образования в Германии [Текст] / В. Артемкина // Сучасна освіта. – 2005. – №2. – С.44-46.
2. *Афанасьев А.Н.* Болонский процесс в Германии [Текст] / А.Н.Афанасьев // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5. – С.54-57.
3. *Булавко В.* Болонський процес у філософській інтерпретації [Текст] / В.Булавко // Освіта України. – 2004. – №54-55. – С.8.-10.
4. *Валицкая А.П.* Современные стратегии образования : варианты выбора [Текст] / А.П.Валицкая // Педагогика. – 1997. – № 2. – С.3-8.
5. *Гершунский Б.С.* Философия образования для XXI века : учебное пособие для самообразования [Текст] / Б.С.Гершунский. – Изд. 2-е, переработанное и дополненное. – М. : Педагогическое общество России, 2002. – 512 с.
6. *Корсак К.* Педагогіка і освіта в період побудови суспільства знань [Текст] / К.Корсак // Новий колегіум.- 2004.- №5-6.- С.6-11.
7. *Локшина О.* Стратегія модернізації освіти молоді у Великій Британії [Текст] / О.Локшина // Педагогіка і психологія. – 2005. – №2. – С.112-120.
8. *Максимюк С.П.* Педагогіка [Текст] : навч. посібник / С.П.Максимюк. – К. : Кондор, 2005. – С.469-510.
9. *Матвієнко О.В.* Розвиток систем середньої освіти в країнах Європейського союзу : порівняльний аналіз [Текст] / О.В.Матвієнко. – К., 2005. – 512 с.
10. *Михайлюк Л.М.* Реформи освіти у США та Франції : порівняльний аналіз [Текст] / Л.М. Михайлюк // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – №1. – С.75-80.
11. *Мілютіна О.К.* Полікультурна освіта школярів у Великій Британії [Текст] : монографія / О.К.Мілютіна. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – 192 с.
12. *Павліченко О.* Рада Європи і питання освіти [Текст] / О.Павліченко // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С.33-35.

13. *Сметанський М. І.* Організація профільного навчання в країнах Західної Європи [Текст] : монографія / М.І.Сметанський, Н.Л.Кравець, Л. П.Фаннігер ; за ред. М. І. Сметанського. – Вінниця : ВДАУ, 2008. – 339 с.
14. *Табачник Д.* Разрушение образования - путь к нации лакеев / Д.Табачник [Електронний ресурс] // Аналітика подій України. – 2009. – 02.09. – С.1. – Режим доступу : oko-planet.su/politik/politikukr/17884-dmitrij-tabachnik-razrushenie-obrazovaniya-put-k.html
15. *Форбек М.* Європейський стандарт шкільної освіти [Текст] / М.Форбек // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С.21-25.

РОЗДІЛ 3.
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ
(ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ)

3.1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

1. Історія педагогіки – це:

- а) сучасна педагогічна наука, яка досліджує виникнення, становлення й розвиток виховання як соціального явища на всіх історичних етапах;
- б) наука, яка вивчає розвиток педагогічних ідей видатними вітчизняними й зарубіжними педагогами в різні історичні періоди;
- в) наука, яка вивчає історичні закономірності розвитку виховання, школи і педагогічної думки в різні історичні періоди з найдавніших днів до наших часів.

2. Серед джерел розвитку історії педагогіки виділяють:

- а) прямі, непрямі;
- б) предметні, письмові, етнографічні, лінгвістичні, усні, кіноматеріали;
- в) основні, допоміжні;
- г) історичні, педагогічні, архівні.

3. За якою теорією процес виховання і навіть навчання має місце не тільки в суспільстві, а й у тваринному світі; єдина основа виховання - інстинктивне прагнення людей до продовження роду і закон природного відбору?

- а) біологічною (Ш.Летурно);
- б) психологічною (П.Монро);
- в) релігійною (К.Шмідт);
- г) трудовою (Ф.Енгельс).

4. Які ознаки виховання при родовому ладі як етапі первісного суспільства?

- а) діти належали всьому родові;
- б) наявність полігамної сім'ї;
- в) переважає сімейне виховання;
- г) до 10-12 років діти обох статей виховувалися спільно;
- д) створення спеціальних закладів для дітей знаті.

5. Яким був характер виховання дітей у первісній дородовій общині епохи палеоліту?

- а) спеціально організований;
- б) систематичний;
- в) копіювальний, наслідувальний;
- г) у формі застережень.

6. Які вікові групи людей виділялись у дородовому суспільстві?

- а) діти і підлітки;
- б) юнаки і дівчата;
- в) повноцінні і повноправні дорослі;
- г) хворі й престарілі; е) старі.

7. Кому належала провідна роль у вихованні дітей у первіснообщинному суспільстві?

- а) старим людям;
- б) батькові;
- в) матері;
- г) ровесникам.

8. Що впливало на зміст і характер виховання дітей у цей період?

- а) стать;
- б) особа вихователя;
- в) умови проживання людей;
- г) вік дітей;
- д) особливості виробничої діяльності;
- е) матеріальне і соціальне становище;
- є) вірування, міфологія;
- ж) традиції, звичаї, обряди.

9. Види діяльності, до яких готували праукраїнці своїх дітей?

- а) ведення домашнього господарства;
- б) господарське життя, промисли, ремесла;
- в) ритуали, обряди, традиційні дійства;
- г) політична діяльність.

10. Літопис, написаний на декількох десятках дерев'яних дощечках, що розкриває події, які відбувалися за 15 століть до виникнення Київської Русі, знайдений у 1919 р. полковником білої гвардії А.Ф. Ізенбеком, переписана письменником:

- а) «Повість врем'яних літ»;
- б) «Велесова книга»;
- в) «Ізмарагд».

11. Які типи шкіл було створено в Київській Русі?

- а) язичницькі школи;
- б) школи-дяківки;
- в) «школи книжного вчення»;
- г) монастирські школи;
- д) приватні школи;
- е) церковно-приходські школи;
- є) школи грамоти;
- ж) двірцеві школи.

12. Кормільство – це:

- а) система виховання дітей у первісному суспільстві;
- б) система виховання дівчат у Київській Русі;
- в) форма виховання дітей феодальної знаті в Київській Русі.

13. Що вплинуло на поширення освіти в Київській Русі?

- а) історичні події;
- б) прийняття християнства;
- в) створення незалежної держави;
- г) розвиток народної педагогіки.

14. Якою мовою проводилося навчання в школах Київської Русі?

- а) латинською;
- б) слов'янською;
- в) грецькою.

15. Хто відкрив у 1037 р. двірцеву школу в Києві, в якій виховувалася молодь знатного походження із Західної Європи?

- а) князь Володимир;
- б) князь Ярослав Мудрий;
- г) княгиня Ольга.

16. Які твори належать до педагогічних пам'яток Київської Русі?

- а) «Велесова книга»;
- б) «Слово о полку Ігоревім»;

в) свій варіант відповіді.

17. Найдавніша вітчизняна літературна пам'ятка, філософсько-педагогічний трактат, у якому обґрунтовано право Русі на самостійний державний розвиток, дана висока оцінка освітній політиці князів Володимира і Ярослава – це:

- а) «Слово про закон і благодать»; б) «Повість временних літ»;
в) «Повчання дітям» Володимира Мономаха; г) «Пчела».

18. Автором твору «Повість минулих літ» є:

- а) митрополит Іларіон; б) князь Ярослав Мудрий;
в) літописець Нестор; г) князь Володимир Мономах.

19. У Галицько-Волинській державі:

- а) відбувався подальший прогресивний розвиток освіти й шкільництва;
б) стан освіти погіршився порівняно з її розвитком у Київській Русі;
в) були позитивні й негативні тенденції в розвитку освіти.

20. До представників педагогічної думки періоду українського Відродження належать:

- а) Володимир Мономах; б) Герасим Смотрицький;
в) Літописець Нестор; г) Іван Вишенський;
д) Петро Могила.

21. Хто відкрив у 1576 р. у своїй резиденції Першу українську академію?

- а) Іван Федоров; б) Петро Могила;
в) князь Острозький; г) гетьман Сагайдачний.

22. Де було створено першу братську школу в 1580 р.?

- а) у Львові; б) у Києві;
в) у Луцьку; г) у Турові.

23. Викладання предметів українською мовою, вивчення античної літератури й філософії, розвиток розумових здібностей учнів, розвиток демократичних засад у навчанні, запровадження елементів навчання за класно-урочною системою, згуртування прогресивних діячів є позитивними сторонами в роботі:

- а) Києво-Могилянської академії; б) братських шкіл;
в) колегіумів; г) монастирських шкіл.

24. Які відомі типи братських шкіл?

- а) міські, полкові, січові;
б) елементарного й підвищеного типів;
в) жіночі й чоловічі;
г) філософські й природничо-математичні.

25. Визначте головні етапи в становленні Києво-Могилянської академії:

- а) розпорядження Петра Могили про створення братської школи й виділення ним для цього землі;
б) передача Галшкою Гулевичівною землі в Києві у власність братства;
в) заснування у 1615 р. Київської братської школи;
г) відкриття Петром Могилою Київської лаврської школи;
д) об'єднання Київської братської і лаврської шкіл у Києво-Могилянську колегію;

е) реорганізація Київської лаврської школи в Києво-Могилянську академію;

є) надання Києво-Могилянській колегії юридичних прав і статусу академії.

26. Де було відкрито першу співоцьку школу, в якій готували обдарованих співаків для Петербурзької придворної капели, вивчали нотну грамоту, гру на скрипці, гусях, бандурі:

а) у Переяславі;

б) у Львові;

в) у Луцьку;

г) у Глухові;

д) у Києві.

27. Де Г.С. Сковорода здобував освіту?

а) у сільській школі;

б) у Харківському колегіумі;

в) у Переяславському колегіумі;

г) навчався з перервами на різних факультетах Київської академії;

д) навчався в університетах Західної Європи.

28. Визначте події, які відносяться до життя й педагогічної діяльності Г.С. Сковороди:

а) навчання у філософському класі Київської академії;

б) навчання в Москві й здобуття музичної освіти;

в) перебування в Угорщині у складі російсько-посольської місії;

г) викладання в Київській академії;

д) викладання в Переяславському колегіумі;

е) робота домашнім учителем у поміщика Степана Томари;

є) викладання в Харківському колегіумі.

29. Як називають Г.С. Сковороду?

а) «українським Аристотелем»;

б) «українським Сократом»;

в) «Коперником у педагогіці»;

г) «батьком української педагогіки».

30. У яких творах висловлював свої педагогічні погляди Г.С. Сковорода?

а) у наукових статтях;

б) у філософсько-педагогічних трактатах;

в) у байках, притчах;

г) у листах;

д) у літературних творах.

31. Перелічіть головні ідеї філософсько-педагогічної концепції Г.С. Сковороди?

а) ідея розвивального навчання;

б) ідеал людяності як мета виховання;

в) ідея природного виховання;

г) всебічний і гармонійний розвиток;

д) гуманізм.

32. Кому належить подана нижче цитата, в якій ідеться про значення ідеї народності у вихованні? "Саме виховання заховане в природі кожного народу, як вогонь і світло невидимо заховані в кременці. Не шкодуй руки і

вдар кресалом і викрешеш вогонь у себе вдома й не ходитимеш по хатах з трепетницею вклонятися і просити: позич мені вогню".

- а) Г.С. Сковороді;
- б) Т.Г. Шевченкові;
- в) О.В. Духновичу;
- г) К.Д. Ушинському.

33. У XVIII-XIX ст. в розвитку української освіти й шкільництва спостерігалися:

- а) сприяння російського уряду розвитку освіти, створенню нових типів шкіл;
- б) заборона викладання українською мовою в різних типах навчальних закладів;
- в) реформа системи управління освітою, запровадження нових форм керівництва;
- г) розгром Кирило-Мефодіївського товариства і посилення переслідування української мови і літератури;
- д) ліквідація Запорозької Січі та закриття українських шкіл при полкових козацьких канцеляріях.

34. У 1871 р. сестри Ліндфорс – Марія і Софія (згодом Русова) організували:

- а) недільну школу для жінок;
- б) перший дитячий садок;
- в) притулок для сиріт;
- г) товариство захисту української мови.

35. Де відкрито в 1874 р. перший учительський інститут?

- а) у Харкові;
- б) у Глухові;
- в) у Києві;
- г) у Львові.

36. Автором першого підручника з педагогіки в Україні «Народна педагогія в пользу училищ и учителей сельских» був:

- а) П.О. Куліш;
- б) Ю.А. Федькович;
- в) О.В. Духнович;
- г) М.О. Корф;
- д) К.Д. Ушинський.

37. Визначте авторів підручників для початкового навчання:

- а) «Книжица читальная для начинающих»; а) П.О. Куліш;
- б) «Букварь южнорусский»; б) О.В. Духнович;
- в) «Рідне слово»; в) К.Д. Ушинський;
- г) «Грамматика»; г) Т.Г. Шевченко;
- д) «Наш друг»; д) Ф.А. Федькович;
- е) М.О. Корф.

38. У якому з підручників для початкового навчання подано спрощений, уніфікований правопис української мови, пристосований до найлегшої вимови слів? Хто його автор?

- а) «Книжица читальная для начинающих»; а) П.О. Куліш;
- б) «Букварь южнорусский»; б) О.В. Духнович;
- в) «Рідне слово»; в) К.Д. Ушинський;

- г) «Грамматика»;
- д) «Наш друг»;

- г) Т.Г. Шевченко;
- д) Ф.А. Федькович
- е) М.О. Корф.

39. Хто був автором посібників для учителів «Руководство к обучению грамоте по звуковой методе», «Русская начальная школа»?

- а) П.О. Куліш;
- б) О.В. Духнович;
- в) М.О. Корф;
- г) К.Д. Ушинський;
- д) М.І. Пирогов.

40. Визначте дату й місце народження відомих українських педагогів, просвітителів О.В.Духновича, М.О.Корфа, П.О.Куліша, М.І.Пирогова, Г.С.Сковроди, К.Д.Ушинського, Т.Г.Шевченка:

- а) 3 грудня 1722р. в с. Чорнухи на Полтавщині в сім'ї малоземельного незаможного козака;
- б) 24 квітня 1804 р. в селі Тополя Гуменського округу (тепер Словаччина) в сім'ї священика;
- в) 13 листопада 1810 р. в Москві у релігійній багатодітній сім'ї чиновника середнього розряду, внук селянина;
- г) 9 березня 1814 р. в с. Моринцях (Кирилівка) Звенигородського повіту Київської губернії (тепер Звенигородський р-н Черкаської обл.) у сім'ї кріпака;
- д) 27 липня 1819 р. у сім'ї заможного козака-хлібороба давнього козацько-старшинського походження в містечку Вороніжі (тепер Сумська обл.);
- е) 18 лютого 1824р. у м. Тулі в сім'ї маломаєтного дворянина;
- є) 2 липня 1834 р. в Харкові у сім'ї обрусілого остзейського барона та української поміщиці, дитинство пройшло в селі Нескучнім (тепер Донецька обл.).

41. Хто з відомих педагогів ХІХ ст. зробив великий внесок у розвиток шкільництва й поширення освіти на Закарпатті?

- а) О.В. Духнович;
- б) М.О. Корф;
- в) М.І. Пирогов;
- г) К.Д. Ушинський.

42. Кому належить думка про важливість виховання й освіти жінки, яка, доглядаючи за дитиною з колиски, повинна усвідомлювати власне високе призначення «бути будівником суспільства»?

- а) Г.С. Сковороді;
- б) О.В. Духновичу;
- г) М.О. Корфу;
- г) М.І. Пирогову.

43. Головні ідеї педагогічної концепції М.І. Пирогова:

- а) ідея «спорідненої праці»;
- б) загальнолюдське виховання;
- в) природовідповідність навчання й виховання;
- г) зв'язок шкільної освіти й виховання з життям;
- д) розвивальне навчання і використання активних методів.

44. Хто обстоював необхідність взаємозв'язку педагогічної теорії й практики, аргументуючи, що «сама педагогічна практика без теорії – те саме, що знахарство в медицині»?

- а) М.І. Пирогов;
- б) К.Д. Ушинський;
- в) Х.Д. Алчевська;
- г) Б.Д. Грінченко.

45. Кому належить думка, яка характеризує сутність принципу систематичності навчання: «Голова, наповнена уривчастими, безладними знаннями, схожа на комору, в якій усе без ладу, де сам хазяїн нічого не знайде...»?

- а) Г.С. Сковороді;
- б) О.В. Духновичу;
- в) К.Д. Ушинському.

46. Де здобував освіту К.Д. Ушинський?

- а) удома, його перші вчителі – студенти;
- б) у Новгород-Сіверській гімназії;
- в) у Петербурзькому Олександрійському ліцеї;
- г) закінчив юридичний факультет Московського університету;
- д) на філософському факультеті Київського університету.

47. Які праці належать до наукового доробку К.Д. Ушинського?

- а) «Итоги народного образования в европейских государствах»;
- б) «Про користь педагогічної літератури»;
- в) «Про народність у громадському вихованні»;
- г) «Передумане й пережите»;
- д) «Людина як предмет виховання»;
- е) ...

48. Яких вихователів називав К.Д. Ушинський?

- а) батьки, вчителі, суспільство;
- б) навчання, праця, гра, природа, життя, релігія;
- в) батьки, народ, школа, релігія.

49. Кому належать думки про вчителя?

- а) «Учителі! Ви сіль, ви просвітителі народу, - народу досі покинутого, народу, що вимагає освіти. Вам віддають батьки свій найдорожчий скарб, вам віддає уряд усе людство, хай вашим піклуванням, під вашим керівництвом зникне зло, а процвітає добродієність»;
- б) «Хто дав тобі виховання, він більше тобі дав, ніж той, хто дав тобі життя»;
- в) «Якщо медикам ми довіряємо наше здоров'я, то вихователям ввіряємо моральність і розум наших дітей, ввіряємо їхню душу, а разом з тим і майбутнє нашої вітчизни»;
- г) «Але якщо художник і скульптор відображають життя у фарбах, на полотні, в мармурі, композитор – в музичних образах, то мистецтво вчителя формує духовне обличчя самої людини».

50. Хто з відомих просвітителів ХІХ ст. займався земською діяльністю, був активним членом, а потім головою повітової училищної ради в

м. Олександрівську (тепер Запоріжжя), організатором та учасником з'їздів учителів на Херсонщині, створював повітові й земські школи?

- а) П.О. Куліш;
- б) Ю.А. Федькович;
- в) М.О. Корф;
- г) К.Д. Ушинський.

51. Хто висловив ідею про необхідність перебудови системи освіти в Україні в XIX ст., запропонував створити систему єдиної школи, яка складається з декількох взаємопов'язаних ступенів (елементарної школи, реальної і класичної прогімназії, реальної і класичної гімназії, університету і вищих навчальних закладів):

- а) О.В. Духнович;
- б) М.І. Пирогов;
- в) К.Д. Ушинський;
- г) Т.Г. Шевченко;
- д) М.В. Остроградський.

52. Хто з відомих педагогів обґрунтував систему підготовки вчителів, запропонувавши для підготовки народних учителів створювати вчительські семінарії, для підготовки вчителів середніх шкіл – педагогічні факультети при університетах; розробив проект учительської семінарії?

- а) О.В. Духнович;
- б) М.І. Пирогов;
- в) М.О. Корф;
- г) К.Д. Ушинський.

53. Кому належить думка про те, що «виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу»?

- а) Х.Д. Алчевській;
- б) К.Д. Ушинському;
- в) С.Ф. Русовій;
- г) М.С. Грушевському.

54. Хто з видатних педагогів, громадських діячів зробив значний внесок у становлення освіти дорослих і розвиток недільних жіночих шкіл?

- а) М.П. Драгоманов;
- б) Х.Д. Алчевська;
- в) П.Д. Юркевич;
- г) Б.Д. Грінченко.

55. Хто з відомих українських учених, просвітителів, громадських діячів просвітителів кінця XIX - початку XX ст. (дореволюційний період) народився:

- а) 13 вересня 1841 р. у м. Гадячі на Полтавщині у родині дрібномаєтних дворян, які походили з козацької старшини;
- б) 16 квітня 1841 р. у повітовому містечку Борзні на Чернігівщині у сім'ї поміщиків;
- в) 18 лютого 1856 р. у с. Олешні на Чернігівщині у великопанській родині;
- г) 27 серпня 1856 р. у с. Нагуєвичах Дрогобицького району в сім'ї селянина-коваля.

56. Відомий український науковець, мовознавець, фольклорист, перекладач літератури з багатьох мов, письменник, педагог, автор «Граматки української мови», редактор педагогічної й художньої літератури для дітей і дорослих, про якого говорили, що «він більше працював, ніж жив» - це:

системи освіти і виховання в Українській державі, автор праць «Виховний ідеал», «Загальні методи навчання» - це:

- а) Т.Г. Лубенець;
- б) М.П. Драгоманов;
- в) М.С. Грушевський;
- г) Г.Г. Ващенко;
- д) В.О. Сухомлинський.

62. Методику непрямого впливу на особистість через колектив, до якої вона входить, А.С. Макаренко назвав:

- а) системою перспективних ліній;
- б) законом «паралельної дії»;
- в) законом руху колективу;
- г) «завтрашньою радістю».

63. До ознак колективу А.С. Макаренко відносив:

- а) наявність певної кількості вихованців;
- б) спільність місця проживання;
- в) наявність спільної соціально цінної мети;
- г) наявність спільної діяльності;
- д) дружба й товаришування в колективі;
- е) відносини відповідальної залежності;
- є) підпорядкування педагогові;
- ж) наявність органів самоврядування.

64. Вставте пропущене слово в цитату А.С. Макаренка: «Ніщо так не скріплює колектив, як... Виховати ..., зберегти їх - надзвичайно важливе завдання виховної роботи. Школа, в якій немає ..., не може бути хорошою школою, і кращі школи - це школи, які нагромадили ...»:

- а) вимоги;
- б) заохочення;
- в) покарання;
- г) традиції;
- д) перспективи.

65. А.С.Макаренко виокремив стадії розвитку колективу, в основі яких він поставив:

- а) характер діяльності;
- б) час перебування вихованців у колективі;
- в) особливості стилю і тону в колективі;
- г) характер вимог;
- д) ступінь самостійності вихованців.

66. На думку А.С. Макаренка, "колектив, у якому окремі його члени перебувають у постійному, діловому, товариському, побутовому та ідеологічному об'єднанні" - це:

- а) дружний колектив;
- б) виховний колектив;
- в) первинний колектив;
- г) трудовий колектив.

67. Який метод виховання мав на увазі А.С. Макаренко у наведеній цитаті «... - така тонка справа, що вона може не бути доручена кожному

педагогові. Тому правом ... повинен користуватися тільки директор, або весь колектив, його загальні збори»:

- а) заохочення;
- б) покарання;
- в) доручення;
- г) вимога;
- д) бойкот.

68. Хто є автором праць із проблем сімейного виховання:

- а) «Книга для батьків»;
- б) «Батьківська педагогіка»;
- в) «Українська родинна педагогіка»;
- г) «Лекції про виховання дітей»;
- а) С.Ф.Русова;
- б) А.С.Макаренко;
- в) В.О.Сухомлинський;
- г) М.Г.Стельмахович.

69. Хто з видатних педагогів ХХ ст. трактував на гуманістичних позиціях сутність виховання, великого значення надавав «виховному середовищу», зазначав, що «засоби навмисного впливу ефективні лише остільки, оскільки створене і постійно збагачується середовище, яке виховує людину». Однією з умов ефективності такого впливу педагог вважав його природність, «обстановку ненавмисності», заперечував його штучність, стверджував, що «учневі не треба в кожную дану мить знати, що вчитель його виховує», «виховний намір має бути прихований обстановкою дружніх, невимушених взаємин»:

- а) Г.Г. Ващенко;
- б) А.С. Макаренко;
- в) В.О. Сухомлинський.

70. Розмежуйте події, які відносяться до життя й педагогічної діяльності А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського:

- а) народився 13 березня 1888 р. у с. Білопілля на Полтавщині;
- б) народився 28 вересня 1918 р. у с. Василівка на Кіровоградщині;
- в) закінчив Полтавський педагогічний інститут;
- г) навчався на денному відділенні Кременчуцького педінституту, через хворобу залишив навчання, пізніше завершив педагогічну освіту на заочному відділі Полтавського педінституту;
- д) написав і захистив кандидатську дисертацію;
- е) перебував у діючій армії в роки Другої світової війни;
- є) працював директором Павлівської школи;
- ж) очолював трудову колонію і комуну для педагогічно занедбаних дітей.

71. Про що, найголовніше у своєму житті, В.О. Сухомлинський говорить у праці «Серце віддаю дітям»?

- а) педагогічне покликання;
- б) любов до дітей;
- в) любов до Батьківщини.

72. Думки, висловлені В.О. Сухомлинським про повноту щастя дитини, яка не може бути щасливою в цілому, якщо в школі їй погано; про те, що вчителі мають любити, поважати дитину, визнавати її право на власну думку, тоді й вона полюбить школу; про те, що не буде жодної нещасливої людини, якщо вихователь докопається до «золотої жилки» в кожному вихованцеві та допоможе реалізувати себе, характеризують:

- а) новаторство його поглядів;

- б) гуманізм його педагогічної концепції;
- в) народознавчу основу його ідей.

73. Як назвав В.О. Сухомлинський систему морального виховання дітей 6-10-и років?

- а) «школою милосердя»;
- б) «школою добра»;
- в) «школою сердечності»;
- г) «школою радості».

74. Навчальну діяльність В.О. Сухомлинський називав:

- а) процесом засвоєння системи знань, формування загальнонавчальних умінь і навичок, необхідних у подальшій освіті й житті;
- б) необхідну умову формування духовно багатой особистості;
- в) діалогічним спілкуванням учителя з учнями;
- г) способом емоційного пробудження розуму дитини.

75. Як визначив В.О. Сухомлинський дитинство?

- а) підготовкою дитини до життя, від якої залежить вибір майбутньої професії, особисте щастя;
- б) віковим етапом, який має свої особливості у психічному, інтелектуальному й особистісному розвитку дитини, новоутворення і кризові періоди;
- в) найважливішим періодом людського життя, справжнім, яскравим, самобутнім і неповторним життям.

76. У якій праці В.О. Сухомлинського подається моральний ідеал, який увібрав у себе найкращі риси менталітету українського народу?

- а) «Як виховати справжню людину»;
- б) «Духовний світ школяра»;
- в) «Методика виховання колективу».

77. Якому засобу виховання й самовиховання особистості надає важливого значення В.О. Сухомлинський? Вставте пропущене поняття в його цитату: «Як гімнастика випрямляє тіло, так ... випрямляє душу людини. Завдяки ... в людині пробуджується уявлення про піднесене, величне, прекрасне не лише в оточуючому світі, але у самій собі ... - могутній засіб самовиховання»:

- а) казка;
- б) народна мудрість;
- в) музика;
- г) мистецтво.

78. Які праці не належать до педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського?

- а) «Книга для батьків»;
- б) «Виховний ідеал»;
- в) «Духовний світ школяра»;
- г) «Материнська школа»;
- д) «Народження громадянина»;
- е) «Людина як предмет виховання»;
- є) «Проблеми шкільного радянського виховання»;
- ж) «Батьківська педагогіка»;
- з) «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості».

79. Яку новаторську форму навчання і виховання молодших школярів запровадив у своїй діяльності В.О. Сухомлинський?

- а) уроки казки;
- б) уроки фантазії;
- в) уроки мислення;
- г) уроки милування.

80. Як співвідносить В.О. Сухомлинський виховання і навчання у своїй праці «Серце віддаю дітям»?

- а) навчання – це одна зі сторін виховання, лише одна з пелюсток тієї квітки, що називається вихованням у широкому розумінні цього поняття;
- б) навчання і виховання – процеси самостійні й однаково важливі, як два береги річки;
- в) виховання – одна із важливих функцій навчання, яка полягає в різнобічному розвитку особистості через засвоєння системи знань.

81. Із наведених думок про виховання виберіть ту, яка належить В.О. Сухомлинському:

- а) виховання головним чином повинно засіяти наші серця корисними для індивіда й суспільства звичками;
- б) це насамперед людинознавство, це багатогранний процес постійного духовного збагачення і оновлення тих, хто виховується, і тих, хто виховує;
- в) питання виховання для сучасних суспільств – це питання життя і смерті, від якого залежить майбутнє, виховання має пріоритет над освітою, створює людину.

82. Гармонією трьох начал «треба, важко і прекрасно» В.О. Сухомлинський називав:

- а) навчальну діяльність;
- б) працю дітей;
- в) гру;
- г) спілкування з однолітками;
- д) допомогу іншим людям.

83. Садівниць високої кваліфікації (виховательок) для дитячих садків в Україні в кінці ХІХ ст.. готували:

- а) у Києво-Могилянській Академії;
- б) в університеті Св. Володимира;
- в) на Фребелівських курсах.

84. Стосовно якого методу виховання (тонкого й небезпечного засобу впливу на духовний світ дитини), на думку В.О.Сухомлинського, необхідно дотримуватися розумної межі й не застосовувати його на кожному кроці?

- а) морально-етичної бесіди;
- б) покарання;
- в) заохочення.

3.2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКІЛЬНИЦТВА

- 1. У школах Стародавнього Сходу навчалися:**
 - а) лише хлопчики;
 - б) лише дівчата;
 - в) хлопці й дівчата спільно;
 - г) хлопці й дівчата окремо.
- 2. Найбільш легкою для засвоєння була писемність у:**
 - а) Стародавньому Єгипті;
 - б) Стародавній Індії;
 - в) Стародавньому Китаї;
 - г) Месопотамії.
- 3. Які типи шкіл були в державі Шумерів?**
 - а) школи грамоти;
 - б) школи писців;
 - в) школи жриць;
 - г) музичні школи.
- 4. Що не було характерним для змісту навчання і виховання в школах писців у Стародавньому Єгипті?**
 - а) навчання письму, лічбі, читанню;
 - б) заняття гімнастичними вправами, плавання;
 - в) вивчення географії, фізики, історії, філософії;
 - г) виховання хороших манер;
 - д) релігійна освіта;
 - е) вивчення астрономії, медицини;
 - ж) вивчення поезики, риторики.
- 5. У яких школах Стародавньої Індії проводилося навчання й виховання дітей нижчих каст (шляхетської, військової), що охоплювало науку володіння зброєю, їзду верхи, гімнастичні вправи, математику, поезію, музику, етику, танці?**
 - а) у школі колісничих;
 - б) у школі брахманів;
 - в) у школі кшатріїв;
 - г) у гімнастичних школах.
- 6. У яких школах стародавнього світу були введені для майбутніх чиновників три екзамени?**
 - а) вищих школах у Стародавньому Китаї;
 - б) школі брахманів у Стародавній Індії;
 - в) школі писців у державі Шумерів.
- 7. У якій країні Стародавнього Сходу створювались общинні школи, в яких юнаків безкоштовно навчали стрільби з лука, пісень, обрядів, їзди верхи, письма, лічби?**
 - а) у державі Шумерів;

- б) у Стародавній Індії;
- в) у Стародавньому Китаї;
- г) у Стародавньому Єгипті.

8. Тип виховання у країнах Стародавнього Сходу, метою якого було виховання фізично сильних воїнів, в основі якого лежали військові й гімнастичні вправи, полювання, володіння зброєю?

- а) теократично-релігійний;
- б) лицарський;
- в) урядничий;
- г) господарський.

9. Як називали в Стародавній Спарті рабів, якими володіли представники земельної аристократії на основі родової власності, і які не мали права навчатися й виховуватися в спартанських школах?

- а) спартіати;
- б) періеки;
- в) ілоти.

10. Які ознаки не є характерними для спартанської освіти й виховання?

- а) наявність державних навчально-виховних закладів;
- б) навчання дітей у приватних школах;
- в) мета виховання: підготовка мужніх воїнів, стійких, загартованих майбутніх членів військової общини;
- г) поєднання фізичного й інтелектуального виховання;
- д) використання системи фізичних покарань.

11. Чи здійснювалося в спартанській системі музичне виховання дітей і молоді?

- а) так;
- б) ні;
- в) лише у вихованні дівчат.

12. Які навчальні заклади в Спарті називались агелами?

- а) приватні навчально-виховні заклади, де навчалися діти знаті;
- б) державні навчально-виховні заклади, де здійснювалося військово-гімнастичне навчання хлопців;
- в) військові об'єднання юнаків, які брали участь у маневрах.

13. У якій державі Стародавньої Греції жінка мала права, рівні з чоловіком, діти були власністю держави, освіта й виховання дітей мали державний характер?

- а) у Спарті;
- б) у Афінах;
- в) в обох державах;
- г) ці ознаки не є характерними для освіти й виховання в жодній державі.

14. Калокагатія, як мета афінського виховання, в дослівному значенні – це:

- а) гармонія тіла й духу;
- б) поєднання розуму, моральності, фізичної розвиненості;
- в) найвища досконалість.

15. У Стародавніх Афінах педагогами називали:

- а) учителів, які навчали дітей знаті в школах;
- б) рабів, які супроводжували дітей рабовласників до школи;
- в) філософів, які були наставниками молоді й проводили з ними бесіди.

16. Як називали в Афінах особу, яка прикріплювалася до дитини з 2-ох років, спостерігала за її моральністю, оберігала від випадкових вуличних знайомств, супроводжувала до школи?

- а) дидаскалом;
- б) педотрибом;
- в) педагогом.

17. Які особливості не були характерними для організації навчально-виховної роботи в афінській мусичній школі?

- а) загальноосвітнє спрямування;
- б) давала учням літературну й художньо-музичну освіту;
- в) державне утримання;
- г) поділялася на школу грамати́ста і школу кіфариста;
- д) навчалися хлопчики й дівчата;
- е) діти засвоювали основи грамоти.

18. Афінська гімнастична школа – це:

- а) приватний навчальний заклад для хлопчиків, метою якого був розвиток культу тіла;
- б) державний навчальний заклад, у якому готували юнаків до військової служби;
- в) приватний навчальний заклад для дівчат знаті, метою якого був розвиток красивого тіла.

19. Які особливості були характерними в організації навчання й виховання в афінських гімназіях?

- а) утримувалися за державні кошти та кошти заможних громадян;
- б) продовжувалося художньо-естетичне виховання;
- в) відбувалося вдосконалення в галузі гімнастики;
- г) молодь готувалася до військової служби;
- д) учні набували літературної, політичної та філософської освіти;
- е) були приватними.

20. В Афінах у період античності діти навчалися послідовно в:

- а) кіфариста, педотриба, грамати́ста;
- б) грамати́ста, педотриба, кіфариста;
- в) грамати́ста, кіфариста, педотриба;
- г) педотриба, кіфариста, грамати́ста.

21. Де здійснювалося виховання афінських дівчат?

- а) у всіх типах шкіл, у яких навчалися хлопці;
- б) лише в мусичній школі;
- в) для них створювалися спеціальні жіночі школи;
- г) здобували лише домашнє виховання.

22. Які з поглядів не належать афінському філософові Сократу?

- а) розробив першу вікову періодизацію;

- б) був основоположником учення про «добру природу» людини;
- в) обстоював державний характер виховання;
- г) започаткував викладання способом запитань і відповідей;
- д) основне завдання вчителя – викликати до життя найкращі душевні сили вихованця на основі уважного вивчення нахилів і здібностей.

23. Хто з відомих грецьких філософів написав праці «Держава», «Закони», «Федр», «Бенкет», «Тімей»?

- а) Сократ;
- б) Платон;
- в) Аристотель;
- г) Демокріт.

24. Кому з відомих грецьких філософів належить думка про те, що знання не можна вкласти у свідомість ззовні, що воно повинно вирости з глибини особистості і за допомогою вчителя вийти у світ; хто порівнював учительство із повивальним мистецтвом, яке «надає допомогу родам душі»?

- а) Сократ;
- б) Платон;
- в) Аристотель;
- г) Демокріт.

25. Давньогрецький філософ, який вважав учительську діяльність дорожчою за життя, запропонував замість лекції живу, невимушену бесіду, відмовився від письмової фіксації своїх думок, – це:

- а) Сократ;
- б) Платон;
- в) Плутарх;
- г) Демокріт.

26. Хто з відомих грецьких філософів обстоював думку про державний характер виховання, належність дітей державі; необхідність отримання виховання й освіти за кошт держави не залежно від статевих відмінностей?

- а) Сократ;
- б) Платон;
- в) Аристотель;
- г) Демокріт.

27. Яку вікову періодизацію розробив Аристотель?

- а) від народження до 7 років, від 7 років до настання статевої зрілості, від настання статевої зрілості до 21 року;
- б) від народження до шести років – дитинство, 6-12 років – отроцтво, 12-18 років – юність, 18-24 роки – змужнілість;
- в) до 2-ох років – немовлятство, 2-12 років – дитинство, 12-15 років – отроцтво, 15-20 років – юність.

28. Хто назвав «маєвтикою» свій метод навчання?

- а) Аристотель;
- б) Плутарх;
- в) Платон;
- г) Сократ.

29. На думку Демокріта, виховання і навчання не тільки облагороджують людину, але й роблять її

- а) мудрою;
- б) незалежною;
- в) щасливою.

- 30. Велика заслуга Демокріта полягає в тому, що він:**
- а) дав ряд цінних вказівок щодо дошкільного виховання;
 - б) обґрунтував значення праці у всебічному розвитку особистості, показав її виховне значення;
 - в) розробив евристичний метод навчання.
- 31. Філософ стародавнього світу, який одним із перших намітив систему дошкільного виховання, висловив ідею організації своєрідного дитячого садка, де всі діти під керівництвом нянь збиратимуться на дитячих майданчиках, розташованих біля храмів, – це:**
- а) Аристотель;
 - б) Платон;
 - в) Плутарх;
 - г) Сократ.
- 32. Метою виховання в Стародавньому Римі, на думку Цицерона, є насамперед виховання:**
- а) воїна;
 - б) гармонійної особистості;
 - в) громадянина.
- 33. Римські школи, в яких відбувалося поглиблене вивчення грецької та римської літератури, давалися відомості з математики, астрономії, музики, основ права, філософії; проводилися практичні заняття методом диспутів, називалися:**
- а) елементарними;
 - б) граматичними;
 - в) риторичними.
- 34. У якій державі стародавнього світу вчителі стали державними службовцями й отримували заробітну плату від держави?**
- а) у Китаї;
 - б) в Афінах;
 - в) у Спарті;
 - г) у Римі.
- 35. Якому вихованню надавав перевагу римський філософ М.Ф.Квінтіліан?**
- а) домашньому;
 - б) суспільному;
 - в) поєднанню домашнього й суспільного.
- 36. Свої погляди на ідеал людини, бездоганного державного діяча, який, відповідно до вимог епохи, повинен бути добрим оратором, та шляхи його виховання М.Ф.Квінтіліан виклав у праці:**
- а) «Виховання оратора»;
 - б) «Думки про виховання»;
 - в) «Держава».
- 37. Яка система виховання склалась у період розквіту феодалізму?**
- а) церковне виховання, світське виховання, ремісниче виховання, виховання дітей селян;

- б) церковне виховання, феодалське виховання, виховання дітей селян;
- в) церковне виховання, лицарське виховання, бюргерське виховання та стихійне виховання дітей селян.

38. Середньовічна церковна школа, в якій хлопчиків за плату навчав священник читати, писати, закону Божого, - це:

- а) парафіяльна;
- б) зовнішня монастирська;
- в) соборна.

39. Характерними особливостями навчання й виховання дітей у церковних школах були епохи середньовіччя:

- а) індивідуальне навчання;
- б) індивідуально-групове навчання;
- в) прийом дітей до школи один раз на рік;
- г) катехізичний метод навчання;
- д) систематичні покарання учнів;
- е) створення спеціальних книг для читання.

40. Які етапи включала система лицарського виховання епохи середньовіччя?

- а) сімейне виховання до 7-и років, освіта й виховання у зовнішніх монастирських школах (7-15 років), навчання в університетах;
- б) сімейне виховання до 7-и років, 7-14 років – виконання обов'язків пажа дружини сюзерена, 14-21 рік – виконання функцій зброєносця при сюзерені;
- в) сімейне виховання до 7-и років, поєднання домашнього виховання і навчання в соборній школі, оволодіння ремеслом у гільдійських школах, оволодіння військовою справою.

41. Якими вміннями не потрібно було оволодівати в системі лицарського виховання епохи середньовіччя?

- а) грати в шахи;
- б) володіти зброєю;
- в) читати й писати;
- г) складати вірші й співати;
- д) полювати.

42. Виховання і навчання дітей селян у період середньовіччя проходило:

- а) у парафіяльних і зовнішніх монастирських школах;
- б) у гільдійських школах;
- в) виховання в сім'ї через працю.

43. Схоластика – це:

- а) аскетичний філософський світогляд періоду середньовіччя, яке негативно ставилося до античної культури, розглядало її як гріховну, «поганську»;
- б) релігійне філософське вчення, яке трактувало красу природи, мистецтво, втіхи життя, допитливість розуму як владу диявола;

в) система мислення, дослідження, викладання, яка прагнула примирити розум із релігією, викласти релігійні догми в логічній формі, використовуючи філософію античних філософів.

44. У буквальному перекладі «університет» означає:

- а) сукупність, об'єднання, співтовариство тих, хто вчить і вчиться;
- б) місце для читання канонічної книги і коментарів до неї;
- в) самоврядування.

45. Який університет у Західній Європі був створений першим у 1158 р.?

- а) Оксфордський;
- б) Кембриджський;
- в) Болонський;
- г) Паризький.

46. Хто був ректором Болонського університету в перші століття його існування?

- а) студент;
- б) представник єпископа;
- в) професор.

47. Які факультети традиційно склалися в університетах до кінця XII ст.?

- а) артистичний, юридичний, медичний, богословський;
- б) природничий, юридичний, медичний, богословський;
- в) артистичний, юридичний, медичний, богословський, ораторський.

48. На якому факультеті середньовічного університету, що був обов'язковим, вивчалися «сім вільних мистецтв»?

- а) на богословському;
- б) на артистичному;
- в) на ораторському.

49. Які основні види занять були в середньовічних західноєвропейських університетах?

- а) лекції й дискусії;
- б) лекції, катехізичні бесіди;
- в) написання трактатів.

50. Перший учений ступінь, який був запроваджений із XIII ст. в Західній Європі, і який давав право читати лекції в університеті, – це:

- а) магістр;
- б) доктор;
- в) бакалавр.

51. Який напрям у педагогіці виник в епоху західноєвропейського Відродження?

- а) педагогіка гуманізму;
- б) прагматична педагогіка;
- в) авторитарна педагогіка;
- г) педагогіка вільного виховання.

52. Кого з педагогів епохи Відродження (він заснував школу «Будинок радості», здійснивши ідею школи в природі) називали «батьком гуманності»?

- а) Франсуа Рабле;
- б) Вітторіно да Фельтре;
- в) Еразма Роттердамського.

53. Чому надавав перевагу Вітторіно да Фельтре, стверджуючи, що «краще добре жити, ніж добре писати»?

- а) матеріальному достатку;
- б) моральному вихованню;
- в) гармонійному розвитку.

54. Головна ідея праці Ф.Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель» - це:

- а) критика середньовічної школи й освіти;
- б) розкриття принципів гуманістичного виховання;
- в) принципи розвивального навчання.

55. Хто з педагогів-гуманістів епохи Відродження висловив свої погляди щодо виховання в праці «Досліди» (1580 р.)?

- а) Вітторіно да Фельтре;
- б) Мішель Монтень;
- в) Еразм Роттердамський.

56. Хто з відомих педагогів-гуманістів епохи Відродження у своїх памфлетах «Похвала глупоті», «Розмови запросто» висміює середньовічні школи і виховання, католицьке духовництво, критикує схоластику, формалізм у навчанні, паличну дисципліну і грубість учителів?

- а) Франсуа Рабле;
- б) Вольфганг Ратке;
- в) Еразм Роттердамський;
- г) Мішень Монтень.

57. Хто з представників гуманістичної педагогіки відстоює ідею рівності, однакового суспільного виховання та освіти?

- а) Томас Мор;
- б) Томмазо Кампанелла;
- в) Еразм Роттердамський.

58. Кого з відомих зарубіжних учених називають «фундатором», «батьком» наукової педагогіки?

- а) Я.А.Коменського;
- б) Й.Ф.Гербарта;
- в) Ф.В.Дістервега.

59. Хто з відомих педагогів розподілив дітей за здібностями і характером на шість груп, до однієї з яких належать «діти з гострим розумом, але повільні, хоч і слухняні; вони потребують тільки прищорювання»?

- а) Й.Г.Песталоцці;
- б) Я.А.Коменський;
- в) Ж.-Ж.Руссо.

60. Хто, на думку Я.А.Коменського, є найдорожчим і найціннішим у світі («Золото і срібло – речі ненадійні і такі, що швидко проходять, а -безсмертна спадщина»)?

- а) діти;
- б) батьки;
- в) учителі.

- 61. На якому віковому етапі, на думку Я.А.Коменського, діти обох статей повинні навчатися в школі рідної мови, опановуючи читання, лічбу, співи, історію, релігію, ремесло, вчення про моральність?**
- а) дитинство (до 6 років);
 - б) отрочество (6-12 років);
 - в) юність (12-18 років);
 - г) змужнілість (18-24 роки).
- 62. Проголошене Я.А.Коменським «золоте правило» - це:**
- а) принцип природовідповідності;
 - б) принцип гуманізму;
 - в) принцип наочності.
- 63. Які праці не належать до педагогічного доробку Я.А.Коменського?**
- а) «Відкриті двері до мов усіх наук»;
 - б) «Закони добре організованої школи»;
 - в) «Нарис педагогічних читань»;
 - г) «Суспільний договір»;
 - д) «Материнська школа»;
 - е) «Про вигнання зі шкіл відсталості».
- 64. Чи допускав Я.А.Коменський використання покарань у моральному вихованні?**
- а) так;
 - б) ніколи;
 - в) лише в окремих випадках: за богохульство, брехню, впертість.
- 65. Які ідеї не належать до педагогічної концепції Я.А.Коменського?**
- а) ідея природо відповідності;
 - б) ідея розвивального навчання;
 - в) обґрунтування класно-урочної системи навчання;
 - г) теорія елементарної освіти;
 - д) створення перших підручників для дітей.
- 66. Якому методу морального виховання Я.А.Коменський надавав великого значення, кажучи: «Якщо поле не полоти, то відразу виростають згубні для посіву бур'яни. Якщо дерева не підрізати, то вони дичавіють і дають непотрібні пагони. Адже що таке....., якщо не той метод, завдяки якому учні стають дійсно учнями?»**
- а) дисципліні;
 - б) покаранню;
 - в) вимозі.
- 67. Хто з відомих педагогів заперечував наявність у дитини вроджених здібностей і порівнював її з «чистою дошкою» (“tabula rasa”)?**
- а) Я.А.Коменський;
 - б) Дж. Локк;
 - в) Ж.-Ж. Руссо.
- 68. Які головні завдання Дж. Локк ставив у вихованні джентльмена?**
- а) виховання тіла, характеру, розуму;
 - б) виховання волі, доброчесності, розуму;
 - в) розумове, моральне, естетичне, фізичне виховання.

69. Протестуючи проти зубріння і догматики, Дж. Локк розробив методи навчання, орієнтовані на природні інтереси і позитивні емоції дітей, які роблять навчання привабливим для них. Йдеться про:

- а) «активні» методи;
- б) «м'які» методи;
- в) індуктивні методи.

70. Хто з французьких просвітителів був противником шкільного навчання в традиційних його формах, заперечував систематичне викладання вчителями словесних книжкових знань і застосування штучних дидактичних прийомів при пасивному сприйманні навчального матеріалу дітьми, не схвалював теорію навчання, розроблену Я.А.Коменським?

- а) Д.Дідро;
- б) К.А.Гельвецій;
- в) Ж.Ж.Руссо.

71. Яка мета виховання, на думку Ж.-Ж.Руссо?

- а) виховати людину такою, якою вона була в природному стані, зробити її людиною;
- б) виховувати громадянина держави;
- в) усебічний і гармонійний розвиток особистості.

72. У якій праці Ж.-Ж.Руссо висловлює критику феодального виховання та схоластичної школи, розкриває свої погляди щодо виховання нової людини?

- а) «Нова Елоїза»;
- б) «Еміль, або Про виховання»;
- в) «Про походження нерівності між людьми».

73. На якому етапі, виокремленому Ж.Ж.Руссо у віковій періодизації, необхідно здійснювати розумову освіту, трудове виховання через спостереження екскурсії, самотійну роботу, включаючи ще моральне виховання?

- а) на першому (немовляцтво) – до 2-х років;
- б) на другому (дитинство) - від 2-х до 12-и років;
- в) на третьому (отроцтво) – від 12-и до 15-и років;
- г) на четвертому (юність) - від 15-и до 20-и років.

74. Які погляди не належать до філософсько-педагогічної концепції Ж.-Ж.Руссо?

- а) розробка системи освіти;
- б) ідея гуманізму;
- в) ідея розвивального навчання;
- г) ідея природовідповідності;
- д) ідея вільного виховання.

75. Хто з відомих педагогів Західної Європи відкривав притулки для бідних, у яких здійснював підготовку до праці та належне виховання?

- а) Й.Г.Песталоцці;
- б) Й.Ф.Герbart;
- в) Ф.В.А.Дістервег.

- 76. Які види елементарної освіти обґрунтував Й.Г.Песталоцці в своїй теорії?**
- а) елементарна початкова, середня, загальна освіта;
 - б) елементарна інтелектуальна, моральна й фізична освіта;
 - в) елементарна розумова, трудова, естетична освіта.
- 77. Пізнання всіх предметів оточуючого світу, на думку Й.Г.Песталоцці, відбувається шляхом усвідомлення спільних для них властивостей, якими є:**
- а) число, форма, назва;
 - б) одиничне, загальне;
 - в) конкретне, абстрактне.
- 78. Який дидактичний принцип Й.Г.Песталоцці вважав найважливішим, відводив йому центральне місце і визнавав його основою будь-якого пізнання?**
- а) принцип природовідповідності;
 - б) принцип наочності;
 - в) принцип поступовості й послідовності.
- 79. Які праці належать до педагогічного доробку Й.Г.Песталоцці?**
- а) «Лінгард і Гертруда»;
 - б) «Лебедина пісня»;
 - в) «Дослідження про людський розум»;
 - г) «Думки про виховання».
- 80. Хто з відомих зарубіжних педагогів уперше обґрунтував теоретичні основи педагогіки у взаємозв'язку із психологією та етикою?**
- а) Й.Г.Песталоцці;
 - б) Й.Ф.Герbart;
 - в) Ф.В.А.Дістервег.
- 81. Які взаємозв'язки у межах педагогіки обґрунтував Й.Ф.Герbart?**
- а) між навчанням і вихованням;
 - б) між теорією і практикою;
 - в) між вивченням педагогіки й історії педагогіки;
 - г) усі відповіді правильні.
- 82. На чому, на думку Й.Ф.Герbart, насамперед повинно ґрунтуватися навчання?**
- а) на досвіді учнів;
 - б) на інтересі учнів;
 - в) на активності учнів.
- 83. Які методи виховання обґрунтував Й.Ф.Герbart?**
- а) методи природних наслідків;
 - б) методи «придушення дикої пустотливості»;
 - в) методи «вільного виховання».
- 84. Які форми включала система покарань, розроблена Й.Ф.Герbartом?**
- а) тілесні покарання;
 - б) позбавлення їжі;
 - в) позбавлення свободи;
 - г) вигнання з дому і школи;

д) усі перелічені форми.

85. Хто із відомих зарубіжних педагогів увів поняття «педагогічного такту», стверджуючи, що якість роботи педагога залежить від того, наскільки такт, що є у нього, відповідає основним положенням теорії?

- а) Я.А.Коменський; б) Й.Г.Песталоцці;
в) Й.Ф.Герbart; г) Ф.В.А.Дістервег.

86. Хто з відомих зарубіжних педагогів сформулював принцип послідовності й розробив правила його реалізації: від близького до далекого, від простого до складного, від легшого до важчого, від відомого до невідомого?

- а) Й.Г.Песталоцці; б) Й.Ф.Герbart;
в) Ф.В.А.Дістервег.

87. Яку теорію формування змісту освіти обстоював Ф.В.А.Дістервег?

- а) формальну; б) матеріальну;
в) елементарну.

88. Сутність якого педагогічного принципу, розробленого Ф.В.А.Дістервегом, полягає в тому, що людина повинна прагнути до свого призначення, шукати в собі основу свого прагнення і діяльності, добувати її з самої себе, повинна визначати себе в собі?

- а) принципу природовідповідності;
б) принципу культуровідповідності;
в) принципу самодіяльності.

89. Кого з видатних учених Західної Європи (він очолював учительські семінарії, написав близько 400 статей і заміток із педагогіки, 50 книг, підручників і посібників для вчителів) називали «учителем німецьких учителів»?

- а) Й.Г.Песталоцці; б) Й.Ф.Герbart;
в) Ф.В.А.Дістервега.

90. Сутність якого дидактичного принципу Ф.В.А.Дістервег сформулював у правилах: від близького до далекого, від простого до складного, від легшого до важчого, від відомого до невідомого?

- а) принципу наочності;
б) принципу послідовності;
в) принципу систематичності.

91. Хто з представників зарубіжної педагогічної думки створив у 1837 р. перший дитячий садок і розробив методику дошкільного виховання?

- а) І.Б.Базедов; б) Х.Г.Зальцман;
в) Ф.В.Фребель.

92. На скільки вікових етапів поділяє Ф.В.Фребель весь період розвитку дитини?

- а) на три: немовлятво, дитинство і отроцтво;
б) на чотири: дитинство, отроцтво, юність, змужнілість;
в) на чотири: немовлятво, дитинство, отроцтво, юність.

93. Хто з представників соціально-педагогічної думки ХІХ ст. виступав за розвиток народної освіти, гармонійне всебічне виховання дітей і молоді,

поєднання освіти й навчання з суспільною продуктивною працею. Вимагав суспільного виховання, поліпшення роботи школи?

- а) соціалісти-утопісти;
- б) реформатори;
- в) неогуманісти.

94. Педагогічна течія в специфічному ідеологічному русі німецького «просвітительства» кінця XVIII ст., представники якого намагались здійснити на практиці «революцію в педагогіці», - це:

- а) філантропізм;
- б) реформаторство;
- в) неогуманізм.

95. Представником якого напрямку в зарубіжній реформаторській педагогіці кінця XIX – першої половини XX ст. був відомий англійський філософ-соціолог, автор праць «Основи психології», «Початки етики» Г.Спенсер?

- а) «експериментальної» педагогіки;
- б) педагогіки позитивізму;
- в) «педагогіки дії».

96. Хто з відомих учених, громадських діячів кінця XIX – першої половини XX ст. був представником теорії «вільного виховання»?

- а) Е.Кей;
- б) Е.Мейман;
- в) М.Монтессорі;
- г) Е.Торндайк;
- г) А.Лай.

97. Сутність якого напрямку в зарубіжній реформаторській педагогіці кінця XIX – першої половини XX ст. полягає в тому, щоб дітей не виховувати спеціально, а дати їм можливість спокійно виховуватися самим, розвивати свої природні здібності?

- а) «педагогіки дії»;
- б) теорії «вільного виховання»;
- в) теорії «нового виховання» і «нових» шкіл.

98. Хто з представників реформаторської педагогіки кінця XIX – першої половини XX ст. заперечував термін «трудове виховання», пропонував замінити його поняттям «виховання дійове»:

- а) Г.Спенсер;
- б) А.Лай;
- в) Дж.Дьюї;
- г) Е.Демолен.

99. У якому напрямку активізувалися наукові розробки теоретичних основ європейської педагогіки кінця XIX – початку XX ст.?

- а) упровадження інноваційних технологій у навчально-виховний процес;
- б) психологізація педагогічного процесу;
- в) підвищення соціальної функції теорії виховання.

100. Які підходи характерні для шкільної політики в індустріально розвинених країнах Заходу в кінці XX ст.?

- а) перевага розуму й таланту над походженням;
- б) консерватизм;
- в) інтеграція в сфері освіти західноєвропейських держав;

г) забезпечення якості освіти;

д) домінування колективних форм навчання над індивідуальними.

101. Навчання яких учнів у західноєвропейських школах відбувалося за інтегрованими курсами (наприклад, інтегрований курс – природничі науки)?

а) слабких учнів; б) сильних учнів;

в) усіх, без винятку.

102. Виховання, яке належить переважно до душевних спонукувань і досягається за допомогою наказу чи заборони, ВА.Лай називав:

а) авторитарним вихованням;

б) дисципліною;

в) вихованням через покарання.

103. Для яких дітей дидактичний матеріал М.Монтессорі є засобом самовиховання?

а) для звичайних дітей;

б) для розумово відсталих;

в) для всіх.

КЛЮЧ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ІЗ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

№ п/п	відповідь	№ п/п	відповідь	№ п/п	відповідь	№ п/п	відповідь
1.	в	22.	а	43.	б, г, д,	64.	г
2.	а	23.	б	44.	б	65.	г
3.	а	24.	б	45.	в	66.	г
4.	а, б, г	25.	б, в, г, д, є	46.	б, г	67.	б
5.	в, г	26.	г	47.	б, в, д	68.	а-б, б-в, в-г, г-б
6.	а, в, г	27.	а, г	48.	б	69.	в
7.	а, в	28.	а, в, д, е, є	49.	-	70.	-
8.	а, в, г, д, е, ж	29.	б	50.	в	71.	б
9.	а, в, г	30.	в, г	51.	б	72.	б
10.	б	31.	б, в, д	52.	г	73.	в
11.	в, є	32.	а	53.	б	74.	б, г
12.	в	33.	б, в, г, д	54.	б	75.	в
13.	б, в	34.	б	55.	-	76.	а
14.	б	35.	б	56.	а	77.	в
15.	б	36.	в	57.	-	78.	б, г, є
16.	в	37.	а-б, б-г, в-в, г-а, д-є	58.	б	79.	в
17.	а	38.	г-а	59.	г	80.	а
18.	в	39.	в	60.	-	81.	б
19.	в	40.	-	61.	г	82.	б
20.	б, г, д	41.	а	62.	б	83.	в
21.	в	42.	г	63.	в, г, е, ж	84.	б

* Правильна відповідь на тестове завдання №40: а – Г.С.Сковорода. б – О.В.Духнович, в – М.І.Пирогов, г – Т.Г.Шевченко, д – П.О.Куліш, е – К.Д.Ушинський, є – М.О.Корф.

* Правильна відповідь на тестове завдання №49: а – О.В.Духнович, б – О.В.Духнович, в, г – К.Д.Ушинський.

* Правильна відповідь на тестове завдання №55: а – М.П.Драгоманов, б – Х.Д.Алчевська, в – С.Ф.Русова, г – І.Я.Франко.

* Правильна відповідь на тестове завдання №57: а, б, г – Х.Д.Алчевська, в, д, е, є – С.Ф.Русова.

* Правильна відповідь на тестове завдання №60: а, б – К.Д.Ушинський, в – Г.Г.Ващенко, г – А.С.Макаренко, д – В.О.Сухомлинський.

* Правильна відповідь на тестове завдання №70: а, в, ж – А.С.Макаренко, б, г, д, е, є –В.О.Сухомлинський.

КЛЮЧ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ІЗ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКІЛЬНИЦТВА

№ п/п	відповідь	№ п/п	відповідь	№ п/п	відповідь	№ п/п	відповідь
1.	а	27.	а	53.	б	79.	а, б
2.	б	28.	г	54.	а	80.	б
3.	б, в.	29.	в	55.	б	81.	б
4.	в, ж	30.	б	56.	в	82.	б
5.	в	31.	б	57.	а, б	83.	б
6.	а	32.	в	58.	а	84.	д
7.	в	33.	в	59.	б	85.	г
8.	б	34.	г	60.	а	86.	в
9.	в	35.	б	61.	б	87.	б
10.	б, г	36.	а	62.	в	88.	в
11.	а	37.	в	63.	в, г	89.	в
12.	б	38.	а	64.	в	90.	б
13.	а	39.	б, г, д	65.	б, г	91.	в
14.	а	40.	б	66.	а	92.	а
15.	б	41.	в	67.	б	93.	а
16.	в	42.	в	68.	а	94.	а
17.	в, д	43.	в	69.	б	95.	б
18.	а	44.	а	70.	в	96.	а, в
19.	в	45.	в	71.	а	97.	б
20.	а, в, д	46.	а	72.	б	98.	б
21.	г	47.	а	73.	в	99.	в
22.	а, в	48.	б	74.	а, в	100.	а, в, г
23.	б	49.	а	75.	а	101.	а
24.	а	50.	в	76.	б	102.	а
25.	а	51.	а	77.	а		
26.	б	52.	б	78.	б		

РОЗДІЛ 4. ТЕМИ КУРСОВИХ (ПОРТФОЛІО)

4.1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ І ПЕДАГОГІКИ

1. Зміст і методи морального виховання дітей у народній педагогіці.
2. Використання засобів народної педагогіки в трудовому вихованні школярів.
3. Культурно-освітнє значення й виховний потенціал «Велесової книги».
4. Виховні ідеали козацької педагогіки.
5. Виховання дітей на традиціях українського козацтва в сучасній школі.
6. Виникнення та розвиток гуманістичних ідей в українській педагогіці.
7. Проблема мети і завдань виховання та особливості українського виховного ідеалу в працях видатних вітчизняних педагогів.
8. Літературно-педагогічні пам'ятки Київської Русі та їх вплив на розвиток школи і педагогіки в Україні.
9. Місце Києво-Могилянської академії в вистемі вищої освіти на сучасному етапі.
10. Структура та зміст освіти в Острозькій академії.
11. Острозька академія на сучасному етапі.
12. Видатні професори-випускники Києво-Могилянської академії.
13. Взаємозв'язок морального і розумового виховання в педагогічній спадщині Г.С. Сковороди.
14. Розвиток ідеї гуманізму в філософсько-педагогічній концепції Г.С. Сковороди.
15. Внесок О.В. Духновича в теорію і практику початкового навчання.
16. Ідея народності в педагогічній концепції О.В. Духновича.
17. Ідея загальнолюдського виховання в педагогічній концепції М.І. Пирогова.
18. М.І. Пирогов про особистість учителя та його підготовку.
19. Гуманістична спрямованість поглядів М.І. Пирогова.
20. Активні методи навчання в педагогічній спадщині М.І. Пирогова.
21. Т.Г. Шевченко про роль сім'ї та суспільства у вихованні підростаючих поколінь.
22. Проблеми виховного навчання в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського.
23. Учення К.Д. Ушинського про мову як важливий засіб розумового розвитку й національно-патріотичного виховання.
24. Проблеми початкової освіти в педагогічній концепції К.Д. Ушинського.
25. Психолого-педагогічні основи трудового виховання в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського.
26. Вимоги до особистості вчителя та його підготовки в педагогічній концепції К.Д. Ушинського.
27. Реалізація ідеї народності виховання К.Д. Ушинського в навчально-виховному процесі сучасної школи.
28. Внесок К.Д. Ушинського в розробку теорії й методики початкового навчання.
29. Система навчання й методичної роботи в недільній школі Х.Д. Алчевської.

30. Педагогічна й освітньо-культурна діяльність Х.Д. Алчевської.
31. І.Я. Франко про навчання рідною мовою.
32. Виховний потенціал рідної мови в творчій спадщині І.Огієнка.
33. Використання творів І.Я. Франка в національному вихованні учнівської молоді.
34. Внесок Б.Д. Грінченка в становлення й розвиток української етнопедагогіки.
35. Значення освіти й самоосвіти в становленні особистості Лесі Українки.
36. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Олени Пчілки.
37. Ідеї педагогічної майстерності в діяльності Глухівського вчительського інституту (1874-1917 рр.).
38. Образ учителя в художній літературі кінця ХІХ - початку ХХ століття.
39. Проблеми естетичного виховання в педагогічній спадщині С.І.Миропольського.
40. Загальнолюдський і національний зміст виховного ідеалу Г.Г. Ващенка.
41. Виховний ідеал Г.Г.Ващенка і сучасність.
42. М.С. Грушевський про роль національної школи в духовному відродженні українського народу.
43. Теоретичні основи виховання в науково-педагогічній спадщині М.С. Грушевського.
44. М.С. Грушевський як історик педагогіки та освітній діяч.
45. С.Ф. Русова про значення національної школи в духовному відродженні українців.
46. С.Ф. Русова і просвітительський рух в Україні.
47. Наукові засади організації суспільного дошкільного виховання у працях С. Ф. Русової.
48. Громадсько-просвітницька діяльність української інтелігенції в Лівобережній Україні другої половини ХІХ століття.
49. Моральне виховання учнів українських шкіл Буковини (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.).
50. Розвиток теорії та практики дошкільного виховання в Україні (кінець ХІХ-початок ХХ ст.).
51. Розвиток українського шкільництва в Канаді (кінець ХІХ-ХХ ст.).
52. Освітня діяльність земств Правобережної України на початку ХХ ст.
53. Педагогічна діяльність В.І.Вернадського у вищих закладах освіти (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).
54. Підготовка вчительських кадрів в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.).
55. Становлення та розвиток ліцеїв і гімназій Півдня України у ХІХ- на початку ХХ ст.
56. Особистісно зорієнтований підхід до виховання в педагогічній спадщині А.С. Макаренка.
57. А.С. Макаренко про батьківський авторитет як фактор успішного виховання дітей у сім'ї.
58. Розвиток теорії дитячого колективу в педагогічній системі А.С.Макаренка.
59. Дитяче самоврядування в педагогічній системі А.С.Макаренка.
60. Організація навчально-виховного процесу в дитячих закладах

А.С. Макаренка та С.Т. Шацького.

61. Гуманістичні ідеї в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського.
62. В.О. Сухомлинський про значення й завдання початкової школи в освіті.
63. В.О. Сухомлинський про виховання успіхом у навчанні.
64. Використання педагогічного досвіду В.О. Сухомлинського з розумового виховання учнів у сучасній школі.
65. Проблема заохочення і покарання в педагогічних концепціях А.С.Макаренка й В.О.Сухомлинського.
66. Естетичне виховання школярів у педагогічній концепції В.О. Сухомлинського.
67. Виховання любові до матері в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського.
68. Педагогічне забезпечення успіху в навчанні молодших школярів у творчій спадщині В.О.Сухомлинського.
69. Проблема емоційно-естетичного розвитку особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в творчій спадщині В.О.Сухомлинського.
70. Проблема педагогічної майстерності вчителя в творчій спадщині А.С.Макаренка й В.О.Сухомлинського.
71. Ідея народності виховання в поглядах видатних українських педагогів.
72. Проблема фізичного виховання в історії української національної педагогіки.
73. Проблема навчальної книги в історії української педагогіки.
74. Вимоги до особистості вчителя і проблема його підготовки в історії української класичної педагогіки.
75. Розвиток учення про колектив у вітчизняній педагогіці.
76. Проблема жіночої освіти в історії вітчизняної педагогіки.
77. Мета й зміст морального виховання в історії української національної педагогіки.
78. Метод створення виховних ситуацій в історії педагогіки.
79. Становлення української етнопедагогіки в працях М.Г. Стельмаховича.
80. Освіта українського зарубіжжя як фактор збереження етнонаціональної ідентичності.
81. Українська педагогічна преса Канади як фактор розвитку рідномовного шкільництва в діаспорі (друга половина ХХ ст.).
82. Українське шкільництво в країнах Центральної, Східної та Південно-Східної Європи (1918- 1996 рр.).
83. Освіта українського зарубіжжя як фактор збереження етнонаціональної ідентичності.
84. Національне виховання молоді української діаспори в країнах Західної Європи.
85. Традиційне та інноваційне в дидактиці з позиції історії освіти.
86. Виникнення молодіжного руху в українській діаспорі.

4.2. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ШКІЛЬНИЦТВА

1. Проблема суспільного та індивідуального, державного та сімейного виховання в історії педагогіки стародавнього світу.
2. Ціннісні орієнтації освітньої практики та філософсько-педагогічної думки країн Древнього Сходу.
3. Конфуцій – видатний педагог Стародавнього Китаю.
4. Виховання «благородної людини» в філософсько-педагогічній системі Конфуція.
5. Принципи конфуціанства в системі формування духовної культури особистості.
6. Педагогічні інновації давньогрецьких філософів і їх використання на сучасному етапі.
7. Ідеал особистості в філософсько-педагогічній думці античного світу (Плутарх, Платон, Аристотель, М. Ф. Квінтіліан).
8. Зародження ідеалу гармонійно розвиненої особистості в Давній Греції та його відображення в сучасній педагогіці.
9. Мислителі стародавнього світу про вчителя і вчительську професію.
10. Ідея всебічного й гармонійного виховання особистості в епоху європейського Відродження.
11. Становлення й розвиток гуманістичної педагогіки в працях філософів епохи Відродження.
12. Особистість і професія вчителя у педагогічній думці епохи Відродження.
13. Моральне виховання особистості в педагогічній системі гуманіста Еразма Роттердамського.
14. Рух за оновлення шкільної освіти і методів навчання в країнах Західної Європи у XVII-XVIII ст.
15. Продовження ідей Я.А. Коменського в Україні.
16. Становлення й розвиток класно-урочної системи навчання в зарубіжній педагогіці.
17. Ідея виховного навчання в педагогічній концепції Й.Ф.Гербарта.
18. Проблема вікової періодизації розвитку дітей в історії зарубіжної педагогіки.
19. Розвиток ідеї природовідповідності виховання в спадщині видатних представників зарубіжної класичної педагогіки.
20. Класики зарубіжної педагогіки про роль вчителя як організатора навчально-виховного процесу.
21. Проблема мети і завдань виховання особистості в концепціях представників зарубіжної класичної педагогіки.
22. Суть і шляхи реалізації принципів навчання в працях видатних представників зарубіжної педагогіки.
23. Розвиток принципу наочності в історії класичної зарубіжної педагогіки.
24. Проблема індивідуалізації навчання в зарубіжній педагогіці.
25. Проблема морального виховання в історії зарубіжної класичної педагогіки.

26. Зміст і методи трудового виховання дітей у працях видатних зарубіжних педагогів.
27. Проблема заохочення і покарання в історії зарубіжної педагогіки.
28. Проблема методів морального виховання в концепціях педагогів епохи Просвітництва.
29. Ідея загального навчання в західноєвропейській освітній практиці XVIII століття.
30. Проблема природовідповідного виховання в поглядах Я.А.Коменського, Ж.-Ж.Руссо, Й.Песталоцці, Ф.В.А.Дістервега: порівняльний аналіз.
31. Питання дисциплінування учнів у спадщині Я.А.Коменського та Ф.В.А.Дістервега.
32. Значення філософсько-педагогічних поглядів Ф.Бекона, Р.Декарта, В.Ратке у розвитку зарубіжної педагогіки Нового часу.
33. Проблема «вільного виховання» та її розвиток в історії зарубіжної педагогіки.
34. В.Н. Татіщев і початок професійної освіти в Росії (XVIII ст.).
35. Розвиток вищої освіти в Росії у XIX столітті.
36. Становлення і розвиток жіночої освіти в царській Росії.
37. Погляди на освіту й виховання російських революціонерів-демократів XIX ст.
38. Основні напрями реформування освіти в царській Росії в другій половині XIX ст.
39. Педагогічні погляди й просвітницька діяльність Л.М.Толстого.
40. Внесок у розвиток російської освіти й науки Д.І.Менделєєва.
41. Місце і роль гімназій у системі освіти Росії в XIX ст.
42. Досвід створення освітньо-виховних закладів С.Т.Шацького.
43. Психолого-педагогічна система П.П.Блонського.
44. Основні тенденції в розвитку педагогічних ідей Росії в кінці XIX – на початку XX ст.
45. Поляди К.М.Вентцеля та С.Т.Шацького на значення праці у вихованні дітей.
46. Проблема формування дисциплінованості учнів в історії зарубіжної педагогіки кінця XVIII- першої половини XIX ст.
47. Вимоги до особистості вчителя та його підготовки в історії зарубіжної педагогіки кінця XVIII- першої половини XIX століття.
48. Дисциплінуюче виховання в педагогічній спадщині Дж. Локка.
49. Ідея виховного навчання в історії зарубіжної педагогіки кінця XVIII- першої половини XIX ст.
50. Розвивальне навчання в зарубіжній педагогіці кінця XVIII - першої половини XIX ст.
51. Ідеї Ф.В.Фребеля в сучасній дошкільній освіті.
52. Класики зарубіжної педагогіки про значення сім'ї у вихованні особистості.
53. Розробка методів розвивального навчання в зарубіжній педагогічній думці кінця XVIII- першої половини XIX ст.
54. Внесок зарубіжних педагогів кінця XVIII – першої половини XIX ст. в розробку педагогіки як науки.

55. Розробка теорії формальної освіти в концепціях представників класичної зарубіжної педагогічної думки кінця XVIII- першої половини XIX ст.
56. Розвиток методик початкового навчання в системах представників класичної зарубіжної педагогічної думки кінця XVIII – першої половини XIX ст.
57. Реформування шкільної освіти в розвинених країнах світу кінця XIX – початку XX ст.
58. Розвиток педагогічного традиціоналізму і клерикальної педагогіки в розвинених країнах світу кінця XIX – початку XX ст.
59. Виховні ідеали реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX ст.
60. Нові системи навчання в американських і західноєвропейських школах кінця XIX – початку XX ст.
61. Громадянське виховання в зарубіжних педагогічних концепціях кінця XIX – початку XX ст.
62. Гуманізація навчально-виховного процесу в реформаторській педагогіці кінця XIX-початку XX ст.
63. Зміст професійної підготовки майбутніх учителів у Німеччині (друга половина XVIII- кінець XX ст.).
64. Дитяче самоврядування в педагогічній спадщині Я.Корчака.
65. Проблема формування особистості в педагогічній спадщині педагога-гуманіста Януша Корчака.
66. Індивідуальне виховання дітей дошкільного віку в педагогічній спадщині М. Монтесорі.
67. Вплив ідей Дж.Дьюї на педагогічну теорію й практику в Україні (20-і роки XX ст.).
68. Теорія та практика сімейного виховання у Великій Британії (історико-педагогічний аспект).
69. Естетичне виховання учнів у школах США.
70. Виховна система Я.Корчака.
71. Право дитини на повагу: педагогіка Я.Корчака і сучасний досвід допомоги дитині.
72. Провідні гуманістичні ідеї творчої спадщини Я.Корчака в контексті розвитку вітчизняної педагогічної думки.
73. Права дітей у педагогічній спадщині Я.Корчака та В.О.Сухомлинського.
74. Утілення Я.Корчаком соціально-педагогічних ідей у «Будинку сиріт».
75. Сучасний стан та тенденції розвитку системи навчання обдарованих учнів у загальноосвітній середній школі США.
76. Реалізація ідей Р.Штайнера в сучасних педагогічних системах.
77. Здоров'язберігаючі основи вальфдорфської педагогічної системи.
78. Виховання щасливої дитини в умовах свободи в школі Саммерхілл.
79. Зарубіжні педагогічні концепції дошкільної освіти XX ст.
80. Етапи становлення та особливості японської системи виховання.
81. Проблеми й перспективи розвитку освіти Російської федерації в XXI ст.

РОЗДІЛ 5. ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

АКВІНСЬКИЙ Фома (1225-1274) – учений-філософ, представник схоластичного напрямку. Автор творів «Про вічність світу проти воркунів», «Про єдність розуму проти Аверроеса», «Про єдність розуму проти аверроїстів», «Про правління владик», «Про існування і сутність» (1250-1256); «Сума істини католицької церкви проти язичників» (1259-1264), які становили основу вивчення богослов'я в школах епохи Середньовіччя. Останній твір «Сума теології» (1265-1274) залишився незакінченим і був дописаний учнями. Намагався поєднати наукові знання та християнську релігію, визначивши при цьому пріоритет релігійних постулатів. Сформулював п'ять доказів існування Бога як першопричини та кінцевої мети існуючого світу. Тлумачив людину як неповторну індивідуальну істоту, що знаходить свій вияв у неповторності індивідуальної людської душі.

АЛЧЕВСЬКА Христина Данилівна (1841-1920) – прогресивна діячка народної освіти, український педагог, просвітитель, організатор і керівник недільних шкіл, член просвітницьких товариств, віце-президент Міжнародної ліги освіти. Заснувала Харківську недільну школу, працювала в ній учителькою, пропагувала твори українських письменників, разом із колективом учителів школи створила посібник «Книга для взрослых» (1899-1890). Автор творів: «Что читать народу? Критический указатель для народного и детского чтения» (1888-1896), «Погода из жизни воскресной школы» (1895) та спогадів «Передумано и пережито» (1912). Пропагувала серед учителів прогресивні педагогічні ідеї. Запровадила проведення «педагогічних зборів» у школах, ведення вчителями педагогічних щоденників. Великого значення надавала позакласній роботі, позакласному читанню, розробила метод вивчення читацьких інтересів, започаткувала шкільні свята. Зробила внесок у розвиток методики початкового навчання.

АМОНАШВІЛІ Шалва Олександрович (нар. 1931) – видатний грузинський педагог і психолог, доктор психологічних наук. Після закінчення Тбіліського університету в 1955 р. працював у НДІ педагогіки Грузинської РСР. У 1987 р. став генеральним директором експериментального науково-виробничого об'єднання МНО Грузії. З 1964 р. керує експериментом щодо визначення нових форм організації навчання дітей із 6-и років в умовах школи. Автор праць: «Обучение, оценка, отметка» (1980), «Здравствуйте, дети» (1983), «Как живет, дети» (1986), «Единство цели» (1987), «Размышление о гуманной педагогике» (1996) та ін. Педагогічна система виховання й навчання, розроблена Ш.О.Амонашвілі, базується на таких гуманістичних принципах, як віра в дитину, виховання творчістю та співпраця педагогів і дітей. Вважає, що кожен вихователь мусить мати своє філософське уявлення про дитину; в основу нової гуманної педагогіки потрібно ставити педагогічну систему

В.О.Сухомлинського, відмовившись від «примусової» педагогіки; завдання школи – перетворити заняття на «уроки життя», бо саме така організація навчально-виховного процесу допомагає дорослому направити енергію дитини в потрібне русло.

АНДРУЩЕНКО Віктор Петрович (нар. 1949) – учений-філософ, організатор освіти, член-кореспондент Національної академії наук України (2009), дійсний член Національної академії педагогічних наук України (2003), доктор філософських наук (1991), професор (1992), заслужений діяч науки і техніки України (1997). У 1995 р. призначено заступником міністра освіти, а в 1996 р. – першим заступником міністра освіти. З 1992 р. до 1998 р. – голова експертної ради ВАКу із захисту дисертацій з філософії та соціології, з 1999 р. – директор Інституту вищої освіти НАПН України. У 1997 р. підписував від імені України Ліссабонську (за участі 38 країн) конвенцію про взаємовизначення кваліфікації в галузі вищої освіти, яка була ратифікована в 1999 р. Із 2003 р. ректор Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова. Автор понад 500 наукових праць, серед яких близько 45 монографій, підручників, навчальних посібників для студентів вищих навчальних закладів. Головний редактор часописів «Вища освіта України», «Філософія освіти» та «Практична філософія», шеф-редактор соціально-гуманітарного наукового журналу «Людина і Політика», член редколегій журналів «Гуманітарні науки», «Директор школи, ліцею, гімназії», «Освіта і управління», «Педагогіка і психологія», «Післядипломна освіта в Україні», «Політичний менеджмент», «Рідна школа», «Соціальна психологія». Під його керівництвом, за науковою консультацією і сприянням підготовлено 65 кандидатів і 25 докторів наук. Нагороджений Орденом «За заслуги III ступеня» (2004), Почесною Грамотою Верховної Ради України (2002, 2003), Нагрудним знаком «Знак Пошани» Київського міського голови, орденами і медалями церковних (духовних) та громадських організацій (Хрестом Пошани «Князь Святослав», «За розбудову освіти», «За заслуги. Орден Нестора Літописця III ступеня», «Орден Святого Рівноапостольного князя Володимира III-го ступеня»), Почесними грамотами Міністерства освіти і науки тощо; отримав звання «Почесний професор Міжнародного університету м. Відня тощо.

АРІСТОТЕЛЬ (384-322 рр. до н.е.) - давньогрецький філософ, учень Платона, вчитель Олександра Македонського, засновник власної філософської школи Лікей. У своїх працях «Метафізика», «Аналітика», «Топіка», «Про душу», «Етика» прагнув узагальнити досягнення античних наук. Розробив першу вікову періодизацію, вимагав урахувати вікові особливості в навчанні. Обстоював ідею різностороннього виховання: фізичного, розумового, морального; широку освіченість. Обґрунтував сутність виховання як соціального явища, засобу зміцнення держави. Дав ряд цінних указівок стосовно дошкільного виховання. Велику роль у процесі розвитку дитини відводив музиці.

АРТЕМОВА Любов Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, учений у галузі теорії та історії педагогіки, дошкільного виховання, теорії та методики професійної освіти дорослих, а також соціальної педагогіки. Під її

керівництвом сформувалася наукова школа з проблем теорії та практики виховання та навчання дітей дошкільного віку, учнів школи, студентів. Захищено 28 кандидатських і 2 докторські дисертації. Автор 300 наукових праць, серед них монографії, навчальні та наочні посібники, підручники, програми, статті, методичні розробки: «Моральне виховання дошкільників» (1974), «Формування суспільної спрямованості дитини в грі» (1989), «Театралізовані ігри дошкільників» (1990), «Вчися граючись» (1995), «Колір, форма, величина, число» (1997), «Театр і гра» (2002), «Крок за кроком в Україні» (2003), «Історія педагогіки України» (2006), «Педагогіка і методика вищої школи» (2008). Очолювала творчі наукові колективи розробників документів МОН України: Державна національна програма «Освіта» Україна ХХІ століття, 1994 р. (розділ «Дошкільне виховання»), Закон України «Про дошкільну освіту», 2001 р., Концепція дошкільної освіти в Україні, 1993 р., Базовий компонент дошкільної освіти, 2000 р. (співавтор).

Б

БАЗЕДОВ Йоган Генріх Бернад (1724-1790) – німецький педагог, засновник педагогічної течії філантропізму. Під впливом «Емілія» Ж.-Ж.Руссо видав працю «Звернення до друзів людства і заможних людей» (1768), в якій закликав засновувати нові школи на принципах Ж.-Ж.Руссо. Автор «Методичного посібника для батьків і матерів сімей і народів» (1770), «Елементарного посібника» (1770). Заснував у Дессау виховний заклад – «школу людинолюбства та добрих звичаїв» (1774) – для реалізації своїх ідей на практиці. Метою виховання вважав формування розвиненої людини, підготовку дитини до корисного для суспільства патріотичного і щасливого життя. Критикував сучасну йому школу за схоластику, наполягав на викладанні природничих предметів і нових мов. Широко використовував навчальні екскурсії, ігри.

БАЛЛ Георгій Олексійович (нар. 1936) – відомий вітчизняний учений у галузі психології, член-кореспондент Академії педагогічних наук України (2003), доктор психологічних наук (1991), кандидат технічних наук (1964), професор (1993). Із 1958 р. працює в НДІ психології (нині – Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України), з 1996 р. – очолює лабораторію методології і теорії психології, з 1993 р. за сумісництвом працює в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Автор понад 370 наукових праць, з них 11 одноосібних і колективних монографій і 15 посібників. Член редколегій низки наукових журналів, серед яких: «Гуманітарні науки», «Неперервна професійна освіта: теорія і практика», «Освіта і управління», «Проблеми сучасної психології». Основний напрям досліджень – методологічні й теоретичні проблеми психології та суміжних із нею наук. Започаткував нові наукові напрями, що стосуються: створення й застосування психолого-педагогічної теорії задач; визначення психолого-педагогічних засад гуманізації загальної та професійної освіти; раціогуманістичного підходу в методології психологічної науки.

БАНДУРА Альберт (1925 – 1988) - канадський психолог (українець за походженням), відомий своїми роботами з теорії соціального навчання (або соціального когнітивізму). Автор книг з моделювання, самоефективності та підліткової агресії, серед них найбільш відома праця «Принципи модифікації поведінки» (1969). Проводив експеримент із лялькою Бобо, суть якого полягала в тому, що діти копіювали побачені ними на екрані телевізора агресивні дії, слідуючи не командам, а лише копіюючи їх. Вважав, що нагорода і покарання недостатні, щоб навчити нової поведінки. Діти набувають нового в поведінці завдяки імітації моделі. Один з проявів імітації – ідентифікація – процес, у якому особистість запозичує думки, почуття. Його теорія передбачає пояснення способів, завдяки яким люди оволодівають різноманітними видами складної поведінки в умовах соціального оточення. Основна ідея теорії знайшла вираження в понятті обсерваційного навчання або навчання через спостереження. У 1974 р. був обраний президентом Американської психологічної асоціації, був Почесним президентом канадської психологічної асоціації.

БЕГЛІ Уільям (1874-1946) – американський учений, представник педагогіки есенціалізму, в основі якого лежить вимога (на протигагу утилітаризму і прагматизму освіти) посилення історично сформованих функцій школи. Шкільне навчання повинно бути спрямоване на освоєння знань, на оволодіння школярами основними навичками розумової діяльності. Виступав проти ідей прагматичної освіти і методу проектів. Критикував теорію вроджених здібностей і практику тестування, яка не може повністю розкрити потенціал особистості, її розумових здібностей, а відображає тільки рівень знань.

БЕЛЛЕРС Джон (1654-1725) – англійський економіст і соціальний реформатор, автор праці «Пропозиція про заснування трудового коледжу всіх корисних ремесел і сільського господарства з прибутком для багатіїв, заможним життям для бідних і добрим вихованням для юнацтва» (1696). Відстоював думку про залежність добробуту країни від ступеня охоплення всіх працею, розробив проект перетворення суспільства шляхом трудового виховання всього народу. Пропонував організувати трудові коледжі, в яких жили б і працювали багаті й бідні; діти, підлітки і юнаки виховувалися б в атмосфері працелюбства. Навчання молоді різним видам сільськогосподарської та промислової праці повинно сприяти усуненню бідності широких народних мас. Вважав, що засоби для організації трудових коледжів добровільно повинні дати багаті. Висловлював думку про поєднання навчання і виховання дітей із продуктивною працею, підкреслював важливу роль дитячої праці в розумовому і фізичному розвитку, виборі спеціальності, що відповідала б інтересам і здібностям дітей. Віддавав перевагу суспільному вихованню дітей над сімейним.

БЕРИНДА Памво – відомий просвітитель кінця XVI – першої половини XVII ст., освіту здобув у Львівській братській школі, потім працював у друкарнях м. Стрятина поблизу Бережан, Львова, Перемишля, а також у друкарні Києво-Печерської лаври. Найбільш відома праця – словник "Лексікон словено-руський і імен толкованіє", виданий у Києві в типографії Лаври (1627), який

використовували в братських школах як навчальний посібник. Словник містив 7000 слів, серед яких багато термінів, присвячених педагогічній темі, що дає змогу проаналізувати педагогічну і психологічну термінологію XVII ст. Науку про виховання називає «пестунство», «педагогія»; пояснює слова «освіта», «вчитель», «вихователь» та ін. Усе це дає підставу вважати, що в Україні вже на початок XVII ст. сформулювалося чітке поняття про педагогіку як науку про виховання.

БЕХ Володимир Павлович (нар. 1951) – доктор філософських наук, академік Української академії політичних наук, перший проректор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, Заслужений діяч науки і техніки України. Коло його інтересів охоплює сфери філософії, соціології, педагогіки, політології. Започаткував новий напрям, поєднавши організмичний напрям у науці з концепцією ноосфери, розробив цілісні філософські концепції саморозгортання соціального життя як протиріччя між особистістю та суспільством. Автор 16 монографій, сім із яких підготовлено ним одноосібно, серед них: «Людина і Всесвіт» (1998), «Соціальний організм» (1999), «Філософія соціального світу» (1999), «Соціальний організм країни» (1999), «Генезис соціального організму країни» (2000), «Фірма у дискурсі організмової ідеї» (2005), «Соціальна робота у контексті формування громадянського суспільства» (2005); співавтор і член редакційної колегії 7-томного видання «Соціальна робота». Педагогічна діяльність пов'язана з вищою професійною школою понад 30 років, викладає низку оригінальних навчальних дисциплін, серед них: «Теорія особистості», «Самоорганізація особистості», «Історичні форми саморегуляції історичного процесу», «Загальна теорія управління», «Теорія прийняття рішень», «Проектування організацій», «Актуальні проблеми самоорганізації соціального організму України» тощо.

БЕХ Іван Дмитрович (нар. 1940) – відомий український психолог і педагог, доктор психологічних наук, академік АПН України, Заслужений діяч науки і техніки України. Наукову роботу розпочав у Науково-дослідному Інституті психології Міносвіти УРСР (нині Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України), де з 1970 р. по 1993 р. пройшов шлях від молодшого наукового співробітника до завідувача лабораторії. В 1993-1996 рр. – заступник директора Інституту дефектології АПН України. Перший директор і організатор Інституту проблем виховання АПН України, створеного в грудні 1996 р., який очолює і нині. Підготував 10 докторів і більше 30 кандидатів наук. Автор понад 460 наукових праць (10 індивідуальних монографій, співавтор 9-и монографій, автор 17 брошур), серед них: «Моральність особистості: стратегії становлення» (1991), «Від волі до особистості» (1995), «Особистісно зорієнтоване виховання» (1998), «Виховання особистості : у 2 кн.» (2003), «Психологічні джерела виховної майстерності» (2009). Здійснив продуктивний синтез теорії культурно-історичного розвитку вищих психічних функцій, гуманістичної психології, теорії почуттів і на цій основі створив особистісно-розвивальний підхід, що забезпечує сходження особистості до духовно-моральної культури людства. Розробляє проблеми методології розвитку особистості, теорії та технології виховання. Досліджує теорію особистісно

зорієнтованого виховання, розробляє концепцію правиловідповідної суб'єкт-суб'єктної взаємодії та концепцію вчинку.

БЕЦКОЙ Іван Іванович (1704-1795) – професійний педагог, головний радник Катерини II з питань освіти (з 1763). Педагогічні погляди сформувалися під впливом Я. А. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро. Склав проекти виховання «ідеальних дворян» у закритих навчальних закладах станового характеру. Засновник навчальних закладів: виховне училище для хлопчиків при Академії мистецтв (1764) та Академії наук (1765), інституту благородних дівичь при Воскресенському монастирі (Смольний інститут) (1764), комерційного училища в Москві (1772). Кожен із цих закладів мав власний статут і повинен був орієнтуватися на розвиток неповторної особистості учня. Педагогічні погляди виклав у працях: «Генеральна установа про виховання обох статей юнацтва» (1764), «Короткі настанови, вибрані у кращих авторів, з деякими фізичними примітками про виховання дітей від народження до юнацтва» (1766). Вважав, що виховання повинно здійснюватися відповідно до природи дітей, розвивати в них такі якості, як ввічливість, благопристойність, працьовитість, вміння керувати собою тощо. Освіта без виховання, на його переконання, лише шкодить натурі дитини, псує її, відвертає від чеснот.

БЛАЖЕННИЙ Августин (354-430) – філософ, високий церковний ієрарх, політичний діяч, автор твору «Сповіді». Рекомендував використання античних авторів у шкільній освіті. Вважав метою шкільної освіти духовний розвиток людини, створення умов для здобуття істинного знання, що міститься в християнському вченні. Зазначав, що граматики, риторика, діалектика та історія, математичні науки не повинні відволікати від пізнання Святого Письма, а навпаки, мають підводити учня до нього. Робив наголос на необхідності вивчення історії як поступального руху суспільства до моральної досконалості. Поєднував культурне багатство античного світу з принципово новим християнським світовідчуттям. Важливим складником Августинового вчення була теорія особистості. Сформулював тематичну філософську тріаду, покладену в основу теоретичного мислення всього Середньовіччя: Бог – світ – людина.

БЛОНСЬКИЙ Павло Петрович (1884-1941) – вітчизняний філософ, педагог і психолог. Народився в Києві, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету. Викладав педагогіку в Московському університеті, там же працював на посаді професора і за часів радянської влади. З 1921 р. – ректор Академії соціального виховання, де займався підготовкою вчителів. Розробляв теоретичні питання педології, пізніше відійшов від них і зайнявся проблемами загальної, педагогічної та вікової психології. Педагогічні погляди виклав у працях «Трудова школа», «Курс педагогіки»; в підручнику для початкового навчання «Красная зорька» та ін. Розробив методи педагогічного дослідження: опитування, анкетування, тестування, спостереження, статистичний метод. Вважав спадковість одним із важливих факторів розвитку людини, але вирішальну роль у формуванні особистості відводив вихованню. Найголовнішим завданням школи визначив – навчити дітей жити. Прихильник активних методів навчання, які базуються на інтересі дитини та на організації її

самостійної діяльності. Розробляючи програму боротьби зі шкільною неуспішністю, близько підійшов до проблеми рівневої диференціації учнів; пропонував створювати для слаборозвинених учнів окремі класи. Ввів замість традиційного поняття «ручна праця» більш широке – «соціальна праця». Великого значення надавав політехнічній підготовці школярів. Сформулював вимоги до особистості вчителя: бути вихованою та освіченою в сучасному розумінні людиною; бути педагогом взагалі; бути знавцем своєї науки, володіти методикою її викладання. Вимагав вивчати психологію ще до початку вивчення педагогіки. Надавав великого значення педагогічній практиці студентів, сам керував нею в Академії.

БОНДАР Володимир Іванович (нар. 1936) – вітчизняний учений-педагог у галузі дидактики й педагогічної освіти, доктор педагогічних наук (1987), професор (1988), дійсний член НАПН України (1999), директор Інституту педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2003). Під його керівництвом захищено 40 докторських і кандидатських дисертацій з проблем дидактики, теорії та методики професійної освіти, розроблено та впроваджено в практику роботи вищих педагогічних навчальних закладів України галузеві стандарти вищої освіти зі спеціальностей «Початкове навчання», «Дошкільне виховання», модульно-рейтингові технології вивчення дидактики. Автор понад 130 наукових праць, серед них: «Теоретичні основи і технології педагогічного аналізу: Управлінський аспект» (1996), «Модульно-рейтингова технологія вивчення навчальної дисципліни» (1999), «Дидактика» (2005), «Теорія і технологія управління процесом навчання в школі» (2009) та ін. За великий внесок у розвиток вітчизняної педагогічної науки та підготовку майбутніх учителів, науковців отримав Медаль А.С.Макаренка (1987), почесне звання «Заслужений працівник освіти України» (2000), Золоту медаль «К.Д. Ушинський» АПН України (2006), Золоту медаль «В.О. Сухомлинський» МОН України (2006).

БОРЕЦЬКИЙ Іов (1560-1631) – ректор Львівської та Київської братських шкіл; навчався в Острозькій школі, згодом – у Краківській академії. Прекрасно володів слов'янською, грецькою, латинською й польською мовами. У 1620 р., коли Київське братство здобуло право ставропігії, тобто автономії щодо вищих церковних властей, Івана Борецького під іменем Іова було обрано київським митрополитом. Уся його діяльність підпорядковувалася визволенню Вітчизни від чужоземного гніту, багато дбав про національну освіту і школу. З його ініціативи Київський собор рекомендував створювати на території України братства і школи при них. Його зусиллями були відкриті братські школи в Луцьку, Немирові, Рогатині. Автор багатьох творів, які проникнуті почуттям любові до рідної землі, народу. Йому приписують твір «О воспитании чад». Відомий його гострополемічний твір «Пересторога», спрямований проти католицизму та унії, в якому критикує тих, хто перейшов на бік католицизму, вказує на велике значення освіти та цілеспрямованого виховання в усвідомленні народом своєї ролі в боротьбі з католицизмом. Попри прогресивність свого мислення та діяльності виступав проти латинської системи освіти.

БУНАКОВ Микола Федорович (1837-1905) – російський педагог, громадський діяч, теоретик і практик початкового навчання. Прибічник демократизації народної школи, введення загального безкоштовного початкового навчання. Керівник учительських курсів і з'їздів, автор навчальних посібників. У системі навчальних знань виділяв три головні складові: навчання грамоти, пояснювальне читання, письмові вправи.

В

ВАСИЛЬЧЕНКО (ПАНАСЕНКО) Степан Васильович (1879-1932) – український письменник, журналіст, педагог. Навчався в Коростишівській учительській семінарії та в Глухівському вчительському інституті. Працював у сільських школах Київщини і Полтавщини, а за радянської влади був учителем у низці середніх шкіл Києва. Автор педагогічних праць: «Народна школа і рідна мова на Україні», «Записки учителя», «Записки з життя сільських вчителів» та ін. Велику увагу приділяв проблемі вчителя. В своїх художніх творах «Над Россю», «З самого початку», «Божественна Галя», в нарисі «Мій шлях» усебічно і правдиво зобразив життя й діяльність народного вчителя, змалював його тяжке матеріально-правове становище, висвітлив різні сторони діяльності вчителів в умовах тогочасної реакційної системи. Турбувався про всебічний розвиток сільських дітей, формування в них самостійного мислення. В педагогічній діяльності практикував усні оповідання, написання творів, ділових паперів, позакласне читання книг. Відстоюючи ідею навчання дітей рідною мовою, реалізовував її у своїй діяльності. Проводив просвітницьку роботу серед селян. У школі організував вечірні класи для дорослих, драматичні гуртки, проводив бесіди про ведення селянського господарства.

ВАХТЕРОВ Василь Порфирівич (1853-1924) – російський педагог, громадський діяч, один із організаторів Всеросійського вчительського союзу. Обґрунтував самостійність педагогіки як науки, своєрідність методів педагогічних досліджень. Був прихильником демократичної системи освіти, запропонував започаткувати єдину школу. Розробив самостійну концепцію «еволюційної педагогіки», основу якої становила ідея розвитку, тобто трактування навчання і виховання як засобів поступального руху в розвитку особистості. Виступав за оновлення і розширення освіти в народній школі, за активні методи навчання, що сприяють розвитку самостійного мислення дитини.

ВАШУЛЕНКО Микола Самійлович (нар. 1941) – відомий український педагог-методист, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України, Заслужений діяч науки й техніки України. В 1961 р. закінчив факультет педагогіки та методики Глухівського державного педагогічного інституту, в 1972 р. – філологічний факультет Київського державного педагогічного інституту імені М.Горького. З 1976 р. працює в Інституті педагогіки АПН України, з 1994 р. – заступник директора цього інституту, з 1995 по 2003 рр. – головний учений секретар Президії АПН України. З 2003 р. – головний науковий співробітник лабораторії початкової освіти Інституту

педагогіки АПН України, з 2008 р. – завідувач кафедри педагогіки та методики початкової освіти, професор Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Автор понад 150 наукових праць. Співавтор «Букваря» (1988), який перевидався 7 раз; підручників «Рідна мова» для учнів 1-4-их класів; автор «Супутника Букваря», «Методики навчання української мови», методичних посібників «Орфоепія і орфографія в 1-3 класах», «Удосконалення змісту й методики української мови в 1-4 класах», «Українська мова й мовлення в початковій школі» та ін. Один із авторів Державного стандарту загальної початкової освіти. Досліджує проблеми теорії та методики навчання української мови в початковій школі. За його наукового керівництва та безпосередньої участі розроблено і впроваджено в освітню систему навчання української мови на основі комунікативно-діяльнісного підходу. За значний внесок у розвиток вітчизняної науки нагороджений медалями А.С.Макаренка і К.Д.Ушинського.

ВАЩЕНКО Григорій Григорович (1878-1967) – український учений, педагог, психолог, борець за становлення національної школи й педагогіки. Закінчив Полтавську духовну семінарію (1898), навчався в Московській богословній академії (1899-1903). Відмовився від прийняття духовного сану, почав займатися педагогічною діяльністю. Працював викладачем педагогіки, психології (з 1917), професором і керівником кафедри педагогіки (з 1927) у Полтавському вчительському інституті, завідувачем кафедри педагогіки в Сталінградському педагогічному інституті (1936-1940). У 1943 р. емігрував за кордон. Критикував «советську» систему виховання. Автор праць «Загальні методи навчання» (1929), «Виховання волі й характеру» (1952-1957), «Український ренесанс ХХ ст.» (1953), «Психологія в СРСР» (1953), «Педагогічна наука в СРСР», «Яничар А.С.Макаренко – найбільший советський педагог» (1955), «Проект системи освіти в самостійній Україні» (1957), «Освіта й виховання молоді в СРСР» (1959), «Виховний ідеал». Основним завданням педагогів вважав підготовку людей, які б своїми знаннями і працею служили Батьківщині. Обґрунтував український виховний ідеал на національних і загальнолюдських вартостях. Доводив необхідність виховної системи, що забезпечить гармонійне виховання української молоді. Розробив проект системи освіти в Україні.

ВЕНЦЕЛЬ Костянтин Миколайович (1857-1947) – російський педагог, представник теорії вільного виховання. Відкидаючи стару школу, наполягав на організації таких навчально-виховних установ, у яких дітям буде надана повна свобода самостійного розвитку. Організував Дім вільної дитини (1906-1907), де основна увага надавалася ручній праці та вихованню активного альтруїзму (моральної любові). Автор першої в світі «Декларації прав дитини» (1917).

ВИШЕНСЬКИЙ Іван (між 1545-50 – після 1620) – видатний український полеміст, демократ, борець проти національного і соціального гноблення, пропагандист ідеї рівності всіх людей. Доводив, що і бідний, і багатий мають від природи однакову будову тіла, дихають тим самим повітрям. Автор творів «Викриття диявола-самодержавця», «Послання князю Острозькому», «Суперечка мудрого латинника з немудрим русином». Розглядав проблеми

освіти і виховання у взаємозв'язку з іншими соціальними та політичними проблемами. Піддавав різкій критиці єзуїтську систему виховання, виступав проти латинської системи освіти, вказував, що освіта повинна здобуватися рідною мовою і ґрунтуватися на традиціях рідної культури та народного виховання. Виступав проти філософського вчення Платона й Арістотеля.

ВІНЕКЕН Густав (1875-1964) – німецький педагог, прихильник «нового виховання». Основна його праця – «Коло ідей вільної шкільної общини». Працював у сільському виховному будинку Г.Літца в Гаубінді (1900-1906), став одним із засновників сільського інтернату – «вільної шкільної общини» (1906-1933), – близького за типом до шкіл прихильників «нового виховання». В ньому було запроваджене спільне навчання хлопців і дівчат, викладання мало світський характер, велика увага приділялася виробленню навичок колективної праці, формуванню молодіжної культури, вільної від авторитаризму дорослих; крім традиційних предметних уроків, практикувалися творчі заняття, праця на городі, в саду, майстернях; в організації навчально-виховного процесу надавалася перевага засвоєнню учнями технічних навичок та вмій.

ВІТТОРІНО да Фельтре (1378-1446) – педагог-гуманіст епохи західноєвропейського Відродження, теоретик і практик, випускник Падуанського університету, професор філософії. Метою виховання вважав формування «повноцінного громадянина». На перше місце ставив моральне виховання. Заснував свою школу, відому під назвою "Будинок радості" ("Каза джокоза") (1425), реалізувавши ідею створення школи в природі (школа була розташована в парку, стіни палацу прикрашали фрески із зображенням дітей). Звернув увагу на фізичне виховання, різні вправи й ігри на свіжому повітрі. Вважав, що добрі гігієнічні умови є основою виховання. Школа нагадувала грецьку гімназію: учні їздили на конях, вправлялися у фехтуванні, плаванні, стрільбі з лука; грали в м'яча тощо. Відмовився від тілесних покарань. Упровадив у навчальний процес нові методи навчання, які мали розвивати самостійне мислення учнів, навчав їх природознавства, алгебри, астрономії, історії. Пропагував рівноправність юнаків і дівчат щодо навчання в школі. Був прихильником державного виховання.

ВОВК Людмила Петрівна (нар. 1947) – відомий український педагог, доктор педагогічних наук (1996), професор (1997), завідувач кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (1994), заслужений працівник освіти України (2000). Наукові інтереси охоплюють провідні напрями: історія освіти і педагогічної думки, педагогіка дорослих у системі розвитку неперервної освіти та педагогічна підготовка майбутнього вчителя. Проблеми історії освіти присвячені праці («Історія освіти дорослих в Україні: нариси» (1994); «Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості)» (1997); «Персоніфікований систематизатор-хрестоматія досліджень генезису історико-педагогічних знань в Україні (II пол. XIX – поч. XX ст.)» (2002) та ін.), наукові статті. Започаткувала науковий напрям із історії освіти дорослих в Україні. Досліджує історико-педагогічні проблеми через осмислення філософського підґрунтя освіти, через взаємоузгодження критеріїв наукової термінологічності й особливостей

педагогічної традиції. З'ясовує проблему поширення психологічних знань у контексті неперервної освіти, її детермінованість соціальними і національно-культурними явищами, структурування і реалізація змісту знань із загальної психології, психології особистості, філософсько-педагогічних поглядів на українське освітнє питання в історії освіти.

ВОДОВОЗОВ Василь Іванович (1825-1886) – педагог, методист із російської словесності та початкового навчання; прибічник «реального» методу викладання гуманітарних дисциплін. Навчався в Комерційному училищі (1835 - 1842) і на філологічному факультеті Санкт-Петербурзького університету. Після закінчення університету (1847) викладав у Варшавській гімназії, з 1851 р. – в 1-й петербурзької гімназії. Керував організованою ним недільною школою (1861 - 1862), викладав у Смольному інституті (1860 - 1862), у жіночій учительській семінарії (1863), на Аларчінських жіночих курсах (1870). Автор понад 120 робіт: переклади, статті з педагогіки, нариси про школи в європейських країнах, критичні статті, твори для дітей. У літературно-критичних статтях і роботах з методики викладання літератури художнє значення твору ставив у залежність від його суспільного і морального сенсу. В неодноразових поїздках за кордон знайомився з постановкою народної освіти. Наполягав на дотриманні в початковій школі наочності й послідовності в навчанні. Відкидав будь-які фізичні покарання дітей. Розробив систему вправ та аналітичних бесід, що охоплюють усі етапи початкового навчання. Виступав проти надмірної одноманітності освітніх установ і централізації управління освіти. Школа, на його думку, повинна бути орієнтована на місцеві потреби.

Г

ГЕЛЬВЕЦІЙ Клод-Андріан (1715-1771) – філософ, мислитель, у вченні якого найглибше розроблено ідеї французького Просвітництва XVIII ст. – критика феодального ладу, церковного абсолютизму та релігійного фанатизму, догматизму, схоластики й формалізму в галузі науки та освіти. Вбачав причину нерівності розумових даних не в соціальному походженні, расовій чи національній належності, а в суспільних факторах, наполягав на перевагах суспільного виховання. Праця «Про людину, її розумові здібності та її виховання» опублікована посмертно в 1772 р. Пов'язував щастя націй із розвитком освіти. Надавав великого значення вихованню добродісної поведінки; вважав, що люди від народження рівні в інтелектуальному відношенні, а розумова нерівність виникає згодом через різницю у вихованні. Останнє розумів не тільки в педагогічному, а й у широкому сенсі: виховувати можуть різні чинники, які впливають на людину в соціальному середовищі. Вирішальне значення надавав формі державного правління.

ГЕРБАРТ Йоган Фрідріх (1776-1841) – відомий німецький філософ, песталоцціанець, психолог і педагог-теоретик. Працював приват-доцентом Геттінгенського університету, читав лекції з педагогіки, очолював кафедру філософії та педагогіки в Кенігсберзькому університеті, при якій створив педагогічний семінарий і дослідну школу (гімназію) з інтернатом і сам брав

активну участь у практичній підготовці вчителів. Автор наукових праць із психології, філософії, етики й педагогіки: «Загальна педагогіка, виведена з цілей виховання» (1806), «Головні пункти метафізики» (1808), «Загальна практична філософія», «Підручник психології» (1816), «Психологія як наука, що ґрунтується на досвіді метафізики й математики» (1823-1825), «Нариси лекцій з педагогіки» (1835), «Нариси педагогічних читань» (1835) та ін. Уперше структурував педагогіку як науку, встановив співвідношення між теорією і практикою, ввів поняття «педагогічний такт». Велику увагу приділяв багатостороннім інтересам учнів як найважливішій умові навчання. Навчання й виховання розглядав у єдності трьох складових: виховне навчання, керування, моральне виховання. Методи виховання розглядав як засоби придушення «дикої пустотливості», до них відносив: погрозу, нагляд, накази та заборони, покарання, вміння зацікавити дітей і заповнити їхній час, авторитет і любов.

ГОНЧАРЕНКО Семен Устимович (нар. 1928) – відомий український педагог, доктор педагогічних наук (1989), професор (1990), дійсний член Академії педагогічних наук України (1992), заслужений діяч науки і техніки України, автор «Українського педагогічного словника» (1997). Науковий доробок охоплює методологію і теорію педагогіки, енциклопедичні та довідкові, навчальні видання з педагогіки та фізики. Вагомим є внесок ученого в створення педагогічних концепцій, стандартів, у розробку проблеми гуманізації та гуманітаризації освіти, змісту освіти, інтегративних процесів у навчанні. Автор праць: «Методика як наука», «Наука і навчальний предмет», «Фундаменталізація освіти як дидактичний принцип». Під його керівництвом провели наукові дослідження більш як 20 докторів і 50 кандидатів наук із загальної педагогіки та історії педагогіки, теорії й методики навчання фізики, теорії й методики професійної освіти. За заслуги в розвитку вітчизняної науки нагороджений орденами Великої Вітчизняної війни II ступеня, «Знаком Пошани», Почесною грамотою Президії Верховної Ради України та багатьма медалями і преміями за наукову діяльність.

ГРІНЧЕНКО Борис Дмитрович (1863-1910) – український письменник, учений-мовознавець, педагог, громадсько-політичний діяч, голова київської «Просвіти» (1906-1909). Працював учителем у школі Х.Д.Алчевської в с. Олексіївка (1887-1893); займав різні посади в Чернігівській земській управі (1894-1899). Автор праць: «Заметки школьного учителя о школьном деле: цель народной школы» (1885), «Яка тепер народна школа на Вкраїні» (1896), «Народные учителя как сельские хозяева» (1905); шкільних підручників: «Буквар» (1888), «Рідне слово» (1889) тощо. Упорядник і видавець чотирьохтомного «Словника української мови» (1907-1909). Обстоював навчання рідною мовою, відкрито виступав проти поглядів Х.Д.Алчевської щодо поширення російської літератури серед українського народу, піддав гострій критиці тогочасну освіту в праці «На беспросветном пути. Об украинской школе» (1905). Великого значення надав книзі у формуванні дитячих уподобань, загальної ерудиції, світогляду, в моральному розвитку. Сформулював низку вимог до друкування дитячих книг. Трудове виховання

розцінював як необхідну основу повсякденного життя, всебічного розвитку людини.

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (1866-1934) – видатний учений, історик, громадський і політичний діяч, ідеолог руху за незалежність України, член УЦР, організатор національної освіти й науки, автор праці «Історія України-Руси». Навчався на історичному відділенні історико-філологічного факультету Університету св. Володимира в Києві (1886-1890). Після захисту магістерської дисертації “Барське староство. Исторические очерки” був призначений на посаду професора кафедри всесвітньої історії Львівського університету (1894). Наукова спадщина складає близько 2000 праць, серед них проблемам освіти присвячені: «За рідну школу» (1910), «Про українську мову і українську школу» (1912), «Культура краси і культура життя» (1917) та ін. В обґрунтуванні засад для створення незалежної української держави виділяв побудову національної системи освіти і розвиток духовності. Акцентував увагу на значенні самопізнання й самоосвіти в становленні молодого людини, розвитку патріотичних почуттів, інтелекту й працелюбства.

ГУМБОЛЬД Вільгельм (1767-1835) – представник пізнього неогуманізму, німецький філолог, громадський діяч, найосвіченіша людина свого часу, друг Гете і Шиллера, реформатор гімназичної освіти, ініціатор відкриття університету в Берліні (1810). Очолював відомство народної освіти Пруссії (1809-1810), запровадив реформу середньої школи-гімназії. Ввів екзамен для отримання звання вчителя гімназії. Сприяв розширенню змісту традиційної німецької освіти (за рахунок математики, природознавства, історії, обмеження вивчення релігії, введенню екзаменів на атестат зрілості). Розробив загальні принципи організації суспільного виховання, пропонував передати управління школою державі, обмежити вивчення релігії. Вилучив гімназії з-під влади церкви. Доводив основоположне освітнє та виховне значення мови.

Д

ДІДРО Дені (1713-1784) – представник французького просвітництва, письменник, філософ; випускник єзуїтського коледжу д'Аркур у Парижі. У 1732 р. став магістром мистецтв. Погляди з проблем виховання і навчання виклав у праці «Систематичне спростування книги Гельвеція «Про людину» (1774). На запрошення Катерини II в 1773 р. приїхав до Росії, де на прохання цариці написав «План університету або школи публічного викладання наук для російського уряду» (1775) і поради: «Про школу для молодих дівчат», «Про особливе виховання», «Про публічні школи» та ін., в яких розкрив увесь спектр педагогічних проблем. Критикував навчання в французьких коледжах, висловив думки щодо реформування й демократизації системи освіти; виступив із проектом державної системи народної освіти на принципах загального безкоштовного початкового навчання та безстановості. Прагнув забезпечити фактичну доступність школи, вважав за необхідне організувати матеріальну допомогу держави дітям бідняків (безкоштовні підручники та харчування в початковій школі, стипендії в середній та вищій школі).

ДІСТЕРВЕГ Фрідріх-Вільгельм-Адольф (1790-1866) – німецький педагог-демократ, послідовник Й.Г.Песталоцці, «вчитель німецьких учителів»; працював учителем, директором учительських семінарій; викладав педагогіку; створив у Берліні чотири вчительські товариства. Автор близько 400 статей і заміток із педагогіки, підручників, посібників для вчителів, зокрема: «Посібник для освіти німецьких вчителів» (1835), «До питання про істинну емансипацію вчителів» (1842) та ін. Обстоював ідею загальнолюдського виховання, тобто єдності любові до всього людства і до свого народу. Головною метою виховання вважав гармонійний розвиток людини на основі принципів природовідповідності, культуровідповідності, самодіяльності. Створив дидактику розвивального навчання, яку виклав у вигляді 33-х законів і правил навчання в «Посібнику для освіти німецьких учителів». Накреслив три ступені розумового розвитку дітей: період чуттєвого пізнання (з 6 до 9 р.), період раціонального пізнання (ві 9 до 14 р.), період роздуму (після 14 р.). Доводив суспільну роль учителя, сформулював вимоги до його особистості. Дав багато важливих для вчителя порад і рекомендацій стосовно самоосвіти, вдосконалення в своїй спеціальності, систематичного вивчення педагогіки та методики. Популяризував професію вчителя і стверджував, що вчитель відіграє вирішальну роль у вихованні та навчанні дітей.

ДЕКРОЛІ Жан-Овід (1871-1932) – бельгійський педагог, лікар і психолог. Один із визначних представників «нового виховання». З 1920 р. – професор Брюссельського університету, де читав курс дитячої психології та гігієни. У 1901 р. відкрив поблизу Брюсселя Інститут для дефектних дітей, де впроваджував нові методи навчання й виховання, які виходять із так званих «центрів інтересів» дитини. Починаючи роботу з дітьми з вадами у розвитку, у 1907 р. створив навчально-виховний для здорових дітей віком від 3-х до 18-и р., назвавши її «Школою для життя, через життя». Створив систему дидактичних ігор, спрямованих на сенсорне виховання в дошкільному віці. Головне покликання виховання вбачав у моральному самовдосконаленні дитини, в навчанні та вихованні якої рекомендував спиратися на її природу, орієнтуючись на вільну діяльність. Пізнаючи себе, дитина з часом відчує потребу й у пізнанні навколишнього світу. Результати його дослідницьких пошуків викладено у працях «Психологія малювання», «Декілька міркувань щодо психології та гігієни читання», «Школа і виховання», «Збудження розумової і рухової активності за допомогою виховуючих ігор».

ДЕМОКРИТ (460-370 рр. до н.е.) - давньогрецький філософ, видатний представник античного матеріалізму, який створив атомістичну теорію; визнавав можливість пізнання світу. Метою виховання вважав підготовку людини до реального життя на землі. Відстоював ідею гармонійного розвитку, значну увагу приділяв моральним вправам. Великого значення надавав вихованню і навчанню, які облагороджують людину, розвивають розум, роблять її щасливою. Одним із перших поставив питання про природовідповідність виховання.

ДЕМОЛЕН Едмон (1852-1907) – французький історик, соціолог, один із ініціаторів теорії «нового» виховання і «нових» шкіл, ідеолог соціального

реформізму і класового миру, засновник школи де Рош (1899), що стала одним із центрів нового виховання. Автор праць: «Нове виховання» (1900), «Аристократична раса» (1907) та ін. «Нові школи», на його думку, забезпечують добре виховання дітей і молоді, сприяють успіхові країни в міжнародній економічній конкуренції. Найважливіші засади діяльності школи: побудова навчального процесу на основі трудового принципу; розширення змісту освіти за рахунок природничих наук; активне використання дослідницьких методів навчання; приділення великої уваги роботам із упорядкування навколишнього середовища, культурі дозвілля, спорту; створення самоврядування за типом буржуазного парламенту. Фактором соціального розвитку він проголошував місцеві природні умови. У методологічному відношенні сприяв зміцненню емпіричного базису педагогіки, критикуючи грубий позитивізм за поверховий аналіз фактів і схильність до необґрунтованих узагальнень.

ДІЛЬТЕЙ Вільгельм (1833-1911) - німецький філософ і психолог, один із основоположників «педагогіки культури» – течії в реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX ст. Поділяв психологію на дві принципово різні за своєю методологією дисципліни: психологію аналітичну, пояснювальну, метою якої є виділення в інтроспективному досвіді «атомів» і подальшого «синтезу» з них вищих процесів свідомості; психологію описову, яка займається розумінням на основі цінностей, властивих тій або іншій культурі, душевного життя індивіда в її цілісності та унікальності. Цінності культури «об'єктивуються» в психіці окремої людини. Завданням виховання вважав підготовку особистості до активної творчої участі в культурному житті через введення її в світ понадіндивідуальних цінностей, розвитку духовних сил, прищеплювання їй ідеалу культури.

ДРАГОМАНОВ Михайло Петрович (1841-1895) – український педагог, організатор народного шкільництва, культурний діяч, літературознавець, фольклорист. Один із засновників педагогічних курсів для підготовки вчителів українських народних шкіл. Викладав у Київському університеті (1864-1875), одночасно працював учителем гімназії. Професор історії в Софійському університеті (з 1889). Брав участь у роботі комісії зі створення підручників українською мовою, організованій київською «Громадою». Автор праць: «О необходимости педагогических собраний» (1864), «Педагогическая хроника Киевского округа» (1865), «Педагогическое значение малорусского языка» (1866), «Земство и местный элемент в образовании» (1874), «Антракт з історії українофільства» (1876), «Народні школи України серед життя і письменства Росії» (1877). Критикував стан освіти в Росії й Україні, вимагав упровадження ідей народності на педагогічному ґрунті, закликав до здійснення освітнього процесу рідною мовою, до вивчення особливостей розвитку дитини з урахуванням її вікових можливостей. Обстоював думку національного відродження через створення національної школи. Виховання розглядав як взаємодію національного і космополітичного. Відзначив важливість мови як засобу розумового, морального й естетичного розвитку особистості. Підкреслив значення використання в навчанні та вихованні особливостей

культури й літератури рідного краю. Великого значення надавав ролі вчителя, особливо сільського, який мав бути носієм прогресу для народу.

ДУХНОВИЧ Олександр Васильович (1803-1865) – український педагог, письменник, культурний діяч, просвітитель, богослов. Закінчив Ужгородську гімназію (1821), богословську семінарію (1827). Працював каноніком Пряшевської єпархії (1844-1865). Автор перших на Закарпатті шкільних підручників: «Книжица читальная для начинающих» (1850), «Краткий землепис для молодых русинов» (1851), «Сокращенная грамматика письменного русского языка» (1853); першого посібника з педагогіки «Народная педагогія в пользу училищ и учителей сельскихъ» (1857) та ін. Метою виховання визначав формування громадянина і патріота, сина своєї батьківщини, людини освіченої, фізично і морально здорової. Обґрунтував ідею народності у вихованні, відстоював українську школу з рідною мовою навчання, побудовану відповідно до потреб і національних традицій народу. Сформулював вимоги до вчителя, який несе відповідальність перед суспільством за результати своєї праці. Першими вихователями дітей вважав батьків, громадським обов'язком яких є виховання дітей, підготовка їх до школи.

ДЬЮЇ Джон (1859-1952) – видатний американський філософ, педагог і психолог, один із провідних представників прагматизму, творець педоцентричної теорії та методики навчання, професор філософії Мічиганського і Мінесотського університетів, професор філософії та педагогіки Чиказького університету, професор Колумбійського університету в Нью-Йорку, організатор «Асоціації батьків і вчителів». Автор праць: «Моє педагогічне кредо» (1897), «Школа і суспільство» (1899), «Школа і дитина» (1902), «Школа майбутнього» (1915), «Досвід і освіта» та ін. Розроблена ним різновидність прагматизму («інструменталізм») стала основою його педагогіки. Вважав, що всі знання учні мають здобувати «шляхом дії» на основі практичної самодіяльності та особистого досвіду; навчання має полягати в самостійному розв'язанні дитиною проблем, що виникають у її практиці або зініційовані вчителем. Усіляко заохочував активність і незалежність дитини. Велику роль відводив іграм, імпровізаціям, різноманітним екскурсіям, художній самодіяльності, домоводству. Педагогіка Дж. Дьюї будується на засадах індивідуалізації та свободи особистості. Він вважав, що школа має стати лабораторією демократії. Великого значення надавав сімейному вихованню.

3

ЗАЛЬЦМАН Крістіан Готгільф (1744-1811) – німецький педагог-філантропіст, послідовник Й.Б.Базедова, засновник знаменитої школи в Шнепфенталі. До 1781 р. був пастором і проповідником в Ерфурті; пізніше під впливом ідей Й.Б.Базедова та Ж.-Ж.Руссо, а також спостережень, зроблених ним при вихованні власних дітей, присвятив себе педагогічній діяльності. У 1784 р. заснував у Шнепфенталі школу для хлопчиків, яка тривалий час вважалася зразковою в Німеччині та привертала вихованців із усіх країн Європи. Учням надавалося право вивчати лише ті предмети, які були необхідні

для їхньої майбутньої професії. Велика увага приділялася фізичному вихованню, яке забезпечувалося через створення сприятливих гігієнічних умов, за допомогою гімнастики та прогулянок. Діти працювати також у саду, на городі, доглядали свійських тварин. У школі панувала атмосфера хорошої дружної родини.

ЗАХАРЕНКО Олександр Антонович (1937-2002) – педагог-новатор, директор школи, громадський діяч, Заслужений учитель УРСР (1974), Народний учитель СРСР (1983), Академік Академії педагогічних наук України, директор відомої в Україні авторської школи; один із співавторів педагогіки співробітництва (80-і р.). Закінчив фізико-математичний факультет Черкаського державного педагогічного інституту (1959) і отримав призначення на роботу в с. Сахнівку Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. У 1966 р. був призначений директором школи. На цій посаді пропрацював понад 35 років. Створив нову систему громадянського, сімейного та трудового виховання. На практиці реалізував ідею школи-родини, життя якої тісно перепліталось з життям села, його історією. Пошукова робота учнів спрямовувалася на дослідження родоводу і результатом цієї роботи стала «Енциклопедія шкільного роду» (в 4-х томах), видана в 2000 р. Разом із дітьми та їхніми батьками перетворив звичайну сільську школу в школу-комплекс, якій після його смерті було надано офіційний статус «Авторська школа О. А. Захаренка».

ЗЕЙДЕЛЬ Роберт (1850-1933) – швейцарський педагог, громадський діяч, один із теоретиків «трудої школи» й ініціаторів розробки соціальної педагогіки, професор Цюрихського університету, викладач Федеральної вищої технічної школи; автор роботи «Трудова школа як суспільна необхідність». Висунув ідею про трудову школу, що могла здійснитися лише тоді, коли суспільство визнає працю основою всієї культури. Заснував першу трудову школу (1882) як колективну трудову колонію, в якій використовувалося близько 20 видів виробничої праці. Намагався розробити систему пролетарської педагогіки, однак практично лише проголосив перетворення шкіл у «трудої об'єднання». Запропонував ідею громадянського виховання, що ґрунтується на загальній моралі. В 80-90-х рр. XIX ст. у питаннях шкільної політики та виховання підростаючого покоління поділяв погляди революційної соціал-демократії, пропагував марксистську ідею про з'єднання навчання з виробництвом, працею як чинника гармонійного розвитку молодого людини.

I

ІВАНОВ Ігор Петрович – сучасний російський учений і педагог-практик, доктор педагогічних наук, академік Російської академії освіти, професор Державного педагогічного інституту імені А.І.Герцена (м. Санкт-Петербург), лауреат премії імені А.С.Макаренка, один із творців «педагогіки співробітництва», ініціатор і керівник соціально-педагогічного руху юних комунарів. Автор праць: «Энциклопедия коллективных творческих дел» (1989), «Методика коммунарского воспитания» (1990). Розробив і апробував технологію колективного творчого виховання, узагальнивши провідні ідеї

А.С.Макаренка. В 1956 р. у Ленінграді він створив творчу групу педагогів – Союз ентузіастів (СЕН); у 1959 р. – Комуну юних фрунзенців (КЮФ) – школу районного активу старшокласників; у 1963 р. – Комуну ім. А.С. Макаренка (КІМ) – співдружність студентів, захоплених ідеями видатного педагога. За прикладом ленінградців комунарські загони, підліткові, студентські й педагогічні клуби почали організовувати по всій країні.

К

КАМПАНЕЛЛА Томазо (1568-1639) – італійський філософ епохи Відродження, член чернечого ордену домініканців. За участь у змові проти іспанського панування був засуджений на довічне ув'язнення і 27 років провів у в'язниці, після звільнення виїхав до Франції. Написав низку праць, серед яких «Місто Сонця» (1602), де зобразив ідеальну державу, в котрій немає приватної власності, всі займаються ремісничою та сільськогосподарською працею, мають можливість відповідно до своїх здібностей займатися науками та мистецтвом. Значне місце у творі займає опис виховання, що має громадський характер і доступне всім громадянам держави. Велику увагу приділяв розумовому вихованню, вказував, що воно повинно поєднуватися з фізичним і морально-естетичним, із участю дітей у праці, ознайомленням із різними професіями. Вважав, що в процесі навчання діти повинні розвивати всі свої сили і можливості.

КАПТЕРЄВ Петро Федорович (1849-1922) – теоретик виховання і навчання світового рівня, видатний російський педагог, історик освіти та вітчизняної педагогічної думки. Закінчив семінарію і Московську духовну академію (1872), після закінчення якої був призначений викладачем філософських учень, потім завідувачем недільною школою. Викладав філософсько-педагогічні дисципліни паралельно в Санкт-Петербурзькій духовній семінарії та Олександрівському ліцеї. Не прийнявши сан священника, після закінчення обов'язкового шестирічного терміну служби в системі вищих і середніх духовних навчальних закладів, залишив семінарію (1878) і присвятив себе науці. Був прийнятий на службу до Маріїнського відомства, де протягом 6-и р. викладав педагогіку на педагогічних курсах при петербурзьких жіночих гімназіях. За вільним наймом викладав логіку і психологію в Олександрівському ліцеї (1882-1885). З 1874 р. по 1884р. також читав лекції з психології, історії педагогіки; вів практичні заняття на жіночих фребелівських курсах. Із 1885 р. по 1917 р. працював чиновником Маріїнського відомства. Революцію сприйняв як прогресивний педагог крізь призму своїх демократичних філософських і педагогічних поглядів, останні роки життя присвятив побудові нової системи освіти. Автор праць: «Педагогическая психология для народных учителей, воспитателей и воспитательниц» (1876), «Педагогика и политика» (1921).

КВИНТИЛИАН Марк Фабій (42-118) – давньоримський філософ, державний діяч, оратор. Протягом 20 років утримував школу риторів, яка користувалася широкою популярністю і знаходилася під опікою імператорів, стала першою державною школою в Римі. Автор праці «Виховання оратора» в 12 книгах, у

якій розкрив загальнопедагогічні питання. Важливого значення надавав правильному вихованню в перші роки життя дитини. Був прихильником громадського виховання, віддаючи йому перевагу перед домашнім. Йому належить прогресивна думка про те, що всі діти є здібними від природи і потребують тільки правильного виховання та навчання з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей. У навчанні він розрізняв три ступені: наслідування, настанови і вправи. Обстоював поєднання заучування з усвідомленням матеріалу. Сформулював низку вимог до вчителя і вихователя.

КЕЙ Еллен Кароліна Софія (1849-1926) – шведська громадська діячка, педагог, публіцист, прихильниця «вільного виховання». Активний учасник жіночого руху за права жінок і дітей, поширення жіночої освіти й емансипацію. Автор праць про виховання дітей і про становище жінок, серед них «Вік дитини». Працювала в школі (1880-1899), була одним із засновників та активним діячем Шведського робітничого інституту в Стокгольмі. Критичувала сучасну їй школу як таку, що губить дитячі душі, та вбачала мету шкільної освіти не в передаванні суми знань, а в загальному розвитку дитини, формуванні допитливості, дослідницького ставлення до світу, вміння спостерігати і вивчати його, застосовувати знання на практиці. В основу педагогічного процесу ставила особистий досвід дитини, її інтереси та самостійність. Мету освіти визначала як формування людини «з новими думками і вчинками». Пропагувала ідею повернення жінок до ролі хранительки домашнього виховання в ім'я збереження сім'ї та повноцінного виховання дітей. Закликала громадськість до руху за єдину школу, спільне навчання хлопчиків і дівчаток, зв'язок школи з життям, за глибоку індивідуалізацію навчання, різноманітність форм і методів навчальної роботи, скорочення обов'язкових занять до мінімуму, введення 5-денного робочого тижня.

КЕРГОМАР Поліна (1838 – 1925) – французький педагог, теоретик і практик дошкільного виховання, автор програм для дошкільних установ. У 1879-1917рр. працювала головним інспектором материнських шкіл, брала участь у реформі народної освіти 1881-1882 рр.; працювала редактором педагогічного журналу «Друг дитинства» (1881-1886). Сприяла перетворенню притулків для денного нагляду за дітьми на материнські школи. У 1911 р. організувала курси для виховательок материнських шкіл. Автор праці «Дошкільне виховання і дитячі садки у Франції. Материнська школа» (1838). Розвиток дитини розглядала як природний процес, на який певний вплив має середовище та виховання. Визнаючи провідну роль дорослого в формуванні особистості дитини, застерігала від зайвої сухості та строгості, недооцінки індивідуальності вихованця. Основою правильного виховання вважала повагу до особистості дитини. Розроблена під її керівництвом програма виховання з невеликими змінами застосовується і в наш час у дошкільних установах Франції. Однією з перших підняла питання про необхідність взаємозв'язку між сім'єю, дошкільною установою і початковою школою; наполягала на широкій педагогічній і психологічній підготовці майбутніх виховательок. У Франції заснована премія для виховательок материнських шкіл її імені.

КЕРШЕНШТЕЙНЕР Георг (1854-1932) – німецький педагог, автор теорії громадянського виховання, яке він тісно пов'язував із трудовою підготовкою. Основним завданням школи вважав громадянське виховання, тобто виховання людей, переконаних у необхідності беззаперечної слухняності існуючій державі, озброєння їх професією «морального характеру» як засобу служіння державі. Виділив два типи трудових шкіл: середня загальноосвітня школа, що готує молодь до вступу у вищі навчальні заклади і до професійної діяльності, пов'язаної винятково з розумовою працею; трудова народна школа для широких мас населення, що готувала до практичної діяльності в сфері фізичної праці. Автор праць: «Державно-громадське виховання німецької молоді» (1901), «Розвиток таланту малюнку» (1905), «Основні питання шкільної організації» (1907), «Що таке трудова школа?» (1910), «Що таке характер і як його виробляти?» (1911), «Що таке державно-громадське виховання?» (1912), «Основна аксіома освітнього процесу» (1917).

КОМЕНСЬКИЙ Ян Амос (1592-1670) – фундатор наукової педагогіки, великий чеський педагог-демократ, видатний громадський діяч. У працях «Відкриті двері до мов усіх наук» (1631), «Материнська школа» (1632), «Велика дидактика» (1632), «Видимий світ в малюнках» (1654), «Пансофічна школа», «Закони добре організованої школи» тощо розглядаються найважливіші педагогічні проблеми. Вважав виховання одним із найважливіших факторів встановлення справедливих і дружніх відносин між людьми і народами, розкрив мету й завдання виховання, принципи і методи навчання та виховання, виклав свої погляди на організацію шкіл тощо. В основу педагогічної системи покладено принцип природовідповідності, за яким людина є часткою природи і в своєму розвитку в усьому підкоряється її законам. Тому й усі педагогічні засоби повинні бути природовідповідними. Розглядав процеси навчання та виховання в нерозривній єдності, однак віддавав перевагу вихованню, до якого відносив моральне, трудове, фізичне і релігійне виховання. Формування моральних переконань і звичок є визначальним у становленні людини. Обґрунтував єдину шкільну систему (материнська школа, школа рідної мови, латинська школа або гімназія, академія або університет), класно-урочну форму навчання, дидактичні принципи (особливо виділяючи принцип наочності – «золоте правило дидактики»), методи навчання.

КОНДОРСЕ Жан Антуан (1743-1794) – відомий французький філософ, математик, економіст, політичний діяч. Аристократ за походженням, відмовився від військової й церковної кар'єри, присвятив себе науковій діяльності. У 1768р. був прийнятий у члени Академії наук, а в 1777 р. обраний її секретарем. Написав біографії відомих учених XVII ст. і своїх сучасників. Розробив найбільш обґрунтовану програму організації освіти в період французької буржуазної революції, основні напрями якої обов'язковість і безкоштовність навчання; рівна освіта для молоді обох статей; відміна релігії як навчального предмету; наступність системи освіти, її державний характер; незалежність школи від політичних впливів.

КОНТ Огюст (1798-1857) - один з основоположників позитивізму, напряму в зарубіжній реформаторській педагогіці, що сильно вплинув на педагогічну

думку XIX ст. Згідно з яким, наука повинна не пояснювати, а описувати явища дійсності. Справжнє, позитивне знання може дати тільки наука. Бачив зростання значення соціального фактору виховання в міру розвитку суспільства. Доводив, що виховання та забезпечення роботою кожного будуть складати єдиний і головний предмет політики майбутнього. На першій стадії навчання вчителем є мати. Вона повинна подбати про фізичне виховання дітей, про їхній естетичний розвиток, дати дітям знання іноземної мови. Виховання не має будуватися з якоїсь певної системи, але повинно слідувати логіці розвитку людського роду, повторюючи його стадії. Виробив свою систему поглядів на освіту, яка повинна бути доступною та служити всьому населенню, причому бідні потребують в освіті навіть більше, ніж багаті.

КОНФУЦІЙ (551-479 рр. до н.е.) – давньокитайський філософ і педагог, людина широкої ерудиції; основоположник конфуціанства – етико-політичного і педагогічного вчення світового рівня, яке на багато століть визначило характер китайської системи освіти й сьогодні має великий вплив на культуру та інші сторони життя Китаю, а сам Конфуцій був проголошений «учителем 10 тисяч поколінь». Його сім'я була шляхетного походження, але через бідність у 17 років змушений був обійняти другорядну посаду в державній адміністрації (501-497 до н. е.), послідовно піднімаючись службовими сходами. У той самий став учителем у традиційних школах, де діти знаті навчались письму й арифметиці, стрільбі з лука, управлінню колісницями, музиці й ритуалам. Його погляди викладені в зібранні «Лунь Юй» («Бесіди та судження»), це зібрання є основним джерелом наших відомостей про Конфуція і його вчення. Воно містить у собі моральні повчання, які кожен освічений китаєць повинен був ще в дитинстві вивчити напам'ять і керуватися ними все життя. Багато з цих повчань мають загальнолюдський характер і уявляють неабиякий інтерес для людини будь-якої національності. Розробляє низку філософсько-етичних категорій, зокрема, «шляхетного мужа» («Цзюнь-цзи»), яким стають не завдяки походженню, а в результаті виховання. Ця категорія посідає одне з центральних місць у його вченні як характеристика ідеальної людини, прикладу для наслідування, людини, яка, незалежно від свого походження, культивує моральні цінності, знає свої обов'язки й діє на благо суспільства, якому служить. У системі цінностей існує вісім основних якостей особистості: совість, відданість, шанобливість, гуманність, інтелект, працелюбність, лицарство, прихильність середині. Сміслом людського життя вважав зміцнення моральності та переборення незгод у гармонійному житті суспільства. Обстоював два універсальних закони життя – гуманність і етикет.

КОРФ Микола Олександрович (1834-1883) – український педагог, відомий методист, діяч у галузі народної освіти, організатор початкових шкіл. Навчався в Петроградському Олександрійському ліцеї (1848-1854). Голова училищної ради в м. Олександрійську (1866-1872). Відкрив 40 земських шкіл із терміном навчання 3 роки. Автор підручників і навчально-методичних посібників для вчителів: «Руководство к обучению грамоте по звуковой методе» (1867), «Русская начальная школа» (1870), «Наши педагогические вопросы» (1882); книг для читання «Наш друг» (1871), «Малютка» (1872) та ін. Великого

значення надавав підготовці вчителів, розробив методіку викладання уроку й докладних планів занять. Давав відкриті показові уроки; був організатором учительських з'їздів. Зробив унесок у розвиток дидактики, обґрунтував звуковий аналітико-синтетичний метод навчання. Розглядав питання вдосконалення шкільної дисципліни і шкільного порядку.

КОРЧАК Януш (Гольдшміт Генрік) (1878-1942) – польський педагог, дитячий письменник, публіцист, громадський діяч, лікар. Закінчив медичний факультет Варшавського університету, працював лікарем у дитячій лікарні, вихователем у дитячих літніх колоніях, директором «Будинку сиріт» у Варшаві (1912-1942). Загинув у газових камерах Треблінки разом із 200 своїми вихованцями. Автор наукових праць («Як любити дітей» (1920-1921), «Право дитини на пошану», «Жартівлива педагогіка», «Правила життя», «Коли я знову стану маленьким») і художніх творів. Розробив на основі спостережень за дитиною, їх аналізу, діагностики концепцію виховання й реалізував її на практиці, висвітлив у численних своїх публікаціях. Відстоював ідею вивчення дитячої природи, уважного ставлення до неї, закликав вірити в можливості дитини. Спирався на активність, самостійність дітей. Відмовився від авторитарних методів і пропагував доброту як основний метод виховання.

КОСТОМАРОВ Микола Іванович (1817-1885) – український і російський історик, громадський діяч, публіцист, драматург, поет, учитель. У 1837 р. закінчив Харківський університет, учителював у Рівному, Києві (викладав у гімназіях), у 1846 р. обраний ад'юнктом-професором Київського університету по кафедрі російської історії. За участь у Кирило-Мефодіївському братстві був ув'язнений у Петропавлівській фортеці, висланий до Саратова. У «Книзі буття українського народу» виклав свою освітню програму, в якій з метою піднесення культури українців на передній план поставив справу народної освіти. Наполягав на оволодінні учнями граматики, природознавства, народного життя; обстоював самостійність української мови та її обов'язкове вивчення в народній школі; приділяв увагу виданню українських підручників. Залишив велику наукову спадщину – історичні, літературні, етнографічні твори.

КОЦЮБИНСЬКИЙ Михайло Михайлович (1864-1913) – український письменник, педагог. Народився у м.Вінниця в сім'ї дрібного чиновника; закінчив духовне училище в м. Шаргороді. Протягом 11 років учителював на Вінниччині. Здійснював систематичні спостереження за учнями, враховував у своїй роботі їхні індивідуальні особливості, не допускав механічного заучування навчального матеріалу. На заняттях використовував наочні посібники, проводив екскурсії до лісу, річки. В своїх творах яскраво змальовував життя і психологічні особливості дітей. У низці статей висвітлив тяжке становище народної освіти, дав гостру критику догматичним методам навчання і палічній дисципліні, змалював безправність народних учителів. Остання проблема піднімається в циклі статей «Шкільна справа».

КРЕМЕНЬ Василь Григорович (нар.1947) – український учений, політичний діяч, президент АПН України (з 1997), академік НАН України (з 2000). У 90-х р. працював в Адміністрації Президента України: керував службою з питань гуманітарної політики і був заступником керівника управління внутрішньої

політики. Народний депутат України 3-о скликання (1998-2000), очолював підкомітет із фахової освіти Комітету з питань науки і освіти, міністр освіти і науки України (1999-2005). Автор близько 370 наукових праць з проблем філософії, соціально-політичного розвитку суспільства та педагогіки. Головний редактор журналу АПН України «Педагогіка і психологія», голова редакційної колегії науково-практичного журналу «Директор школи, ліцею, гімназії», член редколегій: часопису «Вища освіта України», науково-практичного журналу «Гуманітарні науки», наукового журналу «Людина і Політика», науково-педагогічного журналу «Рідна школа», наукового часопису «Філософія освіти». З 1999 р. очолює Товариство «Знання» України. За визначні здобутки вченого нагороджено орденом «За заслуги» II і III ступенів, Почесною грамотою Верховної Ради, орденом Нестора-літописця. Удостоєний Державної премії України в галузі науки і техніки. За шість років перебування на посаді міністра освіти провів реформи, серед яких: введення в школах 12-бальної системи оцінювання, започаткування експерименту з упровадження зовнішнього незалежного тестування школярів, підготовка вищої освіти до приєднання до Болонського процесу, що відбулося в травні 2005 р.

КУЗИНЕ Роже (1881-1973) – французький педагог, теоретик нового виховання, засновник і керівник журналів «Нове виховання» (1920-1939), «Виховання та розвиток» (з 1964). У 1910-1941 рр. працював інспектором початкових шкіл, із 1941 р. професор кафедри педагогіки Паризького університету. Відомий як засновник методу «вільної групової роботи», згідно якому учні початкових шкіл з 8-9-річного віку об'єднуються в групи по 5-6 осіб, які комплектуються за бажанням дітей. Прагнув подолати формалізм у навчанні, підвищити активність учнів, урахувавши їхні вікові та індивідуальні особливості. Проте абсолютизація його методу порушила принцип систематичності навчання. Деякі елементи методу і тепер застосовуються у французькій початковій школі.

КУЛІШ Пантелеймон Олександрович (1819-1897) – український письменник, історик, етнограф, критик і літературознавець, громадський діяч, учасник Кирило-Мефодіївського братства. Як вільний слухач навчався на філологічному факультеті Київського університету святого Володимира (1837-1839). За власний кошт відкрив друкарню, яка відіграла велику роль у розповсюдженні української літератури (1857), започаткував альманах «Хата» (1860), журнал «Основа» (1861). Пропагував ідеї європейського гуманізму та християнської моралі, сприяв поширенню культури й народної освіти, виступав за поступові соціальні реформи. Викладав російську словесність й історію в Луцькому, Києво-Печерському та Києво-Подільському дворянських училищах. У викладацькій діяльності користувався лабораторною і лекційно-репетиційною методиками. Обґрунтував загальнопедагогічні ідеї, дав практичні поради щодо дошкільного і шкільного виховання. Підняв питання професійної освіти в Україні. Автор підручника для українських шкіл «Граматка» (1857). Зробив класичний переклад творів Гомера, Данте, В.Гете, Г.Гейне, В.Шекспіра та ін.

Л

ЛАВУАЗЬЄ Антуан Лоран (1743-1794) – французький учений, політичний діяч, виходець із заможної буржуазної родини. Початкову освіту здобув у коледжі Мазаріні, а потім пройшов курс юридичного факультету й у 1764 р. отримав ступінь ліценціата прав. Автор трактату «Роздуми про народну освіту». Розробив детальні навчальні програми природничонаукової та технічних дисциплін для всіх етапів навчання, проект двоступеневої системи освіти: початкова школа, школа наук і літератури чи школа механічних і хімічних ремесел. Запропонував створення професійних навчальних закладів.

ЛАЙ Вільгельм Август (1861-1926) – німецький педагог, теоретик «педагогіки дії». Працював учителем у сільській школі, викладачем учительської семінарії, займався науково-дослідною і літературною діяльністю. Автор праць: «Експериментальна дидактика», «Експериментальна педагогіка», «Школа дії» та ін. Вирішального значення в педагогічній практиці надавав організації дії як будь-якому виду самостійної творчої діяльності учня, спрямованого на пристосування його до середовища. Вважав, що завдання школи полягає в тому, щоб створити для дитини простір, у якому вона могла б усебічно реагувати на довкілля. оловна увага в «школах дії» приділялася моделюванню, драматизації, малюванню, ліпленню, догляду за рослинами і тваринами тощо. Розробив «Органічний навчальний план», у якому все навчання поділяв на «спостережно-речове» (природознавство, фізика, хімія, географія, історія, правознавство, вчення про господарство, мораль, філософія, педагогіка) і «зображально-формальне» (мова, малювання, етика).

ЛЕСГАФТ Петро Францович (1837-1909) – видатний учений у сфері анатомії та фізіології, лікар, основоположник системи фізичного виховання в Росії. У 1896 р. відкрив Вищі курси виховательок і керівників фізичного виховання, перетворені в 1905 р. у Вищу вільну школу. Брав активну участь у відкритті в центральних і провінційних містах дитячих майданчиків, зимових і літніх колоній для дітей дошкільного віку, в створенні спортивних залів і кімнат гімнастики в навчальних закладах. Автор праць: «Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку», «Про ігри та фізичне виховання в школах», «Сімейне виховання дітей і його значення» та ін. Вважав, що виховання разом із соціальним середовищем відіграє вирішальну роль у формуванні дитини; виступав проти теорій спадковості. Мету освіти і виховання вбачав у забезпеченні гармонійного розвитку людини (фізичне, розумове, моральне, естетичне і трудове виховання). Розробив систему фізичного виховання, в яку включив фізичну освіту і культуру. Великого значення надавав розвитку жіночої освіти.

ЛЕПЕЛЕТЬЄ Луї Мішель (1760 - 1793) – діяч Великої французької революції, якобінець. Напередодні революції був президентом паризького парламенту. В 1790 р. обраний головою Установчих зборів, із 1792 р. – член Конвенту. Автор «Плану національного виховання», основною метою якого було введення єдиної загальної безкоштовної освіти дітей (хлопчиків 5-12 років, дівчаток 5-11 років). Проект передбачав організацію суспільних виховних закладів «будинків

національного виховання» (з інтернатами), що утримуються на кошти держави (за рахунок спеціального прогресивного прибуткового податку). У цих будинках передбачалося виховувати всіх без винятку дітей. Навчання повинно було носити світський характер; велике місце відводилося фізичній праці.

ЛІТЦ Герман (1868-1919) – німецький педагог, послідовник Ж.-Ж.Руссо та Й.Г.Песталоцці, прихильник «нового виховання» і «нових шкіл». Засновник системи приватних сільських виховних будинків для хлопчиків та підлітків 8-12 років (Ільзенбург, 1898), підлітків 12-15 років (Хаубінда, 1901), підлітків та юнаків (Біберштейн, 1904), які мали виховувати «духовну еліту», здатну протистояти руйнівній людському духу дійсності. Критикував німецькі середні школи за перевантаженість програм книжними знаннями, за одностороннє захоплення викладанням іноземних мов та математики. Практика діяльності шкіл Літца сприяла подоланню авторитарності в навчально-виховному процесі, була спрямована на уникнення тиску на дитину, формалізму в освіті, на реалізацію ідей реформаторської педагогіки. У цих будинках широко використовувалася фізична праця як найважливіший засіб оздоровлення духу і тіла.

ЛОКК Джон (1632-1704) – видатний англійський філософ, педагог; один із основних представників англійського емпіризму та Просвітництва. Народився в Англії в сім'ї адвоката; початкову освіту здобув удома; закінчив Вестмінстерську граматичну школу, Оксфордський університет. Автор праць: «Дослідження про людський розум» (1690), «Думки про виховання» (1693) та ін. Високо оцінював роль виховання, яке повинно готувати дитину до життя. Обґрунтував філософсько-психологічну теорію «чистої дошки», яка полягає в запереченні існування в свідомості людини «вроджених» ідей та уявлень. Вважав, що психіка людини від народження подібна до чистої дошки або чистого аркуша, де ще немає ніяких записів. Розробив принципи виховання, висловив свої погляди щодо використання методів прикладу, заохочень і покарань у моральному вихованні дітей. Обґрунтував теорію виховання джентльмена, ділової людини з творчим характером і сильною волею, високоморальної, енциклопедично освіченої. Велику увагу надавав фізичному розвитку дітей, заняттям ремеслами, які зміцнюють здоров'я, дають відпочинок від втоми. Виступав проти традиційної класичної освіти, захищав реальну освіту.

ЛОМОНОСОВ Михайло Васильович (1711-1765) – російський учений-енциклопедист, природознавець, поет, історик, художник, просвітитель. Із 1731 р. навчався в Слов'яно-греко-латинській академії, звідки був переведений в академічну гімназію Петербурга, а потім направлений за кордон. Із 1745 р. академік Петербурзької академії наук. Був одним із ініціаторів відкриття Московського університету, який тепер носить його ім'я. Розробив «Регламенти» для вчителів та учнів гімназій, де рекомендував свідоме, послідовне, наочне навчання. Важливими дидактичними принципами вважав принципи посиленості й розвивального навчання. Одним із перших у Росії став розробляти питання змісту та методів навчання. Широко застосовував у педагогічній практиці конкретний фактичний матеріал. Автор низки

підручників. Його «Російська грамати́ка» протягом 50 років вважалася кращим керівництвом для загальноосвітньої школи. Головну роль у здійсненні просвітницьких задумів відводив Академії наук, найважливішим напрямом діяльності якої вважав створення умов для виховання вітчизняних учених.

ЛУБЕНЕЦЬ Тимофій Григорович (1855-1936) – український педагог і діяч освіти, фахівець із теорії й методики початкового навчання, дошкільного виховання та освіти дорослих. Закінчив Чернігівську земську вчительську семінарію (1873) і почав учительську практику. Працював викладачем підготовчого класу Першої київської гімназії (з 1883), інспектором народних училищ при управлінні Київського навчального округу (з 1899), викладачем педагогіки й методики на Київських вищих жіночих курсах (з 1914), деканом педагогічного факультету цих курсів (з 1918). Близько 12 років працював директором народних училищ Київської губернії. Автор близько 30 підручників, методичних посібників із різних питань навчання і виховання, серед них: «Читанка» (1883), «Руководство к букварю» (1895), «Грамматка» (1900), «Обучение первоначальной грамоте вообще» (1887), «Педагогические беседы» (1903), «О наглядном преподавании» (1911), «Высшие начальные училища» (1913), «О наказаних в детском возрасте», «Як батьки повинні поводитися з дітьми» (1931) та ін. Докладав зусилля для запровадження в школах України навчання рідною мовою, яку вважав засобом утвердження принципу народності. Обґрунтував суспільні вимоги до школи, принцип зв'язку школи з життям, виступав проти вузькопрактичного, утилітарного характеру освіти. Вважав завданнями школи здійснення морального й патріотичного виховання підростаючого покоління. Рекомендував учителям усвідомлено підходити до вибору методів навчання.

М

МАКАРЕНКО Антон Семенович (1888-1939) – педагог, письменник. Після закінчення Кременчуцького училища працював учителем у Крюківському, а потім у Долинському (на Херсонщині) училищі. З 1914 р. учився в Полтавському вчительському інституті, який закінчив у 1917 р. З 1919 р. завідував початковою, а потім семирічною трудовою школою в Полтаві, працював у Полтавському губернському відділі народної освіти. У 1920 р. в с. Ковалівці поблизу Полтави організував трудову колонію для неповнолітніх правопорушників і завідував нею. У 1928-1935 рр. керував трудовою комуною ім. Дзержинського в Харкові, де було випробувано високоефективну систему виховання. З 1935 р. – заступник начальника відділу дитячих колоній НКВС, з 1937 р. займався громадсько-педагогічною та літературною діяльністю. Педагогічна спадщина налічує понад 150 творів, серед них: «Марш 30-го року» (1932), «Педагогічна поема» (1933-1935), «Прапори на баштах» (1938), «Книга для батьків», «Методи виховання» (1937) та ін. Новатор інтенсивної педагогіки, один із засновників теорії та методики колективного виховання. Особливу увагу приділяв розумовому, трудовому, фізичному, естетичному

вихованню, вдосконаленню педагогічного процесу в школі, поліпшенню навчально-виховної роботи. Великого значення надавав проблемам педагогічної майстерності. Наголошував на проблемах сім'ї та школи, виховання дітей у сім'ї, відповідальності сім'ї за виховання дітей. Серед необхідних умов правильного виховання дітей виділив: «повну сім'ю», добрі взаємини між батьком і матір'ю, приклад в усьому батьків для дітей, правильні взаємини між батьками і дітьми, чіткий і строгий режим життя, правильно організована діяльність членів сім'ї.

МАСЛОУ Абрахам Харольд (1908-1970) – видатний психолог, засновник гуманістичної психології. Народився в сім'ї євреїв, які емігрували з Росії в США. В університеті Вісконсіна закінчив офіційний академічний курс із психології, отримавши ступінь бакалавра (1930), магістра гуманітарних наук (1931), доктора (1934). Працював у Колумбійському університеті, Бруклінському коледжі; завідувачем кафедри психології в Університеті Брандеїс (1951-1961), пізніше професором психології. З 1969 р. став працювати в Благодійному фонді У.П.Логліна в Менлоу-парк, Каліфорнія. Головні праці: «На підступах до психології буття» (1968), «Релігії, цінності і вершинні переживання» (1964), «Еупсіхея: щоденник» (1965), «Психологія науки: рекогносцировка» (1966), «Мотивація і особистість» (1987), «Подальші рубежі розвитку людини» (1971) – збірка статей, раніше опублікованих у різних психологічних журналах). Психологічну роботу пов'язував із проблематикою особистісного зростання і розвитку, розглядаючи психологію як один із засобів, які сприяють соціальному і психологічному добробуту. Розробив теорію самоактуалізації, яку визначив як «повне використання талантів, здібностей, можливостей». Описав вісім шляхів, якими індивідуум може самоактуалізуватися, і типів поведінки, що ведуть до самоактуалізації. Виокремив п'ять груп основних потреб індивіда. Його погляди вплинули на поширення гуманістичних ідей у педагогіці.

МЕЙМАН Ернст (1862-1915) – німецький педагог, психолог, засновник «експериментальної педагогіки». Пояснював виникнення цієї течії в педагогіці необхідністю наукового обґрунтування процесу навчання і виховання. Автор тритомної праці «Лекції з експериментальної педагогіки». Вважав педагогіку експериментальною наукою, цариною діяльності якої є дослідження фізичного й психічного розвитку дитини, її мислення, сприймання, відчуття тощо; навчально-виховного процесу школи; індивідуальних особливостей учнів, їх інтелектуальних здібностей, обдарувань; дослідження праці вчителя. Намагався синтезувати різні психологічні концепції розвитку дитини, її здібностей, успішності навчання тощо й покласти їх в основу теорії та практики виховання.

МОГИЛА Петро (1596-1647) - український політичний, церковний і освітній діяч, архімандрит Києво-Печерського монастиря (1627), Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1633). Початкову освіту здобув у Львівській братській школі; далі навчався в європейських університетах: у Польській академії в Замості, в навчальних закладах Голландії та в Парижі. Зробив великий внесок у розвиток української освіти й культури. Організував лаврську школу в Києві (1631), яка об'єднана в 1632 р. з братською, згодом перетворена

на Києво-Могилянську колегію; у Вінниці (1634), Кременці (1636), Гоші (1639). Заснував Слов'яно-греко-латинську академію в Яссах (1640). Основним у морально-світоглядній системі було «благочестіє». Критикував сучасну йому західноєвропейську, особливу єзуїтську педагогіку, за штучність, дріб'язковість, надмірну суворість. У своїй праці «Анфологія» визначив правила виховання.

МОНОМАХ Володимир (1053-1125) – київський князь, один із перших вітчизняних світських мислителів, учинки і спосіб життя якого відповідали його ідеям і вченню. Законодавчими актами та благочинністю відчутно пом'якшив політичне та економічне становище нижніх прошарків суспільства, опікувався життям церкви, заохочував освіту і шкільництво. Автор одного з перших педагогічних творів «Повчання Володимира Мономаха дітям» (1096 або 1117), який виконаний у формі літопису-автобіографії. За змістом поділяється на дві частини: власне повчання і книгу шляхів Мономаха – короткий, літопис його князівських переміщень і перемог. «Повчання» вимагає виховання любові до Бога, радить не пропускати роботи, вчитися, вести діяльне життя, творити добро, почуття старших. Головний спосіб виховання - наслідування дітьми батька.

МОНТЕССОРІ Марія (1870-1952) – італійський педагог, доктор медичних наук, професор антропології та гігієни, представниця «вільного виховання» й сенсуалізму. Автор праць: «Будинок дитини. Метод наукової педагогіки» (1912), «Керівництво до мого методу», «Антропологічна педагогіка», «Самовиховання і самонавчання в початковій школі». Засновник методики дошкільного виховання «Будинок дитини». Вважала, що дитина є активною істотою і за своєю природою здатна до самостійного розвитку і навчання, завдання виховання – створити таке оточення, яке б давало дітям необхідну “поживу” для самовиховання. В основу вільного виховання вона ставила принцип свободи, протиставляючи йому існуючу в тогочасних школах систему погроз. Основою навчання дитини в дошкільному й молодшому шкільному віці вважала сенсорне виховання, яке здійснювала за допомогою організації навколишнього середовища і занять з дидактичним матеріалом. Започаткувала індивідуальні заняття з дітьми. Запровадила в практику дошкільних закладів систематичні антропометричні вимірювання за допомогою пристосованої до дітей апаратури.

МОНТЕНЬ Мішель (1533-1592) – французький філософ і письменник епохи Відродження. Автор праці «Досліди». Відсував філологію, мовознавство й інші гуманітарні науки на другий план. Високо оцінюючи освітнє та виховне значення історії, засуджував зведення вивчення історії до засвоєння тільки дат і імен. На чільне місце ставив моральне виховання через приклад і вправлення. Відстоював ідею самостійності в набутті людиною певних знань і формуванні моральних переконань. Обґрунтував принципи організації освіти: свобода, чуйність і відповідність, підтвердження навички освіти практичною діяльністю, а результатів навчання – життям людини.

МОРОЗ Олексій Григорович (1940-2007) – відомий український учений у галузі педагогічної науки, академік АПН України, доктор педагогічних наук,

професор, дійсний член Академії педагогічних наук України (1992). Автор праць: «Професійна адаптація молодого вчителя» (1980, 1992), «Професиональная адаптация как педагогическая проблема» (1992), «Підготовка майбутнього вчителя: зміст та організація» (1997), «Навчальний процес у вищій педагогічній школі» (2001), «Педагогіка і психологія вищої школи» (2003), «Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки» (2006) та ін. Брав активну участь у розбудові національної освіти: плідно працював заступником міністра освіти України, був директором Інституту післядипломної освіти Національного університету імені Т.Г.Шевченка. Розробив систему психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя, гуманізації та гуманітаризації змісту педагогічної освіти, вдосконалення самостійної навчальної роботи студентів, формування педагогічної творчості та професійної майстерності майбутніх учителів, підвищення якості перепідготовки педагогічних кадрів та ін. Під його керівництвом захищено 19 докторських і 77 кандидатських дисертацій.

МОР Томас (1478-1535) – англійський гуманіст, державний діяч і письменник, канцлер Англії (1529-1532 рр.). Відмовився присягнути королю як «верховному главі» англіканської церкви, за що був звинувачений у державній зраді та страчений. У своїй праці «Утопія» описував ідеальний суспільний лад без приватної власності, з громадською організацією виробництва та розподілу, в якому держава піклується про виховання дітей, яке є загальним і рівним для хлопчиків і дівчаток, заняття в школі ведуться рідною мовою. Крім загальноосвітніх знань, учні «Утопії» здобувають знання з музики, діалектики, науки лічби та вимірювання, астрономії. Великого значення надавав вихованню підростаючого покоління в дусі гуманістичної моралі, гармонійного фізичного розвитку й підготовки до трудової діяльності.

МУДРИЙ Ярослав (1019-1054) – київський князь, видатний державний діяч, поширювач книжності на Русі, високоосвічена людина свого часу. Об'єднав українські землі, зміцнив міждержавні відносини, поширював освіту і культуру в Київській Русі, а також за її межами зусиллями своїх освічених синів і дочок, одружених з володарями інших держав. Відкрив майстерню-скрипторій, у якій перекладалися і переписувалися книги та велось київське літописання. При Софійському соборі створив першу в Україні книгозбірню (1034). У 1030 р. відкрив у Новгороді школу, в якій 300 хлопців навчалися грамоти й іноземних мов; у 1037 р. – двірцеву школу підвищеного типу в Києві при Софійському соборі, яка мала міжнародне значення. За його часів укладено перший літописний звід, першу збірку законів під назвою «Руська правда»; розвивалися писемність та оригінальна література, сформувалися цілі роди, династії інтелектуальної еліти.

Н

НАТОРП Пауль (1854-1924) – німецький педагог та філософ, основоположник соціальної педагогіки як окремої науки, професор Марбурзького університету. Автор книги «Соціальна педагогіка» (1885-1924). Проблеми виховання розглядав у широкому соціально-філософському контексті; виховання в дусі

«спільності» розглядав як основу для подолання суспільних суперечностей і конфліктів. Виступав за створення єдиної школи, рівної, обов'язкової для всіх дітей. На 1-у ступені (6-річна народна школа) треба послідовно керуватися трудовим принципом у навчанні, що спонукатиме дітей до активної діяльності. Вибір школи 2-го ступеня (диференційованої середньої школи) має визначатися здібностями підлітків. Відстоював ідею побудови школи як трудового співтовариства учнів і вчителів, у якому індивідуальна свідомість кожної дитини формується в атмосфері, позбавленій суперництва і конкуренції. Виховання в такій школі здійснюється шляхом спонукання дитини до морального вдосконалення на основі максимального розвитку вольових якостей; узгодження індивідуальної свідомості з суспільними моральними цінностями. Був прихильником широкої позашкільної освіти дорослих і відносив її до засобів, що сприяють взаєморозумінню в суспільстві і ведуть до пом'якшення соціальних суперечностей.

НІЛЛ Олександр Сазерленд (1883-1973) – видатний англійський педагог, прихильник теорії «вільного виховання», засновник школи для «важких» дітей «Саммерхіл» (1921). Вплив на нього справили теоретичні погляди З. Фрейда, однак не вважав себе послідовником якогось психологічного вчення й використовував лише той фактичний матеріал, який був необхідний у практичній діяльності його школи. Теоретично розробив і практично довів можливість існування демократичної школи, що протиставляється традиційній системі освіти, авторитарній педагогіці. Розробив власну філософію школи, в основі якої свобода, любов, щастя. Запропонував цікаві форми виховної роботи, критерії педагогічного успіху, вираженням якого є щаслива, товариська, упевнена у собі, щира, позбавлена комплексів дитина, яка потім виростає в щасливого і вільного дорослого, краще підготовленого до практичного життя. Сприяв створенню демократичних відносин у колективі, давав можливість дитині бути самою собою, мати право на власну точку зору й вільний вибір. Створив умови для самореалізації дитини шляхом участі у трудовій діяльності, шкільному самоврядуванні, художній творчості, грі.

О

ОГІЄНКО Іван Іванович (1882-1972), у духовній діяльності – митрополит Іларіон, – видатний учений, український мовознавець, педагог, методист, перекладач, державний, церковний і культурно-освітній діяч. Навчався на медичному факультеті Київського університету Св. Володимира (1903-1909), після закінчення якого захистив дисертацію. Навчання на київських Вищих педагогічних курсах поєднував із викладацькою діяльністю (1911-1915), працював приват-доцентом Київського університету Св. Володимира (1915-1917). Міністр освіти (1918) і міністр віросповідань в уряді УНР (1919-1921). Брав активну участь у створенні Українського державного університету в м. Кам'янці-Подільському, став його першим ректором і професором. Прийняв чернечий постриг (1940), займався духовною і просвітницькою діяльністю. Написав наукові праці, підручники й посібники для вчителів, студентів, учнів,

серед них: «Короткий курс української мови» (1918), «Українська культура» (1918), "Рідне писання" (1933), «Наука про рідномовні обов'язки» (1936), «Живімо правдою» (1944). Провідна педагогічна ідея вченого – запровадження національного компоненту як важливої складової формування нащадків-патріотів України до змісту освіти в цілому й літературної освіти зокрема. Провідними ідеями побудови національної системи виховання визначив любов і повагу до людей, до рідної мови, культурно-історичної спадщини свого народу; ідейну переконаність, відданість духовним і національним ідеалам, суспільну активність і високу громадянськість; вимогливість до себе; потребу в саморозвиткові та самовдосконаленні.

ОЗБЕЛ Дейвід Поль (нар. 1918 р.) – американський психолог, один із провідних представників когнітивної психології, професор Іллінойського університету (1950-1966), Інституту з вивчення проблем освіти (Онтаріо, 1966-1977), Університету в Нью-Йорку (з 1977). В галузі педагогічної психології розробив теорію осмисленого вербального навчання, засновану на необхідності розуміння учнем досліджуваного матеріалу. Теоретично проаналізував поняття «когнітивний стиль», здійснив систематизацію досліджень у цій області.

ОНИЩУК Василь Онисимович (1919–1989) – український педагог, учитель, фахівець у галузі дидактики. Працював викладачем педагогіки, психології, географії Бершадського педагогічного училища, завідувачем відділу дидактики Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП). Автор 20 праць більш як 60 наукових статей із педагогіки, серед них: «Дидактичні умови усвідомлення учнями навчального матеріалу (V-VIII кл.)» (1964), «Вправи учнів на уроках» (1965), «Шлях до глибоких знань. Суть і закономірності засвоєння знань» (1969), «Типи, структура і методика уроку в школі» (1973, 1976), 15 видань підручника «Природознавство – 3 кл.» (1968-1987), «Урок в сучасній школі» (1980), посібника для вчителів «Уроки природознавства 2 і 3 класів трирічної початкової школи» (1986), двох розділів до підручника «Педагогіка» (1986) та ін. Досліджував суть і закономірності процесу засвоєння знань, проаналізував його основні компоненти, місце й роль кожного з них у цьому складному процесі. На основі наукових підходів та експериментальної перевірки розкрив зовнішню і внутрішню структуру, методика й технологію різних типів уроків; сформулював завдання та вимоги до уроку. Уточнив вимоги до уроку й поділив їх на окремі групи: ідеологічні, організаційні, дидактичні, психологічні, етичні, гігієнічні.

ОСТРОЗЬКИЙ Костянтин Константинович (1526-1608) – український магнат, воєвода Київський, маршалок Волинський, політичний і культурний діяч. Очолив боротьбу українського народу проти національного гніту Речі Посполитої, за національну культуру, православну релігію. За його княжіння спостерігалось піднесення української культури та освіченості. Навколо князівської резиденції в Острозі утворився гурток (академія) слов'янських і грецьких учених, публіцистів теологів та богословів. За його сприянням в Острозі була зібрана велика бібліотека, яка включала в себе грецьку та західноєвропейську богословську літературу, передруки античних творів,

словники, космографії, граматики та ін. У 1575 р. запросив І. Федорова для організації друкарні в князівській резиденції, в якій видрукувано більше 20 видань, у тому числі перший повний текст Біблії слов'янською мовою 1580 р. Близько 1578 р. при академії почала діяти школа, де окрім низки традиційних на той час точних і гуманітарних дисциплін, вперше паралельно викладалися латинська, грецька та церковнослов'янська граматики. Досвід та програма острозької школи були запозичені Львівською, Луцькою та іншими братськими школами. Був також засновником шкіл у Турові (1572), Володимирі-Волинському (1577) та ін.

ОУЕН Роберт (1771-1858) – англійський просвітник, соціаліст-утопіст, засновник комуністичної колонії «Нова гармонія» в Америці. Педагогічні погляди виклав у працях: «Новий погляд на суспільство, чи досліди про утворення характеру» (1813-1814), «Книга про новий моральний світ» (1842-1844). Вважав, що правильне виховання й усунення мирним шляхом головних соціальних недоліків капіталістичного суспільства (приватної власності, буржуазної форми шлюбу та релігії) можуть привести до встановлення соціалістичного ладу. Вдосконалення суспільства, усунення його вад пов'язував з розвитком освіти і правильним вихованням. Для робітників фабрики у Нью-Ленарку та їхніх дітей створив систему освітньо-виховних закладів: дитячий садок, початкову школу, школу для працюючих підлітків, клуб для дорослих («Новий інститут для формування характеру»). Метою виховання він вважав формування самостійно і раціонально думаючої людини, колективіста з розвиненими соціальними інстинктами. Виховання, на його думку, має бути всебічним, навчання – науковим, пов'язаним з продуктивною працею.

П

ПАДАЛКА Олег Семенович (нар. 1952) – проректор з економіки і організації навчально-виховної роботи Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (2003), професор (2003), доктор педагогічних наук (2009), Заслужений працівник освіти України. Автор понад 100 наукових праць, серед них: «Педагогічна технологія у сучасному вузі» (1994), «Педагогічна технологія» (1995), «Учителю про економічне навчання учнів» (1998), «Навчальний процес у вищій педагогічній школі» (2001), «Професійно-економічна підготовка вчителя» (2001), «Сучасна українська цивілізація в Європейському та світовому просторі» (2004), «Виховання у цілісному педагогічному процесі: навчально-методичний комплекс» (2008) та ін. Під його керівництвом підготовлено і захищено 15 кандидатських дисертацій. За науково-педагогічну діяльність нагороджений грамотами Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, знаком «Петро Могила», «К.Д.Ушинський», орденом «За заслуги» III ст., Нагородою Ярослава Мудрого, академічною медаллю «За успіхи в науково-педагогічній діяльності».

ПАУЛЬСЕН Фридрих (1846-1908) – відомий німецький філософ і педагог, дослідник у галузі історії педагогіки. Найбільшою популярністю користуються його праці про стан середньої і вищої освіти в Німеччині кінця XIX - початку

XX ст. Його погляди зробили вплив на реформування освіти в Німеччині цього періоду. В праці «Німецькі університети» досліджував історичний процес становлення цих навчальних закладів, розкрив сутність впровадження академічних прав та свобод, охарактеризував становище викладачів і студентів, а також зробив огляд діяльності університетів за факультетами. Автор праці «Педагогіка» (1913), яка використовувалася в системі педагогічної освіти як посібник. Висловив свої погляди щодо мети й сутності виховання.

ПЕСТАЛОЦЦІ Йоган Генріх (1746-1827) – видатний швейцарський педагог-гуманіст, представник демократичної педагогіки, теоретик народної школи, засновник притулків для бідних. Свою діяльність спрямовував на пошук шляхів поліпшення життя народу. Педагогічні погляди викладені в працях: «Лінгард і Гертруда» (1781-1787), «Як Гертруда вчить своїх дітей» (1801), «Книга матерів», «Листи до друга про перебування В Станці», «Лебедина пісня» (1825). Обстоював правильно організоване виховання і навчання дітей, єдність розумового, морального і фізичного виховання в поєднанні з підготовкою до праці та участі в ній. Основну мету виховання вбачав у гармонійному розвитку всіх природних здібностей майбутнього трудівника з урахуванням його індивідуальних і вікових особливостей. Обґрунтував теорію елементарної освіти, згідно з якою діти в процесі навчання і виховання повинні засвоювати основні елементи знань, моралі, прийомів праці. Принцип наочності навчання пов'язував із чуттєвим сприйняттям, розвитком логічного мислення, пізнавальних здібностей, умінням логічно і послідовно викладати свої думки, формулювати поняття. На основі ідеї розвивального навчання та елементарної освіти поклав початок науковій розробки методики початкового навчання рідної мови, арифметики, геометрії, географії.

ПИРОГОВ Микола Іванович (1810-1881) – видатний учений і громадський діяч, засновник військово-польової хірургії. Закінчив медичний факультет Московського університету (1828), захистив дисертацію та отримав звання доктора медицини (1832). Його діяльність в Одесі (1856-1858), Києві (1888-1891), Росії вплинула на розвиток педагогічної науки й народної освіти. Сприяв організації недільних шкіл, був ініціатором створення Одеського університету, відіграв велику роль у розвитку Київського університету, запропонував свій проект системи освіти. Автор праць: «Питання життя» (1856), «Про публічні лекції з педагогіки» (1857), «О методах преподавания» (1858), «Школа и жизнь» (1860), «О наглядном обучении» тощо. Метою педагогіки визначив загальнолюдське виховання «справжньої людини», високоосвіченої, всебічно розвиненої, з широким світоглядом, зі стійкими моральними якостями, твердою волею. Вихованню надавав першочергового значення. Виступав проти існуючої системи освіти, обмеження права на освіту за станом і майновою ознакою, ранньої спеціалізації. Вимагав удосконалення підготовки вчителя через відкриття педагогічних інститутів, семінарій, курсів. Провідну роль у вихованні дитини відводив матері.

ПЛАТОН (427-347 рр. до н.е.) - учень Сократа, видатний давньогрецький філософ, ідеолог афінської аристократії, захисник рабовласницького ладу. Протягом декількох десятиліть займався педагогічною діяльністю в Афінах, де

при гімнасії Академія заснував своєрідну школу для всіх бажаючих вивчати філософію. Свої погляди виклав у працях: «Держава», «Закони», «Федр», «Тімей», «Бенкет» тощо. Сформував струнку систему поглядів на сутність, завдання, зміст, організацію і методику виховання дітей верхівки рабовласницького суспільства, які в майбутньому теж повинні стати керівниками. Обстоював ідею обов'язкового державного виховання. Вперше пов'язав виховання з психологією і політикою, висунув ідею громадського дошкільного виховання та вищої філософської освіти. На основі аналізу афінського й спартанського виховання обґрунтував систему освіти й виховання.

ПЛУТАРХ (46-120) - грецький письменник епохи, коли Греція, втративши свою самостійність, була римською провінцією. Він багато подорожував, відвідав Рим та Олександрію, займався викладацькою і літературною діяльністю. В найбільш відомому творі «Порівняльні життєписи» представив біографії видатних історичних діячів Греції та Риму. Автор творів виховного змісту, в яких дав поради, як потрібно жити, щоб бути щасливим і подолати недоліки («Про надмірну цікавість», «Про балакучість», «Про зайву боязкість» тощо). У своєму будинку в Херонеї збирав молодь, навчав своїх синів, створив «приватну академію», в якій був наставником і лектором. На п'ятдесятому році життя став жерцем Аполлона в Дельфах.

ПРОКОПОВИЧ Феофан (1681-1736) – російський церковний і громадський діяч, учений, письменник, педагог, прихильник петровських реформ і світського виховання; голова «вченої дружини» Петра I. Відкрив приватну школу для сиріт і бідних дітей, сприяв поширенню шкільного театру. Автор посібників для шкіл («Буквар, або Перше вчення отрокам з Катехізісом», 1720). У «Духовному регламенті» (1721) рекомендував поєднання духовної та світської освіти. Прагнув надати навчанню науковий характер, вважав обов'язковими широке використання наочності, розширення числа предметів для шкільного навчання, обов'язкове створення бібліотек у навчальних закладах.

Р

РАБЛЕ Франсуа (1494-1553) – один із найяскравіших представників французького гуманізму та педагогічної думки епохи Відродження; священник, лікар, професор анатомії. Автор роману «Гаргантюа та Пантагрюель», в якому подано сатиру на феодальний лад середньовічної Європи, на весь спосіб життя того часу. В своєму романі частину сторінок присвятив питанням виховання та освіти. Піддавши гострій сатиричній критиці схоластичну вченість і вчених-схоластів, виступив проповідником нового, гуманістичного виховання, захисником реальних, практично корисних занять, активних і наочних методів навчання. Він відстоював гармонійний розвиток дітей, якого можна досягти лише шляхом озброєння їх науковими знаннями і практичними вміннями в єдності з моральним, фізичним та естетичним вихованням. Вивчення дітьми природи під час прогулянок, бесіди про предмети, відвідування майстерень та

ознайомлення з трудовою діяльністю людей вважав засобами поглиблення знань дитини, розвитку її мислення та активності.

РАТКЕ Вольфганг (1571-1635) – німецький представник гуманістичної педагогіки, видатний дидакт, який опрацював систему правил, близьких до Я.А.Коменського, прихильник природовідповідного виховання. В шкільному навчанні вважав необхідним використовувати різні форми наочності, йти від конкретного до абстрактного, систематично проводити повторення й вправи, підтримувати в дітей інтерес до знань. Виступив за звуковий метод навчання грамоти рідною мовою. Автор праць методичного характеру і підручників. Великого значення надавав методичній і дидактичній підготовці вчителів.

РЕДДІ Сесіл (1858-1932) – англійський педагог, який заснував одну з перших шкіл-інтернатів для молоді в Аббтсгольмі (1889, Англія). Школа була розташовувана в селі, де молодь перебувала в природних умовах і могла вільно фізично розвиватися. Учнів було поділено за віковими групами на чотири дворічні класи; програма занять визначалася на день і, крім навчання, включала й інші заняття: упорядкування кімнати і речей, ручну працю, працю в полі, на городі, відпочинок, спорт, забави, музику, концерти тощо. Метою виховання був усебічний індивідуальний розвиток дитини. Методи навчання послуговувалися експериментом; предмети навчання були важливі для життя справи й пізнання сучасної культури. Виступав за органічне поєднання природничонаукової освіти з гуманітарною. Проте відгуку в суспільстві школа не знайшла.

РУСОВА Софія Федорівна (1856-1940) – видатний педагог, державна і громадська діячка, просвітителька. Разом із своєю сестрою Марією створила перший у Києві фребелівський садок із українською мовою навчання (1871). Педагогічну діяльність продовжила в школах Петербурга, в дитячих садках Чернігова, Харкова, у вечірній школі в Олешні, в Київському кадетському корпусі, в Фребелівському інституті та інших навчальних закладах. Член Уряду Української Народної Республіки, директор Департаменту позашкільної та шкільної освіти (1917-1921), професор Кам'янець-Подільського університету (1920-1922). Автор праць: «Націоналізація дитячих садків» (1910), «Нова школа» (1917), «Про колективне групове навчання» (1917), «Методика початкової освіти» (1918), «Дошкільне виховання» (1918), «Позашкільна освіта» (1918), «Дидактика» (1925), «Значення соціальної психології для виховання» (1931), «Сучасні течії в новій педагогіці» (1932) та ін. Найбільшу увагу зосередила на проблемах освіти, навчання й виховання дошкільнят і молодших школярів. Завданнями виховання визначала формування гармонійно розвиненої людини, працездатної, соціально свідомої, корисної в суспільстві, з піднесеною любов'ю до рідного краю, з пошаною до інших народів. Розробила концепцію національної системи освіти й виховання. Обґрунтувала ідею українського дитячого садка на основі зарубіжних наукових теорій і світомого досвіду, зокрема М.Монтессорі.

РУССО Жан-Жак (1712-1778) – мислитель, письменник-демократ, основоположник теорії природного «вільного виховання» відповідно до законів фізичного, розумового і морального розвитку дітей. Автор

філософсько-педагогічного роману «Еміль, або Про виховання» (1762), в якому подано вікову періодизацію розвитку дитини, розкрито завдання, зміст і методи виховання і навчання в кожному періоді. Обстоював ідеї гуманізму, природовідповідності, свободи, демократизму, любові до дитини, турботи про її всебічний розвиток. Висунув вимогу активізації методів навчання дітей шляхом опори на їх особистий досвід, відзначав необхідність систематичної трудової підготовки. Трудова підготовка, з одного боку, повинна озброювати дітей корисними практичними вміннями і навичками, а з іншого – сприяти формуванню позитивних моральних якостей, властивих трудовому народу. Висловив багато прогресивних ідей щодо виховання хлопців; стосовно виховання дівчат дотримувався традиційної точки зору. Основна функція жінки, на його думку, – бути дружиною і матір'ю, їй не потрібно давати широку наукову освіту, проте необхідно турбуватися про її фізичний розвиток, естетичне виховання, формування навичок ведення господарства тощо.

РОТТЕРДАМСЬКИЙ Еразм (1469-1536) – нідерландський педагог-гуманіст, пропагандист ідеалу людяності й справедливості. Автор памфлетів: «Похвала глупоті», «Розмови запросто»; книги «Молодим дітям наука». Висміював середньовічні школи і виховання, критикував схоластику, формалізм у навчанні, паличну дисципліну і грубість учителів. Рекомендував вивчати класичні мови, читати хороших письменників. Вважав, що навчання має бути легким, приємним, враховувати інтереси дітей, розвивати їхню активність і самостійність. Вірив у добру природу людини, наявність уроджених шляхетних поривань, здатність творити світле й прекрасне. Формальному виконанню зовнішніх обрядів, надмірному культу ікон і читанню молитов протиставляє «істинне християнське благочестя», дотримання законів любові та милосердя. Засуджував покарання; обґрунтував програму гуманістичного навчання; вимагав відповідної підготовки вчителів.

РУДЕНКО Юрій Дмитрович (нар.1940 р.) – доктор педагогічних наук, професор НПУ імені М.П.Драгоманова, академік АН ВО України. Автор праць: «Українська національна система виховання» (1991), «Основи національного виховання» (1993), «Теоретичні засади виховання національної самосвідомості» (1998), «Україна в контексті світової цивілізації» (1999), «Основи сучасного українського виховання» (2003), «Українська козацька педагогіка» (2007) тощо. Обґрунтовує методологічні, науково-теоретичні положення, шляхи розвитку виховної практики, глибоко аналізуючи і узагальнюючи українську народну педагогіку, українознавчі здобутки вітчизняної науки, вищі досягнення заборонених у період авторитарного режиму визначних українських учених, освітніх діячів. Написав ґрунтовні монографії, концепції, програми з багатьох проблем навчання і виховання учнів та студентів. Обґрунтував умови, шляхи і засоби формування в учнів і студентів національного характеру і світогляду як найбільш інтегрованих і фундаментальних якостей особистості. Виявив і узагальнив козацько-лицарські ідейні, політичні, державотворчі, моральні підходи, освітньо-виховні принципи, традиції й обґрунтував козацьку педагогіку як унікальний, самобутній і високоєфективний феномен української педагогіки.

С

САВЧЕНКО Олександра Яківна (нар. 1942) – український педагог, фахівець у галузі загальної педагогіки і дидактики початкової школи, дійсний член АПН України, Головний вчений секретар АПН України (1992), заступник міністра освіти України (1995-2000), віце-президент Академії педагогічних наук України (2000). Створила підручники і методичні посібники з читання для початкової школи, систему дидактичних посібників із розвитку навчальної діяльності молодших школярів. Брала активну участь у підготовці законодавчої бази і формуванні стратегії розвитку української освіти й науки. Підготувала 2 доктора і 32 кандидати наук, опублікувала понад 300 наукових праць, серед них: «Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів» (1982), «Навчально-виховний процес у малокомплектній школі» (1988), «Подготовка студентов к работе с учащимися 6-летнего возраста» (1990), «Сучасний урок в початкових класах» (1997), «Дидактика початкової школи» (1997, 1999, 2002), «Виховний потенціал початкової освіти» (2009) та ін. За значний внесок у розвиток вітчизняної науки та освіти присвоєно почесне звання Заслужений працівник народної освіти України (1992), нагороджена медаллю А.С.Макаренка (1974)» орденом «Княгині Ольги» III ступеня (2001), орденом «Княгині Ольги» II ступеня (2007), медаллю К.Д.Ушинського АПН України (2007) та іншими державними відзнаками.

СЕН-СІМОН де РУВРУА Анрі Клод (1760-1825) – французький соціаліст-утопіст, який походив із знатної дворянської сім'ї. Соціально-педагогічні погляди виклав у творах: «Про промислову систему», «Нове християнство», «Нариси про людину», «Кілька думок Сен-Сімона загальним зборам товариства початкової освіти», «Виклад учення Сен-Сімона» та ін. Для поширення елементарної освіти серед народу радив створити особливий підручник «Національний катехізис». Виступав за суспільство з новою мораллю, філософською релігією, освітою, доступною для всіх, відповідно до індивідуальних здібностей і покликання. Виховання пов'язував зі справою перебудови суспільства, метою якого була підготовка нового покоління для справедливого суспільного устрою. Обстоював обов'язкове початкове навчання, розробив раціональний метод навчання грамоти. Запропонував план організації суспільної середньої школи. Сформулював нові принципи побудови системи освіти, в структурі якої виділив три ступені: перший – загальноосвітня школа, другий – школи трьох типів (мистецтв, наук, промисловості), третій – спеціальні прикладні заклади професійної підготовки.

СКІННЕР Беррес Фредерік (1904-1990) – американський психолог, винахідник, письменник. У 1931 р. отримав докторський ступінь із психології в Гарвардському університеті, де він залишився до 1936 р. проводити дослідження. В 1936 р. починає викладати в Міннесотському університеті; з 1945 р. – в університеті Індіани. У 1948 р. став професором Гарвардського університету. Зробив великий вклад у розвиток і пропаганду біхевіоризму – школи психології, що розглядає поведінку людини як результат попередніх дій

навколишнього середовища. Найбільш відомий своєю теорією оперантного навчання, меншою мірою – завдяки художнім і публіцистичним творам, в яких просував ідеї широкого застосування в біхевіоризмі технік модифікації поведінки (наприклад, програмованого навчання) для поліпшення суспільства і ошасливлення людей.

СКОВОРОДА Григорій Савович (1722-1794) – видатний український філософ, просвітитель, гуманіст, поет, педагог. Здобув освіту в Києво-Могилянській академії, потім продовжував навчання за кордоном. Викладав у Переяславському (1753), Харківському (1759-1764) колегіумах. Був домашнім учителем і вихователем сина поміщика Степана Томари (1754-1759). Через переслідування залишив викладацьку діяльність і став мандрівним учителем (1769-1794). Педагогічні погляди викладав у діалогах, притчах, трактатах, листах: «Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной» (1753-1754), «Сад божественных пісень» (1753-1785), «Начальная дверь ко христианскому добронравію» (1766), «Благородний Еродій» (1787), «Байки Харківські», «Убогий жайворонок» та ін. Вихідними принципами його поглядів були демократизм, гуманізм, народність, патріотизм. Метою виховання визначив підготовку «істинної», вільної людини. Щастя людини вбачав у самопізнанні і спорідненій природовідповідній праці. Обстоював ідею всебічно розвиненої особистості, висловив міркування щодо морального, трудового, фізичного, естетичного, розумового виховання. Критикував практику залучення українським панством до виховання їхніх дітей іноземних наставників і гувернерів. Виступав за створення вітчизняної освіти.

СМОТРИЦЬКИЙ Герасим (? – 1594) – перший ректор Острозької академії, український і білоруський письменник, талановитий полеміст, громадський діяч, надзвичайно освічена людина. Автор полемічного твору «Ключ царства небесного» (1587), перша друкована пам'ятка української полемічної літератури, яка складається з посвяти князю Острозькому, звернення «До народов руских ...» і двох полемічних трактатів «Ключ царства небесного и наше христианское духовное власти нерушимый узел» і «Календар римский новый». У ньому гостро критикував єзуїтів, виступав проти католицької експансії, закликав до боротьби з нею. Політику католицького духівництва він також засуджував у творі «Календарі римському новому». Пропагував необхідність поширення шкіл із метою збільшення кількості освічених людей в Україні. Був прихильником доступності загальної освіти як для чоловіків, так і для жінок.

СОКРАТ (469-399 до н.е.) – давньогрецький філософ, послідовник софістів, один із основоположників учення про «добру природу», незалежно від її статі і походження. Метою виховання визначив пізнання самого себе, моральне самовдосконалення. Завданням учителя вважав викликати до життя найкращі душевні сили на основі вивчення нахилів і здібностей. Запровадив сократичний метод навчання, під час якого змушував учнів самостійно шукати правильних відповідей.

СПЕНСЕР Герберт (1820-1903) – англійський філософ-соціолог, один із основоположників педагогіки позитивізму. Автор праць: «Основи психології»,

«Початки етики», «Основи соціології», «Виховання розумове, моральне і фізичне» (1861). Стверджував, що піднісся над матеріалізмом та ідеалізмом, визнавав лише позитивне знання, факти. Намагався поширювати біологічні закони на суспільні явища, започаткував біологізаторські тенденції в педагогіці. Метою виховання вважав підготовку людини до щасливого життя, отримання задоволення від нього. Стверджував, що завдання освіти – дати знання, пов'язані з основними видами діяльності (самозбереження, добування засобів до існування, збереження роду, дозвілля). Зміст і методи навчання та виховання, на його думку, мають відповідати етапам розумового розвитку дитини, сприяти розвитку його активності, а досліджувані предмети повинні бути корисними. Зазначав, що моральне виховання повинно розвивати здатність людини керувати собою, а не бути керованим. Обстоював основний метод виховання – метод природних наслідків. Був противником жорстокості, насильства в усіх його проявах. Вважав, що педагог повинен ненасильницьки керувати моральним становленням учня. Звертав велику увагу на фізичне виховання, засвоєння знань із анатомії, фізіології, гігієни для збереження особистістю власного здоров'я. Окреслив коло наук, засвоєння яких необхідно для виробничого життя, добування засобів до існування.

СУХОМЛИНСЬКА Ольга Василівна (нар. 1946) – відомий учений у галузі педагогіки, академік АПН України, доктор педагогічних наук (1991), професор, заслужений діяч науки і техніки України (1997). Народилася в с. Онуфріївці Онуфріївського р-у Кіровоградської обл. в сім'ї відомого українського педагога В.О.Сухомлинського (1918-1970). Велику шану віддає своєму батькові, як педагог-дослідник намагається осмислити його творче життя в аспекті наукового аналізу. Разом із матір'ю упорядкувала та видала три біобібліографічні покажчики творчої спадщини В.О.Сухомлинського (1978, 1987, 2001 рр.). З 1995 р. – Головний редактор і автор статей журналу «Шлях освіти». Автор близько 300 наукових праць, серед них: «Учитель у сучасному світі і його роль в демократизації освіти» (1990) та ін. За її участю й редакцією виходить перший в Україні посібник «Нариси історії українського шкільництва. 1905-1933» (1996), в якому історія шкільництва в нашій державі розглядається крізь призму ідеї української ментальності, української школи; та навчальний посібник з історії педагогіки в 2-х томах «Українська педагогіка в персоналіях» (2005). Очолювала авторський колектив, який розробив «Концепцію громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» (2000). Під її керівництвом захищено 7 докторських і 17 кандидатських дисертацій. За значний вклад у вітчизняну науку присвоєно звання Заслуженого діяча науки і техніки України (1997) та нагороджено орденом Княгині Ольги III ступеня (2001).

СУХОМЛИНСЬКИЙ Василь Олександрович (1918-1970) – видатний український педагог-гуманіст, учений-новатор, директор школи, вчитель. Педагогічну освіту розпочав здобувати з навчання в Кременчуцькому педагогічному інституті (1934). Протягом 1936-1938 рр. навчався на заочному відділенні Полтавського педагогічного інституту, де здобув кваліфікацію вчителя української мови та літератури. Впродовж 1944-1948 рр. – завідувач

Онуфріївського районного відділу освіти; з 1948 р. – директор Павлиської середньої школи. В 1955 р. захистив кандидатську дисертацію «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи». Автор праць: «Серце віддаю дітям» (1969), «Павлиська середня школа» (1969), «Народження громадянина» (1970), «Сто порад учителеві», «Методика виховання колективу» (1971), «Розмова з молодим директором» (1973), «Батьківська педагогіка» та ін. Загалом йому належить 41 монографія та понад 600 наукових статей, які насичені мудрістю власного досвіду, новими думками та ідеями. В центр виховного процесу поставив особистість. Основою його концепції є повага і довіра до дитини, визнання її унікальності та права на власний вибір. Розробив педагогічну технологію ідеї «школи самореалізації особистості» та впровадив її в практику діяльності Павлиської школи. Відстоював необхідність естетичного виховання природою, яку вважав невичерпним джерелом дитячої думки, а спостереження в природі – школою дитячого мислення. Обстоював вирішальне значення виховного середовища в моральному розвитку дитини, вірив у можливість досягнення гармонії колективного й особистого, суспільного та індивідуального. Ставив підвищені вимоги до особистості вчителя, вважаючи цю професію людинознавством.

СТЕЛЬМАХОВИЧ Мрослав Гнатович (1934-1998) – відомий український учений, доктор педагогічних наук (1991), професор (1992), дійсний член АПН України (1992). Народився в с. Уличне, Дрогобицького р-у, Львівської обл. Започаткував сучасні глибинні дослідження української етнопедагогіки та традиційного родинного виховання; рух за відродження й розвиток автентичної української педагогіки й шкільництва на засадах національної педагогічної культури рідного народу, вивчення українського народознавства в школі. Автор праць: «Народна педагогіка» (1985), «Народне дитинознавство» (1991), «Українське народознавство» (1994), «Українська родина» (1995), «Методика викладання народознавства в школі» (1995), «Українська родинна педагогіка» (1996), «Українська народна педагогіка» (1996) та ін.

СТЕШЕНКО Іван Матвійович (1873-1918) – видатний діяч українського національного відродження, організатор народної освіти в Україні, педагог, літературознавець. Після закінчення університету протягом 1896-1917 рр. учителював у різних київських школах; брав участь у роботі літературних і громадських товариств (член Українського Наукового Товариства в Києві, «Старої Громади» тощо). В серпні 1917 р. очолив щойно створений Центральною радою Генеральний Секретаріат освіти. Проводив українізацію школи, стояв на засадах забезпечення в цьому питанні прав усіх національних меншостей. У статті «Про українську національну школу» (1917) і в інших своїх статтях порушував проблему співвідношення національного та інтернаціонального в справі виховання. Став одним із авторів плану організації національної освіти в Україні, який було схвалено на всеукраїнських учительських з'їздах, що проходили в 1917 р. У складі Секретаріату освіти накреслив широку програму національного виховання, основні положення якої викладені в брошурі «Поміч учителю в справі національного виховання». В ній давалися рекомендації, як організувати учнівські гуртки, українські бібліотеки,

театральні вистави, літературні вечори, лекції, екскурсії, подорожі, спілки учнів тощо.

Т

ТАЛЕЙРАН Шарль Моріс (1754-1838) – прем'єр-міністр Франції, представник ліберальної буржуазії. Навчався в коледжі д'Аркур в Парижі, вступив до семінарії св.Сульпіція, де в 1770-1773 рр. вивчав богослов'я. В 1779 р. прийняв сан священика. У 1791 р. запропонував широкий план реорганізації системи освіти. Обґрунтував ідею загального обов'язкового навчання, починаючи з дошкільного віку; запропонував створення системи державних шкіл, яка має три ступені (первинні, окружні школи, школи III ступеня), наукового закладу «Національний інститут».

ТАТЩЕВ Василь Микитович (1686-1750) – російський учений, педагог, державний діяч, реформатор освіти, представник світського напрямку в російській педагогіці XVIII ст., засновник професійної освіти в Росії. Автор багатотомної «Історії Російської», педагогічних творів «Записки про учнів та витрати на освіту в Росії», «Розмова двох приятелів про користь наук і училищ» та ін. У праці «Розмова про користь наук та училищ» (1733) поділив науки на потрібні (домоводство, мораль, релігія тощо), корисні (мови, верхова їзда тощо), цікаві і марні (астрономія, хіромантія, алхімія тощо), шкідливі (ворожіння, чорнокнижжя тощо). У 1721 р. за його ініціативою була відкрита перша фахова гірничозаводська школа, згодом виникла ціла мережа подібних закладів. Вважав необхідною просвіту народних мас: селянських дітей обох статей слід із 5 до 10 р. навчати письма та грамоти, з 10 до 15 р. - ремеслам.

ТКАЧЕНКО Іван Гурович (1919-1997) – український педагог-новатор, фундатор продуктивної педагогіки, заслужений учитель Української РСР, соратник В. О. Сухомлинського. Був одним з ініціаторів та організаторів інноваційних підходів у навчанні та вихованні школярів. У 1944-1982 рр. працював директором Богданівської середньої школи № 1 на Кіровоградщині. З 1945 р. – науковий кореспондент Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР; з 1970 р. – керівник школи передового досвіду директорів шкіл Кіровоградської області. Один із перших ініціаторів організації наукових учнівських товариств («Юний дослідник»), учнівських навчально-виробничих бригад і комсомольсько-молодіжного табору праці та відпочинку «Дружба» та ін. Автор 8 книг, близько 280 статей, серед них: «Навчально-виробнича і виховна робота в учнівській бригаді» (1964), «У світі прекрасного» (1965), «Трудове виховання старшокласників» (1971), «Богданівська середня школа №1 ім. В.І.Леніна» (1965). Зробив унесок у теорію і практику поєднання навчання з продуктивною працею, в якій убачав два важливі аспекти: усвідомлення взаємозв'язку людини з природою (особистісна сторона праці, в якій проявляються індивідуальні нахили, творчість, майстерність); створення матеріальних цінностей для суспільства (суспільна сторона продуктивної праці). Обґрунтував зв'язок трудового виховання з моральним, естетичним та

фізичним розвитком молоді, показав роль праці в формуванні особистості, у вихованні в учнів любові до людей праці.

ТОЛСТОЙ Лев Миколайович (1828-1910) – видатний російський письменник, педагог, виразник інтересів патріархального селянства. У 1859 р. відкрив у Ясній Полянці на власні кошти школу для дітей кріпосних селян, де намагався навчити їх елементів грамоти, лічби й Закону Божого. В 1860-1861 рр. побував за кордоном (Німеччина, Франція, Швейцарія, Італія, Англія, Бельгія) з метою вивчення зарубіжного педагогічного досвіду. Педагогічні погляди виклав у статтях: «Загальний нарис характеру Яснополянської школи 1862 р.», «Про народну освіту», «Про методи навчання грамоти», «Проект загального плану організації народних училищ», «Про виховання», «Про народну освіту» (1874). У 1872 р. видав «Азбуку», згодом удосконалив її, а в 1875 р. видав «Нову азбуку». В цьому ж році видав чотири «Книги для читання», куди помістив свої прекрасні оповідання для дітей. Намагався довести переваги буквоскладального методу навчання грамоти. Протягом життя займався теоретичними і практичними проблемами виховання селянських дітей. Виступав проти революційної перебудови суспільства, мріяв про самовдосконалення людей. У центр уваги ставив не цілі та завдання школи, а особистість дитини і задоволення в усьому її інтересів.

ТОРНДАЙК Едуард (1874-1949) – американський психолог, представник «експериментальної педагогіки», член Національної АН США, професор Колумбійського університету. Автор праці «Педагогічна психологія» (1903). Доводив, що виховання завжди вказує на вдосконалення, викликає позитивні зміни, робить особистість кращою. Вважав, що педагогіка повинна вивчати набір, природу, причини і цінність будь-яких змін у людині. Ототожнював навчання і розвиток. Розробляв проблеми природи людини, пізнання, індивідуальних відмінностей. Досліджував питання сутності виховного процесу, предмета педагогіки, ідеалів виховання, цілей навчання і змісту освіти. Розробив методику наукового спостереження та експерименту, використання математичних методів у педагогіці.

У

УКРАЇНКА Леся (КОСАЧ-КВІТКА Лариса Петрівна) (1871-1913) – видатна українська поетеса, пропагандист передових педагогічних ідей. Народилася в сім'ї українських інтелігентів у м. Новограді-Волинському на Житомирщині. Через тяжку хворобу (туберкульоз) отримала домашню, але прекрасну освіту. Знала 10 іноземних мов. На формування її поглядів мав великий вплив дядько М.П.Драгоманов. Педагогічні проблеми порушувала в своїх літературних творах і статтях. У статті «Голос однієї російської ув'язненої» піддала критиці систему освіти царської Росії. Росію назвала «бастилією», де панують «голод, неосвіченість, злодійство, лицемірство». У нарисі «Школа» показала відсталість тогочасних народних шкіл, а саме парафіяльних, та тяжке життя народних учителів. Також критикувала середні школи, де процвітали муштра і зубріння. В 19 років написала для своїх молодших сестер підручник

«Стародавня історія східних народів», опублікований вже після її смерті; також уклала збірники «Дитячі ігри, пісні та казки Ковельського, Луцького та Новоград-Волинського повітів», «Народні мелодії». Навчала своїх молодших братів і сестер, а також дорослих людей Волині та дітей Єгипту, де була на лікуванні. Брала участь у постановці опер Лисенка «Коза-Дереза», «Пан Коцький»; була режисером, костюмером, декоратором.

УОТСОН Джон (1878-1958) – американський психолог, основоположник біхевіоризму. В 1903 р. в Чиказькому університеті захистив докторську дисертацію, присвячену дослідженню зв'язків між розвитком центральної нервової системи та поведінки білих щурів. У 1908 р. перейшов до університету Джона Гопкінса в Балтіморі, де завідував кафедрою експериментальної порівняльної психології та лабораторією. У 1915 р. був обраний президентом Американської психологічної асоціації. Теорію біхевіоризму виклав у працях: «Поведінка. Введення в порівняльну психологію» (1914), «Психологія з точки зору біхевіориста» (1919) «Біхевіоризм» (1925), «Шляхи біхевіоризму» (1926). У 20-і р. виступив із популярними творами про виховання дітей, один із них («Психологічний догляд за дитиною») перекладений на російську мову в 1929 р.

УШИНСЬКИЙ Костянтин Дмитрович (1824-1870) – видатний вітчизняний педагог, основоположник наукової педагогіки і народної школи. Навчався на юридичному факультеті Московського університету (1840-1844). Після виконання й захисту магістерської роботи (1844-1846) отримав звання професора камеральних наук, викладав у Демидівському юридичному ліцеї в Ярославлі. Працював старшим викладачем російської мови, інспектором Гатчинського сирітського інституту (1844-1859), інспектором класів Смольного інституту благородних дівчат (1859-1862). Перебував у відрядженні за кордоном, де займався науковою роботою (1862-1867). Автор наукових праць і підручників для дітей: «Про користь педагогічної літератури» (1857), «Три елементи школи» (1857), «Про народність у громадському вихованні» (1857), «Дитячий світ» (1861), «Рідне слово» (1864), «Людина як предмет виховання» (1868-1869) та ін. Обґрунтував педагогіку як антропологічну науку, довів необхідність її взаємозв'язку з філософією, психологією, анатомією, історією. Педагогіку вважав і наукою, і мистецтвом виховання. Показав взаємозв'язок педагогічної науки і практики. Ключове питання педагогіки вбачав у визначенні мети виховання. Обґрунтував ідею народності у вихованні, показав значення рідної мови, національної культури в реалізації цього принципу. Розробив вимоги до вчителя і систему його професійної підготовки, висловив цінні ідеї щодо особливостей підготовки вчителів початкової школи, середніх навчальних закладів і викладачів педагогіки. Зробив значний внесок у розвиток дидактики: обґрунтував принцип і методи навчання, класно-урочну систему навчання тощо.

Ф

ФЕДОРОВ Іван (1525-1583) – просвітитель, друкар. Заснував у Львові першу в Україні типографію. У 1574 р. видав «Апостол», першу друковану

східнослов'янську навчальну книгу «Азбука». Букварі виконували, крім навчальної, виховну функцію, оскільки їхній зміст був спрямований проти католицизму, уніатства, соціального і національного поневолення. Видана навчальна література є неоціненним скарбом у розвитку педагогічної справи в Україні. Закликав виховувати молоде покоління «в милості», у терпінні «приемлюще друг друга і прощення дарующе»; бути благородним. У книгах чітко звучать мотиви морального виховання, що ґрунтується на патріотизмі, чесності, справедливості, мудрості, любові до людини, турботі про інших. Моральне виховання пов'язував із освітою. Радив молоді здобувати освіту не лише для себе, але й передавати знання іншим.

ФЕДЬКОВИЧ Юрій Адальбертович (1834-1888) – український письменник, педагогічний діяч, послідовник ідей Т.Г. Шевченка. Працював шкільним інспектором Вижницького повіту, домашнім учителем. Написав підручники для початкової школи, науково-популярні книги для народу. Розробив план реорганізації системи освіти на Буковині; обстоював рівноправну освіту для чоловіків і жінок. Працюючи інспектором Вижницького повіту, намагався перевести всі шкільні підручники з «церковного язичия» на народну мову. В його творчій спадщині чільне місце займала ідея народності. В статті «Про школу і шкільні підручники» писав, що головним критерієм народності є народна мова, народні звичаї, народна поезія. Обстоював такі методи навчання, які б розвивали і збагачували дітей. У зв'язку з цим рекомендував звуковий метод навчання грамоти; вимагав таких умов, щоб діти могли самостійно «бачити, думати, говорити», тобто в процесі навчання виховуватися. Для цього в «Букварі для селянських дітей на Буковині» помістив тексти, які сприяли пробудженню в дітей допитливості, формуванню в них високих моральних якостей. Вважав, що вчитель повинен постійно самовдосконалюватися. На його думку, школа є «духовною фотографією» вчителя.

ФЕРР'ЄР Адольф (1879-1960) – швейцарський педагог, очолював Міжнародне об'єднання прихильників «нових шкіл» (1912), яке сформулювало загальні організаційні й дидактичні положення нових шкіл (30 характерних для них ознак). Найважливіші з них: спільне виховання хлопчиків і дівчаток, інтернатний характер школи, об'єднання дітей у невеликі групи (10-12 осіб), широке використання фізичної праці, прогулянок, далеких екскурсій; побудова навчального процесу згідно з віковими та індивідуальними особливостями дітей; поєднання колективної та індивідуальної роботи в навчанні; спрямування змісту навчання на розвиток розумових здібностей, здатність застосовувати здобуті знання на практиці; надання переваги методам навчання, які збуджують інтерес до науки, розвивають мислення; влаштування шкіл у сільській місцевості; забезпечення висококваліфікованими педагогічними кадрами тощо. «Новими школами» було вирішено вважати лише ті навчально-виховні заклади, які розміщені на лоні природи; навчання в них спиралося на досвід дітей. У таких школах використовувалася ручна праця, панувало самоврядування вихованців.

ФІХТЕ Йоганн Готліб (1762-1814) – філософ, представник німецького класичного ідеалізму, педагог, професор Ієнського університету, професор і

ректор Берлінського університету. В філософських поглядах визнавав величезну роль людини, яка пізнає світ в активній діяльності. Очолив групу німецьких педагогів-просвітителів, які запропонували низку проектів зі створення єдиної світської школи, суспільно корисного навчання. Метою виховання вважав формування цілісної людини, на основі розвитку в неї волі, любові до добра, потягу до творчої діяльності, що створює образи добра. Виховання не мислив поза національністю. Основну роль у становленні освіти відводив державі, яка таким чином створює для суспільства корисних громадян.

ФРАНКО Іван Якович (1856-1916) – український письменник, учений, громадський діяч, автор понад ста наукових і публіцистичних праць, художніх творів, присвячених висвітленню широкого кола педагогічних питань: стану освіти на українських землях у ХІХ-ХХ ст.; виховання молоді; відродження й розвитку української педагогічної культури; визначенню мети виховання тощо. Його педагогічні погляди відображені в творах: «Мисль о еволюції в історії людськості», «Чого вимагаємо?», «Середні школи в Галичині у 1875-1883 рр.», «Яндруси», «До світла», «Народне шкільництво в Галичині» та ін. Доводив, що повний розквіт вітчизняного шкільництва, української педагогіки, освіти й науки можливий тільки в умовах самостійної Української держави. Боровся за українську національну школу демократичного характеру й гуманістичного спрямування, обстоював необхідність створення адекватних підручників високого наукового рівня, пройнятих українським національним духом. Великого значення надавав вивченню рідної мови й літератури, фольклору й етнографії, виховному значенню дитячої літератури. Мета освіти, на його думку, полягає в забезпеченні правильного розумового, морального виховання, провідним завданням якого є формування свідомого українця, з притаманними йому патріотизмом, високою моральністю, вихованістю, господарністю, освіченістю, професіоналізмом, фізичною й естетичною досконалістю, витривалістю, підприємливістю й ініціативою. Велику увагу приділяв сімейному вихованню, зокрема, ролі матері. Виступав на захист народних учителів.

ФРЕБЕЛЬ Фрідріх Вільгельм Август (1782-1852) – німецький педагог, засновник першого дитячого садка в м.Бланкенбург (1837), основоположник педагогіки і методики дошкільного виховання. Автор праць: «Заклик заснувати німецьку національну систему виховання» (1817), «Виховання людини» (1826), «Виховання шляхом розвитку»; засновник щомісячного журналу «Сімейне виховання». Під метою виховання розумів саморозвиток закладених у людині сил і здібностей. Розробив методику дошкільного виховання, пропагував необхідність дитячих садків, готував через систему курсів «садівниць»-виховательок дитячих садків. Основним завданням дошкільних закладів вважав допомогу дитині знайти зовнішнє вираження для свого внутрішнього життя і, таким чином, сприяти її розвитку. Виховного і розвивального значення надавав дитячій грі. Розробив систему дитячих ігор: «дари Фребеля», ігри з паличками тощо.

ФРЕЙРЕ Пауло (1921-1997) – видатний бразильський педагог-учений, послідовний реформатор шкільної освіти в Бразилії. Автор 15 книжок, серед них: «Освіта для визволення», «Педагогіка надії», «Педагогіка пригноблених», «Виховання критичної свідомості», «Педагогіка душі». Довгі роки вчителював, був професором Папського католицького університету в Сан-Паулу, очолював відділ народної освіти в цьому ж місті, працював у органах ЮНЕСКО. Обстоював ідею освіти, відкритої для всіх верств населення, незалежно від соціального стану, расової та релігійної приналежності. Висловлював невідривність освіти від ідеологічного, економічного та культурного контекстів. В освіті бачив могутню силу розкріпачення людини за умови навчання, яке групується на чесному діалозі вчителя й учня, взаємоповазі.

ФРЕНЕ Селестен (1896-1966) – видатний французький педагог-реформатор ХХ ст., засновник Міжнародної федерації прихильників «нової школи», представник «прогресивної педагогіки». Створив оригінальну педагогічну систему, просякнуту духом гуманізму та самовідданості, любові до дітей. Приділяв увагу вивченню особливостей психології дитини, оригінальному розв'язанню проблем організації шкільного життя, різноманітним експериментам із активізації навчального процесу і подолання вад книжково-вербального навчання. Шукав шляхи цілеспрямованої стимуляції інтелектуальної та емоційної активності учнів, розробляв нові методи виховної діяльності школи, сприяв розвитку громадсько-корисної праці на всіх етапах навчання, становленню ефективної системи шкільного самоврядування.

ФУР'Є Шарль (1772-1837) – французький соціаліст-утопіст, син великого торговця. Отримав сімейне виховання, потім навчався в Ліоні. З 1815 р. займався літературною діяльністю. Автор 170 праць, у яких, окрім інших проблем, висвітлював питання освіти й виховання підростаючого покоління, серед них: «Трактат про домашню і землеробську асоціацію», «Новий світ любові», «Новий промисловий і суспільний світ» та ін. Критикував існуючий лад і систему виховання, яка засновувалась на насиллі й покараннях, не враховувала інтересів і схильностей дітей, не забезпечувала фізичного та трудового виховання. Розробив план ідеального суспільства – “гармонії”, свої погляди щодо побудови нової системи виховання виклав у праці “Про виховання при ладі гармонії” та інших творах. План передбачав багатогранну організацію всього життя підростаючого покоління, починаючи від народження до зрілості; велика роль відводилася самодіяльним дитячим об'єднанням, різним за їх суспільно корисними функціями. На його думку, виховання повинно бути всезагальним і безкоштовним, давати дітям навички індустріальної праці, розвивати в них активність і колективні почуття, готувати дітей до суспільного життя. Недолік його виховної системи виявився у повному підпорядкуванні виховних і навчальних завдань вимогам виробництва.

Ч

ЧУБИНСЬКИЙ Павло Платонович (1839–1884) – український історик, педагог, юрист, фольклорист, етнограф, діяч українського національного

відродження, член Київської громади. Був одним із організаторів і вчителів недільної школи в Борисполі. Працював дійсним членом Імператорського географічного товариства, організував Південно-Західний відділ цього Товариства в Києві. Автор слів Державного Гімну України. Свої педагогічні погляди виклав у працях: «Історія Бориспільської школи», «Два слова про сільське училище взагалі і про училище для сільських учителів», «Декілька слів про стан народної освіти».

Ш

ШАРРЕЛЬМАН Генріх (1871-1940) – німецький педагог реформатор, один із прихильників «вільного виховання». Автор праць: «В лабораторії народного вчителя», «Трудова школа». Критикував сучасну йому школу за схоластичність навчання, прагнув оновити її втіленням у життя педагогічних принципів Й.Г.Песталоцці. Актуальний інтерес вважав стимулом до пізнання, що захоплює дітей, незалежно від їх задатків і дає їм можливість продуктивно оволодівати навчальним матеріалом. Метою школи визначив самостійний розвиток дітей через їхню фізичну працю. Розглядав школу як трудову спільноту дітей, які під керівництвом учителя прагнуть досягти самостійно поставлених цілей. Вважав, що праця в школі («ручна діяльність») потрібна для «розв'язання духовних питань». Під час пояснення нового матеріалу залучав дітей до спільної діяльності. Вважав малювання важливим засобом викладання і розробив продуктивну методику навчання його основам учителів і батьків – навіть тих, хто був переконаний у повній відсутності в них художніх здібностей. Вимагав творчої самодіяльності вчителя та учнів, які спираються на особистий досвід, не пригнічені ніякими наказами і розпорядженнями. Великого значення надавав засобам художнього виховання.

ШАТАЛОВ Віктор Федорович (нар. 1928) – український педагог-експериментатор, учитель фізики і математики (м. Донецьк). Автор праць: «Куда и как исчезли тройки» (1980), «Педагогическая проза» (1981), «Точка опоры» (1987), «Эксперимент продолжается» (1987). Метою педагогічних пошуків педагога-новатора є подолання певної однобічності навчального процесу; звільнення учня від обов'язку вчитися та перетворити цю повинність на інтерес, на мотивоване, естетично значуще самонавчання. Пізнати істину в радості – найважливіше з надзавдань його концепції, що ґрунтується передусім на засвоєнні теоретичних знань як мети та засобу навчання. Елементи його педагогічної системи: опорні сигнали, поєднання індивідуальних і групових форм роботи, практика багаторазового використання опорних сигналів. Багаторазовим апелюванням учителя в різній формі (усній, графічній тощо) до одного й того ж факту забезпечуються рівні умови для сприйняття навчального матеріалу дітьми, що відрізняються рівнем протікання процесів гальмування й збудження. Розроблений ним дидактичний прийом має під собою психологічне підґрунтя, у процесі його використання знання ефективно засвоюються учнями

за допомогою опорних сигналів, тому що вчитель враховує психологічні закономірності організації процесу навчання.

ШАЦЬКИЙ Станіслав Теофілович (1878-1934) – російський педагог-експериментатор, різнобічно освічена особистість. У 1905-1913 рр. разом з іншими педагогами створював літні дитячі колонії, де проводив цікаві педагогічні експерименти. У 1919 р. він створив Першу дослідну станцію з народної освіти, яка об'єднувала низку дошкільних закладів і шкіл у Москві та трудову колонію «Бодрая жизнь» у Калузькій губернії. Автор праць: «Мої педагогічні шляхи», «Бадьоре життя», «Про піднесення якості уроку», «Про ліквідацію другорічництва» тощо. Вважається засновником дитячих клубів – нової форми роботи з дітьми і підлітками. Вважав, що виховання дітей здійснюється в процесі їх діяльності. Великого значення надавав соціально-виховній ролі праці. Одним із перших досліджував дитячі співтовариства, обґрунтував низку закономірностей формування дитячого колективу. Вивчав виховні можливості навколишнього середовища. Розробляв проблему раціоналізації процесу навчання, розумного використання кожної хвилини уроку.

ШЕВЧЕНКО Тарас Григорович (1814-1861) – видатний український поет, художник, громадський діяч, член Кирило-Мифодіївського братства. Закінчив Петербурзьку Академію мистецтв (1845). Не був педагогом у прямому розумінні цього слова, проте в своїх творах висловлював цінні думки щодо освіти й виховання. Погляди на освіту й виховання висвітлив у літературних творах: «Капитанша» (1855), «Несчастный», «Музикант» (1854-1855), «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1856-1858), «Близнецы» та ін. Створив прогресивний на свій час підручник для недільних шкіл «Буквар южнорусский» (1861). Обґрунтував освітньо-виховний ідеал як єдність багатогранності знань, широкої розумової культури і моральності. Поширення освіти вважав необхідною умовою формування національної свідомості народу. Критикував існуючі навчальні заклади, які діяли проти інтересів народу, називав їх «людиновбивцями». Мріяв про тип закладу, побудованого на інтересах народу. Високо цінував народного вчителя, змалював у своїх творах образи прогресивних педагогів. Виняткового значення надавав сімейному вихованню, особливу роль відводив матері у вихованні дітей.

ШТАЙНЕР (Штейнер) Рудольф (1861-1925) – австрійський філософ і педагог, доктор філософії, творець антропософії, засновник вальдорфської школи. Прочитав 15 курсів лекцій із питань теорії та практики виховання у вальдорфських школах (1919-1924). Автор творів: «Воспитание ребенка с точки зрения духовной науки» (1907), «Вопрос воспитания как социальный вопрос» (1919), «Методика обучения и предпосылки воспитания» (1924), «Материалы к учебным программам вальдорфских школ», «Общее учение о воспитании как основа педагогики» та ін. Виховання трактував як процес метаморфоз, при яких попередній ступінь розвитку дитини відроджується на наступному і якісно іншому стані. Метою вальдорфської педагогіки визначив навчання дитини контактуванню зі світом, розвиток її прихованих здібностей, творчого й активного ставлення до світу, формування планетарного мислення. Викладання

у вальдорській школі проводилося «методом епох». Велика увага приділялася співпраці з батьками, залученню їх до викладання праці, проведення свят, театральних вистав.

ШТУРМ Йоганн (1507-1589) – німецький педагог-гуманіст, засновник першої класичної гімназії, автор шкільних підручників із латинської граматики, риторики, діалектики, кількох педагогічних творів; учень і послідовник засновника протестантизму М.Лютера. У 1528 р. в м. Страсбурзі заснував першу латинську школу (гімназію); в 1532 р. у м. Штутгарті – ще одну гімназію, якою керував 45 років. Гімназія стала зразком типової гуманістичної середньої школи. В основі її діяльності автор поклав три ідеї, народжені: реформацією – благочестя, гуманізмом – красномовство, потребами життя – знання. У гімназії використовувалися елементи класно-урочної системи навчання; роки навчання в ній поділялася на 9 класів і 10-й підготовчий. Програма гімназії спиралася на вивчення класичних мов і риторики, але не передбачала вивчення рідної мови. У загальному вигляді це було формально-лінгвістичне навчання. Головною метою було виховати богобоязливість, релігійність і моральність, християнську покору й послух до Церкви.

Я

ЯРМАЧЕНКО Микола Дмитрович (нар. 1928 р.) – перший президент Академії педагогічних наук України (1992-1997), академік АПН України (1992), академік АПН СРСР (1982), доктор педагогічних наук (1969), професор (1971). Автор понад 300-та праць, серед них фундаментальні праці: «Свідомість у навчанні глухих учнів» (1963), «Виховання і навчання глухих дітей в Українській РСР» (1968), «Російсько-українські сурдопедагогічні зв'язки (дожовтневий період)» (1974), «Історія сурдопедагогіки» (1975), «Проблема компенсації глухоти» (1976) та ін. Значну частину доробку становить низка його праць з методології та теорії педагогіки: «Актуальні питання педагогічної науки» (1978), «Народна освіта в Українській РСР» (1979), «Педагогіка» (1986), «Педагогічний словник» (2001) тощо. До вагомих результатів наукової діяльності вченого слід віднести створення праць з історії педагогіки: «Сучасність педагогічної спадщини А.С. Макаренка» (1988), «Педагогічна діяльність і творча спадщина А.С.Макаренка» (1989) та багатьох інших публікацій на цю тему. Також наслідком його наукових пошуків стали видання «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.)» (1991); «Інститут педагогіки АПН України: Нарис історії» (1996); «Академія педагогічних наук України: п'ятиріччя становлення і розвитку» (1997) тощо. За активну плідну працю нагороджений орденами Дружби народів (1986), «За заслуги» III ступеня (1998), а також багатьма медалями.

РОЗДІЛ 6. КОРОТКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

А

АГЕЛИ – державні навчально-виховні заклади в Стародавній Спарті, де виховувалися діти до 18-ти років, діяльність яких здійснювалася за рахунок і під контролем держави. Зміст виховання в них був військово-гімнастичним, передбачав досконалий розвиток тілесних сил, розвиток войовничого мужнього духу, розвиток суворого підкорення цілям і волі держави.

АГОНИ – публічні щорічні випробування юнаків, які проводилися з метою державного контролю за навчанням і вихованням у спартанських агелах.

АКАДЕМІЯ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА – один із перших вищих навчальних закладів України, освітній і науковий центр XVII-XVIII ст., створений у 1632 р. Петром Могилою шляхом об'єднання Київської братської школи (1615) та школи при Києво-Печерській лаврі (1631). До 1701 р. частіше називалася Києво-братською чи Києво-Могилянською колегією, яка отримала статус вищої школи і титул “Академія”. У 1817 р. припиняє свою роботу, на її території було відкрито Духовну академію. Заснована на принципах гуманізму й просвітництва; поширювала освіту, знання. Повний курс навчання тривав 12 років; студенти мали право вчитися стільки, скільки бажали, без вікового обмеження. Всього було 8 ординарних класів, кількість предметів сягала до 30 і більше. Відомі професори: І.Гізель, М.Козачинський, Г.Кониський, Ф.Прокопович, С.Яворський. До вихованців належали гетьмани І.Мазепа, П.Орлик, П.Полуботок, І.Скоропадський, І.Самойлович, а також багато хто з козацької старшини; архітектор І. Григорович-Барський, композитори А.Ведель і М.Березовський, філософ Г. Сковорода, науковець М.Ломоносов та ін. У 1991 р. було видано розпорядження Голови Верховної Ради України «Про відродження Києво-Могилянської академії» на її історичній території; в 1992 р. відбулося офіційне відкриття Університету «Києво-Могилянська академія».

АНТРОПОСОФІЯ (від гр. *antropos* – «людина», *sophia* – «мудрість») – філософське вчення, яке виникло в першій чверті ХХ ст. у Німеччині. Засновник Р. Штайнер визначав як шлях, притаманний людині. Її завдання полягає в тому, щоб дати не фрагменти наукового дослідження, а сформувати цілісне уявлення про суть людини, істину. Визначає людину як маленький космос, а космос – як велику людину. Важливим положенням антропософської педагогіки є ідея поступального та цілісного розвитку дитини, її нерозривного зв'язку з соціальним оточенням. Р.Штейнер розглядав розвиток як реалізацію глибинних життєвих сил, який має внутрішню логіку, детермінацію, фізіологічне обґрунтування; виокремлював семирічні етапи розвитку, які мають свої «вирішальні трансформації». В цьому контексті розробив і реалізував положення вальдорфської педагогіки, метою якої є виховання людей, орієнтованих на навколишній світ, чутливих до нового, здатних приймати усвідомлені рішення і брати на себе відповідальність за них і свої дії.

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ РЕНЕСАНСНИЙ – філософія гуманізму епохи Відродження, увага якої зосереджувалася на внутрішньому світі людської особистості в її земному існуванні, в її активній творчій діяльності, сповненій земних пристрастей. Людина усвідомлювала власну вартість, намагалась розвинути власну особистість, власні домагання й цілі. Велику роль у поширенні цього напрямку відіграли Ф.Петрарка, К.Салютаті, Л.Бруні, П.П.Варжеріо.

Б

БАКАЛАВР – перший учений ступінь у Західній Європі з XIII ст., який давав право читати лекції в університеті; нині в Франції, Іспанії та деяких інших країнах Європи свідчить про завершення середньої освіти і дає право вступу до університету. В Англії – перший учений ступінь, що отримує студент університету. В США – ступінь, який здобувають після закінчення чотирирічного коледжу. В Росії деякий час іменувалися викладачі духовних академій, наприкінці XIX ст. цей ступінь одержували випускники вчительського інституту при Московському університеті. З 1992 р. освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра запроваджено в Україні.

БІХЕВІОРИЗМ (основоположник – Дж. Уотсон) – напрям у психології (США), згідно з яким поведінка людини пояснюється схемою «стимул - реакція». Біхевіористичні ідеї зовнішньої регуляції процесу навчання і формування особистості найповніше викладені в роботах Б.Скіннера, Е.Торнайка. Вчинки людини – відповідна реакція на зовнішні подразники. Дитина адаптується до зовнішнього середовища, виробляє власний комплекс реакцій. Завдання виховання зводиться, таким чином, до спостережень за поведінкою дитини, кількісних вимірів, узагальнень даних і виведення «нормативів» для педагогічної практики. На перший план висунуті проблеми навчання і безпосереднього впливу на поведінку, оскільки вона є незрілим біологічним організмом, в якого слід формувати адекватні реакції на певні стимули. Біхевіористичні установки відкрили можливість контролювати формування особистості в межах школи.

«БУДИНОК РАДОСТІ» (1424) – школа-інтернат нового типу, яку створив Віттроно да Фельтре при дворі герцога Гонзага в Мантуї. У ній навчалися сини герцога, придворних, гуманістів Дж.Ф.Поджо Браччоліні, Ф.Фільельфо, а також обдаровані хлопчики з бідних родин. До школи також надсилали учнів з Франції, Німеччини, Греції. Школу відвідували й дівчата з сімейства Гонзага. Світлий, просторий будинок школи, прикрашений яскравими фресками, був розташований у мальовничій місцевості. Крім давніх мов і літератури, там вивчали математику, природознавство, астрономію, грецьку мову та літературу, музику, живопис. Значна увага приділялася практичним заняттям, фізичним вправам (фехтування, їзда верхи) та іграм. У навчанні застосовували наочність, стимулювання творчості дітей, поступово позбавлялися зубріння. Виховання здійснювалося за допомогою ласки, переконання (покарання розглядалося як

зло), на особистому прикладі вихователів і наглядом за манерами, моральною чистотою вихованців.

В

«ВЕЛЕСОВА КНИГА» - літопис, написаний на декількох десятках дерев'яних дощочок, що розкриває події, які відбувалися за 15 століть до виникнення Київської Русі. Знайдена в 1919 р. полковником білої гвардії А.Ф.Зенбеком, переписана письменником, фольклористом і дослідником слов'янської міфології Ю. П. Миролубовим. У 1941 р. після смерті А.Ф. Ізенбека дощечки зникають, залишилася фотографічна копія, яку опубліковано в 50-60-і рр. в українській діаспорі. Вона оригінальна, нікого не наслідує, нічого не повторює, але історично достовірна. За назвами народів та їхніх вождів неважко встановити, що «книга дощочок» розповідає про дуже древні часи. Текст дощочок засвідчує віру наших предків у єдиного Бога-Дажбога, їхній зміст показує наявність у авторів фундаментальних знань із географії, історичних знань про державний устрій, взаємини, види господарської діяльності праукраїнців. Дає багатий матеріал для міркувань і перегляду багатьох історичних положень. Однак до цього часу ведуться дискусії про її автентичність.

«ВИБУХ» – метод виховання, запроваджений А.С.Макаренком, сутність якого полягає в тому, що конфлікт із вихованцем доводиться до останньої межі, коли єдиною можливістю розрядити ситуацію є різкий і несподіваний захід, здатний «підірвати», подолати хибну позицію вихованця. Успішне застосування цього методу можливе в разі високої майстерності педагога і певної обережності, щоб не зашкодити вихованцю.

ВИХОВАННЯ АВТОРИТАРНЕ – виховна концепція, що передбачає підпорядкування вихованця волі вихователя, придушуючи його ініціативу і самостійність; перешкоджає розвитку активності дітей, їхньої індивідуальності; веде до виникнення конфронтації між вихователем і вихованцями; переважає в умовах панування авторитарних, тоталітарних форм правління. Виступи проти такого підходу почалися в епоху переходу від середньовіччя до нового часу (Відродження). У XVIII ст. на протигагу авторитаризму Ж.-Ж. Руссо висунув концепцію природного виховання, засновану на ідеї природного права людини на свободу і вільний розвиток. Елементи авторитаризму характерні для низки педагогічних систем: «виховання джентльмена» Дж.Локка; теорії Й.Ф.Гербарта та ін. У СРСР поширенню авторитарного виховання сприяла обстановка культу особи і затвердження авторитарно-бюрократичної форми управління державою. А.С.Макаренко, С.Т.Шацький, В.О.Сухомлинський та ін. виступали проти авторитаризму у вихованні. Сучасний рух педагогів-новаторів протиставляє авторитаризму педагогіку співробітництва.

ВИХОВАННЯ «ВІЛЬНЕ» – напрям у зарубіжній реформаторській педагогіці другої половини XIX – початку XX ст., для якого характерні індивідуалізація навчання і категоричне заперечення спеціально організованого виховання та систематичного планомірного навчання (освіти в рамках обов'язкового

навчального процесу. Створює умови для вільного саморозвитку дитини під час самонавчання, самопізнання. Базується на волі дитини, допомагає їй "здобути" цю волю, зменшити соціальні перешкоди, що обмежують її діяльність. Обґрунтовували теорію вільного виховання Е.Кей, Г.Шарельман, М.Монтессорі, Л.М.Толстой, К.М.Вентцель та ін.

ВИХОВАННЯ ЄЗУЇТСЬКЕ – система виховання для дітей феодальної знаті, започаткована в XVI ст. орденом єзуїтів і спрямована на підготовку активних поборників католицької церкви. Єзуїтські школи поділялися на колегіуми з 7-річним терміном навчання, які за освітою наближалися до гімназій; семінарії, які прирівнювалися до університетів і мали 6-річний термін навчання. Режим дня і навчальний рік були побудовані з умілим чергуванням занять і відпочинку (часті свята, тривалі перерви). Велика увага приділялась фізичному розвитку вихованців через упровадження гімнастики, ігор. Єзуїтами була розроблена методика навчання, коли майже весь навчальний матеріал засвоювався під час шкільних занять. Випускники добре володіли логікою і красномовством, умінням підкорити оточуючих своєму впливу.

ВИХОВАННЯ ЛИЦАРСЬКЕ – система виховання хлопчиків і юнаків феодалів у середні віки, метою якої було військово-фізичне виховання. До 7-и років хлопчики виховувалися в сім'ях; з 7-и до 14-и років – виконували обов'язки пажа при дружині сюзерена, здобуваючи моральне й естетичне виховання; з 14-и по 21 рік – виконували функції зброєносців сюзерена, формуючи риси феодала і воїна; у 21 рік відбувалася урочиста посвята в лицарі. Лицарі оволодівали «сімома лицарськими добродіями»: їзда верхи, плавання, фехтування, полювання, володіння списом, уміння співати й складати вірші.

ВИХОВАННЯ «НОВЕ» – напрям у зарубіжній реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX ст., міжнародний педагогічний рух за оновлення виховання й школи, за побудову всієї навчально-виховної роботи з урахуванням інтересів дитини в даний момент. Принципи цієї теорії були реалізовані в ряді приватних шкіл-інтернатів, які створювалися в сільських місцевостях. У школах організовувалося здорове харчування, чергувалися фізичні, розумові та художні заняття. В навчанні велика увага зверталася на розвиток інтересу до науки. Запроваджувалися експертні уроки без наміченого плану, на основі конкретної ситуації.

ВИХОВАННЯ ПУРИТАНСЬКЕ – варіативна модель англо-американського виховання й освіти в дусі аскетизму, релігійності, бережливості та слухняності. Розроблена в пуританських релігійних громадах Англії XVI-XVII ст., які були незадоволені ідеями Реформації. Характеризується суворістю, чіткою дисципліною, абсолютним підкоренням волі дітей авторитету батьків, учителів, дорослих членів релігійної громади; догматичністю. Метою виховання було перетворення інтелекту на дисципліноване, покірне мислення, що підіймається до розуміння божественної ідеї.

ВИХОВАННЯ ЦЕРКОВНЕ – основний тип середньовічного виховання, яке здійснювалося в християнських родині і головним чином у церковних школах, що тоді були найпоширенішими. В церковних школах проповідувався

аскетичний спосіб життя і практикувалися суворі покарання, які сприяли б спасінню душі. Церковні школи, які призначалися тільки для хлопчиків, ділилися на кілька різновидів: монастирські, соборні (або кафедральні) та парафіяльні. В усіх церковних школах учителями були духовні особи. Освіта мала строго теологічний характер.

ВІДРОДЖЕННЯ (Ренесанс) – епоха в розвитку низки країн Західної та Центральної Європи (в Італії XIV-XVI ст., в інших країнах – кінець XV – початок XVII ст.), перехідна від середньовічної культури до культури нового часу. На зміну середньовічному аскетизму в світогляді цієї епохи відроджується античний ідеал діяльної, гармонійно розвинутої людини. Ідейна течія, яка запропонувала цей новий ідеал, дістала назву «гуманізм». Гуманізм епохи Відродження знайшов відображення як у поглядах на виховання, так і в організації практичної роботи шкіл. Важливими рисами освіти стали: повага до дитини, увага до її потреб і психологічних особливостей, прагнення до фізичного розвитку, заперечення фізичних покарань. Епоха Відродження, яка наповнила середньовічну освіту новим змістом, організаційно не змінила її. Існували міські школи, відкривалися латинські школи підвищеного типу (колегіуми, гімназії), нові університети, державні та приватні школи для дівчат, у яких навчалися переважно діти заможних батьків. Представники філософсько-педагогічної думки епохи Відродження: В.да Фельтре, Ф.Рабле, М.Монтень, Е.Роттердамський та ін.

ВІННІТКА-ПЛАН – система навчання в американських і західноєвропейських школах початку XX ст., що розрахована на досягнення учнями чітко заданих цілей; освоєння навчального матеріалу проводилося повністю індивідуально, у власному темпі та супроводжувалося діагностичним тестуванням, яке встановлювало рівень наближення учнів до наперед намічених результатів і передбачало можливість використання додаткового чи допоміжного матеріалу. В цьому він значно випереджував практику індивідуалізації навчального процесу в рамках програмового навчання.

Г

ГІМНАЗІЯ – середній загальноосвітній навчально-виховний заклад II-III ступенів із поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю, що забезпечує науково-теоретичну, гуманітарну, загальнокультурну підготовку обдарованих і здібних дітей. Головна мета гімназії - пошук, відбір, навчання і виховання творчо обдарованих і здібних дітей, збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалу України; підготовка молоді до вступу до університетів, інститутів різних профілів.

ГІМНАСІЙ – навчальний заклад в Афінах, де продовжували навчатися юнаки 16-18 років після закінчення гімнастичної школи з метою подальшого вдосконалення в галузі гімнастики, а також під час бесід із дорослими вони набували політичної, літературної та філософської освіти.

Д

ДАЛЬТОН-ПЛАН – система індивідуалізованого навчання, яка виникла на початку ХХ ст. в США у м. Дальтон під впливом ідей М.Монтессорі вчителькою О. Паркхерст; застосовувалась у радянській школі в 1920-х роках. У процесі використання цілеспрямовано враховувалися відмінності в здібностях учнів, що визначались на основі вимірювання коефіцієнту розумової обдарованості. Достоїнством проголошувалось те, що він давав змогу найбільш здібним досягати найвищих результатів, що відповідають їхнім можливостям. При цій системі учень одержував завдання від учителя, виконував його самостійно й здавав на перевірку. Учням давалася свобода як у виборі занять, черговості вивчення навчальних предметів та у використанні свого вільного часу.

ДИДАСКАЛ – учитель мусичної школи в Стародавніх Афінах.

ДИДАКТИКА (від гр. *didaktikos* – навчаючий) - теорія навчання, розділ педагогіки, який досліджує мету, сутність, закономірності процесу навчання. Саме слово використовувалося в Стародавній Греції. В Новий час запроваджено завдяки німецькому педагогові В. Ратке, який назвав свій курс лекцій «дидактикою» або «мистецтвом викладання». У науковому обігу цей термін утвердив Я.А.Коменський, який написав працю «Велика дидактика» (1632).

ДИСПУТ – основний вид занять у середньовічних університетах поряд із лекцією, який не мав на меті давати нові знання студентам, а закріплювати їх. На диспутах сперечалися з приводу тих чи інших тез, висунутих викладачем, які треба було довести або спростувати. Це робилося не за допомогою посилення на новий додатковий матеріал, а логічно формальним умінням сперечатися і часто хитрістю.

Е

ЕЛЛІНІЗМ – сукупність соціально-політичних і культурних відносин, які склалися в Елладі та переважно на Близькому Сході в епоху, що наступила за утворення монархії О.Македонського (Греція, Мала Азія, Месопотамія, Іран, Єгипет) у III-II ст. до н. е.

ЕФЕБІЯ – обов'язкова військова служба у Стародавній Греції, яку проходили юнаки знатного походження з 18 до 20 років після закінчення агели (Спарта), гімнасії (Афіни). Прийняття присяги на вірність державі перетворювало молоду людину на повноправного громадянина, даючи їй право спадковості, опіки, членства на народних зборах.

З

З'ІЗД ПЕДАГОГІЧНИЙ – добровільний, систематично організований форум працівників освіти, науковців з метою обміну педагогічним досвідом, визначення напрямів реформування й модернізації освіти. В Україні та Росії почали систематично проводитися з 60-х р. ХІХ ст., відображали широкий

суспільно-педагогічний рух, були підтримкою для вчителів. Спочатку організовувалися земствами й мали локальний характер. Упродовж 1875-1896 рр. були заборонені царським урядом. У незалежній Україні було проведено три з'їзди педагогічних працівників (1993, 2001, 2011).

I

ІСНА-ПЛАН – система навчання в американських і західноєвропейських школах початку ХХ ст., яка передбачала поєднання індивідуального режиму навчальної роботи з організацією рухомих за складом навчальних груп. Поділ учнів на класи за віком і рівнем підготовки (так зване горизонтальне групування) був замінений об'єднанням у групи дітей різного віку і рівня підготовки (вертикальне групування). Всередині груп на основі шкільних інтересів утворювалися тимчасові, вільно складені підгрупи-ланки від 2-х до 6-и осіб. При різних видах навчальної діяльності їх склад міг вільно змінюватись. Переважали робота за індивідуальними планами і самостійне вивчення навчального матеріалу.

ІНСТИТУТ ЖІНОЧИЙ – закриті жіночі середні навчальні заклади в Росії, першим із яких був заснований за проектом І.І.Бецького (при безпосередній участі імператриці Катерини II) заклад для виховання шляхетних дівчиць (Смольний інститут, 1764) з відділенням для дівчат міщанського звання (Олександрівський інститут, 1765). За час існування (до 1917) зазнали змін відповідно до еволюції поглядів на жіночу освіту, залишаючись кращими і найбільш престижними закладами в Росії. Створювалися як станові (дворянські та міщанські) навчальні заклади, переважно для сиріт і дівчат із малозабезпечених сімей. Із початку ХІХ ст. принцип становості не мав вирішального значення: клопотання про зарахування приймалися від представників усіх верств суспільства, крім кріпосних селян. Принцип суворої ізоляваності вихованок також зазнав змін: якщо при Катерині II рідні підписували зобов'язання не забирати доньок до закінчення курсу і не мати побачень, то з 1864 р. дозволено проведення вдома літніх канікул і свят, пізніше і вихідних днів. Усього до початку ХХ ст. було створено 31 жіночий інститут, із 7500 місцями для вихованок. При вступі вимагали знання молитов, уміння читати і писати по-російськи (іноді по-французьки), рахувати в межах чотирьох дій арифметики. Безкоштовно навчалися сироти, малозабезпечені, дочки багатодітних батьків та осіб, які перебувають на державній службі, статській або військовій. Відповідальність за вихованок покладалася на начальницю і класних дам (по дві на клас), які чергували поперемінно. Успіхи перевірялися на піврічних і річних іспитах. Вихованки отримували загальну освіту, релігійно-моральне і світське виховання; їх готували, в основному, до сімейного життя, а також до педагогічної діяльності в інститутах, гімназіях і для роботи гувернантками, домашніми вчительками. Кращі вихованки столичних визначалися в придворну службу.

ІНСТИТУТ УЧИТЕЛЬСЬКИЙ – педагогічний навчальний заклад із підготовки вчителів. Почали створювати в Україні в другій половині ХІХ ст. У

1862 р. Міністерство народної освіти опублікувало проект Статуту вчительських інститутів; у 1872 р. вийшло Положення про вчительський інститут. Першими в Україні були створені Феодосійський (1872) і Глухівський (1874) як навчальні заклади закритого типу з обов'язковим проживанням студентів у гуртожитку. Курс навчання тривав 3 роки. Зараховувалися юнаки до 16 років. У 1976 р. були запроваджені єдині обов'язкові навчальні програми. На вивчення педагогіки відводилось 2 год. на тиждень: у II-му класі – читався курс загальної педагогіки, в III-му – курс дидактики. Педагогіку викладали, як правило, директори. Станом на 1917 р. в Україні налічувалося сім інститутів: Глухівський (1874), Київський (1909), Катеринославський (1910), Вінницький (1912), Миколаївський (1913), Полтавський (1914), Чернігівський (1916).

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ – галузь педагогіки, яка досліджує історично зумовлені педагогічні системи минулого, вклад видатних педагогів у скарбницю світового досвіду; історичні закономірності розвитку виховання, освіти, педагогічної думки в різні історичні періоди з найдавніших часів і до наших днів. Як окрема галузь знань виокремилася у другій половині XVII ст., однак її розвиток припадає на другу половину XIX ст. і на наступне століття. Першопрохідцями-істориками є француз К.Фльорі («Про вибір і метод навчальних занять», 1686); німців К.Мангельсдорфа («Спроба викладу того, що протягом тисячоліть говорилося й робилося в галузі виховання», 1779), Ф.Рухкофа («Історія шкільної і виховної справи в Німеччині», 1794), К.Шмідта («Історія виховання від його виникнення до нашого часу», 1902). В Україні почала розроблятися з середини XIX ст. Основні принципи побудови історії педагогіки: історизм, системність, науковість.

К

КАЛОКАГАТІЯ – мета афінської системи виховання, яка передбачала досягнення гармонії тіла й духу, спрямовувалася на розвиток духовних обдарувань (розуму, художнього смаку, моральних почуттів) і фізичний розвиток.

КИРИЛИЦЯ – один із двох давньослов'янських алфавітів (другий – глаголиця), названий за ім'ям Кирила – одного з просвітителів слов'ян, проповідників православ'я, братів Кирила та Мефодія. Створена на основі грецького алфавіту з додаванням кількох літер.

КЛАСНО-УРОЧНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ – форма організації навчального процесу, коли учнів за віком і рівнем знань групують в окремі класи. Основною формою навчання є уроки за певним розкладом, зміст яких визначається навчальним планом. Її теоретичне обґрунтування вперше дав Я.А.Коменський.

КОГНІТИВІЗМ (від лат. *cognitio* – знання, пізнання) – один із напрямів сучасної психології, який вплинув на розвиток сучасних зарубіжних педагогічних теорій. Представники: Дж.Брунер, Д.Озбел. Згідно якого, дитина є активним суб'єктом пізнавальної діяльності, дослідником навколишнього світу. Організація процесу навчання повинна максимально сприяти розумінню й осмисленому засвоєнню знань учнями.

КОЛЕГІУМ (від латинського collegium – товариство, співдружність) – закритий середній, іноді вищий навчальний заклад у Західній Європі та Україні (XVI-XVIII ст.). У 1557 р. єзуїтами відкритий перший колегіум у Страсбурзі. Приймалися до них переважно діти панівних класів. Зміст навчання підпорядковувався формуванню у вихованців духовно-моральних чеснот. Викладалися «сім вільних мистецтв» і богослів'я, вивчалися також латинська і грецька мови, давалися в невеликому об'ємі знання з літератури, географії й історії. Велика увага приділялася «діалектиці» – мистецтву ведення полеміки. На початку XVIII ст. у Європі нараховувалося близько 800 колегіумів. В Україні відомі Київський (1632), Чернігівський (1700), Харківський (1731), Переяславський (1738) колегіуми.

КОЛЕГІУМ ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ – середній навчальний заклад, відкритий у 1738 р. завдяки активній діяльності єпископа А.Берло за моделлю Києво-Могилянської академії. Було 6 класів, термін навчання – 6 років. Із 1773 р. відкрито клас філософії, з 1781 р. – богослов'я. У 1785 р. втратив характер самостійного середнього закладу, був приписаний до Київської академії, у 1799-1807 рр. на базі молодших класів було створено духовне училище, яке в 1862 р. переведено до Полтави. Викладав поезію Г.С.Сковорода, який написав для студентів курс лекцій «Размышление о поэзии и руководство к искусству оной».

КОЛЕГІУМ ХАРКІВСЬКИЙ – середній навчальний заклад в Україні, другий за значенням центр освіти й науки в Україні після Києво-Могилянської академії. Заснований як слов'яно-латинська школа єпископом Є.Тихорським у Белгороді в 1722 р., у 1726 р. переведений до Харкова, в 1731 р. отримав статус колегіуму. Створений за взірцем Києво-Могилянської академії. З 1740 р. на деякий час за закладом закріпилася назва «академія», у 1805 р. на його базі був відкритий університет. З початку XIX ст. заклад почав утрачати свій статус, у 1841 р. перетворився на духовну семінарію. Приймали дітей усіх станів (козацтва, духовенства, городян). Навчалася велика кількість учнів, у кінці XIX ст. – понад 800 вихованців. Зміст програм був близьким до програм Києво-Могилянської академії та Московського університету. Деякий час тут викладав Г.С.Сковорода.

КОЛЕГІУМ ЧЕРНІГІВСЬКИЙ - середній навчальний заклад в Україні, заснований у 1700 р. за сприяння чернігівського єпископа І.Максимовича завдяки реорганізації школи Лазаря Барановича. Навчалися діти незалежно від майнового стану родини. Повний курс навчання тривав 5 років. Навчальні програми були близькі до програм Києво-Могилянської академії. Заклад готував педагогів, писарів, священників, канцеляристів, літераторів та ін. Його діяльність припиняється у 1786 р. після остаточного перетворення в духовну академію.

КОЛЕДЖ (англ. college) – вищий або середній навчальний заклад. Виник у XIII ст. в Англії; в традиційному вигляді зберігся в університетах (Оксфордському й Кембриджському). В США коледжі почали створюватися в XVII ст. Поділяються на два типи: ті, що відповідають за рівнем підготовки вищій школі, й ті, що займають проміжне становище між середнім і вищим

навчальним закладом. Деякі коледжі входять до складу університетів, інші – мають самостійний статус. В Україні створюються з 1990 р. як ВНЗ II рівня акредитації або як структурний підрозділ ВНЗ III-IV рівнів акредитації, що проводять освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям освіти за освітньо-кваліфікаційними рівнями «молодший спеціаліст» і «бакалавр».

КОМУНА ІМЕНІ ФЕЛІКСА ЕДМУНДОВИЧА ДЗЕРЖИНСЬКОГО - виховний заклад в УСРР, який був створений у с. Новий Харків (передмістя Харкова) в системі закладів для боротьби з дитячою безпритульністю на добровільні відрахування від зарплати чекістів України (1927). Організатор та завідувач комуною – А.С. Макаренко (1932-1935). Комуна продовжувала досвід Колонії імені М. Горького. Ядро комуни склали вихованці колонії, в комуну надходили безпритульні діти і діти з родин. Комунари отримували широку загальну освіту. Одним з основних принципів виховання в комуні було поєднання навчання з виробничою працею. Спочатку вихованці щоденно працювали по 4 години у майстернях, перетворених потім у виробничі цехи. У 1932 р. відкрито завод електроінструментів. У комуні діяв шкільний комбінат, навчальна база якого включала школу-семирічку (з 1934 р. школу-десятирічку), підготовчі групи для вступників на робфак. Провідною формою виховання в комуні був колектив. Важливе значення відіграло самоврядування; всі питання комунарського життя вирішували загальні збори колективу. Керівний орган – рада командирів, який обирався на певний період; для поточних справ створювалися комісії. Життю комуни присвячені праці А.С.Макаренка: «Марш 30 року», «ФД-І», «Прапори на баштах», п'єса «Мажор».

КРИПТІЯ – каральний захід, який періодично організовувався спартанською рабовласницькою державою (Стародавня Греція) для залякування ілотів; своєрідні «практичні заняття», які влаштовували юнаки, що навчалися в спартанських агелах. Метою криптії були нічні криваві облави на рабів.

КУРСИ БЕСТУЖЕВСЬКІ - вищий жіночий навчальний заклад, заснований у 1878 р. у Петербурзі. Свою назву курси дістали від прізвища професора російської історії К. Бестужева-Рюміна, який був їх засновником. Відіграли помітну роль у розвитку культури і народної освіти в Росії. Випускниці курсів мали право викладати в жіночих середніх закладах і в чотирьох молодших класах чоловічих середніх шкіл, працювати в наукових і культурно-освітніх закладах усіх регіонів Росії. Особливо численною була армія народних учительок – «бестужевок». На курсах викладали видатні вчені – Д.І.Менделєєв, І.М.Сеченов та ін. С.Ф.Русова читала слухачкам курс української літератури. У 1917 р. курси були об'єднані з Петроградським університетом.

Л

ЛЕКЦІЯ (від лат. lectio – читати) – основний вид занять у середньовічних університетах, який полягав у читанні якої-небудь канонічної книги і заплутаних до неї коментарів, що тривало інколи до декількох років. До

відкриття книгодруку студенти записували за професором, вимагаючи, щоб він читав повільно.

М

МАСВТИКА (від. гр. – повивальне мистецтво) – метод давньогрецького філософа Сократа як вид повивального мистецтва, успадкований ним від своєї матері, з тією тільки різницею, що Сократ допомагав чоловікам «породити» нові знання. Це частина евристичної бесіди, яка полягала в пошуку знання, прихованого в людині, за допомогою майстерно поставлених запитань. На початку бесіди за потребою завжди виходять із усім зрозумілих, а тому й найпростіших, наочних положень, що мають переважно чуттєвий характер, але в міру просування діалогу переходять до прихованих і більше сутнісним властивостей обговорюваних речей.

МЕТОД ПРОЕКТІВ – система навчання, за якою учні набувають знань, умінь, досвіду діяльності в процесі планування і виконання поступово ускладнених практичних завдань – проектів. Виник у другій половині XIX ст. у США, в 20-х р. минулого століття застосовувався в радянській школі.

МЕТОД «ВІЛЬНОЇ ГРУПОВОЇ РОБОТИ» - метод навчання, розроблений французьким педагогом Р.Кузине, який використовується в сучасних початкових школах Франції. Згідно нього учні початкових шкіл із 8-9-річного віку об'єднуються в групи по 5-6 осіб, які комплектуються за бажанням дітей. Кожна група обирає для себе види робіт із наявного загального переліку тем і завдань (роботи з гуманітарних і природничо-математичних дисциплін, із ручної праці, складання колекцій, постановки спектаклю тощо). В самій групі часто відбувається індивідуальна спеціалізація учнів: один постійно виступає в ролі «художника», інший – «каліграфа», третій – «історика» або «географа». Група виконує завдання самостійно, вчитель, як правило, тільки спостерігає, консулює і перевіряє результати роботи учнів.

Н

НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ВИХОВАННЯ – це історично зумовлена і створена народом система поглядів, переконань, ідеалів, а також традицій, звичаїв, обрядів, практичних дій, спрямованих на виховання підростаючого покоління в дусі культурно-історичної спадщини, духовності нації. Вона охоплює ідейне багатство народознавства, принципи організації навчально-виховної роботи, а також наукову педагогіку, має під собою ґрунт духовності рідного народу, постійну і систематичну діяльність родини, державних, громадських виховних закладів, установ і організацій. Забезпечує глибоке осмислення і засвоєння кожним учнем у процесі праці народних моральних та етичних ідей, принципів, поглядів, переконань, дотримання в побуті народних традицій, звичаїв та обрядів.

НЕОГУМАНІЗМ - буржуазна педагогічна течія в німецькій педагогіці середини XVIII ст., яка сприяла відродженню інтересу до античної культури. Характерні риси: захоплення грецькою культурою і римським правом, ідеал

всебічного розвитку, культ людини. Оскільки наука і культура пішли далеко вперед, слід використовувати лише те цінне, що було в Стародавній Греції чи Римі. Вплинув на характер освіти, відродження ідей всебічного розвитку людини, організації підготовки вчителів в університетах. Представники: В.Гумбольд, Ф.Вольф, Нібур; письменники Гете, Шиллер та ін.

НЕОПОЗИТИВІЗМ – філософсько-педагогічний напрям у зарубіжній педагогіці кінця ХІХ-початку ХХ ст., який намагається осмислити комплекс явищ, породжених науково-технічною революцією. Сучасний педагогічний неопозитивізм називають «новим гуманізмом». Найвидатнішими представниками: П.Херс, Дж.Вільсон, Р.С. Пітере, Л.Кольберг та ін. Основне положення педагогіки неопозитивізму: виховання повинно бути очищене від світоглядних ідей, бо соціальне життя в умовах науково-технічного прогресу потребує «раціонального мислення», а не ідеології. Повна гуманізація системи виховання, бо саме вона є головним засобом ствердження справедливості як вищого принципу відносин між людьми в усіх сферах суспільного життя. Необхідно припинити маніпуляцію поведінкою особистості, створити умови для її вільного самовираження. Це допоможе людині здійснити осмислений вибір у конкретній ситуації і тим самим попередити небезпеку формування уніфікованих форм поведінки. Основну увагу необхідно приділити розвитку інтелекту, формуванню людини, що мислить раціонально. Вплив раціональності ідей педагогіки неопозитивізму відчутний у перебудові виховних систем багатьох країн, у тому числі й нашої.

НЕОТОМІЗМ - це модернізація поняття «томізм» (від лат. thomas): вчення середньовічного теолога Томи Аквінського, який стверджує, що віра і наукові знання не суперечать один одному і не виключають ні те, ні інше; два джерела істини, дані Богом. Неотомістська педагогіка стала теоретичною основою церковних і конфесійних шкіл; зробила вплив також і на світські педагогічні теорії, практику виховання дітей. Метою християнського виховання вважає вдосконалення людини на Землі й наближення її до Бога. Вона проголошує виховання моральних чеснот: чесності, милосердя, доброти, любові до людей, здатності до самопожертви тощо.

НОВАТОРСТВО – це обов'язково прогресивне нововведення, що рухає педагогічну практику вперед. Новаторство не є повторенням раніш відомих науці методичних прийомів; виникає на науковій основі. В широкому значенні характеризується як рух передових робітників, що вдосконалюють організацію праці, техніку, технологію; у педагогічному значенні виявляється в пошуках оптимальних методів, форм, засобів навчання і виховання; в створенні нових видів дидактичних матеріалів, раціоналізації педагогічної праці. Сучасні педагоги-новатори: Ш.О.Амонашвілі, І.П.Волков, М.Гузик, Л.Дашевська, О.А.Захаренко, І.П.Іванов, Є.М.Ільїн, В.А.Караковський, С.П.Логачевська, С.М.Лисенкова, Л.А. і Б.П. Нікітіни, М.Палтишев, В.Ф.Шаталов, І.П.Шетінін, М.І. Чумарна та ін.

НОРТ-ДЕНВЕР-ПЛАН - система навчання в американських і західноєвропейських школах початку ХХ ст. Поряд із загальними для всього класу мінімальними вимогами передбачала можливість індивідуальної роботи

над складнішими завданнями і прискореного просування окремих учнів у засвоєнні навчальної програми.

О

ОКРУГ НАВЧАЛЬНИЙ – адміністративний район у Російській імперії XIX-початку XX ст., що включав кілька губерній, розподіл яких було введено з метою управління навчальними закладами Міністерства народної освіти, відповідно до «Попередніх правил народної освіти». У 1803 р. створено 6 округів, центрами яких стали університети, при яких для управління школами організовувалися училищні комітети. На чолі був опікун (попечитель), який призначався з членів Головного управління училищ. Згідно з Положенням про навчальні округи (1835) університети було звільнено від керівництва навчальними закладами. Управління школами округу й нагляд за їхньою діяльністю було передано безпосередньо у ведення опікуна та створеної при ньому опікунської ради.

ОСВІТА (МАТЕРІАЛЬНА) РЕАЛЬНА - теорія загальної середньої освіти, за якою головним критерієм визначення змісту освіти є практична значимість знань, а не їхній розвивальний вплив; учні повинні засвоювати переважно природничо-наукові знання. Критерієм відбору освітнього матеріалу повинен слугувати ступінь придатності його до життя і безпосередньої практичної діяльності учнів у майбутньому. Започаткована Я.А.Коменським (XVII ст.); науково-теоретичні основи розроблено Г.Спенсером (XIX ст.). Швидкий розвиток промисловості вимагав підготовки людей, які мають природничо-наукову, технічну і практичну підготовку. Г.Спенсер стверджував, що пізнання не може вийти за межі безпосереднього досвіду, що джерелом знань є лише досвід. Він побудував систему освіти для практичного прошарку суспільства – бізнесменів, торгівців, ремісників, кваліфікованих техніків і робітників, – яка базувалася на п'ятих видах людської діяльності – самозбереженні, здобуванні засобів для життя, вихованні потомства, виконанні соціальних функцій і дозвіллі. Теорія склала основу так званого реального напрямку в шкільній освіті. Одним із перших державних реальних навчальних закладів стала Школа математичних та навігаційних наук (1701, Москва) та механічна реальна школа в Гаалі (Німеччина, 1706-1708). Згідно Статуту 1864 р. у Росії почали створюватися реальні гімназії, а з 1772 р. – реальні училища. Реальні середні навчальні заклади існують у сучасних системах освіти багатьох країн (Австрія, Італія, Німеччина, Франція, Японія та ін.).

ОСВІТА ФОРМАЛЬНА – теорія загальної освіти в педагогіці кінця XVIII – XIX ст., яка бере свій початок від Дж.Локка (XVII ст.), Й.Г.Песталоцці, Е.Канта і Й.Ф. Гербарта (XVIII-XIX ст.). Прихильники цієї теорії вважали, що джерелом знань є розум, головним завданням шкільної освіти – розвиток розумових здібностей учнів, їхнього мислення, уяви, пам'яті, а не набуття фактичних знань. Надавалася перевага предметам, які забезпечують гімнастику розуму, зокрема латинській і грецькій мовам, математиці. Була покладена в основу

визначення змісту «класичної» освіти в дореволюційних гімназіях, де особлива увага приділялася вивченню російської, латинської, грецької, німецької, французької та інших мов. На вивчення предметів природничо-математичного циклу відводилося лише 20% навчального часу. Елементи теорії формальної освіти застосовуються і донині в граматичних школах Англії, загальноосвітніх ліцеях Франції, де навчання спрямовується насамперед на загальний розвиток шляхом тренування мислення.

П

ПАЛЕСТРА (в афінській системі виховання) – приватний навчальний заклад у Стародавніх Афінах, гімнастична школа, яку підлітки 12-16 років відвідували паралельно з навчанням у мусичній школі, де вони оволодівали пентатхлоном (п'ятиборство). Метою якої був розвиток культури тіла.

ПАНСОФІЗМ – одна з фундаментальних ідей педагогічної системи Я.А.Коменського, узагальнення всіх здобутих цивілізацією знань і донесення цього узагальненого знання через школу рідною мовою до всіх людей, незалежно від їх суспільної, расової, релігійної приналежності.

ПЕНТАТХЛОН – п'ятиборство (біг, боротьба, стрибки, метання диску й спису, плавання), яким підлітки оволодівали в афінських гімнастичних школах (палестрах).

ПЕДАГОГ (у Давній Греції) – раб, який супроводжував дитину знатного походження після 7-и років, носячи її речі, оберігав від випадкових вуличних знайомств, навчав світських манер, правил поведінки за столом і на вулиці тощо.

ПЕДАГОГІКА ВАЛЬДОРФСЬКА – одна з моделей альтернативної вільної школи; є сукупністю методів і прийомів виховання й навчання; ґрунтується на антропософській інтерпретації розвитку людини як цілісної взаємодії тілесних, душевних і духовних факторів. Розроблені німецьким філософом Р.Штейнером методологічні й дидактико-методичні основи вальдорфської педагогіки є фундаментом роботи відповідних шкіл, перша з яких була відкрита в Штутгарті (1919). Метою шкіл є глибинне вивчення природи дитини, розвиток її прихованих здібностей шляхом поєднання з навколишнім світом, здобуття повної середньої освіти (12 років навчання; для вступників до університетів є 13-й – абітурієнтський клас). Характерним для навчання є періодичність викладання предметів (наприклад, математика щодня протягом 3-5-и тижнів, потім викладають інший предмет); вивчення живопису, скульптури; драматургія, ліплення, гра на музичних інструментах; залучення до ткацтва, обробки металів, опрацювання книг, ковальської справи. Особливим видом художніх занять є евритмія – адекватне відображення музики засобами рухів, пластики. Головною дійовою особою в школах виступає класний учитель, обов'язком якого є організація майже всієї навчально-виховної роботи з учнями протягом перших восьми років навчання.

ПЕДАГОГІКА ГУМАНІСТИЧНА – напрям у педагогіці, започатковий у епоху Відродження, який сприяв формуванню нового типу людської

особистості – морально досконалої, вільної, незалежної від догм і традицій, із розвиненим почуттям власної гідності. Ідеалом була людина – носій божественної суті, істота, що розвиває в собі божественний початок, яка «прагне пізнати внутрішню суть усіх речей, тобто Бога» (Ф.В.Фребель), яка є продуктом оточуючого її середовища (Р.Оуен).

ПЕДАГОГІКА ДІЇ – течія в зарубіжній реформаторській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст., наближена до «експериментальної педагогіки», популярна в Німеччині й інших західноєвропейських країнах. В її основу покладено дію як реакцію дитини на навколишній світ, виражену за допомогою різних засобів власних уявлень. У центрі виховного процесу – діяльність самого вихованця. Дитина розглядалась як активно діюча частина соціо- і біосередовища. Засновник німецький педагог А.Лай.

ПЕДАГОГІКА ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ (від лат. *existentia* – існування) напрям у зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст., розроблений на основі філософського вчення. Суть існування, індивідуального буття людини, полягає у заглибленні у своє «Я». Зовнішній світ є таким, яким його сприймає внутрішнє "я" кожного; об'єктивні знання й об'єктивні істини відсутні. Головні положення: кожна особистість неповторна, унікальна, особлива. Кожна людина є носієм своєї моральності; суспільство намагається уніфікувати особистість і цим наносить величезну шкоду її моральній самостійності. Теорія виховання не знає об'єктивних закономірностей, їх немає; у кожній людині своє суб'єктивне бачення світу, і вона сама творить свій світ таким, яким хоче його бачити. Центром виховного впливу представники сучасної екзистенціалістичної педагогіки Дж.Кнеллер, Г.Гоулд, Е.Брейзах (США), У.Баррей (Великобританія), М.Марсель (Франція), О.Ф.Больнов (ФРН), Т.Моріта (Японія) та ін. вважають підсвідомість: настрої, почуття, імпульси, інтуїцію людини. Свідомість, інтелект, логіка, на їх погляд, мають другорядне значення. Потрібно підводити особистість до самовираження, природної індивідуальності, почуття свободи. Вчитель повинен надати право кожному йти своїм шляхом, менше давати настанов, більше виявляти дружню участь тощо. Заперечуючи об'єктивні знання, екзистенціалісти виступають проти програм і підручників у школах. Оскільки смисл речей і явищ визначає сам учень, учитель повинен надати йому повну свободу для їх засвоєння. При цьому головну роль відіграє не розум, а почуття, мрія, віра. Екзистенціалізм є філософською основою індивідуалізації навчання.

ПЕДАГОГІКА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА - течія в зарубіжній реформаторській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст. Заперечувала традиційну педагогіку як нагромадження правил. Визначила завдання знайти нові методи вивчення дитини шляхом експерименту і відкидала інші методи науково-педагогічних досліджень. У центр уваги ставила не навчання дитини, а вивчення її. За допомогою експерименту і використання спеціальних приладів були встановлені деякі закономірності росту й розвитку дітей. Недоліком було те, що виховання трактувалося не як соціальне, а як чисто біологічне явище. На її базі в кінці ХІХ ст. у США виникла педологія. Представники: Е.Мейман, Е.А.Торндайк, Г.С.Холл та ін.

ПЕДАГОГІКА КУЛЬТУРИ – течія в зарубіжній реформаторській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст. Метою виховання якої є підготовка особистості до активної творчої участі в культурному житті через введення її у світ понад індивідуальних цінностей, розвитку духовних сил, прищеплення ідеалу культури. Навчання має лише допоміжну функцію у пізнанні матеріальної культури; процес формування переживання цінностей, норм і дій лежить поза навчанням і вихованням. Представники: В.Дільтей, Б.Кротче, Д.Джентіне.

ПЕДАГОГІКА КЛЕРИКАЛЬНА – напрям у зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст., основою якого була філософська течія неотомізму. Представники якої пропонували відмовитися від грубого насилля, завуалювати авторитарну сутність виховання; продовжували насаджувати сліпу покору, відречення від особистої ініціативи. Відстоювали релігійне виховання, ставлячи знак рівності між католицькою релігією і цінностями культури, успадкованими від минулого. Наполягали на збереженні інтелектуалізму в дусі формальної освіти.

ПЕДАГОГІКА ПОЗИТИВІЗМУ – напрям у реформаторській педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст. Методологічною основою є положення про те, що досвід людини, її відчуття є єдиним джерелом знання, а безпосередній збіг наукового положення з фактом – єдиним і абсолютним критерієм істини. Пропагувалася відмова від педагогічних теорій, надання переваги реєстрації та вимірюванню фактів. Найважливішим фактом педагогіки вважалися психічні й інтелектуальні здібності дитини. Одним із перших представників був Г.Спенсер.

ПЕДАГОГІКА ПРАГМАТИЗМУ – одна із поширених педагогічних течій у США, Англії та деяких інших країнах, в основі якої лежить ідея прагматизму (істинним є те, що дає користь); відома також під назвами «інструменталізм», «конструктивізм», «прогресивізм». Виховання трактується як постійна реконструкція власного досвіду. В основу виховання покладено спонтанні інтереси й потреби дитини в даний час. Методом навчання визнається діяльність (ігрова, трудова), в процесі якої діти побіжно набувають знань і навичок. Поліпшення роботи школи використовується як засіб перебудови існуючого соціального ладу в дусі примирення класових інтересів різних верств суспільства. Засновник - американський учений Дж.Д'юї.

ПЕДАГОГІКА РЕФОРМАТОРСЬКА (рух нового виховання) – течія в зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст., яка виступала проти традиціоналістських концепцій, інтелектуалізму в навчанні. Зробити школу місцем підготовки людей нового типу, вирішити протиріччя між вузькою спеціалізацією і завданнями загального розвитку стало основною спільною ідеєю всіх нових педагогічних концепцій і напрямів: «теорії вільного виховання», «експериментальної педагогіки», «прагматичної педагогіки», «трудової школи» тощо.

ПЕДАГОГІКА ФУНКЦІОНАЛЬНА – напрям у зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – початку ХХ ст., розроблений на основі функціональної психології швейцарським ученим Е.Клапаредом. Згідно якого, кожна дитина має право «функціональної автономії» як організм, який розвивається і на кожному етапі має свою власну самовизначеність і функціональну незалежність. Виховання

визнається не приготуванням дитини до життя, а власним життям. Завданням педагогіки є створення ситуацій, які відповідають потребам дитини. Важливим чинником набуття нових здібностей є наслідування.

ПЕДОЛОГІЯ – напрям експериментальної педагогіки, який виник у кінці XIX ст. у США; наука, що спиралася на визнання фаталістичної зумовленості біологічних і соціальних факторів, вплив яких вважався як щось незмінне. Її основоположник американський психолог Е.Торндайк, який заснував першу педологічну лабораторію. Головним способом вивчення дітей для педологів були тестові випробування на визначення «коефіцієнту розумової обдарованості» – коефіцієнту інтелекту IQ (Ай-К'ю).

ПЕДОНОМ – державний чиновник у Стародавній Спарті, який здійснював контроль за вихованням дітей до 7 років у сім'ї.

ПЕДОТРИБ - учитель гімнастики в афінській гімнастичній школі, універсальний спеціаліст з усіх її видів.

ПІЄТИСТИ – послідовники протестантської сектантської течії в Німеччині (XVII – перша половина XVIII ст.), які відіграли велику роль у розвитку початкової школи і взагалі народної освіти. Центр ваги релігійного життя вбачали не в догмах, а в благочесті й любові до ближніх. Будучи сектантською течією, яка відкололась від ортодоксального протестантизму, намагалася залучити на свою сторону маси. З цією метою було розвинено велику добродійну діяльність, відкривалися школи для бідного населення. Серед діячів пієтизму в галузі освіти велику роль відіграв А.Франке. Виховання спрямовувалось на боротьбу з природженою гріховністю через розвиток почуттів і волі. Принципи організації навчання: ясність, наочність, самодіяльність учнів. На методіку навчання в школах пієтистів значний вплив мала педагогіка Я.А.Коменського.

ПОПЕЧИТЕЛЬСТВО – форма захисту прав неповнолітніх до 18 років, яка встановлюється з метою захисту їхніх інтересів, утримання, виховання, освіти. Сформувалася в Україні з XVIII ст. у вигляді призначення окремих заможних осіб для матеріальної допомоги навчальним закладам. Є декілька різновидів: діяльність попечителів навчальних округів (за «Правилами народної освіти» 1803 р.) і гімназій (за Гімназійним статутом 1828 р.), почесних блюстителів і смотрителів (за «Положенням про початкові училища» 1828 р.); попечительські ради (округів, притулків, народних шкіл, повітових училищ); попечительські комітети й товариства (дамські попечительські комітети, попечительські благодійні товариства) тощо.

ПРИРОДОВІДПОВІДНІСТЬ – принцип навчання і виховання, який першим із педагогів обґрунтував Я.А.Коменський. Він розглядав людину як частину природи, яка складається з усіх основних її елементів, як світ у зменшеному вигляді, мікрокосмос. Людина розвивається за спільними з природою законами, тому навчально-виховний процес повинен будуватися у відповідності з цими законами. Принцип природовідповідності у вихованні обґрунтовували також педагоги VIII-XIX ст. (Ж.-Ж.Руссо, Й.Г.Песталоцці, А.В.Дістервег та ін.), причому кожний із педагогів трактував цей принцип по-своєму. Цей принцип є актуальним і знаходить своє застосування і в сучасній прогресивній педагогіці.

ПРОСВІТНИЦТВО (друга половина XVII -XVIII ст.) - широка ідейна течія, яка відображала антифеодальні, антиабсолютистські настрої освіченої частини населення. Зародилося практично одночасно в країнах Західної Європи: Британії, Франції, Нідерландах, Німеччині, Італії, Іспанії, Португалії, але швидко поширилося у всій Європі, включно з Річчю Посполитою і Російською імперією. Велику роль у його становленні відіграв швидкий розвиток природознавства та книгодрукування. Представники цієї течії, вчені, філософи, письменники, вважали метою суспільства людське щастя, шлях до якого – переустрій суспільства відповідно принципів, продиктованих розумом, були прихильниками теорії природного права. Просвітники мали широкий світогляд, в якому виділялися концепція освіченого абсолютизму, ідея цінності людини, критика церкви, патріотизм, осуд експлуатації людини людиною, утвердження самосвідомості й самоцінності особи.

ПУЕБЛО-ПЛАН – система навчання в американських і західноєвропейських школах початку XX ст., яка мала на меті видозмінити й вдосконалити класно-урочну систему навчання. Навчальний матеріал вивчався всіма учнями у власному темпі. Вчитель фіксував задовільне чи незадовільне засвоєння матеріалу з кожного розділу, не вдаючись до більш диференційованих оцінок.

Р

РЕФОРМАЦІЯ – феномен Відродження, була ініційована М.Лютером і поглиблена Кальвіном та іншими філософами. Спрямована проти католицької церкви, Реформація досягає апогею в XVI ст., коли в багатьох країнах Європи відбувся перехід до протестантської церкви. Вимога, що кожна людина, навіть неосвічена, має сама пізнати і засвоїти собі Христову науку, викликала поширення святого Письма національними мовами й організацію релігійного виховання народу, що дало поштовх ідеї загального навчання й створило основу для майбутнього народного шкільництва. Заклики Лютера до бургомістрів у справі розбудови шкіл по містах увінчувалися успіхом: були створені школи в Магдебурзі, Нюрнберзі й інших містах.

С

САНТА-БАРБАРА-ПЛАН - система навчання в американських і західноєвропейських школах початку XX ст., яка передбачала розподіл учнів «за здібностями» на три підгрупи з відповідними відмінностями в обсязі та глибині вивчення матеріалу; допускався перехід учнів з однієї групи в іншу; переведення в наступний клас не обмежувалося часовими рамками.

СЕМІНАРІЯ (лат. *seminarium* – розсадник) – навчальний заклад для підготовки християнського духовенства. У Російській імперії (архієрейські школи) почали створюватися на початку XVIII ст. зазвичай при архієрейських будинках. До семінарії приймалися молоді люди православного сповідання з усіх станів. Повний курс навчання тривав 8 років. Важливе значення в навчальному курсі семінарій займали богословські науки, але в значному обсязі

викладалися і науки загальноосвітні, що входять у курс класичних гімназій. До кінця 1870-х років випускники семінарій мали вільний доступ до вищих навчальних закладів, нарівні з гімназистами. Потім доступ цей був закритий; згодом (у кінці ХІХ ст.) кращим випускикам семінарій було дозволено вступати до Томського та Юр'ївського університетів. Навчання в семінаріях було безкоштовним, сироти та діти бідних батьків приймалися на казенне утримання. Кращі вихованці семінарій по закінченні курсу поступали в духовні академії. Велика частина вихованців призначалася єпархіальним начальством на місця священно- і церковнослужителів або на посади вчителів та урядників у духовно-навчальні заклади. До початку ХХ ст. існувало 55 духовних семінарій, в яких навчалися близько 18 тисяч людей.

СЕМІНАРІЯ УЧИТЕЛЬСЬКА – середній спеціальний педагогічний навчальний заклад, спрямований на підготовку вчителів початкової школи (курс навчання 3-4 роки). Були відкриті у Франції (1864), Німеччині (1695). Швидкий розвиток розпочався у першій половині ХІХ ст., пов'язаний з ім'ям Й.Г.Песталоцці. Найбільшого поширення набули в Австрії, Німеччині, Швейцарії та ін. Однією з перших в Україні була створена семінарія на базі Волинської гімназії (1805). Перший проект учительської семінарії розробив М.І.Пирогов, який частково був реалізований у педагогічній школі (педагогічній семінарії), відкритій при університеті Св. Володимира. Детальний план структури й змісту діяльності належить К.Д.Ушинському («Проект учительської семінарії», 1861). У 1920 р. перетворено на Вищі трирічні педагогічні курси, в 1925 р. – на педагогічні технікуми, згодом – педагогічні училища.

СЕНСУАЛІЗМ – філософська течія, представники якої стверджують, що джерелом пізнання об'єктивного світу для людини служить передусім її чуттєвий досвід. Найважливіші педагогічні ідеї Я.А. Коменського, особливо його дидактичні погляди ґрунтуються на засадах сенсуалізму. Сенсуалізм Я.А.Коменського співзвучний з позиціями родоначальника цього філософського напрямку Ф.Бекона. Як і Ф.Бекон великий педагог вважав, що «нічого не буває в свідомості, чого раніше не було у відчуттях, отже матеріал для всіх роздумів розум отримує тільки від відчуттів».

СИСТЕМА НАВЧАННЯ БЕЛЛ-ЛАНКАСТЕРСЬКА – система взаємного навчання в початковій школі. Спершу вчитель займався зі старшими учнями, які, отримавши певні знання, навчали під його керівництвом молодших учнів. Виникла в Індії в кінці ХVІІІ ст. Англійські педагоги А.Белл і Дж.Ланкастер незалежно один від одного в модифікованих варіантах перенесли її до Великобританії. На початку ХІХ ст. почала поширюватися в різних країнах як швидкий і дешевий спосіб навчання грамоти. У Росії система використовувалася в деяких навчальних закладах з 1818 року, збереглася в окремих школах до 1860-х років. Належного навчання дітей Белл-Ланкастерська система не забезпечувала, тому широкого поширення як основна форма навчальної роботи не отримала.

СИСТЕМА НАВЧАННЯ КЛАСНО-УРОЧНА – форма організації навчання, елементи якої використовувалися в братських школах України і Білорусії у ХVІ

ст., єзуїтських школах і колегіумах деяких країн Європи. Утвердилася у Страсбурзькій гімназії Й.Штурма (XVI ст.); науково обґрунтована Я.А.Коменським (XVII ст.). Прийшла на зміну індивідуально-групової системи навчання, мала перед нею значні переваги: чітка організація навчального процесу й керівництва ним, систематичність і послідовність навчання, економія навчального часу, одночасне навчання групи учнів одного віку тощо. Набула широко розповсюдження у багатьох країнах світу, в Росії запроваджена з другої половини XVIII ст., до цього часу залишається головною формою навчання на в Україні й інших державах. Через окремі недоліки (низький рівень індивідуалізації навчання, орієнтація на середнього учня, недостатній зворотній зв'язок між учителем і учнем тощо) частково модифікована у Мангейській системі, Батавіа-план тощо.

СІМ ВІЛЬНИХ МИСТЕЦТВ (лат. *septem artes liberales*) – цикл дисциплін, які склали основу античної (греко-римської) та середньовічної систем освіти. Склались з двох груп дисциплін – тривіума, який включав граматику, риторику і діалектику (логіку), що належали до нижчого ступеня пізнання; квадрівіума, який включав арифметику, геометрію, астрономію і музику, що належали до вищого рівня пізнання. У зв'язку з занепадом культури в період середньовіччя багатий зміст, вкладений у ці галузі знань античними вченими, було зведено до обмеженого числа елементарних відомостей, які використовували з релігійною метою. У середньовічній Західній Європі освіченою людиною вважався лише той, хто засвоїв цей курс. У добу Відродження у зв'язку з розпадом феодалізму й потребами виробництва було відновлено їхній світський характер. В Україні вивчали в братських школах і колегіумах.

СОКРАТИЧНИЙ МЕТОД – жива, невимушена бесіда, започаткована давньогрецьким філософом Сократом, під час якої вчитель спонукає учнів до самостійного пошуку правильної відповіді, самостійного відкриття знань. Сократ поділяв свій метод на дві частини: іронію – заперечну частину спільного дослідження, виявлення суперечностей у міркуваннях учня, переконання в помилці; маєв тикю – частину позитивну, відшукання істини.

СОФІСТИ – філософи-вчителі у Стародавній Греції, які мандрували з міста до міста, популяризуючи нову філософію, навчаючи молодь красномовства, яке необхідно було для впливу на народні маси, для ораторських виступів перед «демосом». Софісти за певну плату вчили виголошувати промови, проводили бесіди з питань полеміки, давали систематичний курс з природознавства, граматики, супроводжуючи свої бесіди вправами й дебатами. Відомі софісти – Протагор, Горгій, Антіфон та ін.

СУГЕСТОПЕДАГОГІКА (від лат. *suggesto* – навіювання) – це психотерапевтичний напрям у педагогіці, який цілеспрямовано з навчально-виховною метою використовує засоби навіювання і, в свою чергу, поділяється на гіпнопедію, релаксопедію та сугестопедію. Основоположником сугестивної технології навчання став болгарський учений, лікар-психотерапевт Г.Лозанов. Базується на науковому положенні про синергізм мислення і почуття, раціонального та ірраціонального, свідомого та парасвідомого в процесі

пізнання; їх раціональне використання педагогам допоможе розкривати так званий резервний комплекс учня чи студента.

СУГЕСТОПЕДІЯ – один з найпоширеніших сучасних напрямів сугестопедагогіки. Її особливість полягає в тому, що вона використовує сугестивні впливи на особистість поза межами гіпнозу, аутотренінгу та м'язової релаксації. Для цього вона використовує у звичайному стані свідомості впливи за рахунок відповідної інтонації, ритміки, пауз, виразу обличчя, погляду та поведінки педагога, тобто всього того, що повсякденно має місце у щоденному житті освітнього закладу.

СХОЛАСТИКА (гр. scholasticos – шкільний, учений) – система мислення, дослідження і викладання, яка сформувалась у XII ст., що мала на меті примирити розум з релігією, намагалась викласти релігійні догми в логічній формі, використовуючи для цього логіку й філософію Арістотеля та інших філософів Античності.

Т

ТЕОРІЯ «НОВОГО» ВИХОВАННЯ І «НОВИХ» ШКІЛ - напрям у зарубіжній реформаторській педагогіці другої половини XIX – початку XX ст. «Нові» школи – це середні школи-інтернати, які відкривалися й утримувалися приватними педагогами або педагогічними організаціями в Франції, Німеччині, Англії, Швейцарії. У них встановлювався суворий гігієнічний порядок, здорове харчування; чергування фізичних, розумових і художніх занять; заняття гімнастикою й фізичною працею. У методах викладання зверталась увага на збудження інтересу до науки. Практикувались експертні уроки, що проводились без наміченого плану на основі конкретної ситуації. Стимулювалося самоврядування учнів, яке організовувалося на зразок конституційної держави. Найбільш яскравим представником був Е.Демолен.

ТРАДИЦІОНАЛІЗМ ПЕДАГОГІЧНИЙ – напрям у зарубіжній педагогіці початку XX ст., метою якого був захист і подальше поширення класичних ідей (гербарторіанство, клерикальна педагогіка); спирався на позитивізм і неотомізм. Представники якого (Т.Ціллер, Е.Дюркгейм) відстоювали необхідність формування культури мислення, спрямований характер процесу виховання; виходили з соціальної обумовленості результатів навчання й виховання, визнавали провідну роль учителя в навчально-виховному процесі. В якості альтернативи цим концепціям виникла реформаторська педагогіка. Прихильники об'єднувалися для захисту й пропаганди своїх ідей.

ТРУДОВА ШКОЛА – реформаторська течія в зарубіжній педагогіці кінця XIX – початку XX ст. Передбачає поєднання виховання з виробленням у дітей трудових умінь і навичок, підготовкою їх до трудової діяльності. Започаткована у працях Т.Мора, Т.Кампанелли, Я.А.Коменського. Спробу поєднання розумової освіти дітей з виробленням у них ремісничих навичок зробив Й.Г.Песталоцці. Поєднанню розумової та фізичної праці надавав увагу

К.Д.Ушинський. Найбільш повно теорія розроблена німецьким педагогом Г.Кершенштейнером.

У

УНІВЕРСИТЕТ (лат. universitas) – вільне об'єднання окремих учителів і слухачів з молоді, які почали виникати в XII ст. у Західній Європі; співтовариство тих, хто вчить і хто вчиться, відкрите для всіх бажаючих у нього вступити. Першими університетами стали Болонський (1158), Оксфордський (1168), Кембріджський (1209), Паризький (1253). Перші університети мали своє самоврядування і користувались певною автономією по відношенню до церкви, феодалів і міських магістратів. Учні називались студентами, що з латинської означає «старанно вчитися». Викладачі об'єднувались в особливі організації факультети, вибирали голову факультету – декана. Ректором називали голову університету, якого також вибирали. Шляхом виборів призначались й інші посадові особи.

УНІВЕРСИТЕТ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІМ. М.П.ДРАГОМАНОВА – вищий навчальний заклад IV рівня акредитації в Україні, в якому успішно впроваджуються новітні наукові технології підготовки освітньої еліти України, у 2010 р. відзначив своє 175-річчя від дня заснування. Урочисте засідання та святковий концерт відбулися в приміщенні Національного палацу мистецтв «Україна». Ректор – Андрущенко В.П., доктор філософських наук, професор. Історія становлення: 1834р. – «особливий виховний заклад» при Київському університеті Св. Володимира; 1920 р. – Київський інститут народної освіти імені М.П. Драгоманова; 1936 р. – Київський педагогічний інститут імені М.О. Горького; 1993 р. – Київський Державний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова; 1997 р. – Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова.

УЧИЛИЩЕ ЄПАРХІАЛЬНЕ - середній жіночий навчальний заклад у Російській імперії, який створювався згідно з Статутом 1843 р., переважно для доньок священнослужителів. Утримувався за кошти від церковних податків, підпорядковувався Синоду. Навчальний курс (6 класів) за змістом наближався до рівня жіночих гімназій. Випускниці мали право працювати домашніми вчителями та вчителями церковноприходських шкіл.

Ф

ФІЛАНТРОПІЗМ (від гр. люблю людину) – педагогічна течія в специфічному ідеологічному русі німецького «просвітительства» кінця XVIII ст., представники (І.Б.Базедов, Х.Г.Зальцман та ін.), якого намагались здійснити на практиці «революцію в педагогіці». Виник у результаті зрушень в економічному житті суспільства, був вираженням потреб суспільного розвитку

в Німеччині. Сильний вплив на становлення мали твори Д.Локка, Ж.-Ж.Руссо. Філантропісти займалися не лише теоретичним обґрунтуванням своїх ідей, а й практичними питаннями організації виховання й навчання. Прагнули пов'язати школу з природою, життям; зробити навчання радісним, готувати корисних громадян суспільства.

ФУНКЦІОНАЛЬНА ПЕДАГОГІКА – один із напрямів реформаторської педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст. Один із її представників Е.Клапаред, основною працею якого є «Психологія дитини». Мета виховання полягає у підготовці дитини до праці і дії. Завдання педагогіки – створювати такі ситуації, які відповідають потребам дитини. Основні положення: у школі дитина є осередком програм і методів виховання; необхідно розвивати інтелектуальні і моральні функції, а не давати знання; не скорочувати фази дитинства; засобом виховання є дія самої дитини; школа має рахуватися з індивідуальними здібностями дитини й пристосовуватися до них; учитель пробуджує інтелектуальні та моральні інтереси.

ФУТУРОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНА – напрям у сучасній зарубіжній педагогічній науці, який базується на футурологічних прогнозах, розробці моделей суспільства майбутнього, в тому числі. Футурологічні дослідження в галузі освіти пов'язані з визначенням шляхів розвитку освіти під впливом науково-технічного прогресу. Всі проблеми освіти можуть бути розв'язані в результаті використання супутників зв'язку, великоекранних установ, ЕОМ, комп'ютерів тощо. Кібернетизовані системи освіти дадуть можливість розв'язати проблему індивідуалізації навчання, усунути всі соціальні перешкоди й відмінності. Навчальні заклади в сучасному розумінні зникнуть, будуть замінені навчально-інформаційними центрами.

Ш

ШКОЛА (лат. schola – дозвілля, заняття на дозвіллі; місце навчання) – вільні бесіди філософів з їхніми учнями й подвижниками в Стародавній Греції. У Стародавньому Римі – навчальні заклади, призначені для освіти й виховання підростаючого покоління. Перші школи виникли за 7 тис. років до н.е. на території сучасної Мексики, пізніше в Стародавньому Єгипті й Китаї. У Київській Русі у Х-ХІ ст. виникли школи грамоти й «книжного вчення». На сучасному етапі використовується в декількох значеннях: загальноосвітній навчально-виховний заклад; напрям у науці, мистецтві, для якого характерні спільність поглядів, методів, традицій тощо.

ШКОЛА АВТОРСЬКА – навчально-виховний заклад, в якому реалізується нова педагогічна система, розроблена конкретним педагогом чи творчим педагогічним колективом, метою якої є вдосконалення освітньо-виховної практики. В історії педагогіки відомі такі авторські школи: Вальдорська школа Р.Штайнера в Німеччині, «Будинок вільної дитини» М.Монтессорі в Італії, «Школа успіху й радості» С.Френе в Франції, школа-колонія «Бадьоре життя» С.Т.Шацького в Росії, дитячі трудові колонія й комуна А.С.Макаренка на

Полтавщині, «Школа під блакитним небом» В.О.Сухомлинського в Павлиші Кіровоградської обл., Сахнівська середня трудова «школа-родина» О.А.Захаренка на Черкащині, Богданівська школа І.Г.Ткаченка в Кіровоградській обл. та ін.

ШКОЛА БРАТСЬКА – навчальний заклад XVI- XVII ст., який створювався в Україні й Білорусії братствами, національно-релігійними організаціями православних міщан з метою зміцнення православ'я й боротьби проти впливу латинських (єзуїтських) і протестантських шкіл. Вплинули на поширення релігійної та національної свідомості та розвитку української культури, друкування підручників, особливо для вивчення мов. Першу школу заснувало Успенське братство у Львові 1586 р.; за її зразком були створені шкоти в багатьох містах. Найважливішими були Львівська і Київська (1615 р.). Спочатку мали характер греко-слов'янських із слов'янською мовою викладання. Вивчалася також тодішня руська (українська) мова. Пізніше наблизилися організацією і навчанням до ієзуїтських шкіл (з латинською головною мовою), зокрема школи, які мали зразком Києво-Могилянську колегію. Програмою навчання більшість відповідала тодішнім середнім школам: класичні мови, діалектика, риторика, поетика, арифметика, геометрія, астрономія, музика (церковні співи). Були доступні для різних прошарків суспільності. Учні вирізняли (передні місця в класах) не за походженням, а за успіхами (на відміну від єзуїтських шкіл). Сироти й учні з незаможних родин жили в бурсах. До викладачів ставилися вимоги зразкової поведінки й доброї педагогічної підготовки.

ШКОЛА БЮРГЕРСЬКА – підвищена початкова школа для освіти дітей городян, яка виникла в Німеччині в XVII ст. у зв'язку із зародженням буржуазних відносин. Окрім читання, письма, лічби і Закону Божого, вивчали геометрію, природознавство, географію, початки фізики; іноді додавалися спеціальні предмети: товарознавство, бухгалтерія, землемірство тощо.

ШКОЛА ВАЛЬДОРФСЬКА - приватний самоврядний загальноосвітній заклад, що працює на основі педагогічних ідей Р. Штейнера. Створюються з 1919 р. (перша – в Штутгарті при фабриці «Вальдорф-Асторія», звідси назва). Використовуються оригінальні методи естетичного, трудового і громадянського виховання. Заняття проводяться у формі лекцій, бесід тощо; підручники, опитування й оцінки не застосовуються. Закінчення повного курсу (13-и років навчання) дає право на вступ до університету. Не підпорядковується інтересам будь-яких специфічних соціальних груп (зокрема світоглядних, релігійних, політичних); орієнтована на соціальні цінності, тобто на принципи взаємодопомоги, а не конкуренції, на виховання соціальних якостей. Її метою є здоровий розвиток і виховання дітей і молоді, здійснення цілісного утворення, необхідного в сучасному світі, незалежно від того, яку професійну сферу вибере випускник. Протягом останнього десятиліття ідеї та методи вальдорфської педагогіки отримали розвиток у школах і дитячих садах Африки, Австралії, Росії, Казахстану, Японії, України тощо.

ШКОЛА ЄЗУЇТСЬКА - навчальний заклад, який започаткований у Західній Європі з XVI ст. членами ордену єзуїтів. Провідними принципами організації

навчання були: служіння церкві, повна відмова віруючих від індивідуальності, суворя дисципліна та авторитаризм учителя. За навчальними програмами поділялися на неповні (нижчого рівня), п'ятикласні, що давали освіту з «семи вільних наук» – граматики, поетики, риторики, арифметики, геометрії, діалектики й музики; повні (вищого рівня), до програм яких входили ще дво- або трирічний курс філософії та чотирирічний курс теології. Філософію вивчали світські студенти, курс теології був призначений для майбутніх священників та членів самого ордену. Учні походили з різних суспільних станів, але здебільшого це були діти з шляхетських та міщанських родин, а також духовенства; різних конфесій – католики, православні (переважно в 1-й пол. XVII ст.) та унійці (зокрема у Львові в 2-й пол. XVII ст.).

ШКОЛА МУСИЧНА – приватний загальноосвітній заклад для знатного походження дітей 7-12-и років у Стародавній Греції, метою якого була літературна й художня освіта, ознайомлення з елементами інших наук. Вона поділялась на школу граматаста й кіфариста.

ШКОЛА НАРОДНА – найпоширеніший тип вітчизняної школи, що створювався та утримувався за народні кошти (X-XX ст.), започаткований ще в Київській Русі. Мета: розумовий розвиток молоді, виховання моральних якостей, підготовка до праці й захисту батьківщини. Вчителями на різних етапах були випускники братських шкіл, Києво-Могилянського колегіуму, освічені дяки, відставні солдати та інші освічені люди, називали «майстрами грамоти». Вони передавали учням усе, що знали. В XIII- XVIII ст. до них належали школи грамоти, парафіяльні (церковно-приходські) школи, школи мандрівних дяків. Найбільш поширеними були школи грамоти з 1-2-річним терміном навчання.

ШКОЛА «НОВА» - середня школа-інтернат, яка відкривалася представниками «нового виховання», реформаторського напрямку в педагогіці кінця XIX - початку XX ст. Відкривалися й утримувалися приватними педагогами або організаціями. Перша школа була заснована у 1889 р. в Англії (в Аботсхольмі), потім у Франції (1899) та ін. державах, які створювалися в сільських місцевостях. У школах організується здорове харчування, зміна фізичних, розумових і художніх занять. У навчанні велику увагу звернено на розвиток інтересу до науки. Запроваджено експертні уроки без наміченого плану, на основі конкретної ситуації.

ШКОЛА РИТОРИЧНА - заклад освіти у Стародавньому Римі для дітей знаті, які вперше з'явилися у II ст. до н.е. У ній здійснювалось поглиблене вивчення математики, астрономії, музики, основ права і філософії; практичні заняття проводилися у формі диспутів. Із 30-х років до н. е. стали державними.

ШКОЛА САММЕРХІЛ – одна з найбільш відомих у світі демократичних міжнародних шкіл, створена англійським педагогом О.Ніллом (1921) в Дрездені. У 1924 р. періхала в м. Лайм Ріджес (південь Англії); в 1927 р. перемістилася до міста Лейстон (південь Англії), де перебуває і тепер. Після смерті О. Нілла (1973) школою керувала його дружина Ена, а з 1985 р. – дочка Зоя, яка народилася й виросла в ній. Це самоврядувальне товариство, де діти вчаться бути щасливими, спроможними поважати одне одного,

щирими, толерантними, здатними знайти свій інтерес у житті. Головна мета виховної системи полягає в наділенні дитини любов'ю, щастям і свободою. Вся робота вчителів там спрямована на розвиток індивідуальності учнів.

ШКОЛА ЦЕРКОВНО-ПРИХОДСЬКА (ПАРАФІЯЛЬНА) – початкова школа в Україні та Російській імперії, яка діяла при церковному приході. В Україні з'явилися вже в XI ст.; у XVI-XVIII ст. – були найпоширенішим видом шкільництва. На Лівобережжі в першій половині XVIII ст. існували майже при кожній парафії, в них під проводом дяків-бакалярів навчалися не тільки діти, а й дорослі. В 7 полках Гетьманщини у 1740-1747 рр. на всіх 1 099 поселень було 766 шкіл, переважно парафіяльних; на Слобожанщині 1732 р. – 129 шкіл. Значно менше було на Правобережжі під польським пануванням (у 1789 р. були тимчасово закриті рішенням Едукаційної Комісії). Вчителями були церковні служителі та мандрівні дяки. На кінець XVIII ст. практично зникли, оскільки не були передбачені церковними штатами. Знову почали відкриватися згідно з попередніми правилами Міністерства народної освіти 1803 р. і статутами 1804 і 1828 рр. З 1842 р. почали створюватись у державних селах коштом сільських громад і Міністерства державних маєтностей. Діяли згідно з статутом 1828 р. Предмети викладання: Закон Божий, читання, письмо, перші арифметичні дії; навчали доглядати за садом й городом. Термін навчання в сільських школах – 4-6 місяців, у міських – один рік.

ДОДАТКИ
Додаток А
Зразки хронологічних таблиць

Таблиця А.1.

Хроніка становлення та відродження Києво-Могилянської академії

Дата	Подія
1615 р., 15 жовтня	Знатна киянка Галшка Гулевичівна відписує свою садибу в Києві на Подолі місцевому Братству для заснування монастиря, шпиталю та школи для дітей усіх станів – День заснування Києво-Могилянської академії.
1632 р.	Митрополит Київський і Галицький Петро Могила створює Києво-Братську (Могилянську) колегію, об'єднавши Київську братську та Київську лаврську школи.
1701 р.	Офіційне визнання царськими грамотами за Києво-Могилянською академією статусу вищої школи й титулу «академія».
1763 р.	Указ Катерини II про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії.
1817 р.	Рішення Священного Синоду про закриття Києво-Могилянської академії.
1819 р.	Відкриття на території та в приміщеннях Києво-Могилянської академії Київської духовної академії.
1918 р.	Закриття Київської духовної академії.
1920 р.	Передача приміщень Духовної академії штабові Дніпровської військової флотилії, а Староакадемічного корпусу – філії Центральної наукової бібліотеки Академії наук України.
1991 р., 19 вересня	Розпорядження Голови Верховної Ради України «Про відродження Києво-Могилянської академії» на її історичній території як незалежного вищого навчального закладу України – Університету «Києво-Могилянська академія» (УКМА).
1991 р., 16 жовтня	Презентація відродження Києво-Могилянської академії.
1992 р., 24 серпня	офіційне відкриття Університету «Києво-Могилянська академія», посвята перших вступників у студенти.
1993 р., 23–24 травня	Міжнародна нарада експертів ЮНЕСКО, присвячена аналізу діяльності УКМА.
1994 р., 12 квітня	Указ Президента України «Про утворення Острозького колегіуму».
1994 р., 19 травня	Указ Президента України про надання УКМА нового статусу – Національний університет «Києво-Могилянська

	академія» (НаУКМА).
1994 р., 30 червня	рішення Міжгалузевої Республіканської акредитаційної комісії про ліцензування НаУКМА за четвертим рівнем акредитації.
1995 р., 13 січня	Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Статуту НаУКМА.
1995 р., 1 грудня	Затвердження Кабінетом Міністрів України ТЕО розвитку НаУКМА на 1995–2009 рр.
1996 р., 5 червня	Указ Президента України про перейменування Острозького колегіуму в Острозьку академію.
1996 р., 3 липня	Постанова Кабінету Міністрів України про утворення Миколаївської філії НаУКМА.
1997 р., 28 жовтня	Створення Асоціації колегіумів НаУКМА.
2002 р., 13 березня	Виділення Миколаївської філії НаУКМА в самостійний ВЗО – Миколаївський державний гуманітарний інститут ім. Петра Могили.

Життєвий шлях і громадська діяльність С.Ф.Русової

Дата	Подія
1856 р., 18 лютого	Народилася Софія Федорівна Русова (дівоче прізвище Ліндфорс) у с. Олешня на Чернігівщині в аристократичній сім'ї. Її мати – Ганна Жере – була французького походження, а батько – Федір Ліндфорс – мав шведських предків.
1866р.	Десятилітня Софія вступила до Фундуклеївської гімназії у Києві, яку закінчила із золотою медаллю.
1871 р.	У Києві помер батько, діти мали визначитися в житті. Разом із своєю сестрою Марією створила перший у Києві фребелівський садок з українською мовою навчання.
1877 р., 30 серпня	Практична педагогічна діяльність Софії Федорівни мала своє продовження спочатку у двох школах Петербурга, куди молода дівчина поїхала слідом за своїм нареченим О. Русовим і де обвінчалася з ним.
1881р.	Була ув'язнена, після чого була під постійним поліцейським наглядом.
1898 р.	Видання праці «Дніпро й Придніпров'я».
1905 р.	Видання праці «Серед виноградарів південної Франції». Бере активну участь у всеросійському з'їзді вчителів.
1906 р.	Видання праці «Як живуть люди в Норвегії».
1906 р.	Виходить у світ «Український буквар» С.Ф. Русової.
З 1909 р.	Працює викладачем і професором Вищих жіночих курсів у Фребелівському педінституті у Києві.
1911 р.	Публікує новий підручник – «Початкову географію», яка стала першою систематичною україномовною навчальною книжкою з цього предмета.
1914 р.	Своє уявлення про основні педагогічні засади шкільного життя в майбутній, дійсно народній школі, С.Ф.Русова виклала у праці «Нова школа», яка була опублікована в журналі «Світло».
1917 р.	Перевидання праці «Нова школа» окремою брошурою.
1917 р.	На допомогу вчителю було надруковано брошуру «Про колективне й групове навчання».
1917 р., 7 листопада	С.Ф.Русова виступила співзасновником Педагогічної академії для підготовки учителів українознавства.
1918 р.	Видання «Початкового підручника французької мови задля самонавчання і перших класів гімназії із французько-українським словарем».
З 1920 р.	Професор Кам'янець-Подільського університету.

1921 р.	Еміграція за кордон.
1922р.	У Харкові вийшли два її підручники з географії «Західна Європа» та «Позаєвропейські краї», складені, як наголошувала авторка, «за діяльним методом для єдиної школи».
З 1923 р.	Живе в Празі.
1924 р.	Були опубліковані ще дві праці педагога: у Празі – «Теорія й практика дошкільного виховання», а в Катеринославі – «Нова школа соціального виховання».
1924 р.	Видана праця «Теорія педагогіки на основі психології».
1925 р.	Видана праця «Дидактика».
1927 р.	Видана праця «Нові методи дошкільного виховання».
1931 р.	Видана праця «Значення соціальної психології для виховання».
З 1937 р. і до кінця життя	Почесний Голова Всесвітнього союзу Українок.
1940 р.	Померла у віці 84 років у Празі та похована на Ольшанському цвинтарі недалеко від могили Олександра Олеся.

Додаток Б

Таблиця Б.1.

Система козацького виховання

№ п/п	Назва етапу	Зміст навчання і виховання
Перший етап	Дошкільне родинне виховання	<p>Серцевиною якого були батьківська і материнська етнопедагогіка. Із найбільш раннього віку батьки систематично і цілеспрямовано загартовували дітей фізично, морально і духовно, готуючи їх до подолання життєвих труднощів.</p> <p>Козацьке родинне виховання здійснювалося на досить високому рівні. Його силу і дієвість забезпечували ідеї та засоби козацької духовності, національні традиції, звичаї і обряди, в тому числі й релігійні.</p> <p>Історичні джерела (літописи, фольклорні, літературно-художні твори тих часів) свідчать, що в козацьких сім'ях панували культу Батька і Матері, Дідуся і Бабусі, Роду і Народу, Родини і Батьківщини.</p>
Другий етап	Родинно-шкільне виховання	<p>Родинні виховні традиції батька продовжували досвідчені козаки, старшини щодо хлопців – джур. У своїх наставників юнаки вчилися жити і перемагати в екстремальних умовах, військового мистецтва. Разом із наставниками джури жили в куренях і одночасно навчалися в січовій школі. Вони реалізували право особистості на навчання, задовольняли культурні духовні та військово-оборонні потреби козацтва. У січових школах вчилися читати, писати, лічити, оволодівали основами інших знань. Тут було на високому рівні навчання музики, хорового співу, інших народних мистецтв. Учні досягали значних успіхів у фізичному загартуванні, військово-спортивних видах занять, оволодінні народною медициною, астрономією, кулінарією тощо.</p>

		<p>Козацькі школи були в багатьох полкових і сотенних містах і містечках Гетьманської України. Разом із основами знань вони давали дітям необхідні відомості про рідний край, політичне і державне життя України, здійснювали їх фізичне, розумове, моральне, психофізичне й естетичне виховання.</p>
Третій етап	<p>Підвищена і вища освіта у вітчизняних колегіумах, академіях та зарубіжних університетах</p>	<p>Більшість учителів, які навчали козацьких дітей, уважно стежила за їхніми успіхами і коли помічала обдарованих учнів, то рекомендували для подальшого навчання в школах підвищеного типу. Такими школами-академіями були: Острозька (1576), Києво-Могилянська (1615). Продовжувати навчання козацькі діти могли в братських школах Луцька та Львова та інших міст. Такі молоді люди, освічені та виховані, як правило, на європейському рівні, часто очолювали національно-визвольний рух, брали активну участь у розбудові освіти, науки і культури в Україні та інших державах.</p>
Четвертий етап	<p>Перебування молоді на військовій службі, в куренях Запорозької Січі, в козацьких формуваннях</p>	<p>Молодь одержувала поглиблене фізичне і психічне загартування, патріотично-національну підготовку. Юнаки ставали церковнослужителями і вчителями в козацьких школах, ще інші залишалися в своїх куренях, глибше освоювали військово мистецтво. З них виростали, як правило, загартовані і мужні воїни, лицарі честі і звитяги</p>

Додаток В
Зразки таблиць «Наукова спадщина видатних педагогів»

Таблиця В.1.

Науково-педагогічна спадщина К.Д.Ушинського

№ п/п	Назва Праці	Дата видання	Проблема праці	Характеристика, головні думки, цитати
1	Про користь педагогічної літератури (стаття)	“Журнал для виховання” (1857, №1)	Теоретичні проблеми виховання і освіти та їх висвітлення в педагогічній літературі	<p><i>«Педагогічна література одна тільки й може оживити виховну діяльність, надати їй того смислу і тієї цікавості, без яких вона незабаром стає машинальним проводженням часу, призначеного на уроки.</i></p> <p><i>Тільки ж вона може збудити в суспільстві увагу до справи виховання ... Педагогічна література встановлює в суспільстві, з одного боку, направлені вимоги щодо виховання, а з другого - відкриває засоби для задоволення цих вимог.</i></p> <p><i>Педагогічна література жива, сучасна й широка, вириває вихователя з його замкненої, присипляючої сфери, вводить його в благородне коло мислителів, що присвятили все своє життя справі виховання».</i></p>
2	“Три елементи школи” (стаття)	“Журнал для виховання” (1857, №5)	Проблема організації навчального закладу, вирішення питання освіти і виховання	<p><i>«Діяльність усякого навчального закладу, коли він має хоч яку-небудь виховну мету, складається з трьох елементів, представниками яких є: адміністратори закладу, його вихователі та його вчителі.</i></p> <p><i>Вихователь – не вчитель, він наглядає за порядком, але не виховує, учитель – не вихователь, він навчає, але теж не виховує».</i></p>
3	“Про	“Журнал	Проблема	<p><i>«Загальної проблеми народного виховання для всіх народів</i></p>

	народність у громадському вихованні” (стаття)	для виховання” (1857, № 7, 8)	виховання у різних народів, її спільні риси та відмінні.	<p>немає.</p> <p><i>У кожного народу своя особлива національна система виховання.</i></p> <p><i>Досвід інших народів у справі виховання є дорогоцінною спадщиною для всіх, але точно в тому ж розумінні, в якому досвід всесвітньої історії належить усім народам.</i></p> <p><i>Науку не треба путати з вихователем. Вона загальна для всіх народів.</i></p> <p><i>Не педагогіка і не педагоги, а сам народ та його великі люди прокладають шлях у майбутнє. Громадське виховання тільки тоді буде справжнім, коли його питання стануть громадськими питаннями для всіх і сімейними питаннями для кожного.</i></p> <p><i>Пробудження громадської думки в справі виховання є єдина міцна основа всяких поліпшень у цій галузі: де немає громадської думки про виховання, там нема громадського виховання, хоч може бути багато громадських навчальних закладів».</i></p>
4	“Праця в її психічному і виховному значенні”	“Журнал Міністерства народного просвещения (1860, №7)	Проблема праці для психіки та виховного місця праці в житті людини.	<p><i>«Політико-економічне значення праці цілком з’ясоване наукою, і праці відведено почесне місце між природою і капіталом.</i></p> <p><i>Матеріальні плоди праці становлять людський здобуток; але тільки внутрішня, духовна, животворна сила праці є джерелом людської гідності, а разом з тим моральності і щастя.</i></p> <p><i>Без особистої праці людина не може йти вперед, не може лишитися на одному місці, але повинна йти назад”.</i></p>
5	“Рідне слово” (стаття)	“Журнал Міністер-	Проблема вивчення мови	<p>Вважав рідну мову «найбільшим народним наставником»; «чудовим педагогом».</p>

		ства народного просвещени я” (1861, №5)	рідної та іноземних мов на певних етапах розвитку дитини.	<p><i>«Не умовні тільки зв'язки вивчає дитина..., а п'є духовне життя і силу з родимих грудей рідного слова».</i></p> <p><i>Мова «кожного народу створена самим народом».</i></p> <p>Сформував основні вимоги педагогічно обґрунтованої системи вивчення іноземних мов до засвоєння рідної мови.</p> <p>Крім серйозного педагогічного значення стаття цінна своїм соціальним звучанням. Велике значення статті в філософському плані для розуміння концепції мови, висунутої К.Д.Ушинським.</p>
6	“Педагогічні твори М.І.Пирогова” (стаття)	“Журнал Министерства народного просвещения” (1862, №3)	Ушинський хотів звернути увагу читачів на пед. твори М.І.Пирогова відвести йому належне місце у педагогіці.	<p>Висловив своє ставлення до особистості, громадської, культурно-освітньої діяльності М.І.Пирогова, <i>«перші слова якого про виховання збудили педагогічну думку, що досі спала».</i></p> <p>Високо оцінив педагогічну діяльність М.І.Пирогова, співчував у його пошуках педагогічного ідеалу. Усунення М.І.Пирогова від попечительської діяльності, розцінював як втрату, яку <i>«нічим не можна відшкодувати».</i> В своїй статті заявив про <i>«цілковиту необхідність такої людини для російського виховання».</i></p> <p>Стаття була серйозним актом громадської мужності, серйозна демонстрація позиції.</p>
7	“Одна з темних сторін німецького виховання” (стаття)	Газета “Голос” (1865 №63)	Проблема жіночої освіти та теоретичні основи педагогічної науки	<p>У період, коли створення системи жіночої освіти в Росії практично тільки почалося, коли питання про шляхи будівництва, завдання і перспективи жіночої школи було предметом гострих дискусій, стаття набрала широкого резонансу. хотів <i>«сподіватися і вірити, що в нас виробиться гуманніший ...план жіночого виховання, ніж у Німеччині».</i></p>
8.	“Людина як	І том –	У двох	Прагнув <i>«у самій природі людини»</i> знайти <i>«засоби</i>

	предмет виховання. Спроба педагогічної антрополії”	1868р. Петербург; II том – 1869р. (загальний обсяг 103 розділи)	частинах “частина фізіологічна” і “частина психологічна” дослідив фізіологічні закони і психологічного явища людського організму.	<p>виховної діяльності», переконливо доводячи, що «засоби ці величезні».</p> <p><i>«Ми дивуємося ... широкій можливості мати величезний вплив на розвиток розуму, почуття і волі в людини й так само дивуємося мізерності тієї частки цієї можливості, якою вже скористалося виховання».</i></p> <p>Своєю працею показав, наскільки плодотворне пізнання законів розвитку людини для збагачення арсеналу виховних засобів.</p> <p>Усвідомлював, що з <i>«цього джерела виховання майже ще не брало»</i>, що його починання це перша спроба <i>«не тільки в нашій, а й у загальній літературі»</i>.</p>
9	Про засоби поширення освіти через письменність (стаття)	Журнал “Сын отечества” (1858, №2)	Питання – роль народної грамотності	<p>Приводом написання була стаття В.І.Даля, що сколихнула думку громадськості. Основна ідея статті – розуміння грамотності як самоцілі, засобу розв’язання історичних завдань.</p> <p>Проблему грамотності ставив широко і в соціальному, і в педагогічному плані.</p> <p>Переконливо показав, що учасники полеміки сперечалися переважно про різні категорії – про <i>«грамоту як знання, що є необхідним початком усякої правильної освіти»</i>, і <i>«грамоту як ремесло, що є здебільшого початком “морального псування”</i>.</p> <p>Різко змінив зміст, площину і напрям суперечки про грамотність.</p>
10	“Недільні школи” (стаття)	“Журнал Министерства народного	Ідея створення та організація “Недільних шкіл”	<p><i>“Добра організація недільної школи – одне з найважчих педагогічних завдань”</i>.</p> <p>Стаття дає цінні дидактичні та методичні рекомендації. Цілком підтримував недільні школи як <i>«чудове і відрадне</i></p>

		просвещення” (1861, № 2,3)		<i>явище». Захищав їх перед лицем реакції, яка з «з боязким сумнівом дивилася на зростаючу громадську ініціативу».</i>
11	Проект учительської семінарії (стаття)	“Журнал Міністерства народного просвещення” (186, №2,3)	Критичний відгук на “Проект статуту нижчих і середніх навчальних закладів” (1860р.)	<p>Запропонував використати як семінарії діючі навчальні заклади, перетворення яких, на його думку не потребувало б істотних додаткових витрат.</p> <p>Не міг не враховувати того, в надійних умовах, саме створення педагогічних навчальних закладів навіть з таким мінімальним обсягом освіти, який він пропонував.</p> <p>Розроблений проект щодо створення учительської семінарії, був реалізований лише через десять років.</p>
12	“Педагогічна подорож до Швейцарії” (стаття)	“Журнал Міністерства народного просвещення” (1862, № 12; 1863, № 1, 3, 4, 6)	Питання огляду закордонних жіночих навчальних закладів”	<p>Записи про свою закордонну поїздку сприяли створенню циклу листів, названих «Педагогічна подорож до Швейцарії». Стаття складається із семи листів, де у 1-у розкривається питання соціальних передумов перетворення швейцарської школи; 3-й і 4-й – присвячені “славнозвісному і справді в усіх відношеннях прекрасному “жіночому навчальному закладові під керівництвом Фремха; у 5-7-й – описано вчительські семінарії в Ветінгені, Цюріху.</p> <p>У листах із Швейцарії, присвячених зарубіжній школі, прямо і безпосередньо звертався до аналізу шкільної справи в Росії, даючи відкриту і розгорнуту критику офіційних проектів шкільних реформ 60-х років, показуючи їх нежиттєвість і суперечливість.</p>
13	“Системи освіти, прийняті в наших	Газета “Голос” (1867, № 59)	“Полеміка між прихильниками класичної і реальної	<p>Стала основою написання і підготовки контрреформи середньої школи, яка почалася вже в 1867 р., що змусило педагога знову підняти голос на захист реальної освіти, доводячи у статті бездоказовість педагогічної аргументації</p>

	міністерствах – військовому і народної освіти” (стаття)		освіти”	захисників класицизму, показуючи його невідповідність потребам розвитку країни і суспільним інтересам. Різкій критиці піддає систему педагогічної освіти в Росії, наголошує про неспроможність духовенства дати <i>«очікувану від нього користь справі народної освіти»</i> .
14	“Про необхідність зробити російські школи російськими” (стаття)	Газета “Голос” (1867, № 2/3)	Проблема класицизму у рос. школі, суті класичної освіти.	Приводом написання було відкриття в Петербурзі в 1867р. історико-філологічного інституту, де мали готуватись вчителі для класичних гімназій. Сконцентрував увагу на антинародній, антипатріотичній суті класичної освіти, сформулював завдання школи.
15	Необхідність ремісничих шкіл у столицях (стаття)	Газета “С.-Петербургские ведомости” (1868, № 3)	Питання професій-ної освіти у системі народної освіти Росії.	Вказав на <i>«економічну потребу»</i> в таких школах, критикував хижацьку експлуатацію дитячої праці та існуючу <i>«варварську практику ремісничого навчання, при якій діти розплачувалися й за виучку своєю моральністю і своїм здоров’ям»</i> .
16	Загальний погляд на виникнення наших народних шкіл (стаття)	Журнал “Народная школа” (1870, № 5)	Проблема ролі народної школи	Основні вимоги статті стосувались надання народу права керувати школою. Втручання держави в створену народом школу повинні обмежуватися лише <i>«допоміжною діяльністю»</i> . Вимагав різко обмежити участь духовенства, надаючи йому лише <i>«допоміжні функції»</i> .
17	“Про початкове викладання російської мови (стаття)	Журнал “Педагогический сборник” (1864, № 1,	Спеціаль-ний посібник для викладання рідної мови	Стаття розкриває ідеї ненадрукованої книжечки “Початкове викладання російської мови взагалі”. Стаття – неперевершена методика викладання російської мови, розкриття підходу Ушинського до педагогічних явищ аналізування мети, змісту і методів навчання вітчизняної

		2)		мови.
18.	Передмова до першого видання “Дитячого світу” (книжка)	Вперше видана в 1861 р, Петербурзі.	Питання змісту і методика навчання за “Дитячим світом”	Докладно обґрунтував обрані ним принципи відбору матеріалу і, вважаючи, що <i>«логіка природи – найдоступніша і найкорисніша логіка для дітей»</i> , доводив на основі переконливих фактів основне значення «природничої історії».
19.	“Рідне слово” (книжка)	Вперше видано в 1864 р.	Питання забезпечення дітей книжкою до вивчення рідної мови	«Рідне слово» продовжувало «Дитячий світ», реалізуючи задуми щодо створення систематичного курсу початкового навчання в російській школі. Ця книга по суті є першою великою працею з дидактики початкового навчання. У книжці докладно розглянуто виховні завдання початкової школи, питання шкільних дисциплін, взаємовідносин наставника і учня.

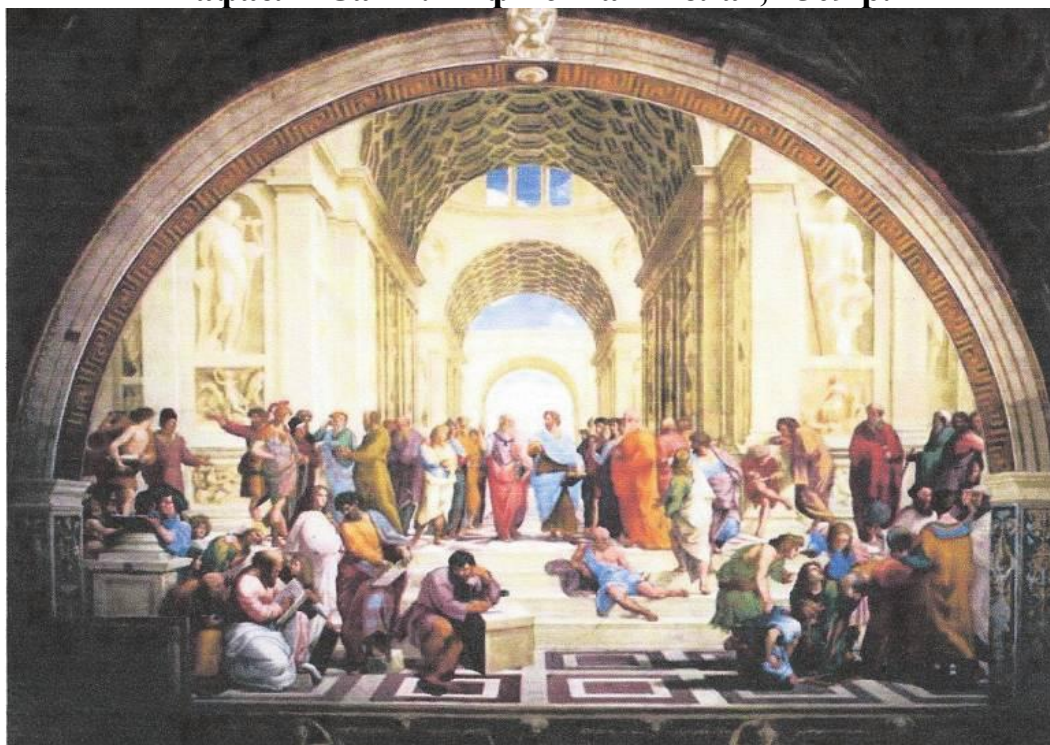
Праці А.С.Макаренка з проблем сімейного виховання

№ п/п	Назва праці	Дата написання (видання)	Характеристика праці
1	«Книга для батьків»	Середині 1936р. – приступив до написання книги у Києві. Улітку 1937 р. окремі розділи були вже закінчені. 1937 р. – опублікована вперше в журналі «Красная нов.» в № 7,8, 9, 10. У цьому ж році книга вийшла окремим виданням у видавництві «Художественная література».	Книга була задумана в 4-х томах, тому в 1-й том увійшли не всі напрацювання педагога. Проте в рукописних матеріалах ніяких поміток, що прямо стосуються до четвертого тому, немає. 1-й том присвячений сім'ї як колективу. Хотів показати, що для успішного сімейного виховання сім'я повинна бути успішним колективом. У 2-у томі мав на меті розкрити основи морального виховання дітей у сім'ї та школі, питання волі й характеру, виховання почуттів. 3-й том планував присвятити трудовому вихованню та вибору професії. 4-й том хотів присвятити питанню про виховання щасливої людини.
2	«Лекції про виховання дітей»	У 1937 р. були прочитані на радіо в циклі «Педагогічна пропаганда для батьків». У 1940 р. (15, 20, 22, 24, 29 вересня, 9 і 13 жовтня) – сім лекцій (2-8-а) були опубліковані в «Учительской газете». 19 вересня 1940 р. – дві лекції одночасно	Лекції мали на меті допомогти батькам навчитися розмірковувати над своїми сімейними проблемами, навчитися бачити особливості своєї сім'ї, навчитися робити зі своїх спостережень правильні висновки. Як і всяка справа, виховання неможливе без деяких педагогічних знань. Тому бесіди мали на меті дати зачатки таких знань. Це допоможе батькам перевірити свій досвід, свою практику,

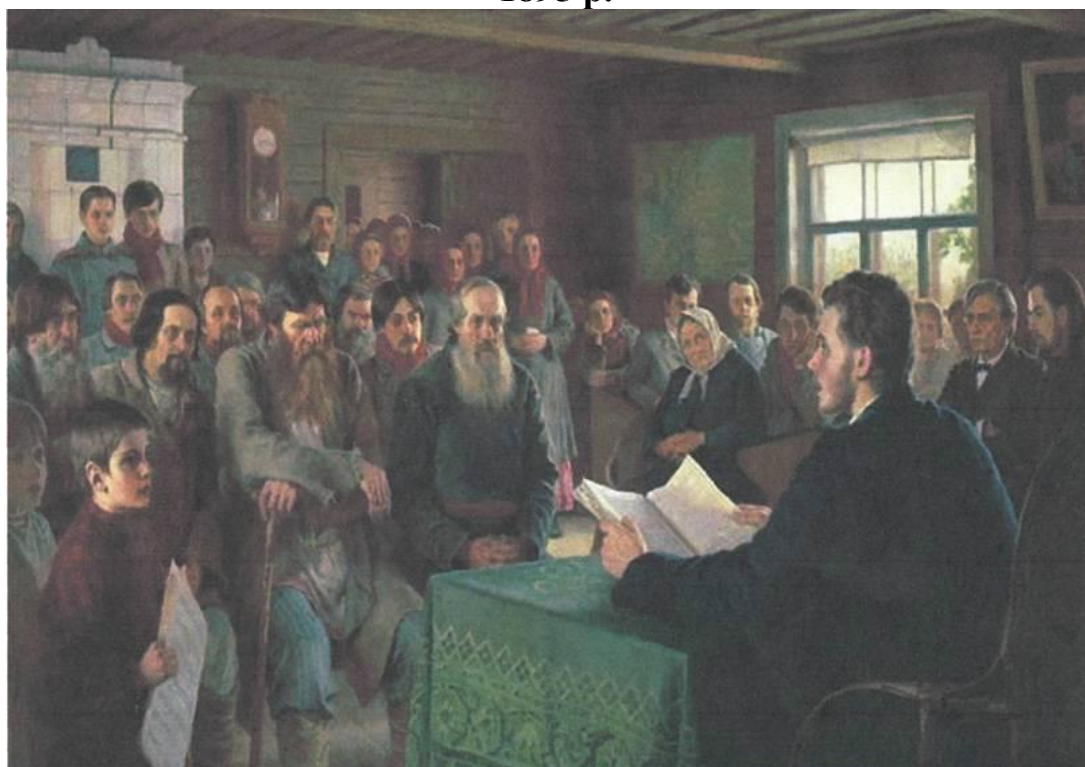
		були опубліковані і в газеті «Известия» – «Виховання в праці», «Про батьківський авторитет».	допоможе знайти у виховній роботі можливі помилки.
4	«Сім'я і виховання дітей»	22 червня 1938 р.– прочитав у редакції журналу «Общественница». 29 березня 1944 р. – в скороченому вигляді вперше опублікована в додатку до «Учительской газеты».	Піднімає питання про батьківську ласку і любов. У батьківському вихованні повинно бути «почуття міри», або “середина”. Педагог, батьки повинні відчуті середину між повагою, любов'ю та дисципліною, строгістю, вимогливістю. Відчуття «середини», повинно стати принципом у вихованні. Розкриває суть принципу виховання про поєднання поваги до особистості з справедливою вимогливістю.
5.	«Поради батькам»	По часу написання дослідники творчості А.С. Макаренка відносять цю працю до його останніх років життя. Їх відібрав з архіву й підготував до друку дослідник Є.С. Долгін. У 1970 р. уперше опубліковані видавництвом «Знання» під назвою «Макаренко радить батькам (із архіву видатного педагога)» в серії «Народний університет. Педагогічний факультет», №4.	Є начерком задуманого педагогом продовження «Книги для батьків». Коло проблем сімейного виховання, яких торкається А.С. Макаренко у своїх «порадах», надзвичайно широке. Сім'я повинна прагнути бути щасливою, оскільки в шлюб вступають по коханню і згоді. Знову переконує батьків у тому, що справді виховуючою може стати лише багатодітна сім'я. Таку сім'ю педагог називає справді здоровою, маленьким колективом, де немає концентрації почуттів на одній дитині.

Додаток Г
Репродукції картин на педагогічні теми

Рафаель Санті. «Афінська школа», 1509 р.

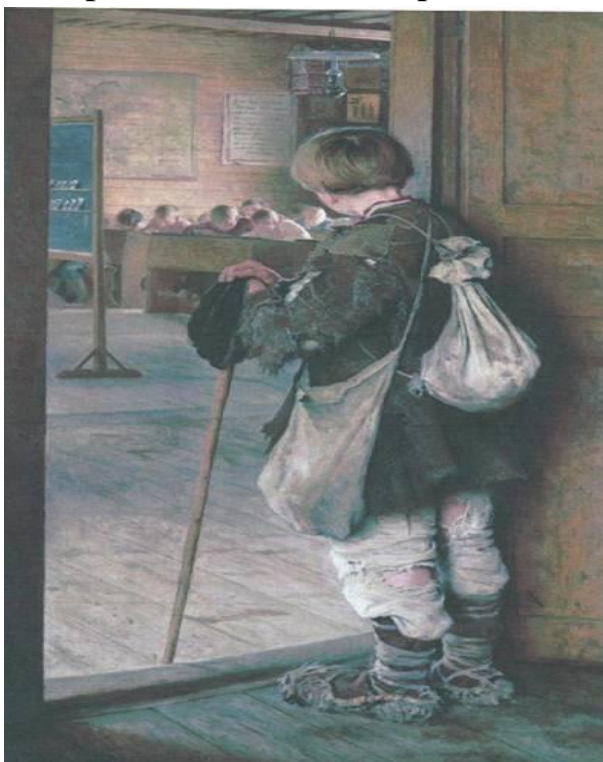
Н.П. Богданов–Бельський «Недільне читання в сільській школі », 1895 р.

Н.П. Богданов–Бельський «Біля хворого вчителя», 1897 р.

Н.П. Богданов–Бельський
«Біля дверей школи», 1897 р.

Н.П. Богданов–Бельський
«Усний рахунок», 1896 р.

Н.П. Богданов–Бельський «Учениці», 1901 р.

Ф.П. Решетніков «Знову двійка», 1952 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. *Алчевська Х.Д.* Твори [Текст] / Х.Д. Алчевська. – К. : Дніпро, 1990. – 558с.
2. Антологія педагогической мысли УССР [Текст] / сост. Н.П. Калениченко. – М. : Педагогика, 1988. – 640 с.
3. *Артемова Л.В.* Історія педагогіки України [Текст] : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Л.В.Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 421 с.
4. *Бондар В.І., Ільченко А. М.* Психолого-педагогічні основи розвитку дітей в системі М.Монтессорі [Текст] : навч. посіб. / В.І.Бондар, А.М.Ільченко. – Полтава : РВВ ПДАА, 2009. – 252 с.
5. *Ващенко Г.* Виховний ідеал [Текст] : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г.Ващенко. – Т.1. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 190 с.
6. *Ващенко Г.* Загальні методи навчання [Текст] : підручник для педагогів / Г.Ващенко. – К. : Українська видавнича спілка, 1997. – 441 с.
7. *Вовк Л.П.* Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості) / Л.П.Вовк / Міністерство освіти України ; Український державний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова ; Міжнародна фін. агенція . – К., 1997. – 179 с.
8. *Вовк Л.П.* Історія педагогіки [Текст] : типова програма та організаційно-педагогічні завдання / Л.П.Вовк / Міністерство освіти і науки України ; Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. – К. : НПУ, 2006. – 115 с.
9. *Вовк Л.П.* Проблеми актуалізації курсу історії педагогіки [Текст] : конспект лекцій для студентів педагогічних інститутів / Л.П.Вовк. – К.: КДПІ, 1992. – 48 с.
10. *Волкова Н. П.* Педагогіка [Текст] : навч. посібник / Н.П.Волкова. – 3-тє вид., стер. – К. : Видавничий центр «Академія», 2009. – 616 с.
11. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України [Текст] / М.С.Грушевський / Ін-тут. археогр. ; Ін-т історії України. – К. : Наукова думка, 1992. – 763 с.
12. *Грушевський М.С.* Про українську мову і українську школу [Текст] / М.С.Грушевський. – К. : Веселка, 1991. – 46 с.
13. Давня українська література [Текст] : хрестоматія / упор. М.М. Сулима. – К., 1993. – С. 192-194.
14. *Дьюї Д.* Досвід і освіта [Текст] / Д.Джон ; перекл. з англійської М.Василечко. – Львів : Кальварія, 2003. – 84 с.
15. Енциклопедія освіти [Текст] / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г.Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
16. Закон України "Про виховання" : проект [Текст] // Освіта України. – 2004. – 14 вересня. – С.4-6.
17. Закон України про загальну середню освіту [Текст] // Освіта України. – 1999. – 23 червня.

18. Закон України "Про освіту" [Текст] // Освіта. – 1996. – 21 серпня.
19. Златоструй. Древняя Русь X-XIII в. [Текст] / сост. А.Г. Кузьмин. – М., 1990. – С. 8-34, 36-105.
20. Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : хрестоматія / уклад. і автори вступних статей Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна ; за заг. ред. Є.І.Коваленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 664 с.
21. Історія педагогіки [Текст] : навчальний посібник / за заг. ред. Г.В.Троцько. – Харків, 2008. – 545 с.
22. Історія педагогіки [Текст] / за ред. М.С. Гриценка. – К. : Вища школа, 1993. – 447 с.
23. Історія української педагогіки [Текст] : хрестоматія / упоряд. О.О. Любар; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 766 с.
24. Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи [Текст] // Освіта. – 2000. – 30 серпня - 6 вересня. – С.3-6.
25. Концепція національного виховання [Текст] // Початкова школа. – 1994. – №7. – С. 48-52.
26. Концепція педагогічної освіти [Текст] // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1999. – № 8. – С.9-25.
27. Концепція позакласної виховної роботи загальноосвітньої школи [Текст] // Рад. школа. –1991. – № 6. – С. 48-55.
28. *Корчак Я.* Правила життя [Текст] / Я.Корчак // Вибрані твори / пер. з польського Ю.Г.Попсуєнко ; післямова М.Ю.Гандзій. – К. : Молодь, 1989. – 320 с.
29. *Кравець В.* Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
30. *Кравець В.* Історія класичної зарубіжної педагогіки і шкільництва [Текст] : навч. посібник / В.Кравець. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
31. *Кравець В.П.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів та університетів / В.П.Кравець. – Тернопіль, 1994. – 358 с.
32. *Куліш П.* Повість про український народ ; Моє життя ; Хутірська філософія і віддалена од світу поезія [Текст] / П.Куліш ; упорядкув., передм., пер., прим. О. Шокало. – К. : Ред. журналу«Український світ», 2005. – 384 с.
33. *Левківський М.В.* Історія педагогіки [Текст] : підручник / М.В.Левківський. – Видання 2-е, доповнене. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
34. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т.* Історія української школи і педагогіки [Текст] : навч. посібник / О.О.Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко. – К. : Знання, 2003. – 450 с.
35. *Макаренко А.С.* Воспитание гражданина [Текст] / А.С.Макаренко ; сост. Р.М. Бескина, М.Д. Виноградова. – М. : Просвещение, 1988. – 302 с.
36. *Макаренко А.С.* Книга для родителей [Текст] / А.С.Макаренко. – М. : Педагогика, 1988. – 304с.
37. *Макаренко А.С.* Общие условия семейного воспитания // Избранные произведения : в 3-х томах [Текст] / А.С.Макаренко. – Т.3. – К., 1984. –

С.357-363.

38. *Макаренко А.С.* О воспитании [Текст] / А.С.Макаренко ; сост. и авт. вступительной статьи В.С. Хемендик. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
39. *Макаренко А.С.* Педагогические сочинения [Текст] : в 8т. / А.С.Макаренко. – М. : Педагогика, 1984. – Т.4. – 399 с.
40. *Макаренко А.С.* Про «вибух» // Твори : в 7т. [Текст] / А.С.Макаренко. – К., 1955. – Т.7. – С.348-350.
41. *Макаренко А.С.* Проблеми шкільного радянського виховання // Твори : в 7т. / А.С.Макаренко. – К., 1954. – Т.5. – С.97–208.
42. Макаренко А.С. Педагогическая поэма [Текст] / А.С.Макаренко. – К. : Радянська школа, 1988. – 512 с.
43. *Макаренко А.С.* Теория и практика коммунистического воспитания [Текст] / А.С.Макаренко ; сост. А.А. Фролов. – К. : Рад. школа, 1985. – 279 с.
44. *Медвідь Л.А.* Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні [Текст] : навч. посібник / Л.А.Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – 355с.
45. *Монтень М.* Опыты : в 3 кн. [Текст] / М. Монтень. – М. : Наука, 1979. – Т.1-2. – 703 с.
46. *Мосіяшенко В.А., Задорожна Л.В., Курок О.І.* Історія педагогіки України в особах [Текст] : навч. посібник / В.А.Мосіяшенко, Л.В.Задорожна, О.І.Курок. – Суми : ВДТ «Університетська книга», 2005. – 266 с.
47. Національна доктрина розвитку освіти [Текст] // Дошкільне виховання. – 2002. – №7. – С.4-9.
48. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні [Текст] // Світ виховання. – 2005. – №4 (5). – С.7-30.
49. Педагогіка [Текст] : хрестоматія / уклад. А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 700 с.
50. Педагогическое наследие. Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.-Ж.Руссо, И.Г.Песталоцци [Текст] / сост. В.М.Кларин, А.Н.Джуринский. - М. : Педагогика, 1989. – 416 с.
51. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги [Текст] : підручник / А.М. Бойко, В.Д. Бардінова та ін. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 576 с.
52. *Пирогов Н.И.* Избранные педагогические сочинения [Текст] / Н.И.Пирогов. – М. : АПН РСФСР, 1952. – 702 с.
53. Програма навчального курсу «Історія педагогіки» / Міністерство освіти України. Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. – К. : НПУ, 1999. – 32 с.
54. Проект Єдиної школи на Вкраїні [Текст]. – Книга 1. : Основна школа. – Кам'янець-Подільський : В.Б., 1919. – 210с.
55. *Рабле Фр.* Гаргантюа і Пантагрюель [Електронний ресурс] / Фр.Рабле / перевод с французского П. Любимова. – М. : Художественная литература, 1966. – Режим доступу : http://lib.guru.ua/RABLE/rable1_1.txt.
56. *Роттердамский Э.* О воспитании детей / Э.Роттердамский // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о

- формировании личности (XIV –XVII вв.). – М. : Изд-во УРАО, 1999. – С. 246-296.
57. *Роттердамський Е.* Похвала глупоті. Домашні бесіди [Текст] / *Е.Роттердамський.* – К. : Основи, 1993. – 320 с.
58. *Русова С.* Вибрані педагогічні твори [Текст] / *С.Русова.* – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
59. *Сковорода Г.* Сад пісень : Вибрані твори для старшого шкільного віку [Текст] / *Г.Сковорода.* – К. : Веселка, 1983. – 190 с.
60. *Сухомлинський В.О.* Духовний світ школяра [Текст] / *В.О.Сухомлинський* // Вибрані твори : в 5т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т.1. – С. 209- 402.
61. *Сухомлинський В.О.* Методика виховання колективу [Текст] / *В.О.Сухомлинський* // Вибрані твори : в 5т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т.1. – С. 401-637.
62. *Сухомлинський В.О.* Народження громадянина [Текст] / *В.О.Сухомлинський* // Вибрані твори : в 5т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.3. – С. 283-581.
63. *Сухомлинський В.О.* Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості [Текст] / *В.О.Сухомлинський* // Вибрані твори : в 5т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т.1. – С. 5-206.
64. *Сухомлинський В.О.* Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів [Текст] / *В.О.Сухомлинський* // Вибрані твори : в 5т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.5. – С.122-139.
65. *Сухомлинський В.О.* Розмова з молодим директором школи [Текст] / *В.О.Сухомлинський* // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т.4. – С. 394-628.
66. *Сухомлинський В.О.* Серце віддаю дітям [Текст] / *В.О.Сухомлинський* // Вибрані твори : в 5т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т.3. – С. 7-280.
67. *Сухомлинський В.О.* Сто порад учителю [Текст] / *В.О.Сухомлинський* // Вибрані твори : в 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. –Т. 2. – С. 419-656.
68. *Сухомлинський В.О.* Як виховати справжню людину [Текст] / *В.О.Сухомлинський* // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 149-418.
69. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. *О.В.Сухомлинської.* – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – 624 с.
70. Українська педагогіка в персоналіях [Текст] : у 2 кн. : навч. посібник / за ред. *О.В.Сухомлинської.* – К. : Либідь, 2005. – Кн.2. – 552 с.
71. *Ушинський К.Д.* Вибрані педагогічні твори [Текст] / *К.Д.Ушинський* : в 2-х т. / пер. з рос. ; редкол. *В.М. Столетов та інші.* – К. : Рад. школа, 1983. – Т.2. – 359 с.
72. *Ушинський К.Д.* Педагогическая поездка по Швейцарии [Текст] / *К.Д.Ушинський* // Избр. пед. произв. – М. : Просвещение, 1968. – С.393-499.
73. *Ушинський К.Д.* Проект учительской семинарии [Текст] / *К.Д.Ушинський* // Избр. пед. произв. – М. : Просвещение, 1968. – С. 339-350.
74. *Ушинський К.Д.* Родное слово [Текст] / *К.Д.Ушинський* // Пед. соч : в 6-ти т. – М. : Педагогика, 1989. – Т.4. – 525 с.

75. *Фіцула М.М.* Педагогіка [Текст] : навч. посібник / М.М.Фіцула. – К. : Академія, 2000. – 544 с.
76. *Франко І.* Педагогічні статті й висловлювання [Текст] / І.Я.Франко / упорядк. О.Г.Дзевєрін. – К. : Рад. школа, 1960.– 299 с.
77. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки [Текст] : навч. посібник / від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко ; за заг. ред. З.Н.Борисової. – К. : Вища школа, 2004. – 511 с.
78. *Чепіга (Зеленкевич) Я.Ф.* Вибрані педагогічні твори [Текст]: навчальний посібник / Я.Ф.Чепіга ; упор., науковий редактор Л.Д.Березівська ; Інститут педагогіки АПН України. – Харків : «ОВС», 2006. – 328 с.
79. *Шевченко Т.Г.* Буквар південноруський 1861 року [Текст] / Т.Г. Шевченко ; упоряд. М.Ілляша ; вступ. сл. О.Т.Гончара ; післямова В. М.Яцюка. – К. : Веселка, 1991.– 63 с.

Додаткова література

1. *Алексюк А.М.* Педагогіка вищої освіти України. Історія, теорія [Текст] : підручник / А.М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.
2. *Бакалець О.А.* Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ століття [Текст] : навч. посібник / О.А.Бакалець. – Львів : «Магнолія 2006», 2010. – 573 с.
3. *Бахтин М.М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса [Текст] / М.М. Бахтин. – 2-е изд. – М. : Худож. лит., 1990. – 543 с.
4. *Белашов В.І., Гурець М.П., Заїка В.В. та ін.* Глухівський державний педагогічний інститут (1874-1994 рр.) [Текст] / В.І. Белашов, М.П.Гурець, В.В.Заїка та ін. – Суми, 1994. – 79 с.
5. *Болюбаш Я.Я.* Організація навчального процесу у вищих закладах освіти [Текст] : навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти / Я.Я.Болюбаш. – К. : ВВП «КОМПАС», 1997. – 64 с.
6. Бути вчителем : навчально-методичний посібник з курсу «Вступ до спеціальності» [Текст] / Укладач О.В.Грушко. – Вінниця : ТД «Едельвейс и К», 2007. – 296 с.
7. *Ваховский Л.Ц.* Западноевропейская философия воспитания эпохи Просвещения [Текст] / Л.Ц. Ваховский. – Луганск : Альма матер, 2000. – 292 с.
8. Вища освіта в Україні [Текст] : навчальний посібник / В.Г.Кремень, С.М.Ніколаєнко, М.Ф.Степко. – К., 2005. – 327 с.
9. *Вітвицька С.С.* Практикум з педагогіки вищої школи : навчальний посібник за кредитно-модульною системою навчання для студентів магістратури [Текст] / С.С.Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 396 с.
10. *Вовк Л.П.* Історія освіти дорослих в Україні : нариси [Текст] / Л.П.Вовк / Міністерство освіти України ; Український державний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. – К. : УДПУ, 1994. – 226 с.

11. Год. Б.В. Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV – початок XVII століття) [Текст] / Б.В.Год. – Полтава : АСМІ, 2004. – 464 с.
12. Год Б.В. Педагогічна думка доби європейського Відродження (XV – XVI століття) : люди та ідеї [Текст] : навч. посібник-практикум / Б.В. Год. – Ч. I. – Полтава : АСМІ, 2004. – 204 с.
13. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник [Текст] / С.У.Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
14. Грінченко Б.Д. Народні вчителі і українська школа [Текст] / Б.Д.Грінченко. – К., 1906. – 263 с.
15. Гриценко Л.И. Личностно-социальная концепция А.С.Макаренка в современной педагогике [Текст] / Л.И. Гриценко. – Волгоград : Перемена, 1997. – 264 с.
16. Дем'яненко Н.М., Важинський І.Н. Ретроспектива педагогічної освіти в Україні (XIX-початок XX ст.) [Текст] / Н.М.Дем'яненко, І.Н.Важинський. – М., 2002. – 240 с.
17. Джури́нский А.Н. История зарубежной педагогики [Текст] / А.Н.Джури́нский. – М. : Издательская группа «ФОРУМ» – «ИНФРА-М», 1998. – 432 с.
18. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології [Текст] : навчальний посібник / І.М.Дичківська. - К. : Академвидав, 2004. – 352 с.
19. Дичківська І.М., Поніманська Т.І. М.Монтессорі : теорія і технологія [Текст] / І.М.Дичківська, Т.І.Поніманська. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2009. – 304 с.
20. Задорожна Л.В. Педагогічні здобутки викладачів Глухівського учительського інституту дореволюційного періоду (1874-1917 рр.) [Текст] / Л.В.Задорожна. – Глухів, 1999. – 76 с.
21. Заиченко Г.А. Объективность чувственного знания : Локк, Беркли и проблема «вторичных» качеств [Текст] / Г.А.Заиченко // Философские науки. – 1985. – № 4. – С. 98-107.
22. Історія педагогіки : курс лекцій [Електронний ресурс] : навч. посібник. – К., 2004. – 171 с. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-book-69.html>.
23. Історія педагогіки [Електронний ресурс] : навчально-методичний WEB-проект / авт. В.П.Кравець, О.І.Мешко. – Тернопіль, 2002. – Режим доступу: <http://www.tnpu.edu.ua/kurs/2/index.htm>.
24. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в. [Текст] : учебное пособие для педагогических учебных заведений / под ред. академика РАО А.И.Пискунова. – 2-е изд., испр. и дополн. – М. : ТЦ «Сфера», 2001. – 512 с.
25. История педагогики [Текст] : учебник для студентов пед. ин-тов / Н.А.Костантинов, Е.Н.Медынский, М.Ф.Шабаева. – 5-е изд., доп. и перераб. – М. : Просвещение, 1982. – 447 с.
26. Константинов Н.А., Смирнов В.З. История педагогики [Текст] : учебник

- для педагогических училищ / Н.А.Константинов, В.З.Смирнов. – Изд. 3-е, исправ. и дополн. – М. : Просвещение, 1965. – 279 с.
27. *Корнетов Г.Б.* Очерки истории педагогической мысли и образования за рубежом с древнейших времён до начала XIX столетия [Текст] / Г.Б.Корнетов. – М. : АСОУ, Золотая буква, 2006. – 246 с.
 28. *Кочнов В.Ф.* Януш Корчак [Текст] : кн. для учителя / В.Ф. Кочнов. – М. : Просвещение, 1991. – 190 с.
 29. *Крижанівський О.П.* Історія Стародавнього Сходу [Текст] : навч. посібник / О.П. Крижанівський. – К. : Либідь, 2002. – 590 с.
 30. *Культурологія* [Текст] : навч. посібник / Т.Б.Гриценко, С.П.Гриценко, А.Ю. Кондратюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 392 с.
 31. *Культурологія : теорія та історія культури* : навч. посібник / за ред. І.І.Тюрменко, О.Д.Горбула. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
 32. *Лещинский В., Мозгарев Л., Неделина С., Седова Е.* Краткий справочник по курсу «История образования и педагогической мысли» [Електронний ресурс] / В.Лещинский, Л.Мозгарев, С.Неделина, Е.Седова. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/leschin/03.php.
 33. *Лисенко Н.В., Кирста Н.Р.* Педагогіка українського дошкілля [Текст] : навчальний посібник : у 3-х частинах / Н.В.Лисенко, Н.Р.Кирста. – Ч.2. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2010. – 360 с.
 34. *Майборода В.К.* Вища педагогічна освіта в Україні : історія, досвід, уроки (1917-1985) [Текст] / В.К. Майборода. – К. : Вища школа, 1992. – 196 с.
 35. *Максимюк С.П.* Педагогіка [Текст] : навч. посібник / С.П.Максимюк. – К. : Кондор, 2005. – 667 с.
 36. *Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XX ст.)* [Текст] : хрестоматія / упоряд. Л.Д. Березовська та ін. – К. : Науковий світ, 2003. – 418 с.
 37. *Марценюк С.* Педагогічні погляди Арістотеля [Текст] / С.Марценюк // Рідна шк. – 1991. – №10. – С. 77.
 38. *Мешко О. І., Янкович О І., Мешко Г. М.* Короткий виклад курсу «Історія зарубіжної школи і педагогіки» [Текст] : навч.-метод. посібник / О.І.Мешко., О.І.Янкович, Г.М.Мешко. – Тернопіль : ТДПУ, 1998. – 82 с.
 39. *Мешко О.І., Мешко Г.М., Янкович О.І.* Короткий виклад курсу «Історія української школи і педагогіки» [Текст] : навч. посібник для студентів педагогічних вищих закладів освіти / О.І.Мешко, Г.М.Мешко, О.І.Янкович. – Тернопіль : ТДПУ, 1999. – 95 с.
 40. *Мешко О., Янкович О., Мешко Г.* Педагогіка стародавнього світу [Текст] / О.Мешко, О.Янкович, Г.Мешко. – Тернопіль, 1998. – 52 с.
 41. *Мілютіна О.К.* Полікультурна освіта школярів у Великій Британії [Текст] : монографія / О.К.Мілютіна. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – 192 с.
 42. *Мірютов Б.Н.* Педагогічні ідеї Я.А.Коменського на Україні [Текст] / Б.Н.Мірютов. – К. : Рад. школа, 1981. – 107 с.
 43. *Мостова І.* Першокурснику : поради психолога [Текст] / І.Мостова. – К. :

Тандем, 2000. – 76 с.

44. *Найчук А.В.* Філософсько-педагогічна думка України: динаміка у цивілізаційному вимірі : монографія / за науковою редакцією професора В.П.Беха / А.В.Найчук. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2008. – 209 с.
45. Образ человека в зеркале гуманизма : мыслители и педагоги эпохи Возрождения и формирование личности (XIV-XVII вв.) [Текст] / сост. – Н.В.Ревякина, О.Ф.Кудрявцев. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – 400 с.
46. Основи наукових досліджень [Текст] : навч. посібник / укл. О.П. Демченко. – Бар, 2003. – 315с.
47. *Пальчевський С.С.* Педагогіка [Текст] : навч. посібник / С.С.Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – 576 с.
48. *Пискунов А.* История педагогики [Електронний ресурс] / А.Пискунов. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/pisk/index.php
49. Педагогічна майстерність [Текст] : хрестоматія : навч. посібник / за ред. І.А. Зязюна. – К. : Вища школа, 2006. – 606 с.
50. *Пенішкевич О.І.* Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок ХХ ст.) [Текст] : монографія / О.І. Пенішкевич. – Чернівці : Рута, 2002. – 520 с.
51. *Пікінер В.* Проблема наступності дошкільної і початкової ланок навчання в педагогічній спадщині К.Ушинського [Текст] / В.Пікінер // V Всеукраїнські науково-практичні читання студентів і молодих науковців, присвячені педагогічній спадщині Костянтина Дмитровича Ушинського, 15-16 трав. 2007 р. ; М-во освіти і науки України ; ПДПУ ім. К.Д. Ушинського. – Одеса, 2007. – С. 45–47.
52. Персоніфікований систематизатор-хрестоматія досліджень генези історико-педагогічних знань в Україні (II пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) [Текст] : посібник для самостійної роботи студентів з теорії та історії педагогіки / Міністерство освіти і науки України ; Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова ; укл.: Л.П.Вовк, О.С.Падалка, О.В.Черкасов ; за заг. ред. Л.П.Вовк. – К., 2002. – 100 с.
53. *Поніманська Т.І.* Дошкільна педагогіка [Текст] : навчальний посібник / Т.І.Поніманська. – К. : Академвидав, 2006. – 456 с.
54. Развитие идей А.С.Макаренко в теории и методике воспитания [Текст] / под ред. В.М.Коротова. – М. : Педагогика, 1989. – 320 с.
55. *Руденко Ю.Д.* Українська козацька педагогіка : витоки, духовні цінності, сучасність [Текст] : навч. посіб. для студ. вузів / Ю.Руденко, О. Губко. – К. : МАУП, 2007. – 384 с.
56. *Руснак І., Романюк С.* Українське шкільництво в Канаді [Текст] / І.Руснак, С.Романюк. – Снятин : Прут-Принт, 2002. – 353 с.
57. *Сбруєва А.А., Рисіна М. Ю.* Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах [Текст] : навч. посібник / А.А.Сбруєва, М. Ю Рисіна ; Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка. – Суми : СумДПУ, 2000. – 208с.
58. *Семенов О., Базиль Л.* Мовно-літературна освіта в Україні : погляд крізь

- роки [Текст] : навч. посібник / О.Семенов, Л.Базиль. – К. : Фенікс, 2008. – 240 с.
59. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки [Текст] : навч. посібник / С.О.Сисоєва, І.В.Соколова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 308 с.
 60. Скринська О.Л. Проблеми сімейного виховання в педагогічній спадщині Джона Локка [Текст] / О.Л.Скринська // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського : збірник наукових праць. – Випуск 3.– Одеса, 1999. – С.106-109.
 61. Сметанський М. І. Організація профільного навчання в країнах Західної Європи [Текст] : монографія / М.І.Сметанський, Н.Л.Кравець, Л.П.Фаннігер ; за ред. М.І.Сметанського. – Вінниця : ВДАУ, 2008. – 339 с.
 62. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка [Текст] / М.С.Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1985. – 312 с.
 63. Ступарик Б. Національна школа : витоки, становлення [Текст] : навч.-метод. пос. / Б.Ступарик. – К. : ІЗМН, 1998. – 336 с.
 64. Таранов П.С. 120 філософів. Життя, доля, навчання [Текст] / П.С.Таранов. – Сімферополь : Таврія, 1997. – 620 с.
 65. Філіпченко А.С. Основи наукових досліджень [Текст] : конспект лекцій : посібник / А.С. Філіпченко. – К. : Академвидав, 2004. – 208 с.
 66. Ярмаченко М. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С.Макаренка [Текст] / М.Ярмаченко. – К., 1989. – 191 с.
 67. Ярмаченко М. Сучасність педагогічної спадщини А.С.Макаренка [Текст] / М.Ярмаченко. – К. : Знання, 1988. – 48 с.

Інтернет-джерела

1. www.nbuv.gov.ua – Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського представляє електронний каталог періодичних видань.
2. <http://www.library.edu-ua.net/id/485/> – Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського НАПН України.
3. <http://vognutyi.ru/lib/> – колекція електронних книг.
4. <http://www.mon.gov.ua/> – Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України - офіційний сайт.
5. <http://enc-dic.com/biography> - бібліографічний словник.
6. <http://enc-dic.com/pedagogics> - педагогічний словник.
7. <http://uk.wikipedia.org/wiki> - Вікіпедія, вільне енциклопедія.
8. www.klex.ru/books/age_psychology/diary.rar - електронна бібліотека праць класиків педагогіки.
9. http://www.rsu.edu.ru/files/e-learning/Shetinina_History/10.htm - електронний навчально-методичний посібник з історії педагогіки
10. <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/?letter=%D0%9C> – енциклопедія «Українці в освіті».

Навчальне видання

Демченко Олена Петрівна

Практикум з історії педагогіки

Навчально-методичний посібник

Відповідальний за випуск

Підписано до друку

Формат 70×90/16. Папір офсетний.

Гарнітура Ukrainian Peterburg. Друк офсетний.

Умовн. друк. арк.

Наклад 100 прим.

Видруковано з оригінал макету

Видавництво